

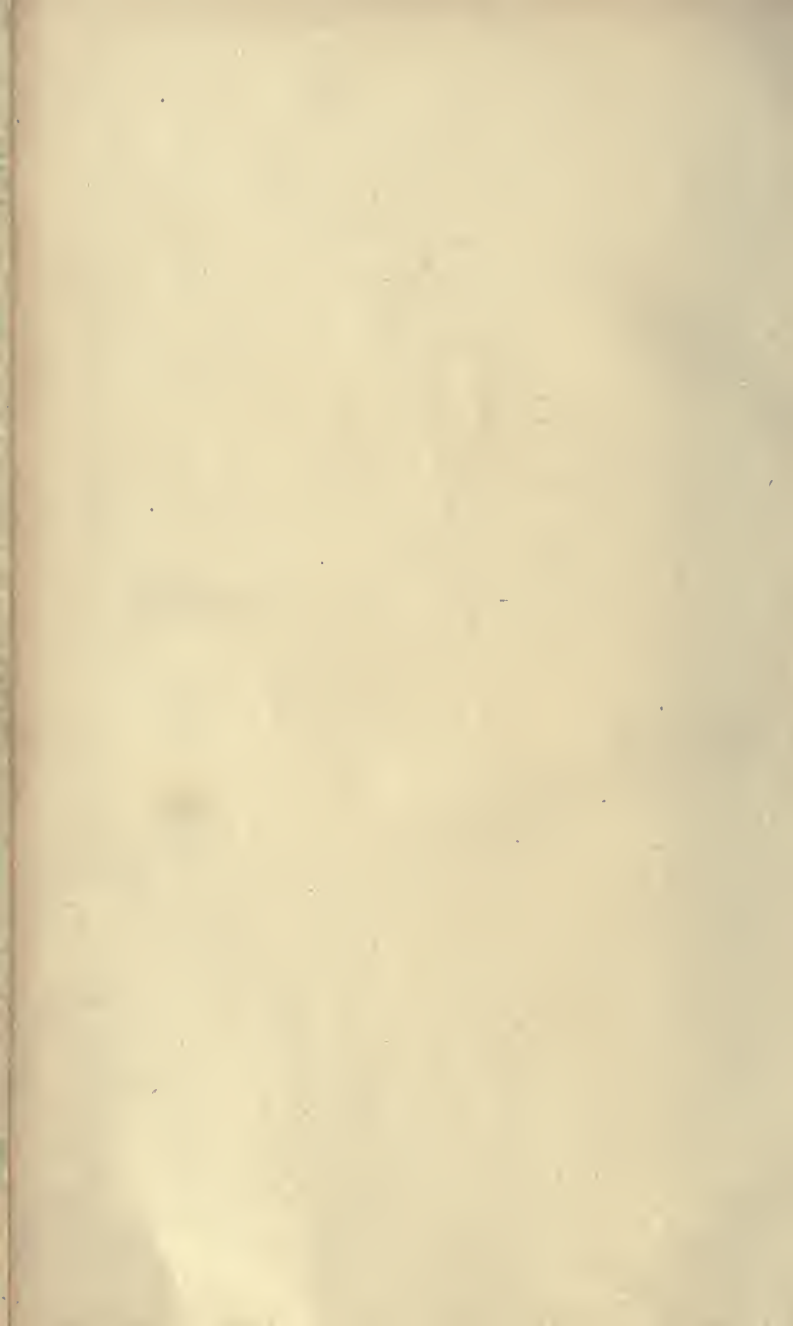
UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01309592 2

UNIVERSITY
OF
TORONTO
LIBRARY

ISTORIA
LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMÂNE

La Roum
D41331

I S T O R I A

LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMÂNE

DE

AR. DENSUȘIANU

Profesorul la Universitate.

EDIȚIUNEA A DÓUA

11808
12/9/18

I A S I.

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER Str. PRIMĂRIEI No. 17.

1894.

Tóte drepturile rezervate. Esemplarele care nu vorú purta semnătura autorului vorú fi urmárite conformú legei.

Ar. Dumitriu

P R E F A Ț Ă.

Edițiunea de față nu se deosebește ca fondul întrunimicî de cea dintîi. Cu atît mai vîrtosî amî trebuitî sî păstrîmî și sistema, care s'a recunoscutî de toți, ca cea mai bunî pentru a înfîțișa o ieonî limpede a evoluțiunei nîstre literare și culturale. În acestî scopî și caracteristica periîdelorî amî trecut' o la capitolele speciale din partea generalî, cîștigîndî astî-felî o mai mare omogenitate și concentrare, precum și o mai mare limpedime în espunere. Amî ținutî ca partea generalî s' o turnîmî de noiî introducîndî cestiunî nouî și lîmurindu-le tîte mai pe largî ca în întîia edițiune. În partea specialî amî fîcutî adaugerile și întregirile necesare.

În generalî ne-amî ocupatî și cu acîstî ocaziune cu scriitorî pînî la 1860, și cu cei care nu mai sîntî în viețî. În aprețiarea scriitorilorî amî preferitî și acum caracterisîrî *scurte* și *precise*, care se imprimî multî mai bine în memoria fie-cîrnia, de cîtî lungî analise. Acîsta amî putut' o face cu atîtî mai multî, cîcî asupra scriitorilorî mai însemnați, cum și asupra altorî cestiunî de însemnîtate din istoria literaturî romîne noi amî publicatî deja studî și analise critice amînunțite în *Cercetîrî literare* (lași 1887) și în *Revista criticî-literarî*, êr' pentru ușurare amî arîtatî la fie-care cestiune și scriitorî studiile speciale fîcute mai înadînsî și publicate de noi și de alți. În chipulu acesta amî înlesnitî înformațiunile și studiile speciale pentru orî-cine și mai alesî pentru profesori.

Pentru a ușura consultarea s'a adausî la fine unî *Indice* de luerurî și altulî alî scriitorilorî.

Acéstă a dóua edițiune îmbunătățită în multe privințe, sperăm că va întimpina celū puținū aceeași primire de care s'a bucuratū ântâia edițiune, care, peste așteptarea nóstră, a fostū bine primită nu numai de presa română, dar și de cea străină, și atâtū în țeră, câtū și în străinătate, în scrieri serióse referitóre la literatura română, s'au primitū vederile espuse de noi.

Décă, precum se vede, cercetările și aprețierile nóstre aū fostū drepte, credemū că acésta avemū s'o mulțămimū și împregiurării, că noi în tótă vieța nóstră de scriitorū nu ne-amū amestecatū în nici o coterie literară, în carī de regulă se cultivă particularismulū și multe alte rele deprinderi, care mărginescū orisonulū ideilorū, corumpū bunulū simțū, întunecă judecata séu o forțéză în direcțiunī false.

Rēmânendū noi în chipulū acesta cu totulū independenți, amū pututū în cercetările și aprețierile nóstre sē urmāmū neturburați principiile sciintifice, care singure trebue sē ne conducă, decă nu voimū sē rătécimū însine și sē rătécimū și pe alții.

Nimicū nu ne trece mai puținū prin minte, de câtū că amū fi fără greșeli, când sē scie că materia este destulū de grea și că amū fostū nevoiți sē batemū noi cei dintâiū acéstă cale anevoiósă. Pentru aceea vomū primi cu mare mulțămire observările și indreptările, care arū poté sē îmbunătățescă o a treia edițiune, când amū ajunge s'o facemū, căci bine scimū că progresulū atâtū celū individualū, câtū și celū generalū nu se póte face de câtū prin selectiunea și primirea ideilorū și achisițiunilorū mai bune. Și precum noi ne ținemū fericiți a face acésta, avemū dreptulū sē ceremū s'o facă și alții—pentru binele nostru alū tuturorū!

Iași, Augustū 1894.

Autorulū.

TABLA DE MATERII

	Pagina
Prefața
Partea generală.	
Originea și formațiunea limbii	1
Teritoriul și nomenclatura	36
Dialectele limbii române	45
Epoca formațiunii și cele mai vechi urme de limbă.	51
Influențele: pasive	65
« active	83
Unitatea limbii	90
Serierea limbii	97
Amorțirea și deșteptarea limbii	106
Credințe, datine, instituțiuni	110
Momente istorice în viața l. române	120
Moravuri și cultură	128
Perioadele	158
Partea specială.	
Literatura populară	159
« « nescrisă	160
« « scrisă	180
<i>Prosa</i> : prospectivă istorică	184
Literatura bisericăască	187
Istoria: epoca I	203
Cronice anonime	204
Epoca II a cronicarilor	208

	Pagina
Epoca III a istoriciloră 237
<i>Filologia</i> : prospectă istorică 251
Lexicografia 256
Gramatica 258
Filosofia 264
Jurisprudența 267
Elocința 272
<i>Poesia</i> : prospectă istorică 275
« lirică 285
« narativă 305
« dramatică 312
« didactică 320
« Nuvelă, Romană 328
Literatura dialecteloră 331
Indreptări și Intregiri 336
Indicele lucruriloră 337
« scriitoriloră 344

PARTEA GENERALA

CAPITOLŪ I.

Originea și formațiunea limbei române.

Limba română s'a născutū din graiulū vechiulū Poporū-Romanū, sēū, mai dreptū vorbindū, este o continuare a acestui graiū. Faptulū, prin care limba română 'și ie o pozițiune a sa deosebită și cu timpulū 'și crează o viață proprie, este învingerea totală a Dacilorū la 107¹⁾ d. Ch. de către Traianū, împēratulū Romanilorū. Învingētorulū nu se mulțămescē a prefăce Dacia în provincie romană, ci în urma rēșboiulū îndelungatū rēmānēndū (ēra golā de locuitorī, totū-odatā o și colonisēzā²⁾), va sē dīcā o romanisēzā, pentru-ca sē devinā romanā nu numai de dreptū, dar și de faptū, prin însăși originea locuitorilorū.

Până când Dacia s'a aflatū sub Romanī, și limba coloniei a statū sub influința limbei latine și a graiulū vulgarū romanū, atātū prin legăturile de administrațiune publică și militară, cātū și prin comerciū și peste totū prin legăturile sociale. Dreptū-aceea limba coloniei nu putea sē-se deosebescā într'unū modū simțitū de graiulū generalū alū Poporulū-Romanū. Totā deosebirea ce s'a pututū face în acestū timpū, este, că graiulū coloniei, prin separațiune de patria-mamā, s'a abstrāsū

1) Mommsen, Corp. I. Lat. III n. 550.—Gooss, Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Hermannstadt. 1874. p. 53

2). Eutropius VIII. 3: victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Deccebalī viris fuerat exhausta.

incâtă-va din curentulă celă mare ală graiului romană, a intratū în o viéță măi lină, măi puțină agitată, și prin urmare trebuia să remănă în desvoltarea lui măi conservativă de câtă graiulă generală romană. D'aici provină o sumă de vechi particularități, carī limba romănescă le-a conservatū din graiulă vechiū romană, pe când cele-l-alte limbī neo-latine le-aū perdatū în parte seū de totū.

Limba coloniei începe o viéță a sa proprie și independentă numai atunci, când patria-mamă o părăsește retrăgându-și pe la a. 274 protecțiunea și administrațiunea. Acesta este punctulă din care colonia începe a se specifica ca poporū deosebitū ; de atunci limba, legile și elementele sale, începū a se desvolta în unū modū ală seū propriū, conformū nóuei patrie, conformū împregiurărilor și trebuințelor ce i se impuneaū. Colonia romană începe a deveni *Poporū-Romănu*, graiulă romană *limbă romănescă*. Pentru-ca să ne putemă lămuri asupra evoluțiunei limbei romăne, trebuie să precisămă măi de aprópe elementulă din care ea a eșitū, și în ce stare de evoluțiune se afla acesta când limba romănu s'a despărțitū din clă.

Limba latină clasică n'a fostū graiulă Poporului-Romană, ci limba clasei culte, limba statului și cu deosebire a scriitorilor. Limba latină încă s'a născutū din graiulă populară de tóte dīlele perfecționându-se și poleindu-se în modū măestritū sub influința și după modelulă limbei grecesci. Prin acésta latina cultă s'a depărtatū măi multă seū măi puțină de trunchiulă din care a eșitū. Dreptū-aceea pentru limba romănescă, în linia ântăie și de unū deosebitū interesū, suntū urmele ce aū pututū scăpa și ajunge până la noi din graiulă vulgară ală Poporului-Romană, câtă și din vechile dialecte italice, care aū participatū la alcătuirea graiului romană.

Pentru a lămuri însă pozițiunea limbei romăne față cu graiulă vulgară romană, trebuie să arătămă, în tră-

săturii generale, cum s'a formată limba română din acestă graiă și în ce s'a deosebită de elă.

În fonetică particularitățile principale ale limbei române sânt :

- 1) sunetele obscure *ă* (ɤ) și *â* (ɤ),
- 2) șuerătorele *ce, ci ; ge, gi ; d, ț, ș, z* (din *j*).
- 3) tocirile desinențelor cu deosebire la temele în *u* (o).

ă, â.

În privința acestor sunete este de însemnată, că ele se află constantă în toate cuvintele curată românesce, prin urmare sânt foarte vechi, mai vechi de câtă orice cuvinte străine introduse în limbă. Afară de acésta, cuvintele atâtă străine, câtă și năuă, sânt în generală refractare față cu aceste sunete, ceea ce indică atâtă vechimea câtă și proprietatea și particularitatea loră eminentă românescă. Aceste două sunete, ce există adă deosebite în limba română și în dialectele macedo-română și istriănă³⁾, în monumentele vechi până cătră finele sec. XVII nu se deosebeau în scriere unulă de altulă, pentru aceea le aflămă scrise de-amesteculă cu ɤ și ɤ. Acésta însă nu probéză că sunetele în graiă nu se deosebeau, ci arată numai neîndemânarea de a scrie ortograficū pe acele timpură, ceea ce se întemplă mai rară cu aceste sunete chiar și astădă, ba unilă credă, foarte greșită, că ar' fi numai ună sunetă obscură *ă*. Probabilă într'ună timpă îndepărtată sunetulă obscură

3). Este absolută falsă ce susțină unilă, că în dialectulă istriănă ar' lipsi sunetulă *â* (ɤ). Adevărată testele și glosarele publicate până acum nu sânt lămurite căci în unele cuvinte este semnată *â*, în altele unde ar' trebui să fie, nu e însemnată, sēu e semnată cu *ă* (ɤ). *Itinerariulă* lui I. Maiorescu, așa cum s'a publicatū, este cu totulă impropriū pentru studiū filologice, testele și glosariulă lui Miklosich, ceva mai cu îngrijire dar' nu-să scutite de confusiună și nesiguranțe. Din publicațiunile de până acum se vede că este mai rară, dar este. Despre existența lui *â* în dialectulă din insula Veglia veđi Ascoli, *Arhivo glottolog v. I. 438.*

a fostă numai unul, care apoi s'a variat și bifurcat cu timpul. Că acestă timpă a trebuit să fie foarte îndepărtat ne probază faptul, că amândouă sunetele se află și în cele două dialecte m.-română și istriiană, care și-a rupt legăturile cu limba română din Dacia-Traiană înainte de anul 1000 d. Ch. (v. cap. II).

În vechile dialecte italice și chiar în limba latină există sunete obscure. În dialectul umbric și oscic adese ori *a* neaccentuată în silabele finale se întunecă într'ună sunetă reprezentată în inscripții prin un *u* cu punctă de-asupra, va să dică ună sunetă între *o* și *u*, de exemplu :

umbric : *panta* muta și *etantu* mutu.

„ *quanta* resp. *tanta* muta.

„ *veskla* și *vesklu*.

„ *arvia*, *arviu*, *arvio* ⁴⁾.

oscic : *viu uruvu molto* = *via curva multa* ⁵⁾.

O întunecare a lui *a* în *e* o constată și vechi gramatică latină : *tarterum* în locă de *tartarum*, *fetigati* în locă de *fatigati*, *secratum* în locă de *sacratum* ⁶⁾. În limba latină deftongul *ae* în sine și după aceea trecerea acestuia, începând încă din timpul celă mai vechi, în *e* ⁷⁾, precum și vacilanța între *i* și *e* ⁸⁾, *i* și *u* (*maximus* și *maximus*) ⁹⁾; toate acestea proveniau din cauză, că era ună sunetă obscură pentru care nu exista ună anumită semnă grafică spre a-lă pute fixa, precum nu avemă nici noi anumite litere pentru *ă* și *â*. Decă vomă considera, că asemenea

4). Huschke Die Igv. Tafeln p 532 și 534.

5). Enderis, Osk. Formenlehre p. LVII.

6). Consentius, ed. K. V. 392. 17: barbarismus si quis dicat tarterum pro tartarum.—Probus, de nom. ed. K. IV. 212, 4: fetigati aut fatigati? melius fetigati, quod fetigo dicatur et fessi.

7). Schuchardt. Vocalismus. II. 1—91.

8). Quintilian I, 4, 8: „in herē neque ē plane neque ī auditur“.

9). Velii Longi: „I scribitur et paene u enuntiatur“.

sunete există și în dialectele italiene moderne¹⁰⁾, vomă trebui să admitem că aceste sunete obscure (*ă, â*) sunt o veche moștenire în limba română. Prin urmare părerea aceloră, care susțin că aceste sunete ar fi o moștenire din vechia limbă ilirică¹¹⁾, merită cu atât mai puțină atențiune, căci limba ilirică este cu totul necunoscută.

ce, ci.

Deja în dialectul umbric *k* (*c*) înainte de *e* și *i* se slăbise într'unu sunet șuerător reprezentat acum cu *c* acum cu *s*: *Çerñe, Suçe* (lat. *Sancius*), *puniçate* și *punisiater, vestiça* pe lângă *vesticia* și *vestisa, açetus, taçeç* (de la *taceo*), *pase* și *pacer, façia* și *façiu* (de la *facio*), oscien: *fasia*¹²⁾.

În inscripțiunile latine asemenea reprezentată prin *z, s, ss* și *tsi, tsi*:

Luziac (Muratori 1704, 3).

Muzzie (*z=t* sêu *c*?) *ibid.* 1892, 12.

Lissinia (Ephem. epigr. II. 602).

Felissiosa (Renier I. A. 2358).

Urbiteius (Gruter 1059 III¹³⁾).

În *Tsierna* (statio Tsiernensis C. I. L. III 1568) din o inscripție din Dacia dela a. 157 d. Chr. este evidentă același sunet a lui *c* în aceeași localitate ală cărei nume a rămasă totă acolo la Mehadia în riulă *Cerna*.

10). Papanti. *I parlari italiani* p. 322: „Le vocali *a e*, sulle quale posa l'accento circonflesso (*â, ê*) și pronunciano come l' *eu* dei francesi, ma temperato al quanto; così in *Sânt* (santo) l' *a* si risolve quasi in trittongo (Saeunt), e il suono si assomiglia a quello d'una campana fessa. ér la pag. 618: Indico con *ci* quel suono misto (non diftongo), che sta tra l' *e* e l' *i*, prevalendo però l' *i*: è quel suono che l' *Arhivo Glott.* vol I. 443 in note, rapresenta col segno *ei* od *ëi*; ed a pag. 447... con *ê* ed al uscita *ïi*.

11). Dr Fr Miklosich. *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialecte. Vocalismus.* I Wien 1881 p. 9

12). E. Huschke, op. cit. p. 557—560 Enderis op. cit. p. XXXI.

13). Cf. Seelmann, die Aussprache des Latein p. 324.

ge, gi.

Deși *g* înainte de *e* și *i* urmate de vocale și mai ales în cazul când *e* și *i* sunt urmate de vre-o consonantă, nu ne oferă exemple numeroase de slăbire sêu sibilare, cu tôte acestea, orî câtă de puține, dar exemple sunt. Deja în dialectulă oscicū avem *maiui*, *mai*, *dela magius maius*; *mais*-magis, *maimas*-maximae¹⁴), precum din *magis* rom. *maî*, francesū *mais*, lat. *maiestas* din *magestas*, *maior-maius* din *magior-magius*, *inienium* din *ingenium*, *veienti* din *viginti* m.-românū *iiinți*. Asibilatū în :

Giove	în locū de Iove	I R N. 695
Genoarias	„ „ „	Ianuaris (C I L. XII, 934 3189).
Genarius	} Seelmann op. cit. 239	
Genaria		
Cogiunta		

d.

Pe *d* slăbitū în *d̄* (*z*) l'afliămū în :

Osciculū *zico*,—*zicelei*, — *zicolom*—*zicolud* (lat. *dico* după Huschke, ér' după Zvetaieff *dies*).

Sabinicū : *Clausus*=*Claudius*; marsicū: *aisos*=*aidios*.
lat. *z*=*zes*=*dies*, (C I L. V. + 1667).¹⁵).

Zebus=*diebus* (Murator 1571, 1).

Oze=*hodie*, (C I L. VIII. 8424).

Zi=*dies* (Rossi 400, a. 392 d. Chr.).

Kalenzonis=*Kalendionis* (C I L. VIII. 9114).

Zaconus=*Diaconus* (C I L. III 2654).

Zonisius=*Dionisius* (C I L. VIII 7933).

t.

În inscripțiunile latine *ti* urmatū de vocală este adeseorî asibilatū și reprezentatū prin *tz*, *z*, *ts*, *si*, *ss*, *s* :

14). I. Zvetaieff, Sylloge Inscript. Osc. Petropoli. 1878 p. 37 și Ph Ed. Huschke, Die oskischen u. Sabell. Sprachdenkmäler. Elberfeld 1856 p. 35, 64 și 289.

15). Ph Ed. Huschke op. cit 299 - 300.

Caritze=Caritia (Fabretti VIII, XXIV).

Bonizza=Bonitia (Ibid. X 473).

Aequisia=Aequitia (I R N 5727).

Crescentsiam (Gruter p. 128 VII. 1. a. 140 d. Chr.).

Consiensia=Conscientia (Le Blant I G. 428).

Bansae=Bantiae, oscicū Th. Ed Huschke op. cit. 300.

Vessius=Vetius (Renier I A. 1283).

Sepsies=Septies (Le Blant I G. 411).

Diposisio=depositio (Ibid. 458 r).

Terensus=Terentius (C I L. VIII, 9927).

idus Marsas=idus Martias (Renier 3480).

ș. j (z).

Încâtă, pentru ș, în monumentele graiului latină pân'a-cum nu s'aũ aflatũ urme reprezentate prin anumite semne diacritice. Dar între nenumăratele afecțiuni ale lui s de care ne vorbescũ vechii gramaticii latini nu-ĩ cu neputință sã fie existatũ și acestũ sunetũ și pôte numai greutãții de a se face evidentũ sunetulũ în scrisũ este a se atribui lipsa orĩ-cãrei urme despre unũ asemenea sunetũ. În acẽstã credință ne întãresce unũ pasagiũ din Quintilianũ, care vorbește de sunetele dulci și plãcute ale lui s ¹⁶⁾, și fãrã indoielã ș este unũ asemenea sunetũ. În dialectele italiene ¹⁷⁾ încã existã ș, și în altũ locũ (capit. IV) 'lũ vomũ vedẽ și în limba romãnã fõrte vechiũ.

Alte fenomene fonetice, care parũ la prima vedere particularitãți ale limbei romãne, suntũ asemenea vechi moșteniri din graiulũ romanũ. Așa este z din j în *zacu* (jaceo) întocmai ca în graiulũ romanũ :

Zunior (=junior) Le Blant I G. 11.

Kõzorc (=coniux) C I L. X. 719.

Zesu (=Iesu) Gruter p. 1858, 6.

16). Quint Instit. I. 11.6 : „Ne illas quidem circa s literam *delicias* hic magister feret.

17). Biondelli, Saggio sui Dial. Gall. ital. pag. 198.

Zanuaric C I L. X 2466.

Ζουλιαιε C I Gr. 6710.

Vacilanța între *e* și *i* și între *o* și *u* este asemenea moștenită din graiul român.—Alte fenomene caracteristice :

*In limba
română :*

In graiul vulg. român :

fiii	fios=filius C I L. VI. 667, fies=filiis C I L. VI 5183.
fieți	fiae, Muratori, 1185, 12.
viu	vius C I L II 2988 3070, XII 2707, 4123 Ephem. IV 359. V.+1741. viu C I L. III 4586.
noș	noum C I L. II. 4969, 3.
ajutor	aiutor C I L. III 1967.
bătrân	Betranus C I L (Auct.) Nr. 491.
viața	Viatia=Vivatia C I L. II. p. 450.
sânt	Santo C I L. VI. 736. V 8136, santa Le Blant I G. II. 178. sanctorum C I L. VIII 9285.
braț	bracio C I L. I 198, 52.
părete	paretem, paredes C I L. VI. 3714.
deu	Dio C I L. VIII 9181.
om	omo C I L. VIII 6442.
osp	ospite C I L. III 2013.
oste	ostes C I L. III 3800.
cătra	cotra C I L. V+1716,+6249
erbă	erba C I L. III 6108.
avere	abere C I L. V. 4488.
mesă	mesa C I L. VIII+2189 8767 a. 8769, 8770, 8871. VI 3722, mesam VI. 1685+6249.
martur	martura C I L. I. 909 marturibus Le Blant I G. 412.
Troian	Troia(no) Ephem. epigr. IV. 781. Troian(o- poli) IV. 894 d. 30 Troianus Decius C I L. V. 1163.

Gladū (nu- Cladio C I L. II 4638,
me propriū Cladius C I L. VI. 667
istoricū) Cladius și Claudio C I L. VI 15055.

Trecendū la evoluțiunile flesionare, mai însemnate suntū următorele fenomene: în flesiunea nominală s'aū perdutū tôte desinențele consonantice și în specialū -*m* și -*s* ca cele mai dese. Acésta însă s'a întemplatū și în graiulū românū și încă din timpurile cele mai vechi, cum se vede din tôte inscripțiunile dela cele mai vechi până la cele mai nouē :

Sub republică.

s omisū în nominat. : (în epitafulū unū Scipionū : Cornelio (I L. I. 31). Sexto, Usoro, Roscio, Opio, Lorelano, Trebonio, Herenio (C I L. 127, 143, 190, 158, 124—127, 111. 29, 31, 115). Albinu, Floru, Secundu, Theodoru, Longinu, Mariu, belissimu, optandu, barbaricu (Corssen, Ueber Aussprache etc. I. 291—292). — Antioeu, locu, tectu (C II. 1023, 1095, 1313).

m. omisū atâtū în nominat. câtū și acc. : epit. Scipionilorū : Hunc *oino* consentiont *optumo* fuisse *viro*.—pater regem *Antioco* subeget. — te in gremiu recepit terra. (C I L. I, 32, 35, 33). in montem Lemurino inlumo (Ibid I. 149), donu dat și donu dant (Ibid. I. 168, 1175).

în acc. : Taurasia Cisauna cepit, cepit Corsica Aleriaque urbe.—magna sapientia... posidet. (C I L. I. 30, 32, 34).

Sub imperiū.

s omisū : ampliu (C I L. V. 4488). Crescentinu (Ibid. V+6203).

Mukianu (ibid. V. 3555).
Severu (ibid. V. 2039).
Veteranu (ibid. VIII 504).
Suru (ibid. VIII. 9493).
maritu (ibid. VIII 3613).
bonu, minu, titulu, anno, pieta (ibid. X. 4539).
unu (ibid. X. 5939).

m. omisū : donu (C I L. XIV. 2891, 3562, 25).
longu (ibid. XIV. 3002, 1427).
anu (ibid. XIV. 691. annu V.+5189).
circu (ibid. XIV. 1866).
Concessa (ibid. XIV. 1456).
cu (ibid. XIV 1868. co ibid. III. 2072).
cura agere (XIV. 102, 462, 2258).
dece (ibid. XIV 1646 bis).
donatu (ibid. XIV. 692).
eoru (ibid. XIV. 209, 581, 583).
fabroru (ibid. XIV. 299).
latu (ibid. XIV. 644. 1427).
meu (ibid. XIV. 1236).
sacru (ibid. VI. 10848. XIV. 1490).
septe (C I L. II 4331. V+1646, 4148. VIII.
1040. 4076.+8639. 9126. XIV 2148).
seppte (ibid. XIV. 3344).
monumentu (ibid. XIV, 1153 bis, 1417).
nemine (ibid. XIV 553).
su =sum (ibid. XIV. 914).
testamentu (ibid. XIV. 2934).
unu (ibid. XIV. 795. V+6257).
dece (ibid. VIII, 1040).
dece et septe (Rossi 14. a. 279 d. Ch.).
undeci anos (C I L. V+1745).
Quindecim (ibid. II 4331).
Sedeci (ibid. VI. 7260).
Mense unu } (ibid. V.+6257
Consulatu } (a 409 d. Ch.).
longitudine (ibid. VI. 10241. a. 136 d. Ch.).

onore (ibid. IV. 1396).
salute (ibid. IV. 1237, 1593, 1684).
ventre (ibid. IV. 1391).
aliu (ibid. IV. 2070).
plenu (ibid. IV. 1391).
sinceru (ibid. IV. 2776).

Acastă disparițiune a lui *m* și *s* finală nu era numai în graiul vulgar, ci și în alul clasei culte ¹⁸⁾.

Tocirea lui *-us -um* s'a impusă în multe cuvinte chiar și în latina clasică, în câtul unele cuvinte au rămasă numai cu forma tocită : liber, faber, minister, cancer, caper, ager etc., altele s'au susținută mai multă seă mai puțină cu amândouă formele :

socer și socerus
puer și puerus
uter și uterus
exter și exterus
infer și inferus
super și superus
hexameter și hexametrus
famulus și famul
cornicen și cornicinus
oscen și oscinum ¹⁹⁾
fidicen și fidicinum.

18) Cicero, Orator 48. 161 : quin etiam, quod iam subrusticum videtur olim autem politius eorum verborum. quorum eadem erant postremae duae litterae quae sint „in optimus“ postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequeretur. Cf. Quintiliană I 9. 38. Er' despre *m* finală Quintil. IX. 4. 39: etiamsi scribitur tamen parum exprimitur — Câtul de generală și puternică era disparițiunea lui *m* și *s* finală se vede și mai limpede din împregiurarea, că în poesia arhaică latină *s* finală nu forma pozițiune necesarmente, er' *m* finală în totă evoluțiunea poesiei latine precesul de vocală și urmatul de ună cuvântul începătoriul cu vocală seă *h* forma hiatul. O împregiurare acastă din cele mai caracteristice pentru tocirea străvechie a lui *m* și *s* finală în graiul romană.

19) Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache I². 75 seqq. II² 4 seq — Corssen op. cit. II 593.

Trecându la flesiunea nominală, mai întâi trebuie să ne întrebăm : nominativul substantivelor în limba română cu care casă corespunde din limba latină ? S'a admis în general, că nominativul în limbile romane, ca formă, corespunde cu acusativul singularul latină lăsându-se afară *-m*. Acastă regulă se constată mai bine la temele în *-e* : sôrte (sorte-*m*), môrte (mor-te-*m*), pesce (pisce-*m*), frate (fratre-*m*), însă într'alte apare când nominativul : gûtü (guttu-*r*), sânge (sângui-*s*), peptü (pectu-*s*), timpü (tempu-*s*), lume (lume-*n*), mare (mare), jude (jude-*x*), șerpe (serpen-*s*), vulturü (vultur) dar și vulture, arborü (arbor) dar și arbore, omü (homo), leü (leo), când ablativul : miere (melle), fiere (felle), lapte (lacte) ²¹). În câtü pentru temele în *-a* și *-o* séü decl. 1 și 2, s'a vădütü din cele de mai nainte că atâtü *-s* și *-m* în nominativü, câtși *-m* în acusativü, deja în cele mai vechi monumente ale limbei latine se tocise deja, séü cu alte cuvinte, în limba populară latină încă din epoca străvechie acusativul adese-orî nu se deosebia de nominativü, și apoi decă acésta se află deja în monumente scrise, care totü-de-una suntü supuse unorü regule mai artificiale și mai conservative, apoi ce a trebütü să fie în graiulü viü ? Și după-ce în tötă poesia latină *-m* finalü urmatü de unü cuvëntü începătorü cu vocală séü ca *h* se lasă afară în rostirea versulü dinpreună cu vocala premergëtore, ér' în poesia arhaică se lasă afară și *s* finalü înaintea unü cuvëntü începătorü cu consónă, conclusiunea logică nu póte fi altă de câtü că *-m* și *-s* erau mai multü o pompă grafică, de câtü unü sunetü realü, cum adese orî s'a întemplantü și se întemplă până ađi în scrierea limbilorü d. e. grécă, francesă, englesă, germană etc.

De-aici resultă, că limbile romane, prin urmare și

20). Este de observatü că există și forme populare *lacte*, *sanguen*.

21). E. Seelmann, Aussprache des Latein p 314 seqq. și 356 seqq.

româna, în evoluțiunea loră populară aseedentă, în totă timpulă istorică apară egalizândă nominativulă și acusativilă, pentru aceea, după părerea noastră, formarea nominativulă romanică dela acusativilă latină, admisă ca regulă generală, are o premisă greșită, căci ea se întemează pe presupunerea, că nominativulă romanică s'ar' fi formată din latina așa cum se află scrisă în carte, pre când chiar susținătorii acesteia regule admită evoluțiunea limbiloră romanice din graiulă populară latină.

Trebuie să recunoșcemă de altă parte, că limbile romanice din apusă fiindă supuse influinței latinei scrise atâtă în biserică până ađi, câtă și în viața publică în totă timpulă evului mediu, naturalminte s'au asemănată mai multă cu lormele latinei scrise în ceea ce privesce nominativulă formată s'e în influințată de acusativilă latină, limba română însă, care n'a fostă supusă în aceeași măsură și atâtă timpă la influința latinei, a continuată mai curată, mai nealterată și în această direcțiune evoluțiunea graiulă populară romană. Prin urmare o sumă de ipoteze fonologice, ce s'au întemeiată la noi pe pretinsa influință a lui -m din acusativilă latină asupra vocalei premergătoare, s'au născută din necunoștința evoluțiunei istorice și pentru aceea trecă în domeniulă fantasiei.

În privința casuriloră constatămă, că limba română, dintre toate limbile romanice, a păstrată mai multe forme flesionare. Pe când celelalte limbi romanice pentru flesiunea nominală au generalminte numai două terminațiuni, una pentru sing. și alta pentru plur., limba română are cinci, și anume trei pentru sing: nom.-acus. genit.-dat. și voc., ér' două pentru plur: nom.-acus., genet.-dat., vocativulă se alătură la aceste două. Între acestea este caracteristică păstrarea sufixulă *e* în vocativă, pe când în toate celelalte limbi romanice a dispărută.

Cea mai caracteristică deosebire în flesiunea nomi-

nală între limba română de o parte, ér' d'alta între graiul român și limbile neolatine, se crede a fi punerea articolului îndărăptul substantivului. Limba grecă care numai mai târziu și-a pus articol și înainte cuvântului, precum și limba latină, avea desinențele flesionare îndărăptul cuvântului. În deosebire latina literară n'a întrebuințat nici-odată articol înainte cuvântului, ci acesta se aședă în propozițiune numai prin schimbarea desinenței. Graiul român a început a perde forțe de timpuriu desinențele flesionare. Limba română a continuat și mai departe această operațiune până și le-a perdut aproape de tot. Dreptu-aceea pentru-ca limba să nu cadă în paralizie totală, geniul ei a reparat această pierdere pe altă cale. În locul desinenței flesionare vechi, care o perdue, substitue tot în același loc, adecă la finele cuvântului, o altă desinență flesionară, séu așa numitul articol de adă. De óre-ce în limba română cuvântul slăbise și primise așa dîcându o rană la fine, era natural ca tot acolo să se pună și leacul.

Dacă celelalte limbi romanice au pus articol înainte cuvântului, ér' nu îndărăptu ca noi, acesta a provenit din o cauză forțe naturală. Celelalte limbi romanice nu-și tocise de tot desinențele când au început a întrebuința articolul, și dreptu-aceea în tocmai ca și vechia limbă grecă, pentru a mai releva în câtu-va înțelesul cuvântului, au pus articol înainte cuvântului, căci dacă 'lă puneau îndărăptu, cuvântul devenia prea lung și neefonice.

În fine evoluțiunea limbilor ne arată, că un ramă alu aceleiași limbi pune articol înainte și altul îndărăptu, d. e. limba scandinavă cu art. îndărăptu și mamă-sa germană înainte; ér' Negri dîc *batala*, franceza : *le bateau* ²²). Limba română, punându articolul îndărăptul cuvântului nu numai a procesul după legea

22). Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, I, p 33.

naturală și necesitatea psihologică de a întări cuvântul unde era slăbit, dar ceea ce este mai însemnat, ea totu-odată a rămasă mai credincioasă geniului vechi al graiului roman și peste tot al limbilor indo-europene, cari sunetele ce determină relațiunea (adecă articolul) 'lă lipescă la finele rădăcinei, nici-odată la început²³⁾.

Să vedemă decă în graiul vechi roman nu aflăm urme de articol.

Din timpul cel mai vechi până târziu în latina bisericească, aflăm întrebuintat pe *unus* ca articol nedefinit :

- Plaut. Truc. II. 1, 39 : est huic *unus* servus violentissimus.
„ Pseud. V. 1, 38 : ibidem *una* aderat mulier lepida.
„ Merc. arg. II. 2 : *unius* ancillam hospitis.
Terențiu, Andr, I. 1. 90 : inter mulieres quae ibi aderant forte *unam* aspicio adolescentulam.
Cicero. Ad. fam. I. 9 : de *uno* acerrimo viro.
„ De oratore I. 29 : sicut *unus* paterfamilias his rebus desiderat.
„ Pilipp. I. 3, 7 : tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, non cum *uno* gladiatore nequissimo.
Curtius, IV. 54 : Alexander *unum* animal est.

În latina bisericească :

- Io. 6, 9 : est puer *unus* hic qui habet etc.
Mt. 26, 69 : accessit ad eum *una* ancilla.
Mc. 12, 42 : cum venisset autem *una* vidua pauper.

23). Schleicher, Compendium der vergl. Gram der indogerm. Sprachen ed. 4. p. 379.

Totă asemenea aflămă întrebuițatū ca articolū pe *hic*, *ipse*, și *is* ²⁴).

Fiindū-că la noi articolulū s'a formatū din *ille*, arcaicū *ollus* și *illus*, ne interesază foarte multū sē vedemū decă nu cumva deja în graiulū romanū avea înclinațiunea de a deveni articolū. Dar tocmai când nu amū afla urme în limba latină, din faptulū că din *ille* s'a formatū articolulū în tōte limbile romanice, rezultă că elū trebuie sē fie esistatū în graiulū romanū cu multū înainte de colonisarea provinciilorū romane în afară de Italia și la tōtă întēmplarea articolulū trebuie sē fi esistatū desvoltatū destulū de bine în epoca colonisării Daciei, căci decă coloniile lui Traianū nu l'arū fi adusū deja atunci în graiulū lorū ajunsū într'unū stadiu de desvoltare, mai târziū nu l'arū mai fi pututū primi, prea fiindū isclați de Italia și în fine cătră capetulū sec. III-lea tăiați cu totulū.

În limba latină nu aflămū pe *ille* cu funcțiune de articolū, de nu cumva se simte o asemenea înclinațiune în espresiuni ca: *dies ille...*, *annus ille... quo*. O particularitate prețioasă însă care 'lū prepară pe *ille* pentru articolū și mai alesū în limba română, este de-o parte scurtimea prosodică a lui *i* (*ille*) cu care se află adeseorī aplicatū la Plautū și Terențiu, și enclitizarea lui în combinare cu *en* seū *ecce*: *ellam*, *ellum* ²⁵). Dar înclinațiunea lui *ille* de a deveni articolū o aflămū foarte bine pronunțată în latina bisericéscă:

- Luc. 15, 12: cito proferte mihi stolam *illam* primam et induite illum
 Luc. 15, 23: et aducite vitulum *illum* saginatum et occidite (eum).
 Io. 14, 22: Iudas non *ille* Scarioth (ὁ Ἰσκαριώτης).

24). Rōnsch, Itala und Vulgata

25). Corssen, op. cit. II², 624 seqq. C. Müller,—Plaut. Prosod. p. 282 seqq

- Io. 18, 17: dicit (dixit) ergo Petro *illa* ancila (*ἡ παιδίσκι*) ostiaria.
 Io. 20, 4: et *ille* alius (*ὁ ἄλλος*) discipulus prae-
 cucurrit citius Petro.
 Io. 21, 8: *illi* alii (*οἱ δὲ ἄλλοι*) discipuli navigarunt.
 Giol. 2, 13: in *illa* (*τῆ*) simulatione.
 Ezech. 26, 17: civitas *illa* (*ἡ*) laudabilis.
 Baruch. 3, 36: gigantes nominati *illi*. 6, 18. *illa* vasa aurea ²⁶⁾.

La ună scriitoră latină din secolulă ală VI-lea aflămă : mediolum illud, Trucanti illi, species illa, illa faba, illa aqua ș. a. în care *ille* are funcțiune de articolă ²⁷⁾.

Din tôte acestea resultă, că *ille* posedea deja din vechiă în graiulă populară romană tôte calitățile de a deveni articolă în limbile neo-latine și în specială în limba română ca enclitică sêă postpusă ²⁸⁾. Pentru enclitizarea și postpunerea lui *ille* mai există și alte fenomene ale acestui pronume, care l'ăă predistinată la această funcțiune.

În latina literară, dar' mai alesă în graiulă vulgară același cuvântă se deosebia în privința energiei și precizunii înțelesului după accentulă ce i se da. Așa *iste*, *ipse*, *ille* cu înțelesă deictică și țină accentulă regulată pe întâia silabă, ér' determinatôră sêă cu nuanță de articolă se accentuează pe silaba ultimă: *istè*, *ipsè*, *illè* ²⁹⁾. În chipulă acesta slăbindă silaba întâie cu timpulă, a cădută cu totulă, și *ille* în limbile romanice cu excepțiune lui *il* a devenită *le*, *lo* (*lu*), *la* (*a*), ér' *ipse* în unele dialecte italiene (Sardinia) ca articolă *so*, *sa*.

26) Rönisch, Itala u Vulgata p. 419 - 423.

27) Epistola Anthimi de observat. ciborum ad Theodoricum regem. citată la Dr. I. Iung. Die rom. Land. p. 475.

28) În ună testă vechiă dealectală italiană (genovesă se află articolulă fem -a postpusă. Papanti, op. cit p 21, 23 nota 15.

29) E. Seelmann, op. cit. p. 49 50

În conjugățiune limba română a conservatū unele particularități, cari le-aū perdutū celelalte surori, d. e. : în impf. și plus-qpperf. indic. a păstratū sufixele personale în *-m*, perfectulū în *-uī*, vechiulū perfectū cond. în *-rem*, la Macedo-Romāni usitatū și ađi în *-rim*; supinulū și forma participială în *-toriu* usitată cu funcțiune verbală, cu deosebire în cărțile vechi. În fine sufixulū *-m* în *sum* și *am*, care'lū aflămū întocmai și în dialectulū brescianū³⁰⁾.

Ce se ține de timpurile compuse séū ausiliare, acestea erau o necesitate, după ce limba română ca și surorile sale, a perdutū multe din timpurile simple. Dar' și usulū ausiliarulū l' aflămū deja în limba latină, căci și ea forméză o sumă de timpuri cu ausiliarulū *sum*. Limba română, ca și surorile sale, și-a mai înmulțitū nu numai timpurile ausiliare, dar a mai formatū afară de *sum* și alte două ausiliare, pe *am* și *voiū*. Pe amēndouē acestea, *habeo* și *volo*, le aflămū deja în limba latină întrebuintate ici coela cu funcțiune ausiliară, d. e.

Plautū, Pseud. 581 : *illa omnia missa habeo, quae ante occepi.*

„ Stich. 362 : *imo omnes res relictas habeo...*

„ Bach. 550 seqq. : *Me... accuratum habuit quod posset mali facere in me.*

Hieronymus, Ep. 26, 1 (Ed. Vallarsi și Maffei) : *ipsa quaesisti, quid ea verba, quae ex Hebraeo in Latinum non habemus expressa apud suos sonarent.*

Volo cu infinitivū, ca la noi, în sensū de viitoriū :

Hieronym. Ep. 27, 2 : *scitote, cum ista legeris,.... meum, si fieri potest, os digito velle comprimere (=compresurum).*

30). Gabrielle Rosa, Dialetti, costumi e tradizioni delle provincie di Bergamo e di Brescia, Bergamo 1855 p. 12 : „Am=dobbiamo, in questo modo *am de'n da*=dobbiamo andare... *Am* poi più frequente si usa per noi così *am sè*=noi siamo.

Hieronym. Ep. 119, 12 : *volens* ad alias questi-
unculas *respondere* (=responsurus)... a
fratre Sisinio admonitus sum, ut et ad
nos et ad ceteros sanctos fratres... lit-
teras scriberem.

„ Ep. 119, 11 : haec celeri sermone dictavi,
quid eruditi viri de utroque sentirent
loco, et quibus argumentis suas *vellent*
probare sententias etc.

Ca în română aflăm și în latina vulgară infinitivală
prepositională cu *ad*, rom. *a.* :

Io. 6, 52. quomodo potest hic nobis carnem dare *ad*
manducare.

Sirac. 45, 20 : ipsum elegit ab omni vivente *ad offerre*
sacrificium deo ³¹⁾.

Sufixele personale *-s* și *-t* au dispărut, s'a păstrat
însă *-m* (mus) din 1. pers. plur.

În a doua pers. sing. pasivă *-s* dispăruse în graiul
vulgar latin deja din timpurile cele mai vechi, și for-
ma tocită în *-re* din *ris* s'a impus și în literatură în
tote timpurile, ceea ce arată energia acestui fenomen
în graiul viu ³²⁾. În câtă pentru *-t* din a 3-a pers.
sing. și *-nt* 3 pers. plur. se află nu totdeauna rădă-
dută în inscripțiunile latine :

în a 3-a pers. sing. :	ama	} C I L. IV. 1173
	vota	
	peria	
	valia	
	nosci	

31). Rönch op. cit p. 430 *Habeo* și *volo* se află desu și la
clasicul cu nuanță de auxiliare; numeroase exemple a se vedea la Dr. R.
Kühner. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache Hannover
1878 II p. 528 și 571.

32). Dr. R. Kühner, op. cit. I. p. 441.

e (=est) Rossi 48 a. 338 a. Chr.
Orelli 5043.

es (=est) C I N. IV. 1234.

dete (=dedit) C I L. I. 62, 169, 180

de(de)e (=dedit) C I L. V. 926.

fece (=fecit) C I L. V. 926.

posi (=posuit) C I L. V. +1685.

vixi (=vixit) C I L. VIII. +52.

nt în a 3-a pers. plur. : feceru C I L. V. 1325.

(d)edero C I L. XIV. 2891.

În privința sintaxei, decă amă lua de normă sintaxa latinei clasice, naturalminte amă afla o mare deosebire. lucrul se schimbă însă cu totul când vomă lăsa la o parte sintaxa măestrită și grecisată a clacisității latine și ne vomă îndrepta atențiunea la sintaxa graiului vulgară. Adevărată graiulă vulgară nu-lă cunoscemă de cătă în urmele ce s'aă străcurată în unii scriitori și în inscripțiunī. Pentru cestiunea năstră însă aceste urme suntă de-ajunsă spre a ne lămuri asupra pozițiunei limbei române față cu sintaxa graiului romană. Limba latină arată multă măestrie în aplicarea casurilor, timpurilor și a modurilor. Tăte acestea făceaă ca stilulă sē fie deasemenea fărte măestrită, alcătuită cu multe finețe, impletituri și întorsuri care numai cu anevoe se puteaă înțelege de ceī fără sciință de carte. Aceste măestrii n'aă esistată însă nici în scrierile latine măi vechi, când a-decă graiulă populară nu fusese cu totul năbușită, precum acēsta se vede din poeții comici și măi alesă din Plaută și din prosa lui Cato celă bătrănă în opera *De re rustica*, — nici în unele scrieri din timpulă decadentei, când a-decă graiulă populară ajunsese éráși sē-și eserciteze influința asupra limbei scrise, și astă-felă în așa numiții *scriptores historiae augustae*, în Petroniu Arbiter, precum și în așa numitele *Itinerari* aflămă ună stilă naturală, simplu și ușoră. Stilulă celă măi populară 'lă aflămă în scriitoriī creștini și măi alesă

în fragmentele bibliiei latine *Itala* și *Vulgata*. În inscripțiunii aflăm asemenea nenumărate și prețioase urme de simplitate sintactică.

Un fenomen important sintactic în general pentru limbile neo-latine și în special pentru limba română față cu latina, este forma, numărul și regiunile prepozițiilor. În latina literară prepozițiile erau mult mai puține și cu funcțiuni mult mai restrinse, în graiul popular roman însă ele erau mult mai numeroase și aveau o viață mult mai puternică și mai variată. Așa aflăm un mare număr de prepoziții compuse, care au trecut și în limba română:

depost — de-apoi
deretro — în-dereptă
inpost — în-apoi
deforis — de-afară
aforas, aforis — afară
deintus — dintru
deinter — dintre
decontra — de cătră
insuper — înspre (moldov.)
desuper — despre
asuper, adsuper, asupra — asupra
desupra — desupra, de-asupra
desubtus — desubtu
desub — de sub
deprope — de-aprope
aprope — aproape
perin — prin, arch. prein
inante — înainte ³³).

În cât se atinge de elementul lexical al limbei române față cu limba latină și cu limbile neo-latine, tre-

33). Archiv für lat. Lexicographie und Grammatik V. 321 — 368 VII. 408. — Rönisch *Itala und Vulgata* p. 231, 235.

bue să observăm, că după starea actuală a cunoștinței materialului lexical al limbii române, comparațiunea, din punct de vedere al cantității elementului romanic, lasă încă de dorit, căci s'ar' părea și unii au și susținut'o, că elementele străine ară fi mult mai numeroase de câtă fondul latin.

Asupra acestei chestiuni se va vorbi mai în jos. Cu această ocaziune punem în vedere următoarele :

Elementul lexical nu s'a adunat încă din graiul viu, nici chiar din monumentele scrise. Indată ce sgândărim ceva mai adânc în graiul viu al poporului și în monumentele vechi dăm peste-o avuție neașteptată de cuvinte latine, din care alegem în următoarele un mic specimen ³⁴).

Acera, vultur (S. Fl. Mariană, Ornit.).

Aciră, (M. Etimolog.) ceră, pretindă, așteptă, (acquiros).

† *Adăvădescă*, risipescă, cheltuescă (Varlaam, Dositei);
convasare=adună, la Ter. Phorm. 192, prin urmare de la *ad-de-vasare*.

Agestă, ieziură, zăgază (aggestus, Tacit, Aur. Vict.).

Agetă, (M. Etim.), dorință, tendință, (agito).

† *Agru*, (P. CV.) ogor (ager).

† *Albugine*, (C.) albăță.

† *Arină* (Ps. Cv.), nasipă (arena).

† *Auă* (A), strugur (uva).

Bală, fără, (belua).

Baltă, legătore, chiotore, baeră, (bulteus).

Belă, frumosă, blondă, (bellus).

Bibană, beutoră mare, lacomă (bibo, Firmicus Maternus).

34). Cuvintele însemnate cu (†) sunt din monumente vechi și a-nume: Ps=Psaltirea Scheiană; CV=Cod. voronețiană, P=Cipariu, Principia. A=Analecte; C=Cuvinte din Bătrâni. Cele semnate cu stea (*) sunt din Frâncu-Candrea. *Românii din munții apuseni*, care împreună cu cele fără semnă sunt toate din graiul viu.

Bostană, (V. Hațeg.) locu unde stau boii de amândi (Isidor. Gloss *bostar*, locus ubi stant boves).

* *Căpară*, arvună (capere arram).

Cărete, verme din brânză (carietem).

† *Căróre*, căldură (calor), la Cipariu.

Cércăniș, cercul de aburi în giurulă lunei; cercul negru în giurulă ochilor. (*Circanea* dicitur avis quae volans circuitum facit, Festu).

Cobérnă, casă în pământu (Column. I. Traianu 1876 No. 5 (2) p. 93. dialect. Bănatu)

* *Contra* (a), a contradice (lat. contra).

Corfă, coșu, paneră (corbula, Cato R. R. 33).

Covata, gavata (Isid. XX, 4, 11).

† *Cura*, (Ps), a curăți.

Cutescū, bată, alungă vițelul de la vacă (lat. cutere, obvine numai compus).

Dăunosū, lacomū. lat. damnosus (Terentiu).

† *Deregū* (Ps), îndrepteză, orienteză (dirigo).

† *Deșirū* (Ps), doresc; + *deșideratū* (Ps), dorință (desidero, desideratum).

† *Despunū* (P), stăpănesc (dispono).

Dolorescū (Crisu), zacă în dureri mari.

Dorónțe (V. Hațegului), perseci tari, lat. *duracinus* C. I. L. III Edict. Dioclet.—uba ibid. 6.59, 6, 80. Isidor XVII 7.7. dela *duro*, *durantia*.

Feregă, lat. filix.

Fiulare, spetăza ce lăgă policiora cu jugulă, la fiecare jugă suntă două fiulări lat. fibulare.

† *Funicelū* (C), ulceratiune (fungus).

Gaiū și *sgaiū*, de-ișu, tufișu, spinișu, (Gaium, Du Cange).

Gărgăloșu, gătlegiu (lat. Gargalio, Du Cange).

† *Ghintū* (Ps), gintă (gens).

† *Incărescū* (C V), încăldesc, încălesc.

lie, môlele folelui la vite (ilia).

Imă, necurație (limus).

Infărtățescū (refl)=me facū frate de cruce séū făr-
tatū. In Tablele Iguvine *fratreca*=ad fratres pertinente,
fratrecate=collegio fratrum, Huschke p. 306, 684.

† *Intortū* (P), sucitū, perversū (intortus).

Inturvinatū (V. Hațeg.), ațitatū, iritatū, mâniosū
(torvus).

Invescū și *investiū* (P), îmbracū (investio).

Involvū (P). învălescū (involvere).

Libră, femeie depravată (liber).

Lucină, poenă luminosă în pădure (S. Fl. Marianu,
Ornit).

† *Lucóre* (CV. Dositieiu) lucire.

† *Lucru* (C), căștigū, în ȃicerea : fără lucru=de-a-
gēba, în deșertū, (lucrum).

† *Lume* (PS), lumină (lumen).

Macru, slabū (macer).

Mârcedū, slabū, topitū (murcidus, S. Aug.).

Matronă-ă, bătrânū (matrona). Tribuna 1890 nr. 83. 95

* *Meridusū*, Oltenia : *meridū*, loculū unde stau vitele
véra de amēđi (meridies).

† *Mescū*, tornū vinū (misceo).

† *Meserū*, *meserescū*, *meserezū*, *meseretate*, *meseră-
ciune* lat. miser etc. (fôrte desū).

* *Mete*, semnulū ce desparte hotarele (meta).

Mócă, femeie próstă (maccus. Apuleius).

Móre, zamă de varđă (muria).

Morónțe (V. Hațegului), perseci carī se cocū târđiū
și suntū tari. (Festus : *Moracias nuces*. Titinius duras
esse ait unde diminutivum moracillum). Dela lat. mo-
ror, morantia=Intârđietóre.

Mucóre, mucedělă, lat. mucorem.

Numenescū (A), numescū (nominare).

† *Opū* (A. P. Ps), nevoe, necesitate (opus est).

† *Oratoriū* (P), cuvântătoriū, solū (orator).

Pălancū, gardū de scânduri (planca, Festus).

Panētū, suferință, năcazū ; *pănētezū*, sufērū, mă năcă-
jescū, (lat. poenitere).

Păstură, mâncarea trântorilor în stup. lat. pastura.

Pausă, sacrificiul, darul pentru odihna sufletului (passus).

u *Pecuină*, oi, și în specialul cu lapte (pecus).

Pêrluescu, speli, opărescu, ferbii albiturile lat. perluc.

Plăseză (Ps), a aplauda (plaudo, plausum).

Răcănelă, brotăcelul verde, buratec, lat. racanare
= a orăcăi.

Rametă, larmă, vuetă (lat. adrumat = rumorem facit Festu).

† *Rapă*, răpescă (rapio).

Rênă, regiunea răunchilor (renes).

Rură, mergă în rură = la câmp (Gaz. Trans. 1891 No 167, și 1887 N. 261 — Revista crit.-lit. II No. 2. p 96, (dialect. Năseudă).

† *Sărută* (CV), salută (saluto)

Scand (Crișă), scaun (scando)

* *Scóre*, sgară (scoria).

† *Seva* (CV), sên (sive).

† *scriptă* (P), lat. scriptum.

Sicretă, singurătate, pustietate (secretum).

† *Șistariă* (V. Haț.), vas de mulsă (sestarius Cato R R. 158).

* *Șole*, opinci (solea, pop. sola).

Ștercă (A), gunoi (stercus).

Sună rot. *sură* (PS), sunet (sonus).

Tășilă (V. Hațeg.) traistă de piele, lat. tascula la Festu.

Templă, în graiul populară însemnă pârcelele de lemn care desparte altarul de restul bisericeii, Dict. de Buda: frons altaris, die Fronte oder Vorderseite des Altars; Laurian-Massimă: fațada sanctuariului pe care stău iconele (ειξοροσάσις). La Festus ed. C. Müller p. 367 cetimă: Templum significat et aedificium deo sacratum, et tignun quod in aedificio transversum ponitur.

† *Temóre* (Ps), témă (timor).

* *Têră*, urdela învêrtită pe sul, lat. tela.

† *Țără* (Ps), țerină (terra).

Têrgolescū (mă), mă daŃ pe spete, mă svêrcolescū pe locū cu spatele (lat. tergum).

Terțiiū și *tretinū*, de trei ani (vite).

Țestū, căpacū mare de pétră sub care se cóce și se frige (lat. testu).

Toriū (Bănatū), remășiță de fênū și tulei, v. Revista crit. lit. I. (1893) p. 559, *torenescū*, gunoescū cu acele remășițe (turio, odraslă la Columella 12, 50), de-aici: *turjanū*, tuleŃ (Gazeta Trans. 1887 No. 26).

Tronū, coșciugū, sicriū. lat. strunnus, locus, fere-trum (Du Cange).

Usură (Trans. nord.) camăță (lat. usura).

Va, *Veți!* du-te, plecați (vado).

Voșmêntăi și *hosmêntăi* (V. Hațegului), cărnurile de la unū porcū tăiatū, lat. hostimentum dela hostio, a lovi, ucide.

† *Vestitū* (Dositeiū) îmbrăcatū (vestitus).

Vincū (Ps), învingu (vinco).

Viptū (P), fructū, bucate (victus).

Cuvintele următóre suntu unele latine populare, ér' altele, deși latine clasice, aū însē și unele acepțiuni populare, și tóte se află în limba română.

Accapitare, capētu (ml. Diez).

Adaeque, adecă (Plautū, Apuleiū).

Adjutare, ajuta (Terențiu, Lucretiū, Varro ș. a).

Admissarius, armăsariū (Script. R R).

Alveus, albie (Cato R R 81. 87).

Appropriare, apropia (Sulpiciū Severū, S. Hieronimū, Vulgata).

Bathrum, vatră (C I L. III 2072).

battualia și *batalia*, bătaie (Adamantinus la Cassiodor p. 2300 ed. P.: quae vulgo battualia dicuntur, exercitationes militum vel gladiatorum significant).

Berbex, berbece (Petroniu).

Bietus, bietū, slabū, amăritū. (Rhein. Mus. t. Philolog, N. Folge XIV. 325).

Bisacium, desagă (Petroniu), cuvântul românesc dela o formă *disagium*.

Bombizatio, bombăi, (Festus: est sonus apium).

Bount, vuescă (Riebbek. Pac. 223).

Branca, brâncă (Lachmann p. 309, Diez).

Caldarea, căldare (Greg. de Tours).

Camura, cămară (Varro, R R. I. 59).

Camisia, cămeșă, (Isidor. XIX. 22, 29. Hier. Ep. 64.

11. Solent militantes habere lineas, quas camisias vocant. (ex) *Cambiare*, schimba (Siculus Flaecus, Apuleiŭ, Charisius).

Caminus, cămină (Cato R R. 37).

Canna, cană (Du Cange).

Capere, în-căpé (Vulgata).

Carricare, încărea (Hier. la Du Cange).

Casa, casă (*vasa* est agreste habitaculum palis atque virgultis arundinibusque contextum, Isidory)

Ctus (felis), m. rom. cătușă, (Palladiŭ, Anthologie).

Catare, căta (Isid. XII. 238: catat id est videt).

Caviae, Festus, 57: Caviares hostiae dicebantur quod caviae. id est pars hostiae cauda tenus, dicitur. În Valea Hațegului *cobie* însemnă la paseril partea dela a-ripi până la codă, care se numesce și «bucătura popii». Găinele se numesc în generală și *cobii*.

Cellarium, celariu, pivniță (Rönsch, Itala u. Vulgata).

Circare, cerca (Gloss. Isidor.).

Clingere, închinga (calulă), chingă (Gloss. Isidor).

Collocare, a se culca (Terentius, Eun. 3. 5, 45: Deinde eam in lectum illae collocant. Catullus, 61. 188).

Conventare, cuvânta (Solinŭ).

Cooperimentum, coperimentă (Aul. Gelliu).

Cors, curte (Cato. R R. 38. Var. R. R. I. 13).

Cossi, coși (Festus).

Credere, împrumuta, lua, da în credință (Plautŭ).

Cucus pro *Cuculus*, cucu (Plautŭ).

Curator fani, curatorŭ bisericel (C I L I. 603).

Cusire, a cöse (Gloss. Isidor).

Directum adecă *jus*, dreptă, dreptate (Form. Marculf).

Discoperire, a descoperi (Luc. 5. 19 et discoperuerunt tectum. Rönsch op. cit. 207 Hier. în Is. XVI ad. 57, 9 =discooperio).

Doga, dógă (Vopiscus).

Domus, mormântă (C I L III 3171, 2165); cosciugulă și la noi pe unele locuri se ȳice *casă*

Ducere se, a se duce : *duc te*, *daxit se foras*, *ducat se*, la Plaută și Terențiu și Itala et Vulgata p. 361.

Eradicare, arădica, rădica (Plaută, Terențiu, Varro).

Esca, éscă (Isidoră XVII 14. 18)

Excaldare, scălda (Vulcatius Gallicanus, Apicius, Marcellus Empiricus).

Extraneare, a străina și înstrăina (Apuleiă ?).

Facere se, a se duce, pleca, depărta (Apuleiă, Tertull.), *facessere* cu același sensă (Terențiu, Liviu); *facere*, cu sensulă de a petrece : am făcută Pascile la țeră, mi-am făcută copilăria în scolă : ut diem Pentecostes *faceret* leroso lymis : pueritiam omnem in domo parentis Pinaris fecit. (Hieronym).

Ficatum, ficată (Gloss. Isidoră ; Edict. Dioclet. (C L III. 4. 6).

Filiaster, fiastru (arch), fiă vitregă (Inscripțiun).

Focacius, *focacia*, pogace. (Isidor XX. 2, 15).

Forfices, fórfece (C I L. III 1952).

Galbanus, galben (Gloss. Philox).

Galgulus, grangură (Pliniă H. Nat.)

Gavia, gaie (Plin. H. N).

Grossus, grosă (Vulgata, Sulp. Sev.).

Gulerum, guleră (Du Cange).

Hibernum și *hiberna*, iernă (Tertul. Mart. Totus annus hibernum. Minuc. Felix 34. 11 : arbores in hiberno).

Hirrio, hiriă (Sidon. Ep. 73 ; 9, 10).

Homo (?) pro *servo*, ca la noi omă=servitoră, C I L. I. 166).

Hostis în locu de *exercitus*, óste (Leg. barb. Greg. celu Mare).

Iejunare, ajuna (Tertulianu).

Impedicare, împedeca (Amm. Marcellinu).

Incrassare, îngrăşa (Tertulianu).

Insufflare, însufla (Hier., c. Ioan. 21 : insufflatum est spiraculum vitae in faciem eius. Did. Sp. Sct. 2 : cum insufflasset in faciem discipulorum).

Leosteanu, o plântă (Levisticum, Vegetiu 3, 42).

Luminare, luminare (Hier. in Is. III ad. 6, 4 : Sublatum luminare Templi).

Mamma, mamă (Varo la Noniu).

Manducare, mânca (lat. târzie).

Manere, a mâné peste nópte, a poposi, a sălăşlui. Lamp. Heliog. 30, 4 : manere in palatio. Hier. Ep. 47, 3 ; 77, 8.

Manicare = mane surgere, a mâneca, a pleca de diminéţă (Hier. Vulg. Luc. 21, 38 : et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.—Schol. Iuv. ad I, 79).

Mansus : Venies in Gabinianum pro mansu (C I L. IV. 1314) = vei veni de *mysu* în Gabinianu.

Masticare, mesteca (Apuleiu, Theod., Priscianu, Macer.)

Medus, miedu (Isidor XX. 3 13).

Mensurare, a mësura (Vegetiu ; S. Hier. in Ierem. III. ad. 13, 24 seqq. : in qua enim mensura mensuraverit, remetietur illi).

Merenda, (merinde) atiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Festus 123 v. Nonius p. 28, 22. Isidor. XX, 2, 12. Varro L L. VI 4. Glossar Labb : Merenda, *ἄριστον δειλιόν δειλιῆς*).

Minare, a mēna. (Festus, Apuleiu, ér' in Exod. : quoquunque *minasci gregem* ad interiora deserti ; —stravitque asinam et praecepit puero : Mina et propera ! —Şi la Sulpiciu Severiu).

Momar, Festu : *Momar* Siculi stultum appellant ; romănesce : *momărlanu*, prostu, bădăranu.

Morsicare, murseca, morsoca, (Apuleiū).

Morticinus, mortăcină (Varro R R. II. 9).

Mulier, soție, ca pop. muiere (C I L. II 4084 : Minerve Aug. Mercurius et *mulier* ex voto).

Murcidus, mărcedū (St. Augustinū).

Musio, mățu (Isidor. XII. 2, 38. v. Diez Etym. Wrtrb. I. 3. 276).

Necare, *negare*, a neca, înneca (L. Burg. et Alam. la Diez) a ncide.

Nixurire, năsui (Nigidius la Noniu).

Pausare, ră-păusa și ră-posa=a muri. (C I L. III 3257 XII 483, 673, 965 1739, 2111).

Pensa, pênză (Isidor. XIX. 29, 4 : *pensa* et *impensa* netum).

Petiolus, piciorū (Afraniu la Noniu, Celsū, Columella).

Pilare, pili (despoia. fura) la Amm. Marcellinū.

Pisare, pisa (Varro R R. I. 63).

Pila, piuă (Isidor. IV 11. 4).

Plecto, îm-pletescū (Vulgata).

Porca, *porculetum*, porcoiū, porculete, (Festus p. 239 : «porcas, quae in agris fiunt, ait Varro dici, quod porrigant frumentum», ér' la p. 103 : *Imporcitor*, qui *porcas* facit arando. *Porca* autem est inter duos sulcos terra eminens. Pliniu H. N. 17, 22, 35. § 171).

Qudenaeus, gutăiū, gutăniū în V. Hațeguluī. (Edict. Dioclet. C I L. III 6, 73, 74).

Rancor, răncóre (Palladiu, Marc. Emp., Heronymus, Isidor).

Rostrum, rostū (Plautū, Luciliu, Varro, Petroniu).

Rudis=rudă (Catto R R. 79).

Rumigare, rumega (Apuleiū).

Sappa, sapă (Rönsch, Gröbers Zeitschrift f. rom. Philolog. I. 420).

Scrofa, scrófă (Varro R R. passim).

Septimana, sêptēmănă (Varro L L. VI. 27. Vulgata).

Stare (despre opiniunī — acêsta nu stă, n'are valóre (Hier. : sic stare potest illa sententia.—non mihi videtur sermonis stare contextus).

Striga, strigă, strigóie (Petroniu, Apuleiū, Isidor).

Sufferentia, suferință (Rönsch It. u. Vulg., 50).

Tabanus, tăună (Varro R R. II. 5).

Tata, tată (Varr. ap Non. 81 : cum cibum ac potionem *huas* ac *pappas* vocant, et matrem mammam patrem tatam.—Orelli 2813, 2814.—Gruter, 605, 5.—Fabr. 142, 152 tatulus.

Termonem (Ennius), țermure.

Tornare, a se înturna (Sulpiciu Severu).

Tragula, trăgulă senu pompă cu care se scote vinu (Varro, Pliniu).

Transpungere=străpunge (Rönsch : It. u. Vulg. 202)

Verres, vieru (Script. r. r.).

Volentia, voință (Apuleiū, Solinu).

Din vechile dialecte italice ne-au rămasu unu materialu lexicalu foarte restrinsu, cu toate acestea din cele următore ne putemu convinge, că limba română a păstratu cuvinte și din acele străvechi dialecte.

Din dialectulu umbricu :

Fratrecate=colegio fratrum, înfărtătescu (Cuv. din bētr.)=a se face frate de cruce, lărtatu. (v. p. 24).

Hondra prep. contra ; romănesce în Valea Hațegulu : hōndră, certy ; omu certyrețu ; *hondromănescu*, mă certu ³⁵).

Peiu, *peia*, piceus ; Laurianu—Massimă : *peiu* s. m. se dice de unu calu : badius, spadix, gilvus.... galbinu roșieticu.

Pelmer=pulmentarii , romănesce în Valea Hațegulu pelmă=lăină fină (pollin Cato R R. 157).

Sorsos, acervus, globus, rom. Dict. Buda : Surzuescu, adaugu, augere, adaugeo, addo, superaddo.

Sve, oscicu *svae* și *svai*, lat. si, senu, rom. arhaicu *sēvai*.

35) Pe la Clujă : *contra*. certy sfădă : ciondromănescu mă certu, mă mănăcu în vorbe (Columna lui Traianu 1876 No 5 (2) p. 93

Spanti, coxa, rom. spate.

Struhela și *Strucla*, struicula, strues, struix, rom. grămăjoră, = *struțu*, gramajoră, legătură, buchetu de flori.

Tefrom. oscienu teturum, sacrificium, de unde rom. terfaru. ³⁶⁾.

Termnos, terminus, Festus : *termonem* Ennius terminum dixit ; rom. țermure ³⁶⁾.

Din dialectulŭ oscicŭ :

Perek și *perca*, lat. pertica, rom. pârghie din ună diminutivŭ percula.

Passtata, porticum, rom. postată.

Terum. terra, ager ; rom. țerimŭ.

Kavla, lat. caula ; în Valea Hațegului *haulă*, odae mare gólă ; casă părăsită și ruinată.

Mais, magis, măi : *maimas*, maximae.

În o înscricțiune etruscă se află unŭ cuvântŭ împrutatŭ de la Români anume *mezu* (din *metium* dela *meta* ³⁷⁾), cu înțelesŭ de semnŭ de hotarŭ, care la noi se află în cuvântulŭ *mezuină*.

Cele înșirate pân' aici aŭ o deosebită însemnătate în originea limbei din punctŭ-de-vedere alŭ formei și alŭ materialului lexicalŭ, ér' idiotismii și proverbele de măi josŭ ne arată cum limba română a moștenitŭ și chipulŭ de a cugeta și a vedé lucrurile, și ceea-ce adese orŭ te pune în mirare este fără îndoielă că la Români s'aŭ păstratŭ nu numai ideile, dar adese orŭ chiar și cuvintele seŭ sinonimele lorŭ.

36). Despre cuvintele umbrice a se vedé E. Huschke Die Igv. Tafeln, *Glossar* și Enderis, Versuch einer Lehre der oskischen Sprache. Despre *tefrom* a se vedé și *Revisia* crit.-lit. I p. 194.

37) Pentru dialectulŭ oscicŭ a se vedé Ph. E. Huschke. Die Oskischen und Sabellischen Sprachdenkmäler.—I. Svetaieff, Sylloge Inscript. Oscar. prs prior.

38) Corssen, Beiträge zur italischen Sprachkunde p. 294.

A ajunsu la sapă de lemnu=ad rastros res rediit. (Terențiu, Haut. v. 931).

A pune uleiū în focu=oleum addere camino (Horatju, Sat. II. 3, 321).

Udū ca unū șórece=udi tanquam mures. (Petroniu, Sat. c. 51).

Se inflă ca o bróscă=inflat se tanquam rana. (Idem c. 78).

Omū între ómenī=homō inter homines (Idem, c. 39, 57, 74).

A unge ochiū cuī·va=os alicui sublinere. (Plautū, Miles v. 110).

Capulū rēlelorū=scelerum caput. (Idem, Miles v. 495).

Te mănecă spatele=ita dorsus totus prurit. (Idem, Miles, v. 398).

A atinge pe cineva unde-lū dóre s. la bubă=ulcus tangere. (Ter., Phorm. v. 690).

Ca sē nu-ī pótă ajunge aū sēmēnatū meīn pe cale (in poveșII)=moram quaeres, sparge milium (C I L. IV 2069).

A tăia fuga=viam secare (Virgiliu, Eneida VI. 900).

Décă nu-ī capū la ce suntū bune piciórele=lanquente capite, membra incasum vigent.

A-și da còste=femori conserere femur. (Tibulū, I. 8, 26)

A fugi mănecându pământulū=viam vorare (Catul. 38. 7)

A-ī mânca cuiua pomēna=credidi silicernium eius me e e esurum (Festū p. 295).

A salta s. sări de bucurie=gaudimonio dissilire (Petroniu).

I-a mai plăcutū lui d-đeū ! se dice despre cine·va care a muritū tinērū=placita Deo. (Orelli, 4657).

Al nimerit' o ca cu aculū=rem acu tetigisti (Pl., Rud. 5, 6, 19).

Are ochi și în cefă=in occipitio quoque habet oculos (Plautū, Aul. I, 1, 25).

A-ī lua cuiua bucătura din gură=bolum eripere e faucibus (Terențiu, Haut. 673).

I-a ajunsă funia la gâtă=ad restim res redit. (Ter. Phorm. 686).

Paserea pe limba ei pere=ipsa sibi avis mortem creat (Fragm. inc. Bipont. 190)

A trăi din sevă sevă=suo sibi suco vivont (Plaută, Capt. 81).

Numai oșe și pele=ossa atque pellis (Pl. Aul. 3, 4, 17).

Din tălpi până în creștetă=ab unguiculo ad capillum summum (Plaută. Ep. 5, 1, 17).

Sémănă ca două picături de apă=neque aqua aquae... similis (Plaută, Men. 5, 9, 30).

Vai de capul tău=Vae capiti tuo (Plaută, Amph. 74. Curc. 314. Men. 3, 2, 47. Rud. 375. Capt. 885).

A scote mielul din gura lupului=lupo agnum eripere (Plaută, Poen. 3, 5, 31).

A vorbi cu morții s. cu dușii din lume=verba facere emortuo (Plaută, Poen. 4, 2, 18)

A căra apă cu ciuru=imbrem in cribrum ingerere (Plaută, Pseud. 102).

Vorbă multă sărăcie=verba sine penu et pecunia (Pl. Capt. 472).

N'are nici capă, nici picioră=neque pes neque caput cumparet. (Pl. Capt. 614. As. 729).

În o mână bucătura—in alta sburătură=altera mana fert lapidem, panem ostentat altera (Pl. Aul. 2, 2, 18).

De unde nu-î focă nu ese fumă=flamma fumo est proxima (Plaută. Curc. 1, 1, 13).

Lucrul are ună cârligă=haeret haec res. (Pl. Pseud. 4, 2, 28 etc.).

S'a înglodată=in lato haeret (Pl. Pers. 4, 3, 66).

Pe cine-lă iubescă d-deșă mōre curēndă=quem dii diligunt, adolescens moritur (Pl. Bacch. 816).

A atârna de ună firă de ață=a fi în pericolă=Tenui pendere filo. (Ov. P. 4, 3, 35. V. Max. 816).

Îți suntă spiuă în ochi=stimulus sum tibi (Pl. Cas. 2, 6, 8).

Din firă în pără=de filo ad pilum.

A căuta nodū în papură=nodum in scirpo quaerere.
(Pl. Men. 2, 1, 22).

Cantare in alio=a descânta in aiñ (Cato R R. 160).

Prin cele desfășurate pân'aiei s'a lămuritū și pozițiunea ce ocupă limba română atât față cu limba latină, câtū și cu limbile neo-latine.

Față cu limba latină, limba română represintă graiulū popularū romanū, din care latina s'a dezvoltatū măestrītū și sub influința limbei grecesci. Ținendū apoi samă, că elementulū din care aū eșitū Românii s'a ruptū din marele corpū alū Poporului-romanū la începutulū sec. II d. Chr. când graiulū romanū nu fusese încă năbușitū de elemente străine, naturalminte că acelu elementū colonialū a adusū cu sine în Dacia unū graiū popularū încă vechiū și curatū. Acestū graiū apoi mai târziū, pe la finele sec III-lea d. Chr, s'a isolatū de ori-ce influință a graiului generalū alū Poporului-romanū urmându-și dezvoltarea sa independentă până la încheierea formațiunei sale prin sec. VI-lea după Chr. (Cap. IV).

Prin urmare limba română este reprezentantulū celū mai vechiū și mai autorisatū alū graiului popularū romanū. Pentru-aceea în evoluțiunea ideomelorū romane, limba română forméză veriga între vechiulū graiū romanū și evoluțiunea ulteriōră a limbilorū neo-latine, și, în acéstă calitate, în cestiunile grele ale filologiei romane, limba română forméză elementulū de controlū.

Multe cestiuni din cele mai grele și mai importante, din cauza necunoscinții limbei române, aū rămasū încă nelămurite ori interpretate greșitū. Este de ajunsū sē amintimū asibilarea lui *c*, *d*, *t*., căci din esistența asibilării lorū în limba română rezultă că esistaū cu multū mai din vechiū în graiulū romanū, de cum se admite în generalū.

CAPITOLŪ II.

Teritoriulŭ și nomenclatura etnică.

Teritoriulŭ limbei române este ađi multŭ mai restrinsŭ de cum a fostŭ odată. Aces'ŭ teritoriŭ 'lŭ putemŭ împărți în două mari regiuni deosebite fie-care atâtŭ prin configurațiunea geografică, câtŭ și prin vicisitudinile istorice prin cari a trecutŭ fie-care, anume în regiunea de adrépta și cea de-astânga Dunărei sêu așa numita Dacie și Peninsula tracică-ilirică.

Romaniŭ începură a face cuceriri pe țermuriŭ ilirici de pe la 229 a. Chr. La 168 a. Chr. Iliriculŭ fu prefăcutŭ în provincie romană. Augustŭ ocupă Mesia (Serbia și Bulgaria) între anii 35—39 a. Chr., ér' între anii 41—54 d. Chr. Claudiu cucerese Tracia Prin aceste cuceriri s'a întemeiatŭ succesivŭ graiulŭ romanŭ între Adriatica, Dunăre și Marea-négră. În urmă Romaniŭ cucerindŭ și Dacia și colonisând'o se puse temeiulŭ elementulŭ romanŭ în răsăritulŭ Europei.

Câtŭ de compactŭ și de puternicŭ a trebuitŭ să devină elementulŭ romanŭ în acestŭ mare teritoriŭ, în câtŭ pentru Dacia, probéză locuitoriŭ ei de ađi, Poporulŭ-românŭ, ér' pentru Peninsula tracică ilirică ne vorbescŭ următorele fapte istorice: *ântăiŭ*, s'a vedutŭ a fi elementŭ destulŭ de numerosŭ și puternicŭ pentru ca, prin împărțirea vechiulŭ imperiŭ romanŭ, să-se constituie în răsăritŭ o împărăție romană deosebită; *a doua*, elementulŭ romanŭ, chiar și după-ce Grecii puseră mâna pe domnie, nu încetă a avé mare însemnătate istorică, formândŭ în unire cu Bulgariŭ unŭ statŭ independentŭ; *a treia*, după cum ni-lŭ descriŭ chiar istoricii greci-bizantini, elementulŭ romanŭ era per excellentiam elementulŭ răsboinicŭ în Peninsula tracică-ilirică, căci elementulŭ grecŭ nu era

de nici o trébă pentru răsboi¹⁾); *a patra*, pe acestă teritoriū esistă până ađi numărosū elementū românū, cu datinele și limba lui proprie.

Continuitatea geografică a elementului românū a suferitū între secolii 4—9 prin invasiile barbarilorū mari spargerī.

Slavii invadāndū prin sec. VI d. Chr. aū dislocatū și aū spartū vărindu-se prin elementulū românū din ținutulū panonicū și iliricū. Invasiunea Bulgarilorū în sec. VII a împinsū cea mai mare parte din Romāni de-a stānga Dunărei peste Baleanī, rupēndū prin acēsta legătura strinsă dintre Romāni de-astānga Dunărei și între cei din Peninsula-balcanică. Invasiunea Ungurilorū a ruptū legătura între Romāni din Dacia și între cei din părțile apusene ale Iliricului unde astăzi se mai află numai unū micū restū, așa numiți Romāni-istrieni.

Elementulū Românū din Peninsula tracică-ilirică s'a perdutū cea mai mare parte, numele lui însă se vede peste totă acēstă Peninsulă până în ziua de astăzi, chiar și acolo unde ađi nu mai esistă elementū românū sēu numai resturi, și anume se vede în nomenclatura topografică. Numele de Vlachia se află presăratū peste totă regiunea dintre Adriatică, Marea-negră și Marea-egee. În secolii trecuți pe litoralulū Adriaticei și chiar prin insule²⁾ era numărosū elementulū românescū, care se numeau *Muuro-vlachī* adecă Romāni negri, ér' în Croația și Slavonia ținutulū de pe lângă Ilova se numea *Vlachia-maior* și *Vlachia-minor*³⁾.

1). Veđi mai în josū nota 15

2). A se vedé G. . . Ascoli, Archivio glott. I 435 unū dialectū vechiū și importantū italianū-romānū în insula Veglia.

3). Miklosich, Ueber Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten. Wien, 1879.—Idem, Die slavischen Elemente im Rum. p. 2. Într unū tratatū dela 1357 între Ragusa și Stefanū Uroși. Țarulū Sērbilorū se amintescū ținuturile în care locuescū Romāni. anume Slavonia (imperulū Sērbescū), Bosnia, Trebinie, Canale, Chelmo până în basenulū dela Nevesnye Zupa Draceviča, Vermo etc Iricck. Dic

Prin pădurile Croației și Bosniei există și astăzi resturi de Români cari 'și păstrează limba ⁴⁾. În Serbia între Ibar și Drin este unu ținutū numitū Stari-Vlah (Valachia-vechie) ⁵⁾.

Afară de coloniile de mai nainte Dioclețianū a așe-
datū în Dalmația marii colonii aduse din Roma, despre
care Constantinū Porfirogenitulū, împăratū bizantinū (a.
911—959), spune că-și păstraū încă și pe timpulū seū
numele de Români (*Ρωμᾶνοι*) ⁶⁾, ér' Wilhelm Tyrius
spune că Ragusaniū vorblaū încă în sec. 11-lea latinesce
va se ȳică latina vulgară ⁷⁾. În vechile documente re-

Wlachen u. Mauro-wlachen in den Denkmälern v. Ragusa. p. 4—5. —
Nic. Densușianu, Albumulū macedo-românū: Macedo Româniū în
Croația și Slavonia p. 39—41. — Hurmuzachi, Documente, III p.
312, 313 și 317. IV part. I pag. 568, 609—612 și 657; la acéstă
pagină din urmă este reprodușū unū fôrte interesantū documentū, care
ne aratā cum străiniū acolo ca și aiurea aū desnaționalizatū pe Ro-
mâniū prin religiune. Noi reproducemū din elū următoarele șire: „Qui-
bus ita factis et ritus Graecus apud illos parcelatim sepeliri, et ritus
Romanus in medium illorum induci posset. Sic factum esse perhibetur
in Istria (la Româniū istirianū), quam licet nunc similis inhabitaret na-
tio, attamen succesu temporis opera *bonorum Pastorum* catholicorum,
ritum graecum relinquentes, Romanum assumpserunt, quem etiam de facto
retinerent et ipsos Croatas potius quam Valachos appellarent. — Bie-
dermann, Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich, operā
importantă pentru numeroșele fântâniū utilizate, dar lipsită de orientare.

4). Nic. Densușianu, Gazeta Transilvaniei din 1890 N. 254 și
255 Hacquet, Oryctographia Carniolica, Leipzig 1789, vorbește despre,
Româniū din Croația și Istria intercalân lū și portrete, citatū la Engel,
Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle, 1798 p.
177 seqq.

5). W. St. Karadzit, Srbski rječnik etc. Dess. Danica 1827 p. 56
In chrisovulū lui Dușan din 1348, dela Drinulū sudicū până în Istria
se află o sumă de nume proprii române. Nemanja (1198—1199) regele
Sêrbilorū donéză mănăstirei Chilindariū din Atosū 170 familii romă-
nesci din Serbia de sudū, Uroșū I. 30 familii rom. dela riulū Drinū,
Uroșū II donéză Româniū dela Banja (ținutulū dela Scupia) v. Pic,
Abstammung der Romänen pag. 56).

6). Const. Porphyrogenitus, ed. Bonn, De adm. imper. Cap. 29 și
35. p. 125—127, 162.

7). A. se vedē la Const. Porphyrogenitus, op. cit. animadversi-
ones Eanderii ed. Bonn p. 336.

lative la regiunea ilirică se vorbește de „Romani” Dalmatiae în sec. al 9-lea, și cu începere de pe la an. 850 până la 1100 obvină nume proprii românești ca Vilcana, Vilean, Domnana (Dónna Ana ?) călugăriță, Stresina, Iculus, Tuduru, Danielu, Graulu, Mikula, Negulus, Mezulus, Duculus etc. ⁸⁾.

Constantin Porphirogenitulă vorbindă de coloniile romane aduse de Dioclețiană în Iliria spune espresă că Iliria a fostă romanisată până la Dunăre ⁹⁾.

Elementulă română din Dacia cu tóte invasiunile barbariloră s'a susținută în múnți, și prin ună traiă vigurosă și lupte neîntrerupte se prepară pentru o viață nouă care și-o reia îndată ce încetăză invasiunile pe la finele sec. al 13-lea, întemeindă state independente la Dunăre. Multimea elementulă română în Dacia se probéză prin ramificațiunile sale care aă pėtrunsă de parte spre apusă și mēdă-nópte. Ramificațiunile fórtē puternice de elementă română aă ajunsă până în Moravia unde se numescă Morlachī, ală căroră centru este orașulă Walachisch—Messeritsch. Acești Români slavisați mai păstrează rămășițe de limbă românească : jintiță, putyra (pulină), jarep (șněpěň), fluyara (flueră), brezaia ¹⁰⁾.

Colinda românească a pėtrunsă până la Riesengebirgh și numele de valachă este în usă în tótă Bohemia ¹¹⁾. Populațiunea prin unele ținuturi din Silesia se numesece *Vlassini* ¹²⁾.

8). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium Zagrabiae. VII. p. 18. 21. 45. 48. 54. 65. 78. 98. 134. 135. 153. 167. 168-172. 382.

9). Const. Porph. De adm. imper. c. 29. p. 126 : ἡ δὲ καὶ τῶν ἁρτίων Ῥωμαίων διοικήσεις ἦν μέχρι τοῦ Ἀραβίως ποταμοῦ. —istorum protendebantur termini ad flumen Danubium usque.

10). Miklosich. Wanderungen p. 11. 24. seqq.—Kulda. Moravské narodni povére. Praha 1874.—„Valahil din Moravia” de Dionisie P. Marțiană. Buciumulă No. 281 an. 1846 ; altă articolă : „Români din Moravia”. reproducă din *Aurora Română* în *Timpulă* din 19 Oct. 1882.

11). Pič. Rum. Hung. Streitfrage. p. 92.

12). Miklosich. Wanderungen p. 6. seqq.

Elementul român a trebuit să fie odată foarte numeros în Galiția și Polonia, căci vechile documente ne prezintă numeroase nume topografice românești din acele țări, ca : Baltagul, Ledescul, Lerescul, Radul, Raduscul, Rotundul, Tusul, Brescu, Capul, Cerbul, Cucul, Lupatul, Pietrosul, Kyratura (Curătura), Șesul, Vascul s. a. Afară de acesta în graiul Slavilor de-acolo se află multe cuvinte românești dintre care unele foarte vechi și pierdute deja la Români. Așa de exemplu la Rusini și Poloni : dzer-zeru, glieg-chiagu, kulastracorasta, dzguta lat. scutica, biciu, katerva-turma, arawona-arvuna, bucorija-bucurie, grun-gruiu, pr ejda-prada, sehelba-silha, tusyia-tusina, karuca-caruta, ware-ore, arhaicū vare ¹³).

În Cronica lui Hipatios p. 278 se amintesc «Cnezi Bolochovi» (cnezi românești) la Bugul superior încă la anul 1150, cari obvinu desu în fântanile istorice rusești până pe la finele sec. al 13-lea. Vița răsboinică a cazacilor zaporojani deasemenea este compusă în mare parte din Români ¹⁴).

Avându în vedere, că resturile de limbă românească în acele ținuturi, prin forma și înțelesul lor arată o epocă foarte vechie, chiar dinainte de a. 1000, cum se confirmă acesta și din probele desfășurate mai în jos (Cap. IV), nu mai încapă îndoielă de mulțimea elementului român dincóce de Dunăre în totu timpul evului mediu, și așa se esplică aparițiunea lui subită în sec. 13 ca poporū întemeetorū de state, care n'aū încetatū nici unū momentū a esista și a se întări mereū până ađi, pe când alte state n'aū pututū resista, ca

13). Miklosich. Wanderungen p. 10 seqq.

14). Veđi documentul regelui polonū Stefan Batori dela 1576 : „mulțimea ómenilorū, numiți Cazaci zaporojeni, nu recunósce nici o autoritate, fiindū grămădită din Moscoviți, Moldoveni și supuși ai nostri proprii”. (Archiva istor. a României, Bucuresci 1865 t. I. prt. 2 pag. 8).

celu bizantină, bulgară, sârbescă și ungurescă, cădându sub Turci, pe când Românii la Dunăre ținu peptu sute de ani cu Turcii și vecinii dușmani, zdrobindu-le adese ori oștirile și invadându-le țerile. Au peritu Goții, Hunii, Gepizii, Avarii, Cumanii, slăbiți căduse Bulgarii și Sârbii, Românii însă în luptă cu toți acestia au persistat păstrându-și pământul, naționalitatea, datinele și limba. O probă mai strălucită de vigore fizică, de superioritate spirituală și alte calități etnice anevoe poate arăta unu altu popor care se-se fie aflatu în condițiuni atâtu de grele.

În generalu popoarele invasore nu potu întemeia domni durabile. Românii, care s'au întemeiatu în Dacia ca popor culturalu, și prin acêsta s'au lipitu indisolubilă și s'au identificat prin iubire cu pământul, în vîrteea acestora singurii ei au persistat neclintiti în țeră, și-au întemeiatu statu, și l'au păstrat neatinsu, și în timpul din urmă se afirmă de nou ca poporul celu mai vigoros, mai civilizat și cu mai mari calități în răsăritul Europei. Tote acestea aru fi fostu absolutu imposibile, decă elu ar' fi fostu unu popor venit numai de câte-va sute de ani pe acestu pământ, cum au susținutu unii.

În Peninsula - balcanică, încependu de pe țermul dreptu alu Dunărei până chiar în insulele grecesi, elementul român era în timpurile vechi celu mai numeros și mai puternic.

Elu era elementul care susținea statul și în specialu elementul răsboinic, căci elementul grecesc, după cum mărturisesc înșiși scriitorii greci, era incapabil de ostășie: «numele de Greci, era unu nume de rușine, căci Grecia nu putea da nici unu ostașu de trebă» dice Procopiu¹⁵⁾ Pentru

15). Procopii Historia arcana ed Bonn. capit. 24 pag. 134. ἐπι-καλοῦντες τοῖς μὲν ὡς Γραικοὶ εἶεν, ὥςπερ οὐκ ἐξόν τῶν ἀπὸ τῆς τὸ παράπαν τὴν γενναίην γενέσθαι—Graecumque nomen ut probum aliis obiectaretur, quasi nullum Graecia ferret strenuum militem.—Lydus. De

aceea elementul român formă cu deosebire oștirile imperiului bizantin¹⁶⁾, pentru aceea numele de vlachă se identificase cu *ostașii* (*στρατιωτής*¹⁷⁾. Teritoriile ocupate de Români purta numele lor, Tesalia se numea Vlachia-mare (*Μαγάλη Βλαχία*)¹⁸⁾, Etolia și Acarnania se numeau Vlachia-mică (*Μικρά Βλαχία*)¹⁹⁾, ér' Dolopia se numea Vlachia-de-susă (*Ἄνω Βλαχία*)²⁰⁾.

Pentru aceea împăratul Cantacuzenă a numit pe ună frate ală seă căpetenia «castrelor și a ținuturilor Vlachiei»²¹⁾.

Răsbóiele ce-a trebuit să le susțină imperiul bizantină aă decimată elementul român, ér' invasiunea Slavilor și Bulgarilor a spartă continuitatea între Români de dincolo și din cóce de Dunăre, ceea-ce a avută tristulă rezultată, că o mare parte din Români de peste Dunăre și de peste Balcani s'a grecisat și slavisat, esistența lor însă s'a imprimat și aci pe totă loculă parte prin restură de populațiune română ce încă există, parte prin nomenclatura topografică rămasă din timpurile cele mai vechi până aă și prin influința exercitată asupra limbei populațiunilor cu care aă venită în atingere.

Magistr I. 47 p. 159 ed Bonn — Pachimeres, I. p. 83 II p. 106 ed. Bonn ș a. Veđi și Benjamin de Tudela (+1173), pasagiulă reprodusă în Arch ist a Rom II pag 25.— Sathas, Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au moyen âge Paris. 1880 I. p. 146.

16). Cinnami Historiarum l'br. V. c. 3 p. 260. ed. Bonn: Leonem autem Batatzem nomine aliunde cum exercitu perinde magno, maxime vero Valachorum ingenti multitudine qui Italarum coloni quondam fuisse perhibentur, et locis Ponto Euxino vicinis irruptionem in Hungariam facere iubet Aceeași mărturisire la Pachimeres De Michaelae Palaeologo ed Bonn lib I pag. 83 Număroase citațiuni a se vedé în acéstă cestiune la Nic Densușiană Revoluțiunea lui Horea. București 1884 pag. 28—37.

17). Sathas, Documents inédit. relat. à l'Histoire de la Grèce I 140

18). Nic. Choniatae de Isaacio Angelo p 841.

19). Phrantzes p 414.

20). Schol. Thucyd II p 102

21). Cantacuzenus ed. Bonn. p. 320.

Astăzi elementul românesc locuiește următoarele teritorii :

1). Regiunea dintre Tisa, Dunăre, Marea neagră și Nistru, un teritoriu compact de vre-o 5000 miluri cuate, va să zică o mare parte din Ungaria proprie, apoi Transilvania, România cu Dobrogea, Bucovina și Basarabia ; coloniile numeroase se află încă de secol și pe malul stâng al Nistrului și în Chersonesul.

2). În Peninsula-balcanică, locuind în parte compact în parte amestecată pe totu litorarul dunărean al Bulgariei și chiar în lăuntrul Bulgariei și Serbiei ²²⁾, Românii se află în patele de sud ale Balcanilor, apoi în mare număr în Macedonia, Tesalia, Epiru, Albania, Grecia, Insule și Archipelul ²³⁾.

3). Un rest de element românesc se află pe litoralul Adriaticei în Istria în districtele Castelnovo și Albona ²⁴⁾.

Numărul Românilor pe aceste teritorii, este următorul :

România	5,500,000
Transilvania cu Ungaria	3,000,000
Bucovina, recens. din 1890	208,300
Basarabia, recens. din 1873 : numai Românil (afară de celelalte naționalități)	1,200,000
Macedo-Români	1,200,000
Serbia	300,000
Români din Bulgaria și de peste Nistru	200,000
Istria	3000
Totalul	<u>11,611,300</u>

22). Kanitz, *Bulgarien*; Idem. *Serbien*, Lzig. 1868 p. 325.

23). Liefenbach *Völkerkunde* I 2.8 - Nic. Deusșianu et. Fr. Damé. *Les Romains du Sud*, Bucuresci 1877. p. 15-19. — M. E. Picot. *Les Roumains de la Macédoine*. Paris 1875

24). Maiorescu, *Itinerariul istriean*, Iași 1874 — Miklosich, *Istro- und Macedo-Rumunische Sprachdenkmäler*, Wien 1881, I-te Abth p. 1.

Acesta este numărul cel mai mic posibil, căci este știut, că numărul Românilor din țările subjugate este totu de una ascunsă și micșorată de guvernele străine, și în realitate e cu multu mai mare de cum'lu arată cifrele oficiale.

Totu elementul român din toate teritoriile susă-amintite a purtat și poartă până astăzi același nume, adică cei de dincóce de Dunăre s'aun numit totu-de-una și se numesc și azi *Români*²⁵⁾. *Eū sunt Romānū!* răspunde elu când lu întreb. Totu asemenea Romāni din Serbia și Bulgaria. Macedo-Romāni se numesc ei pe ei *a-Romāni* sēu a-Rmāni, cei din Istria s'aun numit în timpul mai vechi *Romani*, apoi *Romari* și în urmă *Rumeri*²⁶⁾.

25). În documente acestu nume apare la anul 1345 în o bulă a papei Clemente VI: , *Olachi Romani*, commorantes in partibus Hungariae, Transilvanis, Ultralpinis et Sirmis ... Aliis tam nobilibus quam popularibus *Olachis Romanis*. (Theiner, Monum. Hung. I 691). Aflarea originii etimologice a cuvântului *Romanus* resp. a numelui cetății *Roma*, ce se află scrisă și *Roma*. s'a încercat de mai mulți. Etimologia cea mai plausibilă, căci totu-odată se bazează și pe istorie, este a lui Corssen (Aussprache 1², 364. 11². 1012.—Beiträge, 427. sq). După elu *Roma* s'a numit de la *Rumon*, numirea vechie a Tibrului conservată la Serviu (Virg. Aen. 8. 63. 90). *Rumon* este delă rădăcina *ru*=curgu care lăpădându pe *s* se află în *ri* vus *ri*-pa ér' întărită cu *t* în *Stry-mon* la noi în numele râului *Stre* iū; prin urmare *Roma* însemnă cetate lângă riu. Totu de la numele râului și a luat numele și vechiul tribu palatin *Ramu*s. *Romanus* prin urmare originalmente ar însemna locuitoru do lângă riu sēu riuveanu.

26). Veđi mai susu nota 6. — Presbiter Diocleas (Regn. Slav. c. V): „post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore *Romani* vocabantur modo vero Maurovlachi, hoc est nigri Latini, vocantur“.— Numele de *Romari* l'aflăm mai întâi la 1114. În canon. 23 alu Sinodului dela Campostella se dice: , Mercatores *Romarii* et peregrini non pignorentur; et qui taliter egerit. duplet quae tolerit, et sit excommunicatus“ . (Du Cange, Gloss. med. et inf. lat. ad vocem *Romarius*). — Er' *Rumeri* mai din vechi se află numiți în specialu Romāni-istrieni la Giov. Mar. Manarutta (Fra Ireneo della Croce) în Historia di Trieste, Venezia. 1698 Libr. IV. c. 7. p. 334: I nostri Chichi (așa numesc conlocuitorii pe Romāni istrieni) addimandansi nel proprio linguaggio *Rumeri*.

Străinii însă au dat Românilor diverse numiri, între care una generală la toți Români, numindu-i *Vlachī*. Acestu nume este străvechiu, căci Grecii din Italia de josu său Grecia-mare în vechime au numit Vlachī (*Βλάχες*) pe popórele din Italia centrală și în specialu pe cele din Campania unde încă pe timpulul lui Aristotele exista unu ținutu numit Vlachia (*Βλαχία*)²⁷. *Vlachū* este numire de batjocură și pentru aceea în marea adunare din Câmpulū-Libertății dela 1848 Români au protestatū contra acestei numiri cerēndū a se numi *Romāni* cum se numesē ei înșiși²⁸.

Numele *Vlachū*, de și nume de batjocură însemnāndū prostū (*Βλάχ*), este însă de-o extremă importanță, căci elū ca documentū viu, păstratū până ađi chiar de străini și adese-orī dușmani nostri, probēză nu numai originea romană a Românilorū, dar' și colonizarea lorū în răsăritulū Europei din elemente aminamente Italice, căci Grecii, autorii acestei numiri de *Vlachī*, au numitū în timpurile străvechi cu acestu nume numai populațiile romane vechi italice și mai în urmă numai pe Romāni.

CAPITOLŪ III.

Dialectele limbei Române.

Limba Românilorū atâtū a celorū de dincóce, câtū și a celorū de peste Dunăre, avēndū una și aceeași o-

27). Suida, *Lex. ad voc Βλάχ* — Michaelis Apostolii paroemiae, Lugd. Batav. 1619 prov 65. C Müller. *Frāgm. hist. graec.* II 163 (193). — A se vedē studiulū nostru *Originea cuvēntului Vlachū* în *Revista critică lit.* II (1894) p. 1—15.

28). Protocolulū edunării generale, ședința II din 4 (16) Muiū 1848 punct. 1. (Veđi Papiu Ilarianū, *Istoria Rom. din Dacia superiōră*, Viena 1852. II p. 294—5).

rigine, una și nedespărțită a fostă la începută. In timpulă cătă aă domnită Românii peste Dacia până pe la 274 d. Chr. esistândă naturalminte o strinsă legătură între Românii din Dacia și cei de peste Dunăre, nu s'a putută face vre-o deosebire esențială între graiulă unora și-ală altora, aă putută sē-se nască celū multă nuanțe. După a. 274 trecēndă o parte din Românii din Dacia peste Dunăre și amestecāndu-se cu elementulă romanū de acolo, graiulă s'a înriurită recipocū asemēnēndu-se chiar și in nuanțele ce aă putută sē-se desvólte pān' aci deosebite la unii și la alții.

In timpulă invasiunei barbariloră, începēndă de la Huni până la Turci, necurmată aă fostă aruncate grupe de Romāni când din Dacia peste Dunăre dincolo, când din Peninsula-balcanică dincóce de Dunăre ¹⁾. Nicī chiar prin invasiunea Bulgariloră nu s'aū ruptă cu totulă primenirile între Românii de dincóce și de dincolo de Dunăre sēū Balcani, căci tocmai Bulgarii aduceaū mari cete de Romāni de dincolo și-i așēdaū dincóce de Dunăre, care apoi la ocașie érāși se întorceaū in vechea loră patrie ²⁾.

Bizantinii in espedițiunile loră dincóce de Dunăre aduceaū aici elemente romāne de peste Dunăre, sēū luaū de-aici și le duceaū din colo. Invasiunea Turciloră a aruncatū multe elemente romāne din Peninsula balcanică din cóce de Dunăre.

Din tóte acestea resultă, că limba romānă din Dacia traiană și din Peninsula-balcanică n'a trāitū izolată fie-care, ci împreună, și tocmai in timpulă de formațiune a fostă mai multă in contactă și chiar in a-

1). Pentru timpurile mai vechi a se vedé Dr. I. Iung, Die Romanischen Landschaften, Innsbruck. 1851, p. 454. nota 1.

2). Așa d. e. principele Bulgariloră Crum in o invasiune ridică din Macedonia vre-o 12 000 bărbați, afară de femei, și-i aduce din cóce de Dunăre, cari apoi la vre o 25 ani mai târđiū sub împēratulă Teofilū (829—842) conduși de Cordilă, principe peste Macedoneni, se reintorcū in patrie. (Leo Grammat. ed. Bonn. p. 231 și 345). Sathas, op cit. p. prefată p. XX.

amestecă, și numai după-ce limba se formase a întrevănită o isolare mai pronunțată de și nu absolută și anume prin invasiunea Bulgarilor, care elementul român de dincolo de Dunăre l-au împins peste Balcani. De-atunci Românii de peste Balcani rumpându-se de curentul graiului român de la Dunăre, au început a se nuanța ca dialectul deosebit.

Cumcă limba Românilor de peste Balcani s'a formată împreună cu limba Românilor de la Dunăre se vede că în realitate majoritatea precumpănită a acelor Români s'a derivat din Românii de la Dunăre probând faptul, că Grecii pe Românii de peste Balcani îi numesc *Misio-daci* adică Românii din Dacia trecuți și veniți mai de-aproape din Mesia (Bulgaria și Serbia).³⁾

Deosebirea cea mai mare între dialectul m.-român și limba română este cea lexicală, er' cea fonetică și flexionară este mai mică. Acesta a provenit din influința ce au exercitat-o elementele străine conlocuitoare. Limba greacă a influențat prin biserică, prin școală și prin contactul de toate zilele. Terminologia religioasă la m.-român, cu totul din contra ca la Românii din Dacia, este grecească, afară de unele nume de sărbători ca Sum-chetru (Sân-Petru), Sumedru (Sântu-Dum-tru), Stămaria (Sântă Mărie). Aceste resturi înse probând că și la m.-român nomenclatura bisericească a fost română și numai mai târziu s'a pierdut. Influența turcească s'a întemplat pe cale administrativă. Afară de acesta a mai influențat, dar mai puțin, și limba bulgară. Ce influență va fi exercitată limba albanesă este mai greu de precisat. Prin diversele influențe dialectul m. român a pierdut multe din cuvintele romane înlocuindu-le cu

3). Iken, *Eunomia. Darstellung und Fragmente neugriechischer Poesie u. Prosa* Grimma 1827. I. p. 251. citat la Fuchs. *Die Romanischen Sprachen*. Halle 1849 p. 92 nota 157. Niceta Choniat. De Isaacio Angelo I, 237: *Οἱ Μισοὶ προτερον ονομαζοντο, εντι δὲ Βλάχου κικλήσκονται.*

străine, de altă parte însă a păstratŭ cuvinte romane pierdute în limba română.

Deosebiri fonetice în generalŭ suntŭ puține; mai de însemnatŭ este rostirea *ç* (*ʃ*) în locŭ de *c*, *c'*: *çerbŭ*, *çercŭ*, *çinçi*; păstrarea lui *l* unde limba rom. l'a pierdutŭ: *aliŭ*, *gălină*, *hiliŭ*, *liepuie*, *muliere*, *liertŭ*, *liaŭ*. Grupa *cl*, *gl*, n'a trecutŭ în *chi*, *ghi*: *ginuciu*, *clia*, *clia*, *ocliŭ*, *gliaŭ*, *sugliŭ*, *ingliŭ*.

M.-românii punŭ adese ori unŭ *a* la începutul multorŭ cuvinte și totŭ de una când cuvântulŭ începe cu *r* d. e.: *aspargŭ-spargŭ*, *alavdŭ-laudŭ*, *alasŭ-lasŭ*, *aștergŭ-ștergŭ*, *aridŭ-rîdŭ*, *arsarŭ-rĕsarŭ*; unele particularități ale graiului român din Dacia, la m.-români se află ca generalități ca *bi-ghi*: *ghine*, *orgli*; *pi-chi*: *chieptenŭ*, *suschirŭ*, *aprochie*, *chiele*, *chieptŭ*, *chierde*, *chiatră*: și *h* în locŭ de *f*: *hiere*, *hicate*, *hiliŭ*, *hire*, *higŭ-infigŭ*.

Macédo-românii au în rostire ôre care particularități, căci rostescŭ cuvintele scurtândŭ unele vocale și chiar elidându-le.

În flesiunea nominală deosebirea mai însemnată este lipirea articolului la temă după omiterea lui *u*, uneori chiar și a lui *e*: *luplu*, *caplu*, *omlu*, *gionle*. Er' *l* din articolŭ în decursulŭ flesiunei nu se omite: *ostíliei-ostíei*, *numtăliei-nuntei*, *valeliei-văii*, *ômenili*, *lupili*, *aușili*, *șoșili*.

În flesiunea verbală se observă următoarele particularități: perf. *tare* și *simplu* se întrebuintează mai desŭ: *feciŭ*, *fiçesi*, *fèce*, *feciimŭ*, *feciitŭ*, *feciră*, *clișŭ*, *frampsŭ*, *alepsŭ*.

Participiulŭ trecutŭ, aplicatŭ cu *ausiliarŭ* pentru formarea timpurilorŭ trecute, se întrebuintează în forma feminină când *ausiliarulŭ* este *aveam*: *aveam vinită*: er' cu *suntŭ*, participiulŭ se acórdă după genŭ. Totŭ-odată există și unŭ perfectŭ condiționalŭ: *diçerem*, *vidérem*. Cerundiulŭ are două forme: vedându *séi* vedându-lui. În dialectulŭ m.-rom. se întrebuintează încă multe forme

perifrastice, care în limba rom. le mai aflăm unele numai prin cărțile vechi : vrea să giurū, s'este că giurū, să eram sēu aveam giurată, să era să giurū, să escū sēu să hiu giurātū etc.

În privința sintactică observăm că dialectul m-rom. întrebunțază mai rar prepozițiunea *pi* (pe), se ferește de întrebunțarea pleonastică a prenumelor personale, a păstratū, de și mai rarū, mai alesū pentru orașe mai mari, indicarea locului sēu a direcțiunei fără prepozițiune, rămășiță foarte prețioasă din graiulū latinū.

Dialectulū istriianū încă nu s'a formatū deosebitū de limba celorū-alaltī Romāni, căci ei în timpurile vechi aū statū în legătură nemijlocită atātū cu Romāniū din Peninsula-balcanică, câtū și cu cei din Panonia și Dacia. Despărțirea lorū de cei-alaltī Romāni și anume de cei din Dacia și Panonia s'a întemplatū prin invasiunea Ungurilorū în sec. alū 9-lea, de cei din Peninsula balcanică se întemplase deja prin invasiunea Slavilorū. Și după aceste rupturī însă multū timpū ei n'aū perdatū cu totulū contactulū, cu ceialaltī Romāni și anume cu cei din Peninsula-balcanică prin resturile de Romāni de prin Dalmația, Bosnia și Albania, ér' cu cei din Panonia și Dacia prin grupele de Romāni din Croația și Slavonia și Serbia, căci în toate aceste regiuni documentele vechi ne arată până prin secolulū alū 17-lea grupe de Romāni, ba chiar și astăzi se mai allă elementū românū foarte numerosū în Serbia, ér' în alte locurī resturī parte încă nu de totū desnaționalisate, parte încă cu amintirea că suntū de origine Romāni (Vlachī), deși s'aū desnaționalisatū ⁴⁾.

4). Că elementulū românū la Adriatică era odată foarte numerosū se vede din următorele : C. A. Combi în opera *Cenni etnografici sul Istoria* în vol. III. alū Almanaculū „Porta orientale” Triest 1859 citatū la Biedermann op. cit. scrie : „Che la schiatta romanica fosse molto estesa tanto sui monti della Vena e del Caldera quanto nelle terre pedemontane del Pinquentino fino a Montana i quelle di Bellai.

Dialectulū istriianū a suferitū și mai mari înriuriri de câtū celū m.-românū, și anume din partea limbei slavone și italiene. Din acēstā causā elementulū lexicalū românū mare parte a dispărutū, înlocuindu-se când cu slavonū, când cu italianū.

Asupra dialectulū suntemū pân' acum destulū de slabū înformați, și în unele puncte informațiunile orī se contradicū, orī dialectulū presentā variațiuni contradicētoare, d. e. : după unii : gliață, gliindă, gliemū, cliemū, după alții : ghiată, ghindă, ghiemū, chiemū.

Sunetele, *ă, ea, oa* ; *ge, gi* ; *đ, ț, ș*, există și la Istrieni, sunetele *â (x), ea* și *oa*, aū esistatū mai nainte, cum arată unele cuvinte, astăđi însă mai rarū, ér' alții susținū că s'ar' fi perdutū, ér' *ce, ci* ca și la m.-români *țe, ți*. *L* și *n* s'a păstratū ca la m.-români : *liepure, linū-inn, filiū*. Se observă și nuanța *ghierme-vierme*.

Caracteristica fonetică a dialectulū istriianū este rotacisarea lui *n* între două vocale în cuvintele române pr. *virū-vinū, pâre-pâne, tirărū-tinērū, plirū-plinū*. Acestū fenomenū însă se află și în monumentele vechi ale limbei rom. din Dacia, precum și în graiulū viu în unele ținuturi.

Flesiunea nominală nu se deosebesce de a limbei rom. : *omu-omulū, domnu-domnulū, ceea-ce* se întēplă în graiulū popularū și în limba română din Dacia, ca adecă sē-se pronunțe *u* finalū întregū cu sensū de articulatū.

Conjugarea, pe câtū e cunoscută, nu presentā particularități, de câtū că formele enclitice ale pronumelorū se

di Pisino e di Albona, si vedde aperto anche in oggi, oltre che dai tipi fisionomici, qua e la rimarchevoli per tutti que' paesi, dai nomi altresì di parecchi villagi, portante il carattere romanico, collo desinenza in *a*, in *o* ovve in *ul*, nonche dalla ricorrenza non rara della voce *Vlahi* e *Vlaho* a denotare località di quelle parti. — Despre Români din Friaul a se vedé relatările lui Potocki la Barth. *Kopitars Kleinere Schriefften Wien 18. 7. I. 324—330.*

puna înderăptulū verbulū, după cum se îndatinéză și ađi la Românił din Ungaria, și se întrebuintéză timpuri perifrastice ca la m.-românił.

Impregiurarea, că dialectulū istrianił păstrează particularităđi și din limba rom. din Dacia și din dialectulū m.-românił, probéză ceea-ce aiñu đisñ mai susñ, că elū a statū cu amēndouē în legătură.

Dialectulū m.-românił și istrianił suntū de-o forțe mare importanță atătū pentru aprofundarea evoluđiunei limbei române în specialū, câtū și pentru filologia romanică în generalū. Pentru aceea se impune cercetarea și studiarea mai întinsă și mai adăncă a acestorñ dialecte.

CAPITOLŪ IV.

Epoca formađiunii și cele mai vechi urme de limbă

În capitolulū ântăiū s'a arătatū legătura dintre limba română și graiulū romanū popularū, rămâne să arătămū aici timpulū în care s'a închiatū în liniamentele ei principale formađiunea limbei, și să înșitămū totū odată și cele mai vechi urme ale limbei române până în timpulū când ea apare în cărđi tipărite. Până pe la 1000 d. Chr. nu tôte teritoriile ocupate de elementulū românū posedū probe despre formađiunea limbei. Dacia-Traiană a fostū pórta tuturorū invasiunilorū, elementulū românū s'a retrasū în acēstă epocă în munđi și a rămasū tăiatū de contactulū cu occidentulū latinū și cu orientulū grecū, în care singure s'a mai pututū păstra cultura, și s'añ pututū scăpa de perire monumente scrise. În Dacia-Traiană s'añ distrusū tôte monumentele, și totū ce a mai scăpatū añ fostū vechile inscripđił latine ascunse în ruine, alte monumente scrise nu s'añ pututū păstra. În orientū scriitorii greci-bizantinił, în apusū scriitorii

latină, au lăsat monumente scrise asupra timpului lor și au putut să scape, mai ales prin mănăstiri, diverse alte documente. Pentru aceea noi suntem avisați în această cercetare numai la monumente afară de Dacia și la inscripțiunile ei latine. Această împregiurare îngreuează numai cercetările, dar' nu le alterează întru nimic, căci în capitolul II și III am arătat, că limba română din toate teritoriile s'a formată împreună și nu izolată și prin urmare monumentele dintr'unu loc au aceeași valoare și pentru celelalte teritorii.

Urma cea mai veche și mai apropiată de limba română se află păstrată în o tablă cerată dela 160 d. Ch. aflată în Dacia în care se cetesce subscrierea: *ALEXANDREI ANTIPATRI SECODO AUCTOR SEGNAI*: Alexandrei Antipatri *secodo* auctor *segnai* ¹⁾. Subscriitorul fiindu Grec și necunoscându limba latină cultă s'a scris după cum vorbea poporul, astu-felul a scris *segnai*=semnai și *secodo* în locu de *secundus*. În o altă tablă cerată din a. 167 ²⁾. aflăm cuvintele:

<i>remasisse</i>	lat.	remansisse,	rom.	remăsese
<i>abuemat</i>	«	habuerat,		
<i>abere</i>	«	habere	«	avere
<i>abiturum</i>	«	habiturum		

O altă inscripțiune sună :

M(emoriae). Q(uintus) Maec(ilius) Donati (filius) *pausavit* ann. XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater ³⁾.

Această inscripțiune este făcută în forma romană-păgână însă în spirit și cu idei creștine. Espresiunea *pausavit* este cuvântul *răpausată* său *răposată*, ce se întrebuintează și ați la noi în asemenea împregiurări, atât în înțelesul de a *murit*, cât și în cel de se

1). Corpus Inscript. Lat. III pag. 959. Tabula XXV.

2). Corp. Inscript. Lat. III p 924—927 Tabl. I.

3) Corp. Inscript. Lat III No 3257 Inscriptiunea după formă și spirit se pare a fi de prin sec. IV. d Ch

odihnesce, căci la sate se scrie pe crucile dela morminte : «Aici răposază în Domnul N. N.» Nicăiri în limba latină *pausare* nu se află întrebuințat cu înțelesul din inscripțiune, ci numai în latina târzie bisericească imprumutată din graiul vulgar⁴⁾. O altă inscripțiune sună : *Domno et Domnae Satrius Felix*⁵⁾. etc.

De cele carî le putemă privi ca urme specifice de limba română, aflămă următoarele :

O statuă, aflată la Partoșu (Maros-Porto) în Transilvania, representă pe *Amorū*, care rezimată de un trunchi de arboră se sprijinesce cu stânga pe o tórță aprinsă întorsă în jos, ér' în mâna dreaptă lăsată în jos ține o ramură cu fructe. Amorū representă aici geniul primăverei, și în adevăr pe statuă se și află inscripțiunea : PRIMAVERA, primăvera⁶⁾.

În scriitorii bizantini apară urme încă prin sec. ală 4-lea.

Un fenomen fonetică propriu graiului populară și la Românii de dincoace de Dunăre și la Macedo-Românii, este sunetulă *ghi* în locu de *bi* și *vi* păstratū la lexicografulă Hesychiu ca *γοῖρος*=ghină, vină, *σεργοί*=cerghi, cerbi, *γέρτερο*=ghintre, vintre, *γοιράριος*=ghinăriciū, vinăriciū adică păharniciū. Este de însemnată că acest fenomenă se află numai la cuvinte latine-române și care suntă comune limbei grecesci și latino-romane, ca *οἶνος*=vinum, etc.

Pentru limba română până la finele sec. VI-lea deosebită importantă suntă scriitorii bizantini Priscū, Procopiu, Teofilactū Simocuta și Teofane. Priscū la a. 448 a fostă trimisū în solie din partea împăratului bizantinū la Atila, regele Hunilorū. Din descrierea călăto-

4). *Pausare et Pausantes* dicuntur mortui — *Pausare*. tumulo quiescere. Vetus inscriptio 1050 (Du Cange, ad vocem).

5) *Ephemeris Epigraphica* v. IV Nr. 171.

6). *Epigraphische Nachlese* Wien 1874. n. 37 și *Ephemeris epigr.* II p. 310 n. 409. Statua se află în Museulū din Clujă.

riei sale se vede că elū a umblatū prin regiunea Tisei (Tigas) și a Timișului (Tiphisas), adecă prin Ungaria de mēdă-đi și prin Bănatū, unde spune că locuitorii îi da de mănecare meiu și de beutū miedū. Meiu lū maī pānā in đilele nōstre a fostū nutrementulū principalū alū țeranului romānū, care încetulū cu încetulū s'a înlocuitū cu porumbulū. *Miedū* este unū cuvēntū care ēe aflā in limba romānā însemnāndū o bēturā ce se face din mursā de miere dospitā. Priscū maī amintescē și de limba *ausonicā* in două locuri, odatā (p. 190) unde amintescē și de limbile ce le vorbescū supușii lui Atila đicēndū : «cā suntū amestecați din diverse popōre vorbindū limba lorū *barbarā* sēu hunicā, sēu goticā sēu *ausonicā*» ⁸⁾. Er' in altū locū (p. 206) đice că a auđitū la mēsa lui Atila glumele ce le făcea unū măscāriciū cu numele Zercon amestecāndū cuvinte din limba ausonicā, hunicā și goticā ⁹⁾. Maī āntāiū este de însemnatū, că Priscū tōte cele trei limbi, hunicā, goticā și *ausonicā*, le numescē *limba lorū barbarā* (πρὸς τῆ σεφετέρου γλώσση), va sē đicā și cea *ausonicā* o considerā totū barbarā. Ausonia este numele vechiū alū Italiei, prin urmare *limba ausonicā* este limbā italicā adecă *romanā*, și fiindū-cā Priscū o numescē barbarā, tocmaī cum Quintilianū (I. 6, 45) numia barbarū chiar graiulū popularū đin Roma, urmēzā că limba ausonicā nu era limba latinā ci o limbā popularā romanā. Totū așa o înț-legū și traducētorii lui Priscū ¹⁰⁾. Acēstā limbā nu

7). A se vedē și Iornandes cap. 34.

8). Priscus, De legationibus, edit. Bonn. p. 190 : ξύγκλυδες γὰρ οὖντες πρὸς τῆ σφετέρου βαρβάρου γλώσση ξηλοῦσιν ἢ τῆν Οὐνων ἢ τῆν Γότθων, ἢ καὶ τῆν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία καὶ οὐ ὁαδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῆ φωνῆ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλωτῶν ἀπὸ τῆς Θρηκίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίον.

9). Priscus, ibid. p. 205 sq. : τῆ γὰρ Αὐσονίων τῆν τῶν Οὐνων καὶ τῆν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλωττιαν παρτασ διεχέειν.

10). In teslū e tradusā cu „*lingua romana*“, er' in Index historicus p. 615 se đice : „Ausonica lingua (Romana rustica)“.

putea să fie alta în regatul lui Atila de câtă limba românească, care o vorbeau locuitorii români din acel regat. Acesta concordă deplin cu cealaltă relațiune a lui Priscu, unde vorbește despre *mriū* și *miedū*. Acesta se confirmă și prin faptul, că Teodoricu (+526) adresa decretale sale în Panonia «*Barbaris et Romanis*»¹¹.

Procopiu, care scrie în sec. VI-lea, ne-a păstrat cele mai număröse urme de limba română în catalogul castelurilor făcute său reparate de împăratul Iustinian¹². La pag. 41 amă arătatū, că elementul răsboinicū în împieriul bizantinū erau Româniū, pentru aceea și castellele erau totū ale Românilorū și păzite de ei¹³). Chiar din acestū motivū numele castelurilor aū o deosebită însemnătate pentru limba română. În aceste numiri se constată următor-le fenomene ale limbei române :

In fonetică : existența unui sunetū guturalū *ă* său *â* rezultă din *Ρουμισιάνα*-Rumisiana și *Ρουμλιάνα*-Romuliana, în care sunetulū după *μ* vacileză între *i* și *v* (*ü*) în tocmai ca la latină *maximus* și *maxunus* ; asemenea în *Λυποφάντανα*-Lupofantana, în care *fantana* în locū de fontana (lat. fons) *a* celū dintăiū în locū de *o* represintă unū sunetū obscurū *ă* său *â* pe care scriitorulū grecū nu scia să-l scrie cu o altă vocală mai apropiată de sunetulū ce-lū audia și pentru care nu avea literă corespunzătoare în alfabetū. *Τουρβουλία*-Turbulie s. Turburie (dela turbure) representă forma guturală Turburiă trecută în Turburie, ceea ce se confirmă

11). Cassiodor. Var. 2. 16: „universis barbaris et Romanis per Pannoniam constitutis“ Var. III. 24. v. 14: „antiquis barbaris qui Romanis mulieribus elegerint nuptiali foedere sociari“. citată la Dr. I. Iung. Römer u. Romanen p. 187. nota 3.

12). Procopius. De aedif. ed. Bonn p. 277—285. 305—308 et passim.

13). Nicetae Choniatae. De Issaccio Angelo lib. I. 4. p. 482 ed. Bonn.

prin alte nume în care *a* nu s'a întunecat: *Λίστρια*, *Ἐραρία* etc.

Despre sunetele șuerătore *ç* și *ț* sunt următoarele probe:

$\text{ç} = \text{tz}, \text{z}$.

Μουτζιανικάστελου — Muçianicastelu

Λουτζούλο — Luçulo (Luciulu)

Βιργιναζώ — Virginiaço

Πετριτζίν — Petriçen (Petriceni?).

Față cu acestea se află altele cu *c* (*k*) nealterată, *Πισιναί*, *Φασζία*, *Μαρζίπειρα*.

$\text{ț} = \text{z}, \text{tz}$.

Γένζανα — Gențana (Gentiana)

Πρετζουρίες — Prețuries

Πόντζας — Pontas (Punți)

Ἐδιτζίω — Edițio (Editium-locu ridicatu)

Ἀζοένζα — Acrența

Afară de acestea mai sunt multe alte nume cu *ț* (*ç*): *Ἀβουτζα*, *Λατζονες*, *Πέντζο* etc.

Față cu acestea se află altele cu *t* nealterată: *Γεντιανόν*, *Καλβεντία*, *Φλωρεντίανα*.

Vacilanța între *c* și *ç*, *t* și *ț* arată că era luptă între aceste sunete, în generalu însă precumpănea deja *ç* și *ț*, și prea ușor s'a pututu întâmpla să scrie numai după tradiția literară și după forma veche istorică a numirilor punându *c* (*k*) în locu de *ç* și *t* în locu de *ț*.

Trecerea lui *d* în *đ* și *dz*: *Πέζιον*—Peđion, *Βαδζιάνα*—Badziana, *Βιδζώ*—Bidzo.

În *Σεπτεμάσας* avem pe *σζ* (*sc*) sigla grafică pentru sunetul *ș*¹⁷).

14). Curtius. Studien v. IV. 248, 262.

Intunecarea lui *o* în *u*: 'Ρουμισία, Γεμελλομοῦντες, 'Ρουβοῦσια, Καλβομοντιώ (la Teofilactn),

Tocirea desinențelor *s* și *m* (*us*, *um*) se presentă sub forma *u* și *o* seŃ cu căderea întrégă a lui *-us*, *-um*¹⁵):

Κιρρον—Cyrru	Προβίνον—Probinu
Κουίντου—Quintu	Τὸ Ἐσιμόντιον—Esimontu
Κερκινέου—Cercineu	Μονιζιανζάσελλου—M. Ca-
Σολζάνου—Solvanu	tellu
Ἄιμιμόντιον—Haemimontu	Ἄλμοῦ—Almu
Τὸ Οὔγγον—Uncu	Βουργονάλλτου—Burgualtu
	Ζιτνουζόρτου—Zitnucortu

Nomirile în *o* (*o*, *ω*) sunt foarte număröse:

Λούτζολο—Luțulo	Λιμό—Limo
Μουλάτω—Mulato	Νονό—Nono

15). Numele terminate în *u* (*ov*) se allă scrise în trei chipuri, seŃ după forma flezionară grecésă: Τοῦ ἁγίου Γραϊανού, Βασιλικά Ἀσίντου, Τοῦ Πτωχείου; se înțelege că cu acestea n'avemŃ de a ne ocupa aici; unŃ altŃ chipŃ de scriere este, când istoriculŃ nu le consideră și nu le scrie ca cuvinte cu fleziune grecésă, ci ca nume petrificate astŃ felŃ cum suntă, adecă numiri cu formă română, acéstă o confirmă elŃ considerându-le ca nominative și punându înainte articolulŃ neutru τὸ: Τὸ Οὔγγον, Τὸ Ἐσιμόντιον, aceste nominative suntŃ cu atŃtŃ mal însemnate căci celtŃ dintâiŃ este lat. *uncus*, românesce unghiŃ din *unculus*, ér' alŃ doilea conține pe *munte* sub forma *montu*. Afară de acéstă, pe lângă catalogulŃ castelelorŃ se allă și în testulŃ operelŃ multe asemenea nume cu terminație română ca substantive în nominativŃ: Ἄλμοῦ pag. 290, Ζητνοχοοριου pag. 292, Στιλιβ ἔγγον p. 289, Λακχοβοῦγγο p. 289, Βουργονάλλτου p. 289 etc. DreptŃ aceea nu mai încape cea mai m'că îndoielă, că numele în *u* (*ov*) citate de noi suntŃ numiri românescl ér' traducătorilŃ latini ai lui Procopiu și în generalŃ ai istoricilorŃ bizantini, au greșitŃ traducândŃ asemenea numiri când cu genitivulŃ în *i*, când adăogindŃ unŃ *-s* seŃ *m*, din simplă causă că nu sciaŃ că acelea suntŃ numiri seŃ forme românescl, ér' nu grecéscl.

Ἐδιτζίω—Eđiđio
 Βιδζώ—Bidzo
 Νώγετο—Nogheto

Μεριδίω—Meridio
 Πρεσιδιώ—Presidio
 Καστελλονόβο—Castellonovo
 etc.

În unele numiri compuse avemŭ : *Καπο-*, *Λουπο-*, *Ριγίνο-*, *Ιουλιω-*, *-Βουργο*, *-νόβο*, *-ζόρτου* adecă : capo, lupo, righino, Iulio, burgo, novo, cortu.

Maî trebuie sŭ însemnămŭ, că Grecii de regulă pe *u* finalŭ alŭ nostru 'lŭ schimbă în *o*, prin urmare multe din numirile de maî susŭ și multe altele câte suntŭ la Procopiu, poporulŭ românŭ deja atunci le va fi pronunțatŭ cu *u*.

Alte tociri avemŭ în numirile compuse :

*Γεμελλομούντες*¹⁶⁾, *Μαυρόβαλλε*, *Ιουλιόβαλλαι*, în care avemŭ pe *munte* și *vale* (monte-m, valle-m), *Ἐρζουλέντε*.

Totŭ în numirile de la Procopiu aflămŭ și cele dir-tăitŭ urme de articolŭ și de flesione. În numele *Luțolo* (Luțulŭ) și *Cusculos* (Cusculŭ) probabilŭ aflămŭ articolulu-*lu*, și cu atâtŭ maî vĕrtosŭ, căci cuvĕntulu din urmă l'aflămŭ și în formă nearticulată *Κούσζον* și în forma feminină *Κούσζανα*, încâtŭ față cu aceste forme nu s'ar' putĕ presupune, că *Cusculos* ar' fi unŭ diminutivŭ latinŭ *Cusculus*. Dar' chiar' de amŭ admĕte acĕsta, ne remăne *Luțolo* scrisŭ ca și altele după cum pronunță Grecii în ziua de astăđi. Va sĕ đică *Luțolo* este în locŭ de *Luțulŭ*, în care *lŭ* este evidentŭ articulu-lŭ. Er' în numele *Κοβέγγιλες* (Cobencile) aflămŭ articolulu romănescŭ femininŭ în pluralŭ grecisatŭ prin adăugirea lui *ς* la fine *-λες*, cum l'a adaosŭ la sĕptecase în locŭ de sĕptecase; va se đică *Cobenci*, er' articulatŭ *Cobencile*.

16). Adaugerea lui *ς* la fine este grecisare ca în multe altele.

Forme flesionare allămă în următoarele :

- Σκάρες¹⁷⁾ — Scare = Scări
 Στρογγές — Strunge = Strungi
 Σκουόνες — Scuone = Scaune
 Βάνες — Bane = Băi.
 Πετριζήν — Petrizen (Petriceni ?)
 Βάντες și Βάντες — Buți
 Σεπτεκασσας — Septe-case
 Κοβέντιες — Cobencile
 Ἀργέντιες — Argintari
 Καλλάτις — Galați
 Σχίταρες — Schitaci
 Ῥεπορδέντες — Repordeni
 etc.

Ἄζρες — Ape, este cunoscutul orașu vechiū lângă Dunăre *Ad-Aquas* ; este evidentū că istoriculū a scrisū după cătū a pututū așa cum se pronunța romănescē, dar a nimerit' o destulū de răū mai adăogindu-i și unū *ς* ; totū același nume pentru unū altū castelū in Epirū, locutū și ađi de Romăni, 'lū serie" *Αις*.

Că acestea suntū forme flesionare și anume nominative plurale nu mai incăpe nici o îndoielă decă vomū avē in vedere cuvintele romănescē existente atunci ca și ađi ca scări, strungi, scaune, băi sēū băni (dialectalū) case, argintari. Scriitorulū grecū le-a grecisatū acățându-le căte unū *ς* la fine, fiindū-că elū nu înțelegea aceste forme și cuvinte, când însă elū înțelegea cuvintele, pe cele latine le declina latinescē ca : *Φασσία*¹⁸⁾—*Fasciae*, *Κούνα*—*Cunae*; une ori da acēstă terminațiune, la altele ca *Κιλινάι*, *Ἀμυναί*, *Ἰανεδέροι* *Υλασιάναι*, *Ιουλιόβαλλαι*=vale, *Σίζλας*.

17) Se află și forma *σκάρα* în *χρυσίσκαρα*.

18) Probabilū că in acēsū cuvētū *σκ* represintă pe *ς* ca in *Σκεπτικίσσα*, ceea ce indică accentulū care este pusū după rostirea romănescă *făși' ér'* nu latinăscă *făsciae*.

În privința tuturor acestor numiri topografice trebuie să observăm că ele datază în scris din sec. al VI-lea, în realitate însă asemenea numiri sunt totu-de-una cu mult mai vechi. Apoi chiar Procopiu ne spune, că Iustinian numai a restaurat aceste castele fiindu ruinate. Dintre cele făcute de nou n'amă amintit de câtu vre-o câteva, dar' și acelea sunt fără îndoieală numiri vechi de locuri de la care s'aun numit apoi și castelele, ca d. e. în zilele noastre Castelul Peleşu numit de la muntele Peleşu.

O altă însemnată urmă ni s'a păstrat la Teofilact și Teofane. La a. 579, doi comandanți bizantini, Comențiol și Martin, voia să atace în Balcani pe Chaganul Avarilor, și când mergeau cu oștea, de pe unul din catării încărcat cu de-ale oștei cade jos sarcina și cel ce-lu mēna nebăgându de samă, îi strigă un alt soț: «*torna, torna fratre!*» ostașii auzându și cugetându că este vre-unu pericol și că le strigă lor ca să-se întorcă, o luară toți la fugă. Așa relatează Teofane¹⁹⁾, ér' Teofilact spune că a strigat: *retorna!*²⁰⁾ Teofane spune că ostașul a strigat în *limba națională* (τῆ πατριῶα φωνῆ), ér' Teofilact în *limba ținutului* (ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ). Amă arătat (p. 41) că ostașii bizantini erau cu deosebire Români, și că ecele ținuturi erau locuite de Români, mai încolo cuvintele sunt atâtă după înțelesu câtă și după formă curat românesci, de câtă *torna* și *fratre* sunt forme mai vechi²¹⁾.

19). Ἐνὸς γὰρ ζώου τὸν φόρτον διαστρέψαντος, ἑταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθώσας τῆ πατριῶα φωνῆ τόρνα, τόρνα φρατρε etc. Ed. Bonn. I. p. 397 seqq.

20). Παλινοστεῖν τε ἔβόα πᾶς, γεγονὸς διαπρόσιον, ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ εἰς τοῦπισω τραπέσθαι ἄλλος ἄλλῳ προσέτατε, ἕξιόνα, πετα μεγίστου ταράχου φθεγγόμενοι. Ed. Bonn. 2. 15 p. 99.

21). Forma *törnă* se află în Cazania lui Coresi de la 1580: „éră mă voiă turna la tine”. Cipariu, *Analete* p. 53, asemenea la p. 54 și 56; semnificativă este că deja atunci se afla și a doua formă usităată ași *returna*.

La toate cele de până aici se mai avem în vedere atât cuvintele reproduse mai sus din Hesychiu și din Procopiu, cât și cuvintele cu înțeles din numele topografice de mai sus ca *γάνταρα, σζάρα, άπιές, βάνες, στρογγές, βοῦτες, σζουάνες, σζελτε-ζάσας, μούντες, ζλεισοῦρα, βάλλε, ζάπιο, λοῦπιο, ζόριον, σζεζούριζα* ²²).

Din toate acestea rezultă că limba română era deja formată în sec. al VI-lea. Acesta se mai confirmă și prin alte două impregiurări. În secolul al VI-lea Slavii deja năvălise în unele ținuturi locuite de Români, în secolul următoriu aproape toate provinciile cu element română au fost inundate de Slavi. Dacă limba română nu ar fi fost deja formată înainte de invadarea Slavilor, atunci influența slavică s'ar resimți și în legile interne ale limbei, ceea-ce nu există de loc, ci s'a marginit, cum rezultă din capit. I și V. numai la o simplă influență lexicală. A doua impregiurare este, că în secolul următoriu, până la a. 1100. aflăm o sumă de alte urme de limbă care confirmă pe cele amintite mai sus.

Dintre anii 600—1100 mai punem în vedere cuvintele :

Din Malala : *ζάβα*-zauă, seiu za, deja și la Iustinian Novell. 85.

Din Teofane : *ζόρδα*-córdă, *ζόριη*-curte, *Όμός*-omă (nume propr.), *ρούμερον*-număr.

Din Constantin Porfirogenit : *ΐσζα*-escă, *μέσα*-mésă, *σζάινον*-seamnă, *μισσοράτωρ*-măsurător, *ώράζω*-urezu *φοινδάτα*-vestimentă infundată, *φρίτζα, φρίζάτον*-frunză, frunzariu, *σαγία*-zeche, *λωζ*-locu. Din *φρίτζα* și *φριν-*

22). Așa se numește la Procopiu (De aedif. p. 292) un castel. care după descriere era lângă Dunăre. La Comuna Batoși în Mehedinți se află un loc numit *Securicea* cu urme de zidiri romane (Dicționarul topogr. D. Franțescu v. comuna Batoși și Scăpău). Cuvântul *Securicea* și *Securicea*. nu are de-a face cu cuvântul *secure*, ci cu lat. *securus*, va se țică însemnă „locu de siguranță”.

ζάτον precum și dintr'ună altă cuvântă *ίγγεο* (ân-geru) ²³⁾ se vede asistența lui *â*, căci în dialesta lă macedo-română se rostese *frândă*. În ceremoniile de la curtea bizantină se află espresiuni tipice cu forme române: *μουλπουσανοι* mulți ani! *βόνω Δόμνω*=bunului d-deu! Acelă *a* pusă înainte cuvintelorū și atâtu de lătitu în dialectulă m.-română se află în cuvinte ca *ἀσπαθαρίος, ἀθηγάριος, ἀπαλάριος* etc. (v. cap. V).

Remâne se mai relevămă din Pprfirogenitū și cuvântulū *σέρβλοι*=servli, în care se află articolulă plur-*li* după dialectulă m.-română ²⁴⁾.

În monumente dintre anii 850—1100 ²⁵⁾ aflămă următorele importante urme de limbă română pe terenulă panonicū și iliricū, și anume articolulă *-li* în nume proprii de persóne și de locuri.

Candulus n. de pers. an 1070 vol. VII p. 167. ²⁶⁾.

Draculus n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 134.

Chudulo n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 135.

Dedullo și Ded, Dedu n. de pers. an: 1080 vol. VII p, 135

23). Acestū cuvântū se află într'unū felū de orațiune seū colindă ce se îndatina în Constantinopolū chiar la palatū, în timpulū imperiulū bizantiū, și fără îndoelă însémnă *ângerū*. Const. Porfirogenitū, De Cerim. p. 385; mai vine înainte și ca nume propriu de persónă în scriitorii bizantini.

24). Unii aū voitū se tragă la îndoelă, că acestū cuvântū în adevērū ar' cuprinde articolulū pretestândū că acesta ar' fi numai unū nume vechiū alū poporului numitū ađi Sērbī. Acesta a provenitū de acolo, că Porfirogenitū voindū se arate de unde s'a numitū acestū poporū *Serblī*, đice că s'arū fi numitū dela *serblī* care în *dialectulă* romanū însémnă *slugī* (*Σέρβλοι δὲ τῆ τῶν Ρωμαίων διαλέκτῳ δοῦλοι προσαγορεύονται*. De adm. c. 32 p. 152). Decă e dréptă acestă etimologie seū ba, acestă nu ne importă aici, decijđetōri este că istoriculū spune lămuritū că *serblī* însémnă *slugī* în *dialectulă* romanū. va se đ'că în limba română, acestă se confirmă totū acolo (p. 153). continuândū a spune că *σέρβουλα* se numescū încălțămintele șerbilorū.

25). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1877.

26). Se află și forma nearticulată Cando a 1070 VII. 86.

Vileana, femeie. a	850—896	VII.	382			
Musculus	n. de pers.	an	850	vol.	VII.	p. 383.
Duculus	" "	" "	918	" "	" "	18.
Mezulus	" "	" "	918	" "	" "	18
Mezulo	" "	" "	918	" "	" "	18.
Yeulus	" "	locu	940—6	" "	" "	21..
Pundrulo	" "	pers.	1040	" "	" "	45.
Graulu	" "	" "	1040	" "	" "	45
Masitulo Petrana	" "	" "	1040	" "	" "	45.
Muraçul	" "	locu	1070	" "	" "	168.
Negulus și Nêgul	" "	pers.	1070	" "	" "	78.

Toduru, Danielu a. 140 VII 45.

Crisana, diaconus. a. 1044 VII 48.

Chrochonna (Crăciună ?) a, 1059 VII 54; 172.

Vilean a. 1065—74 VII 98.

Domnana călugăriță (Dămnă Ana ?) a. 1066 VII 65.

Suliza c. 1090 VII 153.

Nu putem trece cu vederea două documente de-o extremă importanță despre limba română din imperiul bizantin și cea dincoace de Dunăre.

Pe la a. 750 năvălesc cete de Avari, Bulgari și Sloveni din ținutul Sirmului în Macedonia. Unul din căpeteniile lor, Mauro, scia și limba *macedonică*. Cu 115 ani mai târziu la a. 865. papa Nicolae I scrie către împăratul bizantin Mihailu următoarele: «*etă voi in fie-care di, ba chiar la festivitățile principale, limba acăsta (latină) pe care voi o numiți barbară și scitică o amestecați ca ceva prețios cu limba grăcă; deci nu e tocmai spre onorea văstră, decă nu vă folosiți de acea limbă și în afacerile văstre oficiale*»²⁷⁾.

27). . . . ecce quotidie. invero in praecipuis festivitibus inter graecam linguam, veluti quiddam pretiosum, hanc (latinam) quam *barbaram* et *scythicam* linguam appellatis, miscentes. quasi minus decori vestro facitis. si hac etiam in vestris officiis et obsequiis non utamini. (Du Cange, ad voc. Obsequiare).

Papa Nicolae numesce limba latină *barbară* și *scitică* nu după părerea sa, ci elu reproduce părerea Grecilor, și Grecii numeau limba latină ce se vorbea pe atunci barbară și scitică din cauza asemnării cu limba elementului român din imperiul bizantin, care era aceeași cu limba Românilor de dincóce de Dunăre²⁸), care ținuturi la Greci se numiau *Barbaricum* și *Scitia*²⁹).

Prin urmare, precum Grecii numiau limba latină, pentru asemenarea cu româna, *scitică*, după vechia numire a acelor ținuturi, totu asemenea limba română ce o vorbeau Românii cu deosebire în Macedonia unde era centrul lor ca și ađi, o numiau *macedonică*, după vechia numire a țerei. Totu după vechea numire de Dacia, bizantinii numiau *Dacii* pe Românii de dincóce de Dunăre³⁰).

Prin cele de susu se mai probéză și altu-ceva, că adecă în sec. 8-lea și alu nouélea în Panonia și Scitia se vorbea românesce, ceea ce completéză relațiunea lui Priscu din sec. alu. 5-lea și confirmă celelalte probe și urme produse mai susu de pe acele timpuri.

CAPITOLU V.

Influințele active și pasive.

Cestiunea influințelor, ce le-a esercitată séu suferitu limba română în decursul timpurilor, este una din cele mai importante și totu-odată din cele mai grele. Greutatea se măresce încă și prin unele împrejurări

28). Pachymeres II. p. 106.—Chalcocondyla L'br. VI vorbindu despre Vlachi din Pindă spune că vorbescu aceeași limbă (*ομόγλωττοι*) cu Dacii adecă Romanii din Dacia.

29). Nicet. Chon. I. 239. passim .

30). Veđi nota 28.

particulare. Limba noastră nu-I adunată încă din graiul poporului, ceea-ce este cunoscută pân' acum abia decă face jumătate din întregul elementul istoric și actual al limbii române, érá dialectele zacú încă în totală păragină. O altă greutate este lipsa de lucrări pregătitoare. Pân' acum s'aú făcutú mai numai încercări, și în generalú cu tendințe unilaterale, căci s'aú cercelatú în câtú-va numai influințele pasive și cam în generalú orí cu idei preconcepute și cu anume scopuri, orí fără cunoștințele necesare, séú cu améndoué de o dată ¹⁾. În în câtú pentru influințele active nu s'a făcutú pân'acum aproape nimic.

Influințele pasive.

Aici trebuie să observăm, că fiindú stabilită și recunoscută, că legile interne care guvernă limba română suntú romanice, cestiunea influințelor se rapórtá cu deosebire la elementul lexical.

Influința dacă. Istoria euceririlor vechi vorbesce în generalú contra amestecurilor etnice, căci spiritul separatistic, esclusivismul de tribu, era fórté puternic. Acesta a făcutú ca Grecii să nu se póta uni nici-odată nici ei între ei, necum cu alte popóre; la Romani chiar și organizația politică și sociala avea unú fondú generalú de tribu, care numai cu anevoe și fórté târziu s'a ștersú séú mai bine s'a făcutú încetulú cu încetulú invidibilú. Popórele Italiei deși erau de aceeași origine, mai alesú cele din Italia centrală, totuși câtú de anevoe

1). Fr. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Wien 1861, nu I scutiú de preocupăni. — Dr. E. Robert Kösler, Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen. Wien. 1865, fórté tendențiosú. A. de Cihac, dictionnaire d'étymologie dacoromane, éléments slaves, magyars etc. Francfort s: M. 1879, lipsitú de cunoștințele necesare, lucrare cu totulú nescientifică.

s'aă pututŭ uni și s'aă unitŭ numai cu forța, și multŭ mai anevoe s'aă făcutŭ contopirea, deși idiomele lorŭ, afară de Etruscŭ, erau numai dialectele unei și aceleiași limbŭ. În Dacia, pe lângă exclusivismul de tribŭ propriŭ popórelorŭ vechŭ, mai întrevenea alte trei împregiurări caracteristice : ântâiŭ, deosebirea între Dacŭ și Romanŭ : a dóua, dușmânia cea mai inverșunată ce a pututŭ sŭ existe vre-o-dată între dóuë popóre ; și în fine civilizația romană și barbaria Dacilorŭ.

Tóte acestea, cumpenite după valórea lorŭ, vorbescŭ, nu se póte mai elocuentŭ, contra amestecului etnicŭ între Romanŭ și Dacŭ.

În Dacia însŭ mai întrevinŭ împregiurări și considerațiuni și de-o altă ordine de idei și necesități. Traianŭ nu a cuceritŭ Dacia pentru ca s'o lase éráși mai multŭ séu mai puținŭ în mâna barbarilorŭ, care aprópe vre-o dóuë sute de ani aŭ făcutŭ sŭ tremure Roma de numele lorŭ, în câtŭ poetulŭ a trebuitŭ sŭ strige : *Paene delevit urbem Dacus*²⁾. Er' ceva mai târđiŭ, sub Domițianŭ, aŭ umilit'o făcêndu-și-o tributară. Traianŭ a cuprins'o ca sŭ nimicéscă pe Dacŭ pentru totŭ-de-una, și din Dacia sŭ facă o provincie romană nu numai în înțelesŭ administrativŭ, dar și în înțelesŭ etnicŭ, adecă o țéră romană totŭ atâtŭ de sigură ca cea mai sigură din tóte provinciile romane, între care cea mai sigură era Italia. Pe Dacŭ nu-ŭ putea muta în Roma, cum s'a procedatŭ în primele timpurŭ ale romanisarei Italieŭ, nu-ŭ putea strămuta în Italia, și chiar de ar' fi pututŭ n'ar' fi voitŭ, pentru aceea spre romanisarea Dacieŭ nu-ŭ rămânea de câtŭ sŭ reducă Dacia la unŭ felŭ de *tabula rasa* și s'o împeneze cu coloniŭ romane deplinŭ sigure. N'avemŭ de locŭ trebuință sŭ înțelegemŭ în acéstă «tabula rasa»

2). Horatius, od. III. 6, 14. Virg. G. 2, 497 : Aut conjurato descendens Dacus ab Istro.—Dio. Cass. 51, 22.

O măturare totală a Dacilor din Dacia, ea însă n' a fostă și trebuia să fie o maturare atât de puternică în câtă să nu mai rămână de câtă membre risipite, pentru ca să fie deschisă pentru totă-de-una o nouă reînviere și reconstruire a poporului dac. Într'adevăr nici n'a mai reînviat, ceea-ce ar' fi putut s'o facă foarte ușor după ce s'a retras legiunile romane. Dar fiind că acesta nu s'a întâmplat, este proba cea mai strălucită, că Dacii nu mai există în pământul ocupat de coloniile romane. Nu trebuie să se pierdă din vedere, că pe acele timpuri țera nu putea să fie de câtă puțină împopulată cu Dacii și nici Romanii n'a împopulată într'o formă totă țera. Rămășițele de Dacii după război vor fi fostă foarte sporadice și se vor fi aplicat ca sclavi la lucrările grandioase care le aducea cu sine colonizarea de-odată în mase, cum s'a întâmplat în Dacia.

Dacii care vor fi scăpat din război și au preferat o viață liberă și aventuroasă unei sclăvii rușinoase, s'a retras spre nord amestecându-se acolo cu alți barbari. Cu acestia însă nu mai avem de-a face nimic în privința amestecului etnic. Rămășițele rămase în țera s'au mai bine sclăvii dacii nu mai puteau să aibă vre-o influență nici măcar socială lei-colea, necum etnică generală.

Dar' afară de acesta, amestecul etnic s'ar' putea proba sigur numai prin instituții, religii și mai ales prin limbă. Din cele două dintâi se știe ceva, Românii însă nu posedă nimic din ele. Din limba Dacilor nu se cunoscă nimic. Tot ce s'a știut despre ea suntă până-acum pure fantasii³⁾. Câteva cuvinte, chiar

3). Încât atinge cele câte-va numiri de plante și se „dacice“ dela Dioscoride, abstrăgându-se dela confuziunea și nesiguranța în care ni s'a transmisă, nu se poate ști decât numele de „dacic“ indică poporul genetic dac, ori țera, căci nu se poate preciza neîndoios că e-

décă n'arū fi afectate de tōte îndoelile posibile, cum suntu în realitate, n'arū puté decide nimicū. Nume proprii de persōne, localitāți, orașe, rîuri ș. a. nu aū de cātū o valōre din cele mai mărginite, căci asemenea nume nu urméză regulele generale ale limbei și afară de aceea se transmitū dela poporū la poporū fără nici unū amestecū etnicū.

Orī-unde s'a întemplatū în vieța romană vre-unū amestecū etnicū, s'aū păstratū urmele acestui amestecū orī în limbă, orī în religiune, orī într'amendouē, așa de exemplu în Galia vechile inscripții latine ne-aū păstratū o sumă de divinitāți galice, pe litoralulū iliricū divinitāți ilirice séu în fine barbare, nu mai vorbimū de sutele de divinitāți păstrate chiar în centrulū culturei romane, în Italia, de la diversele populațiuni.

În tōtă Dacia nu s'a aflatū nici macar o inscripțiune dacă, pe când d. e. în Sardinia s'aū aflatū, pe lângă cele latine, și inscripțiuni grecesci și punice. Aū pututu Dacii să-și uite numai de cātū limba și religiunea lorū, ca lărmecați? Romanii nu opreaū pe celelalte popōre să-și serie limba lorū, ceea ce probéză înscripțiunile străine în totū imperiulū romanū. Cum se face că în Dacia nu s'a păstratū cu siguranță nici o divinitate dacă, ci numai romane și câte-va de la alte popōre străine de Dacia? ⁴⁾. Décă Dacii erau Traci, cum spunū scriitorii vechi și cum se admite în generalū, ar' trebui

poca în care a trăitū Dioscoride și mai puținū timpulū când a cercetatū elū Dacia. Înainte séu după colonizarea romană? Adevăratū că unele numiri de la Dioscoride sémēnă cu ôre cōri nume de plante dela Românī, dar tocmai acēsta ne face să presupunemū că Dioscoride a ceretatū Dacia după colonizarea romană.

4). În C. I. L. inscripțiunea cu Zamolxis dela Ackner et Müller No. 663. n'a fostū admisă, unū *deus Sarmandus* (C. I. L. III 964) este cu totulū necunoscutū de-airea, și nu-ī nici o probă că ar' fi dacicū, ér' inscript. dela Ackner et Müller No. 664. unde érăși obvine, ca falsă n'a fostū admisă în C. I. L.

să obvină în scripțiunii divinități tracice, nici acestă casă însă nu există. O impregiurare deosebită caracteristică această. Va să zică ceea-ce s'a întâmplat în Dacia nu s'a mai întâmplată nicăiri în totă imperiul romană, ca adecă să nu se afle nici o urmă inscripțională în limba dacică s'eu despre religionea poporului cucerit și după cucerire. Toți câți au scris despre Dacia au lăsată până adă neexplicată acestă faptă. Prin urmare este evidentă, că în Dacia s'a întâmplată ceva singulară, nu o fusiune cu elementul cucerit, ci o esterminare. Cum s'a întâmplată această esterminare, astădu după mai două mil de ani, nu se mai pôte preciza, Eutropiu⁵⁾ însă constată faptulă cu o espresione totă atătă de drastică și singulară, cum nu se mai află părechie în scriitorii latini, va să zică potrivită cu realitatea crudă a lucrărilor. În fine această o confirmă și mai drastică frasa păstrată din *Memoriile* lui Traiană care zice : *Getarum gentem penitus delevi* = am stinsă cu totulă ginta Geților (Dacilor) !

Poporulă dacă a fostă ună poporă deșteptă și bravă, în câtă pentru noi amesteculă cu elă ar' fi chiar o probă și-o esplicare mai multă a energiei, tenacității și sobrietății ce nu ni se pôte nega, dar aici nu pôte fi vorba de câtă de ceea ce se pôte proba.

Inscripțiunile romane din Dacia încă vorbescă în contra unui amestecă etnică, căci ele au aprăpe cea mai corectă limbă latină dintre toate inscripțiunile din celelalte provincii și chiar lață cu cele din Italia, care suntă pline de urme dialectale și străine.

S'ar' fi putută ca în Dacia, cea mai îndepărtată și mai espusă din posesiunile europene ale Romaniloră, să aflămă inscripții latine atătă de străine de ori-ce influință, decât s'ar' fi întâmplată vre-ună amestecă și a nume în masă între coloniile romane și poporulă barbară cucerită ? Nici de cum.

5). Veți mai susă capit. I. nota 2.

Nu putem trece cu vederea încă o împregiurare. Décă s'ar' fi întemplatū vre-unū amestecū necesarminte ar' fi trebuitū sē-se simțā vre-o sguduire în limbă, ceea-ce toți recunoscū că nu s'a întemplatū ⁶⁾.

În această privință între alte multe este foarte semnificativū fenomenulū, că pe când la tôte celelalte popóre neolatine nomenclatura diverselorū părți ale corpului a suferitū o struncinare, limba romānescă și-a păstratū și aici mai bine originalitatea sa latină. Din vre-o 60 de cuvinte ale acestei nomenclaturī tôte latine reproducemū următóarele :

rom.	lat.	ital.	fr.	span.
capū	caput	testa	tête	cabo
gēnă	gena	palpebra	joue	parpado
bucă	bucca	guancia	joue	carillo
gură	gula	bocca	buche	boca, gola
gūtū	guttur	gola	gorge	garganta
lature	latus	fianco, lato, flank		lado
splină	splen	milza	rate	bazo
ie	ile, ilia	mollame	aine	ijar

Mai încolo decât Daciī arū fi influințatū limba coloniei romane, în ce ar' fi trebuitū sē-se manifesteze această influință de câtū în acea parte a vieții în care Daciī, deși barbari, totuși, după împregiurările locale, ca poporū cu deosebire păstorū și în câtū-va și agricolū, și-arū fi pututū împune în graiulū coloniei elemente din limba lorū relative la aceste ocupațiuni. Dar nomenclatura păstoréscă a limbei romānesci este eminentemente

6). W. Meyer, Literaturblatt f. germ. u. rom. Philolog, VI. 298 dice că limba română „mehr alsirgend eine andere Sprache für die Erkenntniss des Vulgärlateins massgebend ist, sofern es sich nämlich vor den Dialecten Italiens durch grössere Alterthümlichkeit auszeichnet, und nicht, wie das Lateinische in Gallien von einem fremden Idiome in seinem ganzen Character ist umgestaltet worden“.

latină ⁷⁾, asemenea cea mai mare parte din nomenclatura agricolă ⁸⁾).

S'a mai ridicatǎ încă o cestiune în privința amestecului cu Dacii. Unii zicǎ adecă, că deși bărbații parte vorǎ li peritǎ în răsboiǎ, parte s'aǎ ucisǎ singuri, parte aǎ părăsitǎ țera, aǎ rămasǎ însă femeile care se vorǎ li căsătoritǎ cu colonii romani, prin urmare celǎ puțin ele n'aǎ pututǎ rămâne fără înriurare asupra limbei colonilorǎ. Să admitemǎ, că așa ar' li fostǎ, atunci femeile arǎ li trebuitǎ să înriurască asupra limbei în acele ocupațiuni în care ele s'arǎ li distinsǎ cu deosebire.⁹⁾

Popórele de la Istru sǎu Dunăre, anume Tracii de care se țineaǎ și Dacii, erau în vechime renumite în lucrarea cănepei (Herodotǎ IV. 74), precum și în pregătirea de vestimente pestrițe și covóre, care sub nume de *istriana*, *istrianiides* sǎu *istrides* erau căutate până în Atena ⁹⁾. Naturalmente lucrarea cănepei în pǎnsă pe care Grecii, cum spune Herodotǎ, n'o puteau deosebi de pǎnsa de

7). Vacă vacca. boiǎ bos, vițelǎ vitulus, juncǎ a · juvenus. calǎ-caballus. épǎ-equa. armăsariǎ admissarius, mǎnsǎ-it. manso óe-ovis. pecuinǎ-pecu. herbece vervex, ariete-aries mielǎ-miea-miórǎ-agnellus-agnella-agniola, terciǎ-tertius-tertinus. noatinǎ annotinus, caprǎ-capra, iedǎ hedus. porcǎ porcus. serófǎ-scrofa. mascurǎ-masculus, vierǎ-verres, lapte lac. cașǎ-caseus, corasta-colostrum, chiagǎ coagulum, zerǎ-serum, piele pellis. lǎnǎ-lana. cornǎ-cornu, staulǎ-stabulum meriđǎ meridies. merinde merenda. șistariǎ sestarius, caterva (achaicu)-caterva turinǎ-turma. buciunǎ-buccina. nutrețǎ nutricium. érbǎ-herba, ghindǎ-glans, fréu frenum. căpěstru capistrum, șea-sella, cimpoiǎ-it. zampogna, pascǎ pascō, fěta-foetare, neca necare. adǎpa-adaquare cutescǎ (percutere), apleca-aplicare etc.

8) Grǎn-granum. secarǎ-secale, meiǎ-milium. orđǎ hordeum. fasole-phaseolus, fěnǎ-foenum, paiǎ-palea, toriǎ-turio, carǎ-currus și carrus, jugǎ jugum, fiulare-fibulare, rótǎ-rotă, osie axis, furcǎ furcǎ, fune funis, secere-sicilis, sapǎ-zappa. grapǎ-it grappa, trăgace traha. trăgulǎ-tragula. sitǎ seta, ciurǎ-cribrum, arie area, arǎ-aro, sémčnǎ-semino. trierǎ-tribulo, mórǎ-mola lǎinǎ-farina, macinǎ-it. macinare pisa-pisere, piunǎ-pila, țestǎ-testu, pǎne-panis, vița-vitis, vinǎ-vinum, albinǎ-alvina (musca), dela alveus.

9) Hesychius ad voc. Ἰστριανὰ, Ἰστριανίδες, Ἰστρίδες.

ină, atâtă era lucrată de fină, era o ocupațiune femească, prin urmare femeile dace ca măestre în aceste lucrări ară fi trebuită să-și împună coloniloră romană nomenclatura relativă la aceste ocupațiuni. Nomenclatura acestoră lucrări femeescă însă în limba română este latină: torcū-torqueo, țesū-texo, urđescū-ordior, lână-lana, fuioră-foliolum, firū-filum, fusū-fussus, stupă-stupa, tără-tela, spată-spatha, ițe-licia, pănură-pannulus, depănū-(depanno), pēnsă-pensum, cōse-cusire (lat. pop.), acū-acus, ață-acia, natră-netus-νήτρον, ghiemū-gломus, stative-stativa, furcă-furca, valū (de pēnsă)-vallum, ină-linum, cânepă-canabis, puī (floră, figură cusute)-pullum, mosoră-modiolus.

Din tōte acestea rezultă că influința dacă nu se pōte proba în limba română, prin urmare nu există de cătă două posibilități: oră-că nu s'a întemplată nici o *fusiune* etnică între Română și Daci, oră-că Daciă n'aă fostă de cătă ună restă rămasă îndereptă din ramulă care s'a dusă mă departe și s'a aședată în Italia, și prin urmare în acestă casă n'ară fi putută fi deosebiți în fondă de Română, de cătă cum aă fostă de esemplu Umbriă, Volsciă sēă Oscii, în timpurile mă vechi ale domniei romane.

De ore-ce însă pentru casulă din urmă nu există probe de locă, pe când pentru celă dintăiă vorbescă tōte împregiurările și probele de mă susă,—care aă făcută pe ună din cei mă judicioși scrutătoră ¹⁰⁾ să admită o colonizare mă intensivă a Daciei nu numai cu coloniă militare, cum era datina la Română, ci și cu coloniă civile de agricultoră, industriași, comercianți etc. sēă cum đice Eutropiu *infinitas eo copias transtulerat ad agros et ur-*

10) L. Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas. p. 229 și *Ausland* 1880 N. 5. — Dr J. Jung, Rom. Landschaften, p 382, admite coloniă mă alesă din Apulia și Lucania. — Pič, Rum. — Ung. Streitfrage p. 15: Ebenso ist der grossen Zahl der römischen Colonisten zuzuschreiben, dass das Dacische bei der Entwicklung der rumänischen Sprache beinahe keinen Einfluss geübt hat.

bes colendas, și cu populații italice, — pentru aceea cu dreptă cuvântu unii numescă Dacia «colonie clasică»¹¹⁾.

Cu câtă se vorî cerceta mai de-amăruntulă rămășițele vechiloră dialecte italice și ale graiului vulgară latină, în legătură cu limba română atâtă cea istorică, câtă și care se află în graiulă viū în tôte țerile locuite de Români, după cum noi făcurămă unū începutū în capitolulă întâiū, cu atâtă părerile despre coloniă italice vorū căpeta necesarmente o totū mai mare consistență. Este cu totulă greșitū, ca îndată ce vre unū cuvântū din limba română nu se află în latină și nici în altă limbă cu care Româniū vorū fi fostū în atingere, s'ce-se dică numai de câtă că e dacică, când limba dacică nu-i de locū cunoscută. Chiar' când unū cuvântū nu se află nici în grēcă, nici în latina din tôte timpurile, nici în limbile și dialectele neo-latine, elū totuși pôte să fie originalū în română, căci nici limba grēcă, nici latină nu ni s'a transmisă tătă, și în limbile moderne derivate din acestea potū să nu se păstreze, precum alte cuvinte s'aū perdutū la noi și s'aū păstratū în acestea. Afară de această în limba grēcă și latină și în idiomele neo-latine din apusū cu nenumăratele loră dialecte, zace ascunsă o lume de mistere, care trebuie de acum înainte revelate pentru a lumina și fixa elementulă originalū congenerū alū lexiconului românū.

Influința grecăscă. În limba română suntă cuvinte curatū românesce, care fie ca formă, fie ca înțelesū, s'eu amândouă împreună, nu se află în limba latină, unele nici chiar în limbile neo-latine, se află însă în vechia limbă grecăscă, cu tôte acestea nu suntă împrumutate de la Grecii anticii, ei suntă totū atâtū de originale în română ca și în grēcă, căci ele facū parte din fondulă ge-

11) Jung. op. cit. p. 379: ... wie denn Siehenbürgen in jeder Zeit ein *classisches Colonielland* gewesen und geblieben ist.

neralū aricū seū mai de aprópe din limba originară din care se trage gréca și latina ¹²⁾).

Influința vechie grecéscă nu se află în limba română. Acéstă împregiurare însă, recunoscută de toți învățații străini, în practică aū aplicat'o nu în favorulū limbei române, cum resultă de sine, ci din contră în defavorulū ei. Etă cum. Tóte cuvintele din limba românéscă, care nu se află în latină, le-aū consideratŕ numai decătŕ ca străine, și aū căutatŕ vre-o limbă arică d. e. cea slavónă, și decă, în realitate seū la aparență, se afla acolo vre-o umbră óre-care de asemenea cuvêntŕ, elŕ se declara de originalŕ acolo și împrumutatŕ în limba română. De acéstă mistificare sufêrŕ tóte cercetările etimologice făcute asupra limbei române, până chiar și cele făcute de Români. Celŕ care a abusatŕ însă mai multŕ de acéstă mistificare a fostŕ slavulŕ Cihac, care în chipulŕ acesta a scrisŕ aprópe patru miŕ de cuvinte ca fiindŕ slavice, între care se află mai tóte cele înșirate mai susŕ. Er' unii filologi români asemenea cuvinte, și anume care nu se potŕ esplica numai decătŕ din limba latină, le declară de dacice. Mare greșelă și de o parte și de alta.

O înriurire posterióră grecéscă s'a esercitatŕ numai prin contactulŕ Principatelorŕ de la Dunăre cu Grecii, începêndŕ de prin secol. alŕ 16-lea și mai cu samă din sec. alŕ 18-lea în timpulŕ domnilorŕ fanarioți. Acéstă

12) Dintr'unŕ mare numêrŕ de asemenea străvechii cuvinte amin-timŕ următórele: vatră-βάθρα și βάθρον, uimă-οἶδμα, targă-ταργάνη, bălaurŕ-πυλαωρός, sfară-ἔσχαρα. tigae dial. tigane-τήγανον, schimă-σχῆμα, dróie-θρόος, trâmbă-θρόμβος, papură-πάπυρος, tufă-τύφη, próspețŕ-πρόσφατος, tete-τέτα, rîpŕ-ρῆπος, roiŕ-ροῖός, târșŕ-tárnă-ταρσός, natră-νήτρον, dârjŕ-θάροος, frică-φρίκη, cărimbŕ-κύρουμβος, zólă-ζάλη, steagŕ-στεγος, șolomênră-σολόμπειδρα, fleură-φλόρος, schilă-σκίλαξ, borborosi-βορβορίζω, pospăelă-πάσπαλη, brotacŕ-βροτάκος, sfădescŕ-σφαδάζω, nană-νάνα, nene-νέννος, sculŕ-σκῶλος, labe-λόβαι, istețŕ-ἴστωσ, zadă-δαδα, vlăstarŕ-βλάστη, zorŕ-ζωρός, javnră-ζαβρός, bade, badiŕ și haghiiŕ-βαγιός, têrfă-τερφέλογă-τέρφος, vâtală-ἴταλα (Fίταλα).

inriurire în limbă a fostă trecătoare, căci dispărându domniî fanarioîi, legile și aședemintele făcute sub ei, aû dispărutû și cuvintele grecesci. Din vre-o 67 de cuvinte grecesci din lit. A din dicționarulû lui Cihac, abia vre-o optû 'mai suntû cunoscute încă în generalû, celelalte suntû parte rămașe ascunse prin legiurî, cărți și documente vechi, fiindû cu totulû necunoscute astădî, parte suntû provinciale și mai alesû în România prin orașe.

Influița slavonă. Unulû din cele mai nefericite evenimente pentru limba, cultura și chiar conservarea elementului românû, a fostû contactulû Românilorû cu Slavii și introducerea limbefi slavone în biserică și în statû. Antăia atingere a Românilorû cu Slavii s'a întemplatû pe la finele sec. alû 6-lea d. Chr., ér' în sec. alû 7-lea invadéză Bulgariî. De ôre-ce însê limba românească era formată deja înainte de venirea Slavilorû, pentru aceea limba slavonă n'a avutû nici o influința asupra legilorû interne ale limbefi, ci numai asupra elementului lexicalû lăsândû cuvinte slave în limba română.

În câtû se atinge de introducerea slavonei în biserică și în statû, părerile variéză atâtû asupra causei sên a modului cum a fostû introdusă, câtû și a timpului când? Faptele și probele despre acestû evenimentû suntû următorele. Vechia literatură slavonă începe cu Cirilû (+869) și Metotiû (+885) și ajunge în sec. alû X-lea la cea mai înaltă înflorire¹³⁾. Cătră finele acestui secolû și anume la a. 971 împêratulû bizantinû Tzimische cuprinde Bulgaria, o încorporéză cu imperiulû bizantinû și depune pe patriarculû bulgarû Demianû¹⁴⁾. Décă vomû considera, că Bulgariî uraû de mórte pe Greci și asemenea acestia pe Bulgariî; că, prin urmare, după învingere, biserică bulgară, cădëndû sub mâna Grecilorû, a

13) Geschichte der slavischen Literaturen. von A. N. Pypin u. V. D. Spasovici, übertragen von Traugott Pech, Leipzig, 1890, I. p. 68.

14) Jiricek, op. cit. p. 187 sq

fostă supusă la grele persecuțiuni din partea acestora atât în privința limbei, cât și a elementelor clericale ¹⁵⁾, de sine se înțelege, că călugării bulgarii în mare parte voru fi trebuit să se caute aiurea adăpost, d. e. în Serbia, dar' fără îndoială cu deosebire dincóce de Dunăre, atât pentru apropiere cât și pentru relațiunile prietinoase ale Bulgarilor cu Românii. Este natural, că trecându călugării bulgari din-cóce, și ca ómeni oríși-cum învățați pentru acele timpuri, au deschis calea influinței literaturii bulgare în biserica de dincóce de Dunăre. Nimicirea ântâului imperiu Bulgaro-Român la a. 1018 prin Basiliu II a fost un nou pas pentru influința slavonismului din-cóce de Dunăre. Cu toate acestea însé evenimentele politice n'au putut de cât să inițieze acéstă influință. În acele timpuri de întunecă introducere de elemente de cultură la societate nu se putea face pe căi politice și sociale, esercitarea influințelor de cultură pe aceste căi nici nu era cunoscută pe atunci și cu atât mai puțin în regiunile Orientului, unde invasiunile și sbuciumările erau ceva de toate dílele.

Pentru a întemeia curentul influinței slavóne, trebuia să intervină și evenimente de-o altă natură, și anume religióse. Nu întârzie nici acestea. Ele începură la a. 1054. Deși certele între biserica răsăritului și a apusului erau vechi, ele însé în acestu timpu intră în o nouă fasă. În anul 1054 scisiunea între aceste două biserici se sigilează prin anatema ce-și aruncă unul asupra altuia, Papa dela Roma și patriarhul dela Constantinopol. De altă parte se începe sên, mai bine dísu, se continuă totu mai cu înversunare lupta între grecism și bulgáristm. De pe la 1090 se începe din Bizanțu o

15) Patriarhul Nicolae se plângea contra țarului bulgar Simeon (892—927) că el' alungă din imperiul seú pe popii grecesci (Pypin și Spasovici op. c t. 69). Ce era acum mai natural, de cât ca și Grecii la réndul lor să facă totu așa.

persecuțiune amară contra sectei bulgăresci a Bugomililor. Aceste persecuțiuni trimită nouă elemente religioase bulgare din cöce de Dunăre. Eră sub Ionu Asanü împăratulü romano-bulgarü (1218—1241) certele ajungü la o adevărată turbare. Papa Gregoriu IX provöcă cu epist. din 27 Ianuariü 1238 pe regele ungarü Bela IV să sdrobescă poporulü înrütătitü și perversü (contritionem pravae atque perversae nationis) alü lui Ionu Asanü ¹⁶). Dēcä acěstă epistolă sën bulă o punemü in legătură cu alta anteriöră totü a acestui papă, dela a. 1234 dată contra Româniloru din episcopatulü Cumanilorü : atunci ne putemü face o idee de ura atitătă intre Români față cu biserica catolică atâtü dincolo câtü și din-cöce de Dunăre. De altă parte sē nu se uite două împregiurări : *ântăiü*, că la a. 1192 Ionu Calimanu Asanü, împăratulü romano-bulgarü se intitulăză autoeratulü Moldovlachiei ¹⁷); *a doua*, că Papa Innocențiü III in pertractările cu Ioanițiü nuni pe Arhiepiscopulü de Tërnova primatu alü noului regatü și-i supuse provincieler bisericesci Bulgaria și Valachia ¹⁸). Insuși Ioanițiü se intitulăză „imperator totius Bulgariae et Valachiae“ ¹⁹). Deși titulaturile împărațilorü romano-bulgarü relative la domnia din-cöce de Dunăre se potü considera, ca multe asēmenea titulaturü, de platonice, mai vërtosü căci Ionu Calimanu Asanü cuprinde in titulatura sa și Tëra-ungurëscă până la Viena, totuși jurisdicțiunea bisericescä o ținemü cu multü mai reală. In fine o cronică bulgară ne relatëză faptulü pe câtü de importantü pe atâtü însē neasiguratü încä, că împăratulü Asanü (1186—1197) intemeietoriulü imperiului alü doilea romano-bulgarü ar' fi chieimatü dela Achrida și ar' fi

16) Theiner, Monumenta hist. Hungariae, I part. I p. 96.

17) Archiva ist. a Rom I part. I p. 96.

18) Theiner, Vetera monum. Slavorum meridional I. p. 10-11
Bula din 25 Februariü 1204.

19) Ibid. p. 27.

pusă patriarhă în Târnova pe Teofilactă, la a căruia îndemnare Asană ar' fi trecută Dunărea, ar' fi cuprinsă Muntenia și Moldova și-ar' fi silită pe Vlachi, cari până atunci cetia în limba latină, să lase biserica romană și să citească în limba bulgară²⁰⁾. Cronicarul bulgar se provocă la nisce cărți vechi scrise de mână. Aș esistat aceste cărți? ce va fi stată în faptă în ele și unde suntă? Tote acestea suntă întrebări la cari nu putemă răspunde, dar' concórdă în fond cu tradițiunea dela Cantemiră și Ignatie de Luca.

Incercările de unire între biserica răsăritenă și apusénă începute de noi în a. 1274, puseră biserica răsăritului în nouă și cumplite convulsii. Urele, luptele, persecuțiunile, sfășierile răsăritenilor între sine, cari se împărțise în două tabere: *creștinii*, cari țineau la independența și vechile tradițiuni ale bisericeii răsăritene, și *latinii*, cari susțineau uniunea cu Roma, în fine, după sbuciumări interne de vre-o dece ani, aduseră scisiunea definitivă la anii 1283 și 1285. Tote acestea în legătură cu cele anteriore aș ajutată întemeierea slavonismului în biserica română din-cóce de Dunăre.

In aceste convulsii, credemă noi, că s'a putută întempla nimicirea totală a vechilor noastre cărți bisericesci ce voră mai fi rămasă din evenimentele și sbuciumările anteriore, nimicire, pe care cronicarul bulgară o pune între anii 1186—1197, și păstrându-se prin tradițiune, dar uitându-se timpulă în care s'a întemplată, Dimitrie Cantemiră o puse în legătură cu conciliulă de

20) Veđi citațiunea Episcopului Melchisedecă în Uricariu. III, p. 105—109. Autorulă articolului, care acolo n'a indicată fântâna de câtă pe scurtă și fără numele autorului, dorindă a vedé însumi acea cronică, mi-a comunicată, că nu o posedă, dar' a cetit' o la Chievă între anii 1848—1851, și că cronică tipărită la Buda în 1844, are de autoră pe ună călugără bulgară, Paisie Samokovski, ér cronică a tipărit' o ună altă bulgară Cristachi Pavlovici. Despre acestă din urmă veđi Pypin și Spasovici op. cit. I p. 151.

la Florența (1538—9) ²¹⁾, o sörte pe care o aũ mai totũ-de-una evenimentele pãstrate prin tradițiune oralã, de a se lega de personagiulũ sãn laptulũ analogũ celũ mai din urmã. Cum diversele confesiuni și secte religiöse, și in apusũ, nimiciaũ imprumutatũ cãrțile religiöse, cum Turcii și Grecii au nimicitũ cãrțile religiöse ale Bulgarilorũ, suntũ esemple nenumãrate in istorie ²²⁾. Preoțiinea bulgarã la rëndulũ ei a practicatũ și ea acẽsta unde a pututũ.

De öre-ce pe acele timpuri biserica era totũ-odatã mai multũ sãn mai puținũ și statũ, de-öre-ce tötã invẽțatura era in mãna preoțiinei, și aici in pãrțile nöstre, dupã impregiurãrile de atunci, nici nu era cu putințã sã existe alți ómeni cu carte decãtũ preoții, și erãși numai dela ei sã pötã invẽța cine-va câte-ceva, d'aici a urmatũ cã, fiindũ biserica și preoțiinea slavizatã, și limba oficialã a statului nu putea sã fie alta decãtũ a bisericeii, prin urmare aici la noi cea slavönã, întocmai precum in apusũ limba bisericescã latinã a fostũ secolĩ totũ-odatã și limba oficialã a statelorũ, și in unele state, ca in Ungaria, chiar pãnã la a. 1848. Dreptũ-aceea, când aparũ in istorie domniile nöstre națiionale, aparũ in statũ cu limba slavönã, cãci cele mai vechi documente din sec. alũ 14-lea pãnã in sec. alũ 17-lea, când începũ sã aparã și romãne, suntũ in limba slavönã.

Cuvintele slavöne in limba romãnã suntũ de trei felinri : unele care aũ intratũ prin contactulũ viũ, altele prin limba bisericescã și in sine altele pe cale administrativã. Dintre tóte acestea numai cele ce aũ intratũ prin contactulũ viũ și in generalũ nu-

21) Dem. Cant. *Descriptio Moldaviae* Bucur. 1872 pag. 152.

22) Jiricek. op cit. 514—516. — Hurmuzachi. *Doc.* III. p. 548. spune cum unũ misionarũ catolicũ la an. 1569 cercetãndũ pe preotulũ catolicũ din Cotnarũ in Moldova și aflãndũ cãrți eretice le-a arsũ numai de cãtũ (tra libri suoi trovai tre libri d'Heretici in lingua ungara, et una Biblia prohibita. quali tolsi. ei feci abbruggiare).

mai acelea, care au rămas în graiul de toate Țările constituie în realitate influința slavonă asupra limbii române. Cuvintele rămase prin cărțile bisericești, prin legi, documente și alte scrieri, limba română nu are de-a face nimic cu ele, ele sunt un fel de fosilii rămase din valurile trecutului. Afară de aceea nu toate cuvintele sunt întrebunțate și cunoscute la toți Români. Cihac trăind în Moldova a adunat cu deosebire de aci elementele slave, Țara Moldova, prin ne mijlocitul contact cu Slavi, are cele mai multe elemente slavice atât în grai cât și în scrieri vechi și noue. În așteptarea elementului slav în limba română nu s'au avut nici odată în vedere aceste impregiurări, pentru aceea așteptările au fost în general greșite. Superficialul și tendențiosul lexicograf Cihac a comis nu numai enorme greșeli, dar și o mare nedreptate față cu limba română. Dacă din lexiconul său, din așa numitele elemente slavice, luăm d. e. litera *C* care este una dintre cele avute, ne vom convinge că din vre-o 350 de cuvinte, fără derivate, abia vre-o 125 s'ar pute admite ca slavone, Țara din acestea numai 76 sunt cunoscute la toți Români, restul se află parte prin scrierile vechi, parte sunt cunoscute mai ales numai în Moldova. În acest chip cele vre-o 3800 cuvinte slavice din dicționarul lui Cihac se reduc la a treia parte și din această treime abia dacă jumătate vor fi cuvinte cunoscute de toți Români, celălalte sunt parte de prin cărți vechi, parte restrinse la câte un ținut.

Rămâne să mai lămurim încă o chestiune. În timpurile mai noue s'a descoperit în limba română un fenomen particular, la aparință, și care a surprins pe mulți. Înțelegem *rotacismul*, sau trecerea lui *n* în *r* între două vocale. Fenomenul era cunoscut mai înainte numai în dialectul istrian; în limba română și în dialectul m.-român rotacismul există adă numai

în unele cuvinte și abia observată d. e. ferestă (fenestra), măruntă (minutus), cărunță (canutus), mărunchiu și mărunchiu (maniplus), m.-rom. verină—venină. În urmă s'a constatat, că elă există încă și astăzi nu generală, dar în mai multe cuvinte ca aiurea în limba română, anume la Moșii din munții apusei din Transilvania²³⁾, ăr' în cărți vechi în modă aproape constantă există în Codicele voroneșian și în unele din textele mähăcene și în o mare parte din Psaltirea scheiană (v. lit. bisericăescă).

Acestu fenomen de uniă a fostu interpretatū ca influință dacică, de alții ca influință albanesă sēu din vechia limbă tracică-ilirică. Limba dacică și tracică-ilirică, nefiindū cunoscute, nu se pōte vorbi despre ele, ăr' decă ar' fi de origine dacică, atunci ar' trebui sē-se afle urme în numele proprii de persoane și orașe din Dacia, din contră însă numele topografice din Dacia vechie suntū nerotacisate, ca Aemonia, Hennia, Pinum, Arkinna, asemenea numele de persoane barbare, probabilū și dacice, din inscripțiunile din Dacia, ca Andena, Basianus, Calanus, Bricena, Ranius, Zanis, Ronio; sēu ar' trebui sē-se afle vre-unū Romarus în locū de Romanus celū puținū pe lângă numele barbare ca Cervabus Romanus etc. Nimicū nu se află din tōte acestea. Din limba albanesă, utde în adevēru există rotacismulū, limba română din Dacia n'a pututū nici-odată sē-lu imprumute, ne fiindū nici-odată în atingere cu Albanesii. Caracteristicū este că Macedo-Românii, care aū trăitū totū-de-una și trăescū și acum în nemijlocită legătură cu Albanesii, cunoscū mai puținū rotacismulū de câtū toți ceia-l-alți Români.

Rotacismulū este unū fenomenū alū limbilorū arice și era fōrte lătitū în vechile dialecte grecesci mai alesū la Spartanii, Eleenii și Eretrienii, ăr' în dialecte vechi italice la Umbrii, Falisci, Osci, de unde a trecutū și în

23) Frâncu Căndrea, Românii din munții apusei (Moșii), Buc. 1888.

limba latină, deosebirea este numai că pe terenul italianu lupta cea mai mare era între *r* și *s* și mai mică între *d* și *r*, *r* și *l* și *n* și *r*.²⁴⁾

Rotacismul a trecut în toate limbile romanice și în special rotacisarea lui *n* între două vocale: ital. amasero (amassent), fr. ordre (ordinem), pampre (pampinus), span. sangre (sanguinem), port. sarar (sanare), prov. fraisser (fraxinus)²⁵⁾.

Prin urmare rotacismul în limba română este totu atât de original românesc ca în toate celelalte limbi neo-latine.

Alte influințe, ce ar pute merita acestu nume, nu se mai află în limba românescă. Influența tracică și ilirică de care au visat unii învățați, au fost și voru rămâne visuri, mai ales că aceste limbi sunt mai totu atât de cunoscute, ca și limba care va fi vorbit'o Adam în raiu. Limba albanesă, care se ȳice a fi un restu din acele limbi necunoscute, ne avându nici-odată atingere cu limba română din Dacia, asemnările ce se află între albanesă și limba română potu prea ușor și mai naturalu se-se esplice parte pe aceeași cale cum amu esplicat mai susu asemnările cu limba vechie grecescă, parte prin influința latinei vulgare și chiar a limbei macedo-române cu care s'a aflatu din vechiu și se află și aȳi în nemijlocită atingere.

Cuvinte turcesci s'au fostu introdusu, în timpul dependentei Principateloru dunărene de Turci, în limbiagiulu oficialu și mai puține prin comerčiu, însu numai în Principate, rămânându absolutu necunoscute la Români de peste munți. Cuvintele dintăiu au dispărutu cu to-

24) E. Huschke, Die Igv. Tafeln, p. 578 seq — Ph. Ed. Huschke, Die Osk. u. Sabell. Sprachdenkmäler p 300. — Edward L. Walter, Rhotacism in the old italian languages, and the exceptions, Leipzig 1877.

25) Diez, Grammaire des langues romanes 3-sième edit. trad. par A. Brachet et G. Paris. Paris 1874. I, 201.

tulă încă de multu, cuvintele din comerciu s'aun redusă la puține mahalagisme.

Din limba maghiară suntă abia vre-o 55 de cuvinte cunoscute mai generală ²⁶⁾. Aici însă nu trebuie să-se părădă din vedere, că limba maghiară mai două din trei părți consistă din elemente slavone, și prin urmare cuvintele slavone ce se află și în limba română și în maghiară nu se potă considera numai de cătă ca împrumutate din maghiară, ceea-ce adese-oră greșitū s'a făcutū pân' acuma. Din contră Maghiarii aū împrumutatū de la Români unele cuvinte slavone cu forma și înțelesul ce se află în limba română. ²⁷⁾

Influițele active.

Limba română nu a fostă numai influințată, dar la rândul s'ău a influințat și ea limba popóreloră cu care a venită în atingere. Acéstă parte a fostă cu totul nebăgată în samă pân'acum. Străinul în generală, din cause ușorū de înțelesū, s'aun ocupatū mai numai cu influințele ce le-a suleritū limba română. Trebuia ca Româniul să-se ocupe ei cu influințele ce le-a exercitatū limba loră. Din nefericire nu s'aun ocupatū de locū. Spațitulă nu ne permite să certămă aici de-amăruntulă

26) A se vedé S. C. Mândrescu. *Elemente ungrescē în limba română* București 1892. Din cuvintele ce se pună aci p. 123—191 ca comune tuturoră Româniloră, cu tótele vre o 90. mai multă de-a treia parte suntă provinciale abstrăgéndū dela faptulă, că unele nici nu suntă ungresc. Maghiarii care s'aun ocupatū cu acéstă cestiune, ca Jerney, Hunfalvi și Alexics, la care se adauge și neamțulă Rösler și slavulă Cihac, aū făcutū studiul, ca de regulă, superficială și tendențioasă, punéndū o sumă de cuvinte care parte nu suntă maghiare, parte suntă cu totulă locale, mai alesă în Ungaria proprie în comunele unde Româniul locuescū amestecașl. cu Maghiarii, parte ne spună numai dēnșilă că le ară s'ău auditū.

27) Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rum. Dialecte*. Consonantismus I. p. 22 seqq.

aceste influințe, facem un început numai, rămânându ca aiurea seî alții se facă cercetări amănunțite.

Influița asupra limbei grecesci. Cea mai vechie influință ce-a exercitat'o limba română a fostu asupra limbei grecesci. In adevărü această influință a început'o limba latină și mai alesu latina vulgară, încă dela cuprinderea Greciei (a. 146. a. Ch.)²⁸). Acéstă influință s'a potențatü după ce a fostü supusă tötă peninsula tracică-ilirică. Orî-și-cätü de mare a fostü rezistența Grecilorü contra limbei latine, orî-și-cätü de indulgenți și in urmă chiar slabü s'aü arätatü Romaniü față cu limba grécă, in cätü la urmă de pe la începutulü sec. alü 7-lea d. Ch. latina a fostü cu totulü deläturatä chiar și din afacerile statului, cu töte acestea limba latină literară și vulgară și mai cu samă acéstă, devenită in urmă *limbă română*, aü läsatü urme förte adânci in limba grécă.

Influințele latinei vulgare in limba grécă se resimtü mai bine de când latina vulgară a începutü in Dacia-Traiană și in Peninsula tracică-ilirică a se preface in limbă română. Limba romäüä care in secolulü alü 6-lea era formată, o aflämü influințändü limba grécă încă din sec. alü 4-lea atätü in legile ei interne cätü și in elementulü lexicalü. Și lucru mai caracteristicü, cu cätü limba latină, ca limbă a statului, dä îndereptü și este cu încetulü eliminată, cu atätü de altä parte influința graiului vulgarü romanü devenitü limbă română cresce mai tare, mai alesü asupra graiului grecescü de töte ðilele.

Sunetele cele mäi particulare ale limbei române și ale dialectului m.-romänü cum este *ce*, *ci* m.-rom. *çe*, *çi*; *ghi* in locü de *bi* și *vi*; ghine=bine, ghinü=vinü, le con-

28). Influița vechilorü dialecte italice. a graiului romanü și a latinei proprie asupra limbei grecesci a începutü încă pe timpulü când Italia inferiörä éra plinä de coloniü grecesci și se numia Magna-Graecia.

stată deja lexicografulū Hesychiu din sec. alū 4-lea d. Ch. *σεργοί*=cerbī în care *σε*=ce și *γοί*=ghi adecă *σεργή*, *γοῖνος*=în locū de *οἶνος*=vinū, ghinū, *γέντερο*=vintre, ghintre lat. venter, *γοιάρτις*=păharnicū. *γέστα* și *γέστια*=vestmētū lat.-vestis²⁹⁾). Despre *ε*=*ι*ζε sēu *ισε* amintesc și Theophanes pe timpulū lui Iustinianū sec. alū 6-lea³⁰⁾). Sibilarea lui *κ* înainte de *ε* și *ι* este generală la Zaconi, Locri, Beoți, Atici, Ciprieni, Cretenī etc.³¹⁾). Asemenea foarte lăptn este sunetulū românescū *ș*: *χόστια*-koșa, *χάστια*-xapșa etc.³²⁾). Er' *m* urmatū de *i* trece în unele dialecte grecesci în *μη* ca în graiulū nostru vulgarū: *χαμίια*-kamnja, *Λάμια* Lamnja³³⁾). Asemenea foarte dēsă este rotacisarea lui *n* și *l* ca la Romāni: *χόνδα*=*χόντα*, *σιρι*=*σιλοι*³⁴⁾).

La Hesychiu aflămū următorele cuvinte: *ἄβεις*-ai lat. habes, er' o formă pop. abis, de unde rom. ai, *ἄβωρ*-aboriū, *ινες*-vine, *ἴταλα*-vătale, *καβάλλη*-calū, *χάπος*-capū, *χάπρα*-capră, *χόροις*-cursū, *μέσταξα*-mestecătură, *τέρμονα*, *τέρμορες*-termiū. La Procopiu din sec. alū 6-lea: *ἀγέστα*-agestū (pop.) *βοιβών*-buboiū, *βολαί*-bōle, *πόνιζας*-punți.

La Malala pe la finele sec. alū 8-lea: *σταυλόν*-staulū, *φραβρίξα* fabrică, *φρασιόλιον*-fachioliū, *πόρτα*-pōrtă, *βοιβώνων*-buboiū, *όσπητια* ospetie, *φοιροζίζειν*-a pune în furei, a spânzura, *βέστια*-vestmētū, *βήλων*-vêlū, *τ'βλα*-tablă, *πραιδείω*-prădezū.

La Theophanes, inceputulū sec. alū 9-lea: *φαιμία*-familie, *χοιρατωρία*-curatorie, *μαίγια*-mānecă, *χαμίσιον*-

29). A se mai vedé totū acolo: *γέτορ*, *γίαρ*, *γίπον*, *γυτία*, *γοιρέες*, *γοῖδα*.

30). Veđi și Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache, Berlin 1856 p. 69 seqq.

31). G. Curtius, Studien vol. IV p. 266.

32). Idem, ibidem p. 247, 248. 202

33). Idem, ibidem p. 257 seqq

34). Idem, ibidem pag 248 - 9

cămeșă, βίγλα-veghie m.-rom. viglă, κάμπος-câmpū, λάζκος-lacū, πραΐδα, πραιδείω-pradă-prădezū, σκάλα-scară, σταῦλον-staulū, ρούσιος-roșū, σάζκος-sacū, σουβλα-sulă, φλάμουρα-flamură, κούρκουρον-cucură, λάρδον-lardū, κουράω-curătescū, φοῖρα, φορζίζω-furcă, σπένδuri.

La Porphyrogenitus sec. alū 10-lea : φαλία-făclie, σαγία-zече, σάμνον-scaunū, μαΐστωρ-măestru, πεπτιοράριν-peptariū, βαρβάτοι-bărbați, βραναῖα-brâne, δισάκιον-disagi, τάγιστρον-taistra, ἰζααπία-sapă, πορτάριοι-portari, φριντζα φρινζάτον, φροντζάτον-trunđariū, μισοτράτωρ-măsurătoriū, χορτελίνοι-(corteli), κουράτωρ-curatorū.

Noi în cele de susū n'amū adusū de cătū o parte din asemenea cuvinte aflătore în scriitoriī bizantinī; și decă ele se află în o mare mulțime chiar în limba scrisă; ne putemnū închipui ce era în graiulū de tôte zilele. Spațiulū nu permite a aduce asemenea cuvinte romănesci și din scriitoriī bizantinī de după a. 1000 până la căderea Constantinopolului, nu putemū însē sē nu reproducemū câte-va cuvinte romănesci din poesiile populare grecesci din timpurile mai nouē, care verifică influința vechie a limbei romăne asupra limbei grecesci : πουλί, πουλία-puiū-pasere, καπετάν-căpitanū, καπετανάτα-căpitănie, ἄρματα-arme, κουβεντιάζω-cuvētezū, ροῦσσα-roșă, πόρτα-pörtă, φλάμπουρον-flamură, σκάλα-scară, κάμπος-câmpū, βέργα-vergă, κοπέλια-copilă, βιτσιά-viță, σάκος, σακούλι, σάζκουλο-sacū, μονάρια-cătârū, mulū (macedo-rom.), φλογερίτζα-flueriță, βέϊ-vaī!, δόμνα-dómna, βίγλα=veghie, viglă (m.-rom.), βιγλιζω-veghezū, βοῦκα-bucă, κοβέντα-cuvinte, κανί-căucū, căușū, καρότσα-căruță, χοροτίζω-tindū cortulū, σκουλί-sculū, ὑζεκούρες-secure, πάτον-patū etc. ³⁵⁾.

35). Aceste cuvinte s'a scosū din poesiile pop. grecesci : E. Le-grange. Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire Paris. 1877. — I. Matth. Firmenich-Richartz. Neugriechische Volksgesänge, 2-ter Theil. Berlin 1867.

Influența asupra limbii maghiare. Limba maghiară a împrumutat din limba românească un număr foarte mare de cuvinte. Noi nu vorbim aici de influințele locale, unde adecă Maghiarii locuind împreună cu Românii au împrumutat în fie-care loc cuvinte românești ici mai multe colo mai puține, ici unele colo altele, și care se restringă și rămân cunoscute numai în acele locuri; noi vorbim de cuvintele care au trecut în limba generală, în literatură, în datinele și instituțiunile popoului maghiar.

Nomenclatura principală religioasă a Maghiarilor este românească: templom-templă, torony-turnu, oltár-altaru, angyal-ângeru, pap-popă, kántor-cântărețu, pogány-păgân, karácson-crăciunu, szent-sântu, care cuvântu din urmă are vre-o sută derivate, temjén-tămâie.

Apoi cuvinte depe diferite terene ale vieții: aczél-otelă, akics-acu, arany-auru, árenda-arândă, bárka-barcă, berbécs-berbece, bicza-viță, borbát-bărbatu-silitoriu, cser-țeră, cserbók-cărbușu, cseve-țevie, csampolya-cimpoiă, czitera-ceteră, dana-doina, domika-dumicați, duzmonyas-dușmăni, esztrenga-strungă, fringya-frînghie, furolya-flueră, galér-guleru, kád-cadă, kádár-cădariu, kaland, kalandor, kalandori, kalandos-colindă, colindator, calindroiă, kamara-cămară, kamat-camătă, kározsacămeșă, kán-cană, kaneb-câne, kantár-cântaru, kártya-carte, karucza-căruță, keczel-cățelu, kerlány-cărlănu, korda-cordă, kurtă-scurtu, lák-lacu, lak-locu, locuință, lapadát-lăpădatu, lárma-larmă, macsuka-măciucă, máj-maiă-licatu, malom-moră, mályva-nalbă, menta-mintă, millora-miôră, mod-modu, moslicza-mușiță, must-mustos, alaj-oleiu, ora-óră (arhaicu), orda-urdă, pást-pășune, pásztor-păstoru, penna-penă, pogácsa-pogace, pornyál-pórnescu, preda-pradă, puja-puiu, pujka-puică (curcă), sors-sórte, szekrény-sieru, tábla-tablă, tegla-țiglă, tóka-tócă, uszora-usură, vinos-vinu, bisziok-busuioca. etc. (Dicționarul mag.-rom. de G. Baritiu).

Aici n'amă înșiratu de câtu o parte. Este de observatu

că multe din aceste cuvinte au dat o sumă de derivate, ceea-ce probază adâncă lor înrădăcinare.

Maghiarii au mai împrumutat de la Români și cuvinte vechi slavone cu înțelesul și forma românească ³⁶).

Influența asupra limbilor slavice de sud. În aceste limbi se află o sumă de fenomene străine celorlalte limbi slavice. Slavistul Miklosich crede, că aceste fenomene s'ar fi introdus prin mijlocirea limbei române, în limbile slavice de sud. Aceste fenomene sunt :

În fonetică : sunetul ă (ъ), nasalisarea lui *m*, *n* la începutul cuvântului, trecerea lui *l* în *r*, a lui *o* în *u* în silabe neintonate, și mai ales limba bulgară a primit aceste fenomene ale limbei române.

În fleșiunea nominală fenomenul cel mai important este articolul primit în limba bulgară și egalizarea genitivului și dativului. Er' în fleșiunea verbală formarea viitorului cu un verb ce înseamnă a *voi* și cu infinitivul, ceea ce se află și în bulgară și în limba sârbescă.

În sintactică : împreunarea formelor enclitice ale pronumelui personal cu formele cele lungi ³⁷).

Susținerea lui Miklosich, că toate aceste fenomene limba română le-ar fi primit din limba tracică-ilirică, nu este întemeiată absolut pe nimic pozitiv. Acea limbă tracică-ilirică este cu totul necunoscută, er' susținerea că limba albanesă ar fi o rămășiță a acelei limbi, chiar când filiațiunea etnică în mod istoric ar fi probată, ceea-ce nu este de loc probat, n'are proba filologică absolută necesară și nu se mai poate reconstrui necunoscându-se acea limbă, er' limba albanesă este saturată de influențe latine-române și italiene.

Acastă stare de lucruri a făcută pe Miklosich, ca

36). Fr. Miklosich, Consonantismus I p. 22. seqq. Despre elemente rom. în maghiară a se vedé A. Edelspacher în Nyelvtudomány v. XII (1875). °

37). Fr. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Wien 1861. p. 6—8. Despre articolul a se vedé totu Miklosich. vergl. Grammat. der slavischen Sprachen. Wien 1876 III p. 184

să-și exprime părerea îngrădind-o cu toate indoelile posibile zicându numai „*credū a puté admite*“, ceea-ce este mai puțin chiar de câtă o hipotesă.

De ore-ce în capitolul I s'a probatū, că toate acele fenomene suntū romanice, urmaeză că Bulgarii și Sêrbiil le-au primitū dela Români, în a cărorū țeră s'aū aședatū, aū trăitū și parte mai trăescū și astăzi împreună.

Influița lexicală, chiar numai din puținele încercări de pân' acum, pare a fi destulă de considerabilă, introducându-se totū prin Români multe cuvinte latine atât în limba bulgară câtū și sêrbescă³⁸).

* * *

Din comparațiunea influințelor active și pasive rezultă, că pe când limba română a fostū influințată numai în modū lexicalū, rămânendū cu totul neatinsă în organismul ei internū, ea la rândulū ei a influințatū anume limba grécă, bulgară și sêrbescă, nu numai în modū lexicalū, dar și în organismulū lorū internū. Această influință este cu atâtū mai semnificativă, căci ea s'a exercitatū exclusivă numai prin contactulū viu, fără ajutorulū literaturii scrise, pe când acele popore, Grecii și Slavii, deși aveau o literatură scrisă, ba încă slavona a fostū la Români sute de ani limba bisericii și a statului, totuși nu aū pututū influința asupra organismului internū alū limbei române. De-aici se pôte vedé, câtū de mare ar' fi fostū influința limbei române asupra acestorū limbī decă ea ar' fi avutū la îndemână și literatura; fără îndoielă în unū asemenea casū totă Peninsula-balcanică ar' avé ați o altă față.

38). Const. Ios Iiriček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876 p 115. aduce o serie de asemenea cuvinte.

CAPITOLŪ VI.

Unitatea limbei române.

Limba română, ce se vorbește între Tisa, Dunăre, Marea-Négră și Nistru, cu apendicile din Serbia, Bulgaria și de peste Nistru, nu are dialecte. Toți Români, ce locuescū acéastă mare întindere, deși au fostu despărțiți dela începutu prin riuri mari, prin maestosii Carpați și întinsele lorū ramificațiuni; deși țera lorū a fostu pórta pe care au înundatū selbaticele popóre asiaticе, ér' câmpiile lorū teatrulū luptelorū celorū mai sângeróse, timpū de vre-o miie de ani; deși ei din adâncă vechime suntū până ađi politicesce tăiați d'olaltă: cu tóte aceste nefericiri și stășieri Români din acestū întinsū și variatū teritoriū vorbescū aceeași limbă, se înțelegū între sine toți ca membrii aceleiași familie. Una și aceeași limba poporului, aceeași limba bisericéscă, aceeași limba literară. In adevėrū rarū fenomenū, și cu atătū mai vėrtosū, căci au trecutū prin cele mai mari sbuciumări și pericole, prin câte numai a pututū sė trecă vre-odată unū poporū. Popóre mari, care au fostū totū-de-una óre-cum legánate de sórte, arū da multū ca sė-și fie pututū păstra o asemenea admirabilă unitate de limbă, cea mai intimă și mai puternică din tóte legăturile, câte potū lega intr'unū singurū corpū membrele despărțite ale aceluiași poporū. Dēcă esistă vre-o forță de unitate, între inembrele despărțite și chiar risipite ale corpului Poporului-românū, acésta este *unitatea limbei*, celū mai mare tezaurū, putemū dice, *paladiulū* scăpatū din naufragiele prin cari amū trecutū. Pe câtū este de neprețuită acéastă cumóră, pe atătū noi și urmașii nostri, dēcă nu vomū voi sė ne sfășiemū noi singuri, avemū cea mai mare, mai sântă datorie s'o păstrămū neatinsa și meren s'o cultivămū.

In scurtū, limba románescă din Dacia-Traiană n'are

dialecte. Există însă nuanțări de sunete, există cuvinte, puține la număr, ce se deosebesc dintr'o provincie într'alta, dintr'unu ținut într'altulă. Multe însă și din aceste cuvinte, parte prin comunicațiunea mai desă, parte prin literatură și diaristică, devinū din ce în ce mai cunoscute și înțelese de toți.

Dacă voim să clasificăm diversele provincii s'eu regiunii după nuanțele ce se observă în grai, înainte de tôte trebuie să constatăm, că graiul mai curat și mai original s'a păstrat la locuitorii din munți și de pe plaiuri, anume: în Munții-apuseni, ce despart Ūngaria proprie de Transilvania, în munții Hațegului, atât pe coborișele din dosu ale Carpaților, câtu mai v'ertos în intirsele ramificațiunii dintre Ūngaria și Bănatu, apoi pe coborișele Carpaților spre Dunăre încep'ndu de la Mehedinți până în fundul Moldovei. Aceste regiuni alpine locuite numai de Români, și totu odată feriți de comerciul de tôte țilele și de contactul cu elemente străine, afară de părțile bucovinene, au rămas cele mai curate și mai interesante și în privința graiului. Poporul de la șes, espus d'o parte influinței nivelat'ore a orașelor, contactului mai desu alu Românilor din diverse părți între sine și chiar cu elemente străine, în fine espus unei fluctuațiuni mai agitate a populațiunei, a perdut mai multu s'eu mai puțin din originalitatea graiului. Pentru aceea în regiunile munt'ose se păstră o sumă de cuvinte curau române, cari au dispărut aproape cu totul la locuitorii dela șes. Se allă și ađi în graiul viu din acele regiuni nuanțe fonetice și forme gramaticale, cari le mai aflăm icl-colea în cărțile vechi, cum este d. e. folosirea clasică a temelor simple neamplificate la verbele de conj. I și IV: d. e. lucru, lueri, lueră, impartu, impartii, imparte etc. în locu de cele lungi cu adaugerea terminațiunei -*cză*, -*escă*, care ingr'osă cuv'ntul fără nici unu folos; apoi întrebuițarea perfectelor tari: *fecă*, *dedă*, *stetă*, *dușă*, *dișă* ș. a. cu deosebire în Valea-

Hațegului și în unele părți ale Bănatului, și în general folosirea desă a perfect, simplu în locul celui compus cu auxiliar. Totu în aceste părți aflăm ținerea lui *n* la finele cuvintelor între două vocale d. e. *ântâniū* (ântâiu), *cuniū* (cuiū), *vinie* (viie), *strigóie* (strigóie), *omoniū* (omoiū); schimbarea lui *n* în *r* se mai aude în unele cuvinte încă până ađi la așa numiții Moți din Transilvania. Consideratū după provinci, graiulū românescū s'a păstratū încă originalū în părțile muntose din Transilvania, Bănatū, Oltenia și Moldova. În regiunea dintre Oltū și Milcovū, prin desulū contactū alū Românilorū între sine, fiindū acesta terenulū pe care ei din tóte părțile se întênescū mai desū, se amestecă și se coloniséză, precum și prin contactulū cu elemente străine, limba și-a perdutū mai multū caracterulū seū conservativū, s'a tocitū mai tare și s'a modernisatū. Acésta se vede nu numai în timpurile mai nouē, dar' și în cele mai vechi, în cronice, documente și tipăriturī muntene.

Carī sē fie óre cauzele admirabilei unități a limbei române din Dacia-Traiană? Este în adevêrū greū a le afla ađi tóte. Date istorice despre viața limbei nóstre din timpurile cele mai vechi nu posedemū; monumentele nóstre literare începū numai fórtē târđiū. Cu tóte acestea ne vomū încerca a desfășura, pre câtū ne va fi cu putință, celū puținū unele din aceste cauze.

Causa primordială trebue s'o punemū în unitatea graiulū chiar de la începutū de când locuimū aceste regiuni. Coloniele aduse de Traianū în Dacia aū trebuitū sē aibă deja dela începutū același graiū nu numai în elementulū seū lexicalū, dar' și în formele fonetice și flesionare. Décă graiulū coloniilor ar' fi consistatū din deosebite dialecte seū chiar din limbi deosebite, decă ar' mai fi rēmasū în țeră și elemente dela poporulū invinsū, atunci ar' fi fostū imposibilū, ca în o sută de anī de liniște, căci dup'aceea se anunță invasiunile barbare prin carī legătura între coloniī a înce-

putu a se slăbi, imposibilu dîcu, ca aceste dialecte sê-se unifice între sine atît de perfectu și totu-odată în timpu atît de scurtu sê-se pótă îndeplini consumarea unoră limbî sêu celu puțină a unei limbe cu totul străine și din natură ostilă, cum ar' fi fostă limba Daciloru învinși. Acéstă consumare și unificare nu se putea îndeplini nici chiar în totu timpulă cîtă a țînutu forța și administrațiunea romană în Dacia, până pe la 274, când vomă considera, că coloniî nu locuiau strînsî ea într'o cutie de sardele, ci, după configurațiunea geografică a teritoriuluî, erau despărțiî prin riuri, văi și munți giganticî. Er' după-ce coloniile, părăsite de imperiulă romană, rămaseră în voia întemplerăi, se înțelege de sine, că ele și-au perdutū centrulū de gravitare, s'au ruptū grupe-grupe căutândū fie-care a se adăposti cum putea.

În istoria modernă, unde popórele au forțe și tendințe asimilátore cu multă mai pronunțate și chiar vehemente, dispunū de mijlóce cu multū mai multe și mai eficace, vedemū cu ochiî, că asimilările abia se potū face în sute de ani și adese ori nici atunci, ba nu s'au pututū nici chiar în o mie de ani. Probă viuă suntemă chiar noi, Românii. Dêcă noi, cum susțină unii, din elemente molesite romane, amū li fostū improspêtaî prin sânge dacū, chiar acéstă fabulosă tenacitate a nóstră ar' proba, că Daculū nu se va fi lăsatū a se desnaționalisa cu una cu două de molesitulū Romană.—Dar, chiar unulū fiindū graiulū la începutū, cum de nu s'a deosebitū în decursulū timpurilorū și în împregiurări atît de nefavorabile sub cari au trăitū aceste coloniî începēndū de pe la jumătatea secoluluî alū 3-lea până în alū 19-lea, și o mare parte, ba cea mai mare, până în ziua de azi? În adevērū acesta este marele misterū alū existenței, alū unității limbei nóstre. Se ne încercămū a ridica, de se pôte, cîtū de puținū vëlulū ce acopere acestū misterū.

Cea dintăiū cauză zace fără îndoielă în aprópe fabulosă iubire și cebricósa țînere a Românuluî la totū ce

a primită dela părinții și strămoșii sei : limbă, credințe, datine, portă. casă. moșie. D'aici bóla inevitabilă a Românilui înstrăinată, dorulă de țără, cunoscută atât de bine, dar' adese ori neînțelesă de străini ¹⁾. D'aici, desprețuirea și ferirea Românilui, aceluî naturală nu aceluî civilizată seú spoită cu civilizațiune, de amestecarea cu străinii prin căsătoriile, datine, religiune și limbă.

Afară d'aceste forțe, la susținerea unității limbei a mai contribuită și alte împregiurări. În totă timpulă încursiuniloră barbare, Românil s'aú concentratú în munții Carpați. Ramificațiunile de dincoace ale Carpaților fiindú mai puțină estinse, afară d'aceea multă mai espuse, căci chiar pe aici era trecătoarea învasiuniloră, de sine se înțelege, că nu puteau oferi destule avantagie pentru apărare. Dreptă-aceea Românil s'aú retrasú și s'aú adăpostitú cu deosebire în întinsele ramificațiuni de dincolo, în Transilvania, Bănatú și Maramureșú, terenulă celú mai bună atâtă pentru apărare avëndú codri seculari, văi adânci și labirintice, câtú și pentru traiu, căci oferă pășuni întinse și mănóse și totú-odată pe costișele soróse, scutite de vântulă aspru alú nordului. se potú cultiva și cereale. Afară d'acestea, ramificațiunile suntú apărare și de înalta șiră a Carpațiloră proprii. În scurtă Românil la rëndulú lorú nu facú de câtú ce aú făcutú și Daci, care după Pliniu (Hist. Nat. IV. 12) se retrăgú în munții dinaintea Iazigiloră, cari ocupă șesulă. Și în adevărú Traianú îi află în muntii Transilvaniei. Românil adăpostitú în aceste locuri aú trăitú nu numai feriți de amesteculă cu popórele barbare seú peste totú străine, dar' totú-odată și în o stare materială, după cerințele lorú, bunișoră. Traiulă Românilorú în munții, în evulă mediú, a avutu totú-odată mare influință asupra întăriri caracterului lorú conservativú. Popórele muntene scutite de contactulă străinú, dedate

1). Comandanții austriaci aú constatatú, că ostașulă românú dusú în țeri străine, de nimicú nu sufere mai multú. ca de dorulă de țără.

cu orizonuri fixe, devin și în păstrarea moravurilor și a limbii fixe și refractare la orî-ce deprinderi străine. Precum orisonul lor este concentrat, totu așa devine și caracterul. Popórele dela șesu sunt multu mai accesibile influințelor străine și nivelátore. După-ce invasiunile s'au liniștitu, ei începurá a roi din Carpați în tóte părțile Daciei, din cari strămoșii lor se retrásese la munți, și implurá șesurile Ungariei, Munteniei și Moldovei. D'aiei provine, cá limba Moldoveniloru, în nuanțele ei dialectice, este limba Transilvaniei de nordu, ér' a Munteniei este graiulu Transilvaniei de apusu și médă-dí.

Dreptu-aceea Románii fiindu concentrați în acesti munți, deși ei, după natura locuriloru, au trebuitu să-se grupeze în giurulú mai multorú mici principii sên căpitani, totuși terenulú pe care se allau fiindu d'aceeasí *naturá uniformá* și nefiindú estinsu, ei în totu decursulu acestorú timpurí s'au allatú în împregiurări nu numai analóge, dar' deplinú aseménate. Totu-odatá, allându-se ei pe unu terenú restrinsu și avisați pentru apărare unii la alții, au statu permanenté în legáturá unii cu alții. Décá la uniformitatea acestorú împregiurări naturale, vomú mai adauge și uniformitatea împregiurárilor sociale și politice, căci nici unele din grupe nu aveau vre-o pozițiune deosebitá, nici socialá sên culturalá, nici politicá, cari producú marile deosebiri în popóre, atunci vomú înțelege, cá tóte împregiurările, în cari au tráitú strămoșii nostri în acele timpurí, au fostu deplinú aseménate. Dreptu-aceea nici limba n'a pututú să-se deosebéscá, ei din contrá a trebuitú să-se desvólte uniformú.

Alta și cea din urmă causá a fostu unitatea limbii bisericesci. Sub acésta nu înțelegemú numai limba románá introdusá în bisericá prin secolulú alu 17-lea, a cărei unitate nu a fostu unu începutú, ci o consecință a graiului popularú și a îndelungatelorú încercări de a introduce în cele religióse graiulu poporului, ei înțele-

gemă limba cultului divin în Dacia de la întâiul descălecat. Păgâni și creștini, căci pînă la majoritatea păgânilor au descălecat fără îndoială și creștini, toți au avut limba latină ca limba cultului. Creștinii însă, cum s'a arătat la locul său, s'au abătut încetul cu încetul de la limba latină propriu zisă. Ori-cât se fie decăzut strămoșii nostri sub influința invasiunilor barbare, totuși un cult divin au avut totuși de-una, precum acesta rezultă din natura lucrului și cum în mod istoric o probază terminologia romană a cultului nostru (Capit. IX). Er' cultul prin limbajul său unitar întărit și susținut unitatea. Decă mai târziu prin coincidențe fatale se introduse o limbă străină, slavónă, în cultul nostru divin, acesta nu putu se altereze unitatea din două puncte-de-vedere : *întâiu*, căci poporul nu o înțelegea de loc, *er'* o clasă mare de cărturari săi unu așa numit public cetitor nu exista ; *a doua*, chiar decă ar' fi putut să eșereze vre-o influință, ea nu putea fi de cât uniformă, fiind și ea, limba slavónă bisericească, una și aceeași. Ba lucrul s'a întemplat chiar din contră, căci din scrisorile domnesci scrise în limba slavónă, se vede că limba română a influențat asupra celei slavóne. În fine chiar și în acest nefericit period, al domniei limbei slavóne, existau de mult în cultul divin, pe lângă cărțile slavóne, și cărți religioase scrise românesce (v. lit. bisericească).

Dreptu-aceea când literatura noastră începe să apară, ea află o limbă unitară. Era mai greu a înfrânge această unitate, de cât a nu o continua și în cărți, și ceta cu atât mai vîrtos, căci scriitorii d'atuncea nu cunoscău măestriile și capriciele filologice.

Marea însemnătate a acestei unități a limbei, atât în trecut cât și în viitorul nostru, abia se pôte prețui d'ajuns. Ea este oglinda trecutului și cheea viitorului !

CAPITOLŪ VII.

Scierea limbei române

Pentru ca să poți vorbi de scrierea unei limbi, trebuie să vorbești mai întâiu de un alfabetu ôre-care al ei. Tote inscripționile din Dacia, afară de vre-o trei grecesci, suntu cu caractere latine. De ôre-ce însê, dela retragerea legiunilor romane din Dacia, in totu timpul invasiunilor barbare nu posedem monumente scrise, se ne întrebarea decât a existat arta scrierei în Dacia și in acestu timp și cu ce alfabetu ?

Dece arta scrierei, care a fost cea romană, ar' fi pierit vre odată în Dacia, după ce s'au retras legiunile, ar' fi trebuit, întâiu : să-se uite și cuvintele relative la scriere; a doua, Românii din Dacia n'ar' mai fi putut să învețe scrierea de la Romani, de care s'au rupt pentru totu-de-una, ei dela vre-unu altu popor dela care ar' fi luat necesarminte și alfabetulu și terminologia scrierei. Românii însê n'au uitat nici-odată arta scrierei, căci au păstrat totu-de-una până adî terminologia perfectu latină a scrierei : scriu, scriptu (archaicu), scriptură, scrisore, scriitoriu, pênă, călămariu, carte, hârtie, fôie ¹⁾. *Viersu* s'a păstrat cu înțelesulu de cântare, va să dică versulu (poesia) în legătură cu cântarea (muzica) chiar în înțelesulu anticu. Au păstrat până chiar și unu instrumentu particularu întrebuințatu la Romani în scrierea cu cêră, căci condeiulu cu care Românii încondează oucle la Pasesi este tocmai condeiulu romanu

1) A se vedé despre terminologia latină a scrierei Isidorus. Orig.: penna VI. 14. 3.; folium VI. 14. 6.; carta s. charta-hârtie VI. 10, 2 seq.;—calamum et chartas et scriinia posco Hor. Epist. II. 1. 113; charta-carte sêu operă scrisă, scrisore, epistolă=chartae Socraticae. Hor. Art. poet. 310; neque si chartae sileant, quod bene feceris. mercedem tuleris Od. IV. 8. 21; chartae Aripinae—cârțile, operile lui Cicero Cic.: ne charta nos prodat—sê nu ne tradeze epistola.

aflatu împreună cu *Tablele cerate* romane în Dacia din anii 139—167 d. Ch. ²⁾

Acésta terminologie este proba cea mai decidătoare despre existența scrierei la Români în toate timpurile. Acésta mai rezultă și din alte probe. La conciliul de la Sardica a. 347 cinci episcopi din cele trei Dacii subscriu latinesce (v. capit. IX nota 3). Cătră conciliul din Calcedon a. 451 scriu latinesce episcopii din Philipopolis, Abritica, Apiaria, Dorostor, Nicopole, Novae și din Scitia ³⁾.

Dacă în biserică se în afacerile religioase se va fi întrebuințată și limba poporului, probe directe nu avem până acum. Acésta însă rezultă din cursul natural al lucrurilor. Poporul neînțelegându limba oficială, atunci când participă și el în mod activ la ceremoniile religioase, ca botez, cununie, mărturisire ș. a. popa trebuia să-i vorbească în limba lui. În acésta nu începe discuțiune. De altă parte se nu uităm că principiul sântilor părinți, în lățirea învățărilor creștine, era, ca spre acest scop să se folosescă de limba cea mai populară, pentru-ca să fie înțeleși de toți, și anume în biserica latină de *grainul vulgaru*. Hieronim (330—420) dice: „să nu ne mai îngrijim, ca să evităm greșele în cuvântare. ci să predicăm sânta scriptură cu ori-ce cuvinte“. Totu asemenea dice și S. Augustin (354—430) și Gregoriu cel mare (540—604) ⁴⁾.

2) Joh. Ferd. Neigebaur. Dacien aus den Ueberresten des dacischen Alterthums etc. Kronstadt 1851. p. 187: Noch leben in Verespatak Menschen, welche sie (die Tafel) damals, als sie in einem alten trocknen Bergwerk gefunden ward, gesehen haben. Man hat dabei zugleich einen Griffel zum Schreiben gefunden, den die Walachen *conde* nannten, weil sie sich eines ähnlichen bedienen, den sie warm machen, um mit Wachs ihre Ostereier zu beschreiben.

3) Bini Severini Concilia generalia, Lutetiae Parisiorum 1636. I. 514—516. 540. 541.

4) A. Fuchs. Die romanischen Sprachen. Halle, 1849. pag. 44—Du Cange, Glossarium med. et inf. lat. ad vocem *Romancium* . . . „Sta-

Sub împăratul Constantin (+306) episcopul din Aquileia, Fortunatianus, a scris o explicație asupra evangeliilor în graiul popular (rustico sermone)⁵⁾. Cu deosebire în actele religioase, la care participa activ și poporul, ca d. e. : la botez, cununie, cuminicare, ș. a. trebuiau să se servescă mai ales de graiul popular⁶⁾, apoi *Credința* și *Tatăl nostru*, trebuiau absolut să fie în limba poporului⁷⁾. Peste tot, sântii părinți sînt mai bine creștinismul fu acela, care începu a da totu mai multă valoare graiului vulgar. Deja în sec. III începe să apară în poezia latină bisericească influința populară a metru-lui tonie și a rimei. Această influință merge crescînd. În conciliul de la Tours din a. 813 s'a decis: „să se nevoească fie-care să traducă omiliile în limba romană rustică“ (in rusticam romanam linguam)⁸⁾.

Dacă vom considera, că toate acestea se făceau în apus unde preoțimea era cultă și cunoscă limba latină, și unde chiar și poporul necult înțelegea în cea mai mare parte limba serviciului divin, care totu-odată era și limba vieții publice a statului, căci este mult mai

tuta Ecclesiae Nannet apud Martens p. t. 4 Anecd. col. 963 p. num. 10: Item monemus curatos et eorum loca tenentes. ut quo libet mense die Dominica qua libet. post officium Missae publicent, et in Romanico (graiul vulgar roman) exponant Constitutionem apostolicam“.

5) Hieronymus, De viris illustr. c. 47. vezi și Du Cange op. cit. ad voc. *Romanicum*.

6) Du Cange. op. cit. ad voc. *Romanum*: „Statuta Ecclesiae Nannetens. apud Martens t. 4. Anecd. col. 931. num. 3: Baptismus cum omni reverentia et honore et cum magna cautela fiat, maxime in distinctione verborum et prolatione, in quibus tota virtus sacramenti consistit, scilicet, Ego te baptizo etc. Et in Romano verbo sub hac forma laicos doceant sacerdotes debere frequenter baptizare pueros.

7) Pentru aceste rugăciuni în Conciliul de la Mainz (813) s'a hotărît ca aceia care nu le pot învăța latinesc să le învețe în limba sa (et qui aliter non poterit, vel in sua lingua discat).

8) Fuchs op. cit. p. 28.- Chronicon Alberici. la ann. 1177. „Magister Lambertus Leodiensis vitas sanctorum et acta apostolorum de latina vertit in Romanum“.

ușorū a înțelege o limbă, de câtū a o vorbi, cu câtū mai vêtosū se va fi simțitū necesitatea folosirei graiului popularū în cele religiöse la noi la Români, unde cunoscința limbei latine a trebuitū să devină foarte rară după a. 274 ?

Câtū de necesară era introducerea limbei naționale în cultul divinū în părțile orientale ale Europei se vede din conclusele conciliului ecumenicū lateranensū IV. din 1215, în care, după-ce Latiniī cuprinsesă Constantinopolulū și imperiulū bizantinū, s'a dispusū : că fiindū poporele de diverse limbi și rituri, să li se dea preoți cari să le pôtă face serviciulū divinū și să-și scie instrui după-cum cere divinitatea rituritorū și a limbilorū ⁹⁾.

La tôte acestea se mai adăogea și proselitismulū religiosū sēn ardórea de a-și atrage fie-care confesiune mai mulți credincioși. Spre acestū scopū fie-care se silesce să-și facă cunoscute poporului credințele și dogmele sale, întrebuintându în graiū și în scriere limba poporului. Acestă sistemă au întrebuintat'o chiar la noi misionarii catolici ¹⁰⁾, luteraniī și calvinii.

Chiar decă limba română nu se va fi scrisū înainte de desbinarea definitivă dintre biserica răsăritului și a apusului în sec. alū 11-lea, după desbinare trebuia necesar minte să începă a se scrie și a se introduce în cele religiöse, căci acesta este firea lucrurilor omenesci, ca în epoce de turburări și de tranșițiune, să ėsă la lumină și să-se afirme lucruri, care pân'aci ședuse ascunse ori din cauza unei presiuni ori din simplulū motivū alū inertiiei.

Introducerea alfabetului cirilicū a înlăturatū, dar nu a stinsū alfabetulū latinū la Români. Câtū a fostū de

9) Nilles, Symbolae, Oenoponte 1885 I. p. 416—7.

10) Nilles, Symbolae, vol. II p 1025 not 3. reproduce corespondențe de-ale misionarilorū catolici. în care dicū, că ei prin Moldova și Valachia catechisau în limba română (veđi mai în josū literatura bisericescă).

înrădăcinată scrierea latină și cum nu s'a uitatū nici în păturile de jos ale poporului, se pōte vedē din tradițiunile populare, care amintescū de „semne latinescī“, de „carte latinēscă“¹¹⁾). Alfabetulū latinū n'a pututū sē-se uite și dintr'unū motivū fōrte realū. Nenumēratele monumente de pétră din epoca romană cu inscripții latine risipite mai peste totā Dacia, erāū o provocare viie de a nu se uita aceste *semne latinescī*¹²⁾). Totū vechile monumente de pétră, de marmoră, aū datū fără indoelă nascere frumosulū cuvētū *înmărmurescū*, care cuvētū Românii avēndū în vedere viēta lorū de păstorī și agricultorī nu puteā sē-lū creeze de câtū în fața monumentelorū rămase din epoca romană până în zilele nōstre. Chiar „raclele cu semne latinescī“ din poesia populară reamintescū mărețele sarcofage romane. — Românii aū păstratū în tōte timpurile până ađi semnele numerilorū romanī pe așa numitele răvașe sēū răbōșe, după cum acēsta se află și pe olăria vechie romană din Dacia-Traiană¹³⁾).

Tōte acestea probēzā că alfabetulū latinū n'a dispărutū nici în epoca invasiunilorū. Acēsta se întăresce și prin alte impregiurări ce aū întrevenitū îndată după trecerea invasiunilorū.

11) V. Alexandri, Poesii pop. pag. 21.: În mătasă i a 'nvēlitū. — și'n biserică i-aū dūșū—și'n două racle i-aū pusū,—racle mândre 'impărătescī — purtāndū *semne latinescī*. — I. C. Fundescu. Basme. orașit ed. III p. 147: Avemū și fermanū cu pecete—dela împărăție:—cine scie *carte latinēscă* sē vie sē ni-lū cetēscă.—G. D. Teodorescu. Poesii pop. pag. 171.: Este carte latinēscă; puneți ca sē v'o citēscă! (aici arată plosca cu vinū). De nu sciți ca de cărbune—vē feriți mīna a pune, și chie-mași popa sē vie, că elū latinesce scie.

12) În biserica din satulū meū natalū, Densușū, cea mai vechie din Transilvania, se află mai multe inscripții vechi romane. Tata ne-a învățatū pe mine și pe frații mei sē le cetimū încă de copil.

13) Correspondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1880 N. 2. p. 19. reproducē semnele XX. V. IV. indicāndū evidentū mēsură pe olărie romană aflată la Parolissum (Moigrad). A se vedē și semnele de numerotație IIIIII în C. I. L. III. No. 1808, 1835, 2097.

După întemeierea domniilor naționale, Domniile române bat monete cu inscripții latine. În Muntenia până la Mircea (1386—1414) apar monete numai cu inscripții latine, dela Mircea până la Mihaiu încóce éráși numai latine. În Moldova monetele lui Bogdanu I pe la 1355 pórtă inscripție latină, asemenea ale lui Mușatú (1374—1390), asemenea ale lui Stefanu I și ale lui Alexandru celú bunú. Dela Stefanu celú mare aparú și slavóne și latine¹⁴). Representantulú românú în conciliulú dela Florența (1438—39) se subscrie latinesce¹⁵).

Sé nu uitămá, că propaganda catolică e fórté timpurie în țerile române. Unú episcopú catolicú alú Milcovulú se amintesce încă pe la 1096¹⁶). Décă vomú considera că pe misionariú catolicú, pe lângá propaganda religiósă care este nedespărțită de alfabetulú latinú, îi aflámú ocupându-se și cu instrucțiunea copiilorú în casele domnesci și boeresci, vomú înțelege ușorú aparițiunea din ce în ce mai désă a alfabetulú latinú începéndú de prin sec. alú 16-lea. Petru Rareșú se subscrie latinesce într'unú documentú latinú anulú 1542 : *Petrus voivida manus pp*¹⁷). Marele logofétú Luca Stroiciú într'unú documentú din 19 Iuliú 1580, se subscrie cu litere latine : „*Stroicz Logofet 19 (Iuliu) anno 1580*“. Er' pe la 1593, totú acestú Stroiciú a scrisú și *Tatálú-nostru* totú cu litere latine, care s'a publicatú la 1597. În an. 1592. Hieronymus Megiserus publicá la Francfurt *Tatálú-nostru* cu litere latine.

14) *Columna lui Traianú* an. 1877 Nr. 10—11.

15) Subscrierea : Archipresbiter Constantinus et vicarius Moldovlachensis subscripsit“, (Harduin la Melchisedec, *Cronica Romanulú* I. 83).

16). *Archiva* ist. a României Vol. I. pt. I. p. 59. ér' pentru timpulú următorú Nic. Densușianú, *Documente* privit. la ist. Românilorú vol. I și II.

17). A. P. Ilarianú. *Tesaurú de monumente* III. 16, ér' când Pomulú nu scia scie cu lit. lat. și în documentele latinesci se subscria cu cirile. *Ibid.* III. 81.

Petru-Vodă Schiopulă pe la finele secolului 16-lea asemenea se subserie latinesce în corespondența sa cu Papa ¹⁸⁾. Pe Nestorū Urechie la 1612 Păllămă subscriindu-se latinesce și scriindă adresa totū latinesce; ¹⁹⁾ de la linca fata lui Petrașcu Vodă avemū două importante subscrieri romănesce cu litere latine de la a. 1660 ²⁰⁾. La 1672, aflămū pe Ioan Grigorie Ghica scrisă latinesce ²¹⁾. Asemenea aflămū pe manuscrise și cărți vechi diverse însemnări scrise de Români cu litere latine încă prin secol. XVII ²²⁾. Mitropolitul Atanasie în o petițiă cātră papa la 1701 se subserie romănesce și latinesce (Nilles op. cit. I 126).

18) Theiner, vetera Mon. Poloniae III p. 5 sq

19). Hurmuzachi. Documente. IV. part. I p. 466—7.

20). Cipariu. Organulū Luminărei p. 1848 Nr. XXX: „Ieu linca fata lui Petrașco-Vodă mărturisăsk, si ku stirea noastră ieste acasta tokmală“.—Col lui Traianū pe 1877 No 2 p. 82: „Ieu linca fata lu Pătrasko vodă“.

21). Archiva ist. a Rom. II p. 23 „I. Gregorius Gika utriusque Valachiae Princeps“.

22). La biserica St Nicolae din Brașovū pe unū Triodū manuscrisū se află dela 1694 următorea însemnare cu mâna: „Lăus et gloria et Chonor altissimi ex Caello Dei. Vnus Redemtor et spiritus Sanctus. Amen. Ego Preceptor Alexandrus Scripsit librum istam. Anno Dmy 1694 mense sep. dye 22“, ér pe o Psaltire slovenescă manuscrisă se află însemnatū totū cu mâna: „Laus dei in ex Celso Glória Sancti Trinitatis cuod uidit Inicium et finem cum adiutorio ipsi. Chunc librum scripsit ego ex lingua Race in lingua Valachica Alexandrus Preceptor Anno Dni 1697 mens: sep. die 26 (Col. lui Traianū 1882-p. 600, 602). Er' pe unū esemplarū din vechia carte „Cheia înfele. sulu“. Bucuresci. 1678, aflătorū în bibl. Universitățil din Iași staū la fine scrise cu litere latine următorele: „(două cuvinte nelegibile) dascalu de la Bucuresci. Credo in deom patrem omnipotemtem criatoreni celi“, mai urméză trei șire totū cu litere latine dar' în o limbă noue necunoscută, apoi éráși: „Credo indeom pater“. Scrisóra n'are dată, dar este de pe la finele sec. XVII și totū de aceeași mână. Importanța este, că toți scii fórte puținū latinesce, ér' „Preceptor Alexandrus“ totū așa de rău scie și leșesce (Col. lui Traianū loc. cit pag. 603), dar' améndoi aū o scrisóre latinescă fórte bună, ceea-ce arată că ei scriaū multū și de multū cu litere latine și de sigurū mal multū romănesce, cunoscénd fórte rău cea latină și polonă.

Deja în sec. 17-lea alfabetul latină începe a se aplica în literatura română în cărți tipărite și manuscrise. La 1648 s'a tipărită la Alba-Iulia în Transilvania ună catehismă românescă cu literere latine ²³). Pe la 1650 bulgarul Șoimirovic, arhiepiscopu catolică de Achrida, a scrisă asupra limbei române semnându cuvintele românesce cu litere latine. Scrierea lui a rămasă necunoscută, dar' ni s'a păstrată câte-va cuvinte din ea la istoriculă Luciu ²⁴).

Asemenea scrie cu litere latine ună dialogă românescă istoriculă Tröster la a. 1666 (Alt-und Neu-Dacia, Nürnberg. 1666).

La anulă 1674 ună română cu numele Haliciu din Caransebeșu scrie câte-va versuri elegiace, esametre și pentametre, în limba română cu litere latine ²⁵). La 1677 s'a tipărită la Roma cunoscutulă catehismă românescă cu litere latine de Vito Piluzio. La an. 1697 ună anume Viski traduce oră pôte numai copiéză Psalmi și alte cântări religiose în limba română în versuri și cu litere latine ²⁶). Totu de pe acestă timpă există în manuscriptă în biblioteca Universității din Pesta ună dicționară ală limbei române scrisă cu litere latine ²⁷).

Pe la începutulă sec. 18 vedemă pe misionari catolici ocupându-se cu introducerea alfabetului în scrierea română. La 1709 se tipăresce în Sibiu catehismă românescă cu litere latine (veđi lit. biser.) ²⁸). Acestă

23). Veđi mai josă literat. bisericăscă.

24). In opera sa *De regno Dalmatiae et Croatiae* Amstelodami 1666 V. c. 5.

25). *Succinta medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia*, Lipsca 1774 pag. 127—8 reprodusă la Cipariu, *Arta poet.* Blajă-1860 p. 135, cu ortografia schimbată. 6r' cu ortografia autorului reprodusă de Hasdeu, Col. lui Traiană 1884 p 413—4 după o copie făcută de Nic. Densușiană.

26). Dr. Silași „Psaltirea calvino română versificată”. în „*Transilvania*“ a 1875 No. 12, 13, 14.

27). Veđi capit. despre gramatică etc.

28) Nilles, *Symbolae* I. 372; în II 524 estrage din unele cores-

catechismul nu este cunoscută, dar suntă alte două catechisme românesce scrise cu litere latine de un iezuită pentru a se tipări, care se află în biblioteca Universităţii din Pesta ²⁹).

La 1769 s'a tipărită în Ungaria la Colocca *Evangelile* românesce cu litere latine și ortografie unгурescă ³⁰).

Scrierea limbii române cu litere latine intră în o nouă fază prin publicarea Gramaticii române cu litere latine de Micula-Șincai la anul 1780. Pentru popularizarea citirei și scrierei cu litere latine Micula a publicat două cărți de rugăciune, una la Viena 1779, alta la Sibiu 1801. D'acel în colo limba română începe a se scrie și a se tipări din ce în ce mai multă cu litere latine. La anul 1847 apare celă dintăiu diaru românesc tipărită întregu cu litere latine, *Organul lumina-rei* de T. Cipariu. După 1848 se generalizează totă mai multă și dincóce de Carpați, până când Cuza la 1860 scóte prin unú decretă scrierea cirilică și introduce esclusivú alfabetul latinú în tóte afacerile publice.

În biserică însă alfabetul latinú nu s'a introdus încă peste totú. Peste munți s'a introdusú mai de multă în biserică română-unită, ér' congresul bisericeii ortodoxe române de acolo a decisu în 1888 scóterea din biserică a cărților tipărite cu cirile și introducerea de cărți cu litere latine. În biserică din România aú începută a se tipări cărți bisericesce cu litere latine, oficială însă nu s'a decis scóterea cărților cu cirile, ceea ce nu mai póte întârzia.

pondențe dela 1744 ale misionarilor din Clujú următórele: „Claudiopoli ut Valachico populo ruditas, qua laborabat, adimeretur, nostrorum caritas eidem de *alphabeto Valahico-Latino* providit”.

29). N Densușianu. *Analele Acad. Rom. Ser. 2 Sect. I p. 203*. Autorul care se vede că a trăit pe la finele sec. trecutú se numesce: „Pin un Pater a Raendulul Francesco și a Provinciei Bulgarii Preot”. etc.

30). Unú esemplarú se află la Academia română.

CAPITOLŪ VIII.

Amorțirea și deșteptarea limbei române.

Limba română și după ce s'a inchiegatū așa cum este și avea să fie, a petrecutū încă multū timpū în o stare de amorțelă. Ea devenise numai unū mijlocū de comunicație pentru trebuințele dîlnice ale poporului, fie materiale, fie spirituale în înțelesulū restrînsū alū expansiunei spontane ce agitā sufletulū orî-cărui poporū și în starea cea mai înapoiată ; nu devenise însă unū mijlocū de cultură. Acesta era și naturalū într'unū timpū când trebuia să-și apere și și nópțe esistența fizică contra celorū mai sêlbaticî barbari.

Dar și atunci când Românilorū li s'a oferitū ocasiune de-a face din limbă unū instrmentū de cultură, ei nu numai că au scăpatū ocasiunea, dar din nefericire s'au înjugatū pe secolî la carulū greū alū unei limbi barbare, cum a fostū limba slavonă. Nu dicemū că poporulū însuși s'a înjugatū, căci elū a rămasū totū cu limba lui, s'au înjugatū însă toți factorii cari inițiază și lătescū cultura, înțelegemū biserica, statulū și societatea alésă. Toți acești factori au fostū perduți pe secolî pentru cultura română ! Acea ocasiune a fostū cu deosebire în timpulū desbinării dintre biserica răsăritului și a apusului.

Limba română cu ore-care energie putea să ăsă atuncea la lumină și să-se afirme în biserică. Ea însă, din cause care ađi nu le mai putemū bine cunoșce, nu profită de ocasiune și deveni sclava slavonei. Prin acestū fatalū evenimentū, nu numai că geniulū limbei, sufletulū și mintea poporului românū se întunecară și amorțiră pe secolî, dar limba română chiar și atunci, când în sine a începutū a răsufila în scriere, înfățișându-se în cojoculū lătosū alū lui Cirilū, în locū de a străluci cu originea-î niărêtă și de a fărmece cu înfățișarea-î nobilă,

se părea mai multă o ființă sălbatică eșită din temelul codrilor.

În această stare o lungă luptă i-a trebuit până s'a desbrăcată de haina nefericită a sclăviei și cenușăreasa cea nebăgată în samă și-a legitimat în lața lumii nobila-i origine. În resumat, consecințele fatale ale slavismului au fost multe și între cele mai grele următoarele :

1). Cea mai mare parte a Românilor dintre Adriatică, Marea-năgră și Egee s'au slavizat ;

2). Prin acesta elementul român a slăbită întărindă pe cel străin ;

3). Românii în general au fost împedecați în cultură cel puțin șese sute de ani, lucru înspăimântător !

4). Limba română de-o parte a rămasă atâta timp înțelenită, de altă parte a dată îndreptă perdându o sumă de elemente și forme originale, care parte au rămasă pierdute, parte înlocuite cu slavone ;

5). Prin întârzierea culturii elementul român, care a scăpată necontopită, a fost și este espus și supus până adî în cea mai mare parte la diverse dominațiuni și influințe străine ;

6). În fine prin toate acestea elementul român chie-mat după nume, origine, număr și cultura lui originală la predominare în orientul Europei, și-a pierdut de timpuriu acest rol, și numai prin o nouă concentrare și activitate uriașă pe toate terenele pôte să recăștige situațiunea ce-i fusese destinată la început.

Dacă cu toate sbuciumările la care secolii au fost espuși noi am ajunsă a ne relua pozițiune, pe când atâtea alte popore totu pe acest teren s'au sfărîmată de n'a rămasă nici cenușa din ele, acesta avem s'o mulțămim forței neasemănate de rezistență a poporului român și superiorității lui ca spirit și ca aptitudini deosebite de cultură. Dacă la acestea se va adăuge activitatea și energia, limba română în vîrtutea fărmeacă-

tórelorū ei calităţii nu va lipsi de-a ajunge unū mijlocū de cultură generală în orientulū Europei. Dar, o repetămū, pe lângă calităţile poporului şi ale limbei, trebuie activitate şi energie, energie şi activitate !

Limba română şi atunci când a început a se scrie mai dinadinsū, multū timpū a rămasū totū amorţită. Causa a fostū, căci sfera de idei cu care începuse a se ocupa era cu totulū străină, ca spiritū şi ca formă, de spiritulū şi natura poporului românū. Afară de aceea limbei i se luase de la începutū orī-ce sborū liberū, ea trebuia să-se târască cu lanţurile de picióre pe urmele limbei slavóne, urme cu totulū străine de pasulū sveltū şi graţiosū alū limbei române. Limba română sub suflarea de gheaţă a slavonismului a statū secolī împietrită şi tristă ca o Niobă ! Pe calea la Golgota întunecului slavonū limba română a mersū câte-va sute de anī posomorită şi greóie, fără plăcere de vieţă şi fără ca cine-va să-ī pótă cunósce frumuseţa naturală ascunsă sub cojoculū lăţosū alū slavonismului.

Chiar când Româniī au începutū a scrie şi alte lucruri în afară de cele religióse, limba rămenea totū greóie şi posomorită, nu se putea lumina la faţă. Când a scăpatū de slavonismū a intratū în mână stérpă a grecismului bizantinū. Acelaşi traiū posomoritū şi letargicū şi în acestū timpū.

Douē limbi aū fostū care aū deşteptatū aprópe în acelaşi timpū geniulū limbei şi alū poporului românū, acestea aū fostū limba latină şi francesă. Limba latină a deşteptatū atâtū geniulū limbei câtū şi alū poporului. Prin limba latină Româniī aū ajunsū să cunósca nu numai limba, dar şi originea lorū proprie. Ceī dintâiū latinisti români, Miculū, Şincai, Maiorū, aū fostū şi cei dintâiū cari aū deşteptatū geniulū limbei însuflându-ī noū spiritū de vieţă şi punénd'o prin studiile lorū filologice pe singura cale mântuitoare a progresului raţionalū, ér' prin studiile lorū istorice aū deşteptatū geniulū amorţitū alū poporului însuflându-ī consciinţa de sine, a originei şi a demnităţii sale.

Mitologia veche ne spune că uriașul Anteu, în lupta sa cu Hercule, de câte-ori se atingea de pământ, mama lui, căpeta nouă puteri și nu-l putea ucide Hercule, până când nu l'a ridicat sus în aer și l'a sugrumat. Tocmai așa a fost și cu limba română, ea nu și-a recăpătat puterea până nu s'a atins de mama sa, limba latină. Atunci și-a luat sborul și puterea de viață. Acesta a fost nemărginitul folos al latinismului de la începutul secolului, judecat până azi atât de fals de unii, cari se mulțimesc cu găocea lucrurilor neputându pătunde la simbur.

Pe când însă limba latină a deșteptat geniul adormit al limbei române, nu putea de altă parte să-î dea și forma și lustrul modern, absolut necesar pentru complectarea, cum amă dice, artistică a progresului. Causa este foarte simplă. Limba latină este o limbă mortă și nici studiul cel mai adânc și talentul cel mai distins nu pôte să suplinescă ceea ce pôte da numai traiul viu al unei limbi. Afară de aceea limba latină, ca limba unei vieți răsuflete, nu posedă toate ideile și mijlocele ce le cere viața modernă, deși posedă alte calități mari care pot fi de cel mai mare folos orî-cărei limbi, și cu atât mai mult limbei românești în evoluțiunea ei ca mijloc de cultură. Pentru aceea limba română, pe lângă contactul dător de viață cu latina, trebuia să între în atingere și cu o limbă modernă cultă, strălucită ca progresul, și apropiată ca origine și fire internă, pentru ca cu ajutorul ei, ca instrumentu deja perfecționat, să-se pôtă mai curând polei și lustrui. Geniul protector, *Bona-Fortuna* a gîteî Romane nu a lipsit a-î îndrepta tocmai la timp privirea asupra limbei franceze, mare nu numai ca cultură, ca lumină, dar și ca suflet de viață.

Astă-fel limba română inspirată și deșteptată de limba latină, condusă și ajutată de sora ei francesă în cincî-șeci de ani străbătu în sborul său o distanță pe care alte limbi abia au străbătu'to în sute de ani!

Acum a venit timpul ca limba română, fără a rumpe contactul cu cele două mari și providențiale limbi regenărătoare, să-se prețuească ea însăși mai mult, să-se retragă în sine, să-se studieze și examineze în totă viața ei trecută și de față, să cernă și să alegă totu ce este mai bun și mai frumos ca idee și formă și prin prisma artei s'o reflecteze mai innoțită, mai fărmeătoare asupra vieții dănilice a poporului, care a știut să scape acest paladiu prin atâtea sbuciumări, prin atâtea valuri!

CAPITOLŪ IX.

Credințe, Datine, Instituțiuni.

Religiunea colonilor aduși în Dacia era, păgână și anume romană. Acesta ne-o probază inscripțiunile latine din Dacia, care cuprind vre-o 70 divinități păgâne, din care vre-o 60 romane și vre-o 10 străine, dintre cari cultul unora ca al lui Mitra și Isis era deja de mult lătit în provinciile occidentale ale imperiului roman. Nici o divinitate dacică nu se află în inscripțiuni¹⁾. Nu incupe însă îndoielă că între coloni se află și de-aceia cari în ascunsă primise cultul creștin, deși inscripțiunile nu ne păstrează nici o urmă sigură de cult creștin, de nu cumva ar' fi a se considera ca creștină însă ascunsă sub o formă mai păgână următorea inscripțiune aflată în Panonia inferioară: M(emo-riæ). Q(uinius) Maec(ilius) Donati(filius) *pausavit* ann.

1). O inscript. cu *Zamolxis* la Ackner et Müller No. 663, ca falsă nu s'a admis în C I L. Unu *deus Sarmandus* C I L III 964 este o divinitate necunoscută de-airea, fără a se ști întru nimic decât va fi dacică s'eu de altă origine, er' inscript. dela Ackner et Müller No. 664 de asemenea nu s'a admis în C I L.

XVI. Filio pietissimo fecit Arethusa mater. (C I L III 3257). Tertulianu (150—230) spune că în ținuturile Daciloru, Sarmatiloru și Scitiloru ²⁾, domnesce numele lui Christosu. Deși ne pare ceva esageratū, dar cea mai mare parte nu pōte sē lie de cātū adevēratā, căci pe la mijlocul secolului alū patrulea erau episcopi creștinī în tōte trei Daciile și în Panonia, cum se vede din conciliulū de la Sardica (a. 347) ³⁾.

Nomenclatura religiōsă este latină ; domneșeū, lege, credință, altarū, turnū, cruce, popă, cantorū și cântărețū, curatorū, duminecă, sērbătōre, paresimī (quadagesima ital. quaresima), pāgānū, ajunū, Cina-Domnulū, Florii (Floralia), Rusalii (Rosalia), Crăciunū (creatio-nem), Sānvāsiiū (Sāntu-Vasile), Santionū (Sāntu-Ionū) Sāntoaderū (Sāntū-Toaderū), Sāngiorzū (Sāntu-Gheorghe ital. S. Zorsi), Sāmpetru (Sāntu-Petru), Sānziene (Sānt-Iana), Sāntā-Marie. Sān-Dumitru, Sānt-Andreiū, rugăciune, păcatū, cuminecū, cuminecătură, comēndū, comēndare, bine-cuvēntū, bine-cuvēntare, pausū, āngerū, jurāmēntū, poporū, poporenī, premēnda (praebenda), tōcă, mormēntū, sēptēmānă, linū (affinis), cumātru (compater). Totū prin mijlocirea limbei latine s'aū pīmitū și următōrele cuvinte de origine grecēscă : biserică, botezū, mănăstire, mărturisescū, blastemū.

Pe lângă religiunea creștină le Romāni s'aū păstratu fōrte multe și importante urme din credințele pāgāne italice sēu romane, și anume divinități : *Lerū*, care este constantū invocatū în vechile himne religiōse numite co-

2). Tertulianus. Liber contra Iudaeos c. 7. Christo vero subditā, et Sarmatarum et Dacorum, et Germanorum et Scytharum; .. in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat.

3). Bini Severini Concilia generatia et provincialia. Lutetiae Parisiorum 1036 I. 523 - 524: Macedonius a Dardania de Ulpianis, Calvus a Dacia ripensi de Castro Martis, Eutherius a Pannoniis, Valens a Dacia ripensi Scytopolitanus, Dioscorus de Thracia. Antenodorus a Dacia ripensi etc.

linde și este identică cu *Jupiter Liber*⁴⁾; *Sâmbe* ce obvină în descântece, ér' în jurăminte sub forma *Sâmbea* este identică cu *Sancus* séu *Sancus Fidius*⁵⁾; *Cosinđeana*, figura cea mai strălucită din povești în care s'a păstrat *Consens Diana*, și obvine și sub numele *Iana* identică cu *Iana* din mitologia italică⁶⁾; *Arghiră* identică cu italicul *Arghillus Salvator*⁷⁾, care în chipul cum obvine în poveste în legătură cu Iléna cu pèrulă de aură, nu este de câtă sórele în relațiile sale cosmice cu Luna; *Urga* din povestă este *Uragus*, séu *Urgus*⁸⁾; *Lado* învocată în cântecele de nuntă este *Latona*, care de asemeni era învocată în cântecele de nuntă⁹⁾; *Casmete* ursitórele la nascere la Macedo-români, suntă *Carmentes* ale Romaniloră¹⁰⁾; *Zirna* este identică cu divinitatea *Zirna* din o vechie înscripție italică¹¹⁾? *Alimoră*, pe cari Români îi sèrbătorescă la începutul primăverei, suntă divinitățile din mitologia italică-romană numite *Alimona*¹²⁾, și cuvântul românescă este forma masculină *Alimoni* s. *Alimones*, rotacisându-se *n*.

Serbători vechi în legătură cu cultulă naturei, ca geni

4). A se vedé studiulă nostru *Colindele și himnele vedice* în *Revista critică-literară* 1893 No. 1 p. 1—15, și *Refrenulă Colindeloră*, *Ibid.* No. 2 p. 49—63.

5). Veđi *Ar. Densușiană*, *Cercetări literare*. Iași 1887. *Semo Sancus și Sam bele* p. 104—120.

6). *Columna lui Traiană*, 1872 No. 8 (118) *Ar. Densușiană*, Iléna *Cosinđeana* p. 59, ér' despre *Iana* *Preller Röm. Myth. ed 2 p 149, 588*.

7). *Swetajeff, Inscript. italicæ mediæ No. 23*.

8). *Preller, Röm. Myth. ed 2. p. 4 3 și Paoli, Altitaliche Studien Hannover 4 Heft. p. 159*.

9). *Theocrită. Idila XVIII. 49*.

10). *Revista critică-literară* 1893 No. 12 : Din mitologia română, p. 528 seqq. și *S. Augustinus, Civ. Dei. IV. 11 : in deabus illis quæ fata nascentibus canunt et vocantur Carmentes*.

11). *Rendiconti della reale Academia dei Lincei, Seria quinta vol. III fasc. 1—2 p. 94 și 120*.

12). *Tertullian. d. An. 37*.

protectori ai individului și ai familiei, cu cultul morților, ș. a. sunt foarte multe la Români, păstrate cu vechile lor ceremonii¹³⁾. Noi amintim vre-o câte-va care și-au ținut până și numirea antică.

Iunia curată din Februară, ca la Români «dies februus», ce însemnă totu aceeași.

Cultul lui Marte, în înțelesul vechii italiene ca zeul creației (sorele), s'a păstrat foarte bine la Poporul român. Între altele s'a păstrat cu numele lui Marte următoarele sărbători :

Martinii (dies Martius), care se serbeză la 1 Febr. contra lupilor, cari erau consacrați lui Marte și pentru aceea lupul se numea la Români *lupus martius*, va să dică Martinii însemnă lupi¹⁴⁾. Martinii se mai serbeză și la 12—14 Noembrie care lună la Români se numea și Martius în onorea zeului Marte (Isidor. orig. V. 33. 6).

Marculă boilor și ală vitelor la 25 Aprilie se serbeză în onorea lui Marte pentru paza vitelor de bôlă și de fierele sălbatice. Boul (bos arator) de asemenea era consacrat lui Marte¹⁵⁾.

Săptemâna nebunilor corespunde cu «Feriae stultorum» în Februară.

Ghermanul înainte cu 5 zile de înălțarea Domnului este sărbătorea pentru apărarea «germinației» contra diferitelor insecte.

Vêrtolomei dela 11 Iunie de care sunt legate în popor următoarele credințe, că atunci este meșul ve-

13). Acastă parte foarte importantă a vieții noastre prea puțin s'a studiat; cel mai complet registru până acum de vechi sărbători se află în Calendariul lui S. Măngiucă pe a 1882 tip. Brașov 1881.

14). Preller. Röm. Myth. ed. 2. p. 297. Poporul numește și pe ursul moșni-mărtiniș și numește *mărtini*.

15). Preller, Röm. Myth. ed. 2 p. 299. Foarte interesantă este rugăciunea ce se adresa lui Marte păstrată la Cato, De re rustica capit. 141 (142).

rei, că noaptea începe a da înapoi, că rădăcina grăului sécă, că se întorce frunza în tein, plop și ulm, că se pot întorce fărmecele, ș. a. toate acestea indică o veche divinitate, care presida la toate întorcerile și schimbările de peste an atât ca timp, cât și ca procesul de evoluțiune și preschimbare în totă natura, și chiar în afacerile omenesci; ér' această divinitate la populațiunile vechi italice era *Vertumnus* deul anului schimbător (annus vertens)¹⁶). Intocmai, cum vedem, s'a păstrat acest înțeles și în credințele Poporului-român, prin urmare și Vêrtolomei este același cuvânt *Vertumnus*, de cât că sântii părinți au pus tot pe aceeași zi sêrbătorea apostolului Bartolomei pentru a confunda și întuneca numele divinității păgâne

Tot așa s'a întemplat cu sêrbătorile *Păliile* și *Pârliile*, la Romani *Palilia* și *Parilia*, ér' *Floriile* și *Rusalele* (*Floralia*, *Rosalia*) au scăpat nealterate ca nume.

Vinerea mare la 14 Octobrie este identică cu sêrbătorea romană tot din Octobrie în onôrea lui «*Venus victrix*».

Credința la noi că la anumite zile se deschide cerul este identică cu *mundus patet*—se deschide cerul, sêrbat la Romani de mai multe ori peste an.

Feliurite datini și ceremonii sunt legate ca practică viie cu diversele sêrbători, și nu este aici locul a intra în asemenea amênunte, ci ne mîrginim a aminti câte-va mai însemnate, chiar și prin numele vechi ce-l păstrază.

Vergelulă, o datină care se practică în sêra spre anul nou pentru a-și afla prin un fel de sorți sêu oracule tinerii, feciori și fete, ce le este ursit. Datina 'și trage numele dela *sortes virgilianae*, reminiscență din cele mai prețioase în care s'a păstrat amintirea despre Virgil, poetul epic latin, trecut în tradiția populară a occidentului ca fărmeccător și profet.

16). Preller, op. cit. p. 397. seqq

Umblarea cu *Colinda* din Crăciunul până la Boboteză, sunt vechile „*Calendae*“ practicate mai de mult în occident cu mare sgomot, în cât conciliile au pășit în contra lor, pe când la noi a rămasă până azi o datină piósă, conservându-și și numele și înțelesul mai original.

Tot în acest timp se umblă cu *Cerbulu*, cunoscut în datinele occidentale din evul mediu sub numele de „*Cervulus*“ asemenea persecutat de biserică. Pe unele locuri și mai ales în România se numesc *Turcă*.

Suflarea bucinului la 22 Aprilu pentru curățirea locuințelor, staulelor etc. este identică cu „*tubilustrium*“.

Datina *descântecelor* atât de mult practicată în popor, de asemenea foarte populară și la vechii Romani, precum o arată și numele, ér' la Plinius în Istoria naturală ni s'a păstrat și practica descântecelor care în multe este întocmai și la poporul român, ér' bētrânul Cato ne păstrează espresiunea *cantare in alio* = a descânta în aiu (v. pag. 35).

Instituțiunile vechi romane, ca întogmiri sociale, care va să dică nu depind, ca credințele și datinele, de individ și familie, ci de societate în general, au primit cea dintâi lovitură prin retragerea legiunilor și administrațiunei romane din Dacia sub Aurelian.

Invașiunile barbare au complectat acesta slărimându întogmirile politice ale străbunilor nostri. Prin acestea *statul*, legătura administrativă a comunităților între sine, a dispărut. Fie-care comunitate a rămasă aviată la sine; cel mult o grupă ore-care de comunități mai aprópe d'olaltă, mai legate între sine prin configurațiunea geografică a terenului, puteau să susțină între ele ore-care legătură mai intimă în viața de toate zilele și cu deosebire în timpuri de pericol. Afară d'acesta, de sine se înțelege, că comunitatea nu putea să rămână fără o organizațiune ore-care internă, pentru a se paté

sustiné celu puțină acéstă legătură între locuitorii grupații în unū punctū óre-care. Elementele acestei organizațiunii s'aũ conservatū în tóte timpurile la Români dimpreună cu nomenclatura lorū curatū romană. Aceste rămășițe suntu în comună: *popa*, *judele* și *bătrânii* seũ *jurații*. *Popi* lat. *papa*, era la Români servitorulū la altarū, care pregătia tóte cele necesarie pentru sacrificiū: focū, tămâia, apă, sare, vase ș. a., aducea vita la altarū și o lovia cu maiulū (*malleus*) în capū. Numele *sacerdos* preotū a peritū în limba română, pe când *popa* a rămasū. Mi se pare. chiar și acésta probéză. că *sacerdos*, ca unū funcționarū publicū ¹⁷⁾, a părăsitū și elū Dacia odată cu ceia-l-alți funcționari, pe când bietulū *popa*, ca simplu servitorū fără vre-o altă léfă decâtū unele rămășițe dela sacrificiū, a rămasū unde s'a pomenitū și unde putea să trăiească fiindū de re_ulă unū omū din localitate. Este fórte inseninătorū, că în limba românescă se păstréză și ađi unū proverbū vechiū romanū relativū la *popă*. La Persiu (Sat. 6, v. 79) *popa venter* este unū proverbū care la noi s'a păstratū în „*pântece de popă*“ adecă *pântece sätulū*, bine hrănitū, grasū, de aici proverbulū: am mâncatū de m'am făcutū *popă*, am mâncatū ca unū *popă*, a făcutū burtă ca unū *popă*. Totū la noi se đice: a-și da *pelea popii* = a muri, va se đică *pelea animalulū* ce se sacrifica la înmormântare o lua *popa*, ca o recompensă pentru serviciulū seũ ¹⁷⁾. Totū din vechia organizație bisericescă mai este *curatorulū bisericei* (*curator fani*), și *cantorū* (*cantor*) ¹⁸⁾, cum se numesce cântărețulū bisericei în Transilvania, marturū (*martyros*) asemenea s'a păstratū

17) Liv. I. c. VI: tradito servis publicis solenni familiae ministerio. — Suet Aug. 31.

18) Veđi descrierea unei alte datine unde *popa* pentru serviciulū seũ și ađi ie *pelea oiș* ce s'a consumatū la mész. Colăcăritulū de B. Vicu, Sibiu 1885 p. 55. Orelli Nr. 2488: Pelleis coria fanei suntō.

19) Isidorus Orig. VII 12; 26.

din vechiul limbaj latin bisericesc, însă cu însemnarea de *testis* cum se afla la Romani ²⁰). Din administrația civilă s'a păstrat: *jude* dela lat. *judex*. În timpul republicei și *consulii* se numiau *judices*. Generalmente *judex* era ori-ce magistrat, care judeca afaceri civile și militare și se alegea pe un an. Această instituție română cu nomenclatura și durata ei de un an s'a conservat până ași la Români din Dacia. În România în timpul noi fără cale s'a introdus cuvântul *primar*, pe când din vechime aflăm prin documente numai *jude* ²¹), er' împărțirea țerei în *județe* se mai păstrează încă. Pe lângă *jude* mai sunt ca sfat și consiliu așa numiți *bêtrâni* și *jurați*, căci amândouă aceste numiri sunt îndatinate. *Bêtrâni* (lat. veterani) sunt identici cu *Senatores* în privința chie-mărei lor, er' numirea de *jurați* o aflăm și la Romani ²²) chiar' în acel înțeles ca la Romani. Afară d'acestea cuvintele: *lege* (lex), *județ* (*judicium*), *judeca* (judicare), *judecată* (judicatum), *drept* (directum), *dător* (debitor), *tutor* (tutor), *curator* (curator), *usura* (usura), *capara* (capere arrham, ital. caparra), *arvună*-arrhabo, probază continuitatea praxeii judiciare. căci decă ar' fi încetat vre-odată, s'ar' fi perdut și cuvintele.

Domn, este cea mai înaltă treptă ierarhică în stat păstrată cu nume cu totu dela Romani. *Domn* s'a numit și se numește principele, acum regele. Este adevărat, că împărații Romani începându dela Caligula, dar mai ales dela Domițian (Suet. Domit. 13) primiau

20) Isidorus Orig. VI 11, 1.: Martyres greca lingua, latine testes dicuntur.

21) Hasdeu, Arh. ist. a Rom. I. part. 2 p. 27 în un doc. de la 1650 unde obvine chiar ca cognome, cum obvine desu până ași în Transilvania.

22) C. I. L. I. Nr. 477 inscript. de la a. 105. a. Ch. „Hoc opus omne facito arbitrato duovirum et duoviralium . . . Quod eorum viginti iurati probaverint, probum esto“.

a se numi *Dominus*. Augustu și Tiberiū n'aū voitū sē primescă acēstă numire, care se da numai stăpânului față cu sclaviī. Cu tōte acestea titlulū nostru de *domnū* nu s'a desvoltatū din titlulū datū împēratului, ci din contră s'a desvoltatū din relațiunea de patronū față cu clienții seī. Colonii din Dacia, părăsiți de puterea și protecțiunea romană, nu aveaū, în înțelesū mai înaltū, alți reprezentanți ai puterei, decâtū pe aceia, cari fie prin pozițiunea lorū socială, fie prin avere, eraū totū-odată și cei mai tari și mai mari în împregiurulū celū mai d'apropē. În viața romană era ceva indispensabilū relațiunea de clientū și patronū. Nu numai particulari, dar' corporațiōni, comune, țeri întregi 'și alegeaū câte unū patronū din familiile cele mai puternice, așa d. e. familia Marcelilorū era patronulū Siciliei, ér' Cicerone, cum însuși ne spune era patronulū Capnei. Acēstă instituțiune inherentă societăței romane s'a străplântatū și în Dacia, ceea-ce s'ar' înțelege de la sine chiar' decă n'amū avē probe directe. Dar' mai multe inscripțiōni ne probēză acēstă, căci și în Dacia aflămū patroni ai privaților, ai diverselorū colegii și chiar' patroni ai coloniei²³⁾. Patronii eraū titulați de clienții lorū cu *Dominus*, *princeps*. Acești patroni, câți nu vorū fi trecutū, peste Dunăre la retragerea Romanilorū, aū rămasū singurii *domnū*, *principi*, ai poporului de josū. Cu acēstă împregiurare corespunde deplinū situațiunea care o aflămū la Româniī din Dacia în ajunulu constituirii domniilorū naționale în sec. XIII și XIV; și anume documentele ne vorbescū de o sumă de *voivođi* și *cnezī*, cari se aflaū în diversele ținuturi din Dacia. Acești *voivođi* și *cnezī* nu eraū de câtū vechii *patroni*, căci și *vodă* și *cnezu* însēmnă totū numai *dominus*, *princeps*. Aceste cuvinte s'aū introdusū cu limba slavōnă de unde

²³⁾ Ackner et Müller, n-rii: 98, 125, 163, 164, 167, 171, 173, 177, 178, 295, 304, 393, 397, 398, 521, 523, 524, 532, 534, 578, 580, 684, 701, 718.

avemă și numele boeriū (v. sl. boljarū). Inse pe lângă numirile slave oficiale au existatū totū-de-una și numele românescū *domnū*, și anume stăpânii feudali se numeau de cătră clăcași *domni*, și cu deosebire în Transilvania unde numele de boeriū nu se întrebuintează de cătră în Țera-Oltului, care a statū în legătură cu Muntenia. În Transilvania marii posesori de prin sate se numescū *domni*, și în generalū totū ce s'a numitū și se numesc în România *boeriū*, dincolo s'a disū și se dice și adf *omni*, ceea-ce probază că Transilvania n'a statū în legătură cu Bulgaria.

După cum se vede din toți cronicarii, începēndū dela Urechie, titlulū de vodă se pune de regulă îndată după numele propriū alū principelū : Ștefanū-vodă, Mihaiū-vodă. Inse *vodă* era numai o titulatură sēcă, alū cărei înțelesū limba nicī-odată nu l'a consumatū și nu a put' o satisface, și astū felū când vorbește de principe lū numescē *domnū*, chiar și dēcă a adausū pe vodă la urmă : Ștefanū-vodă, *domnu ū* Moldovei, Radu-vodă, domnulū muntenescū, și ērăși se dice numai : *domniū* Moldovei, Munteniei, ēr nicī odată *vođi* . . . și *domnie*, *dómnă*, *domnișă*, ēr' nu vodie, vodésă, ș. a. Cătrū de multū a refusatū, limba cuvēntulū *vodă* se vede de acolo, că l'a lāsātū nedeclinatū.

În limba română s'a păstratū și cuvēntulū *împēratū*, care probază că Româniū nicī-odată n'au perdutū amintirea de domnie sēa împērație romană, si acestū nume l'au aplicatū și în povestī : Impēratu-nēgru, Impēratū-roșn etc.

CAPITOLŪ X.

Momente istorice în viața limbei române

În totu lungulă periodu dela a. 274 d. Ch. până prin secolulă alu 13-lea nu aflămă nici unu momentu istoricū însemnatu în viața limbei române. și anume vre-unu momentu favorabilu. Din contră momente nefavorabile destule, din care celu mai fatalu, introducerea succesivă a limbei slavone în biserică (v, p. 75). Ca unu momentu favorabilu trebuie să considerămă însē întemeierea statelorū române, alu Munteniei și alu Moldovei. Adevăratu, că privindu lucrurile pe de-asupra timpū forte îndelungatū nu se întreveđe absolutu nici unu folosū pentru limba română, căci biserica și statulū românū sute de ani încă trăescū cu limba slavonă. Se prepară însē unu bine pe viitorū, cu încetulū adevăratu, dar ce prepară. Unu bine mai de-aprópe a fostu concentrarea forțelorū risipite și neorientate în două centre. Acēsta însemna nu numai întemeierea și întărirea conștiinței etnice, dar și prepararea forțelorū pentru o nouē viață, care nu putea să rămână fără o bună influință și asupra limbei înseși. Întemeierea și organizația unui statu, mai alesū în Europa chiar și în acele timpuri, nu se putea face și continua fără o cultură óre-care. Va să dică, cele două state chiar dela începutū au formatū unu simburū nu numai de forță fizică, dar' și morală și culturală. Cultura chiar străină fiindū era unu impulsū nou și unu esemplu viu cătră o cultură mai târđiū națională. Ceea-ce îngreuēză justa apreciere a acelorū timpuri din acestū punctu de vedere, este lipsa aprópe totală de cunoscințe și documente asupra vieții culturale din primele două sute de ani a statelorū române. Chiar și secolulă alu 16-lea este destulū de săracū, dar totuși avemū puncte ceva mai luminóse.—Dela Alexandru celu bunū până la Neagoe-

vodă aflată și biserica organizată. Organizația bisericii în aceste timpuri însemna punerea pe piciorul de război a unei armate de cultură. Nelericirea era, că această armată lupta cu o armă străină, ce nu o putea mînuî, limba slavonă. Nici chiar introducerea tipografiei pe la 1507¹⁾ în Muntenia n'a ajutat cultura națională, căci nu se tipăresc de cât cărți slavone, cu toate-că deja pe la 1544 aflată limba românească aplicată chiar și în corespondență oficială, căci magistratul din Sibiu (Transilvania) avea un anumit funcționar ca interpret și scriitor de *scrisori românești* ²⁾). Lucru aprópe de necređut, că de la 1507—1640 deși s'a aflat tipografie în Muntenia, totuși nu s'a tipărit nici o carte în limba română, cel puțin pîn'acum nu-i cunoscută nici o urmă macar de tipăritură românească din-coace de munți pînă la Pravila de Govora (1640). Românește însă începuse a se scrie în cele bisericesti deja de mult, (v. lit. biser.), ér' în a doua jumătate a sec 16-lea începuse a scrie românește și cronicarii (veđi la Cronicarii).

Cărți românești tipărite apar mai întai în Transilvania. Impulsul la tipărire 'lă dá propaganda reformatiunii lui Luter. Ca mijloc de propagandă pregătitorul reformatiunii între Sașii din Transilvania, Ioan

1). Cea dintai tipografie a fost la Tergoviște și pînă la 1545 s'a tipărit mai multe cărți bisericesti slavone. În biblioteca Academiei române sub No. 3568 se află un Octoich slavon muncu tip. la 1510, sub No. 3577, altul tip. la Tergoviște la 1545. Despre alte tipărituri slavone în Muntenia veđi Schafarik Geschichte des Serbischen Schriftthums, Prag 1865 p. 279 seq. Columna lui Traian, 1876 No. 8 (5) pag. 193 seq.

2). Correspondenz-Blatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, din a. 1881 No 1. unde din registrele de socoteli ale Comunei Sibiu pe anul 1544 se reproduce următorul pasagi: „1544: Philippus Pictor. Der selbe erscheint in den gleichzeitigen Rechnungen in Hermannstädter und National-Archiv als Hermannstädter Bürger und als Dolmetsch und Schreiber „walachischer Briefe“, die an den Rat kommen oder von ihm abgeschickt werden“.

Honterus, aduce tipografie la Braşov. Deja la a. 1544, aflăm tipografie şi în Sibiu. Propagatorii reformaţiunei 'şi pusese ochii pe Români, ca elementul cel mai numeros. Pentru a lăţi dogmele luterane Saşii punu la dispoziţiune tipografiile pentru tipărirea de cărţi românesce, în care se infiltra mai multu seû mai puţin dogme luterane. Pân'acum se scie, că cea dintâiu carte românescă s'a tipăritu la Sibiu în a. 1544, şi adecă unû catehismû în limba românescă; unû altû catehismû se pare a se fi tipăritu în Braşov înainte de 12 Martie 1559, (veđi lit. biser.). D'aici încolo începû a se tipări mereû diverse cărţi bisericesci în limba românescă.

S'a susţinutu de unii, chiar dintre Români, că numai reformaţiunei avemû de-a mulţami introducerea limbei românesce în biserică. Acéstă părere s'a născutu până nu se scia, că deja cu multu înainte de reformaţiune limba română se întrebuinta în scrisu şi că se tradusesse în ea cărţi bisericesci. Reformaţiunea a ajutatû tipărirea de cărţi românesce, dar nici de cum n'a datû întâiulu impulsu la traducerea lorû, căci din contră este probatu că propagatorii reformei tipărescû cea mai mare parte traducerî vechi (v. lit. biser.).

După Luterani începură şi Calvinii a lucra ca să atragă pe Români în secta lorû, şi fiindû-că principele ţerei era calvinu, acţiunea lorû devine din ce în ce mai violentă. Calvinii începû a impune Românilorû prin lege episcopî calvinî.

Episcopulu Ilie Iorestû (1641—1643) este pusû cu condiţiune ca să tipărescă şi să introducă cărţi românesce cu dogme calvine, ne împlinindû condiţiunile a fostû depusû la an. 1643, şi în loculû lui s'a numitû Simionû Stefanû (1643—1651), care a primitû *Catechismulû calvinescû* tipăritû, cum se vede, în acelû anû (iam exhibitum. Magaz. ist. 236 sq. Sincai an. 1643), şi celelalte cărţi preparate sub influinţa calvină.

Starea Românilorû de peste munţi în acéstă epocă era din cele mai de plânsû. Ei suntû despoiaţi de tôte drep-

turile nu numai politice, dar și omenești. Maghiarii, Secuții și Sașii la 1438 facu uniunea, s'au mai bine, conjurațiunea cunoscută în istorie sub numele de *uniunea celor trei națiuni*, și întărită cu jurământu pe cruce, cu scopu ca «împreună se sdrobescă și se desrădăcineze cutezarea și rebeliunile blăstemaților de țeranți». (Magaz. ist. III. 156); și fiindcă acești țeranți erau cu deosebire Români, este evidentu că *conjurațiunea de sterpire* era în contra lor, cum a doveditū despoierea și de drepturile ce le avuse pân' aci. Aristocrația română, câtă va fi scăpatū din furtunele secolilor trecuți în această epocă fiindu aenm silită să-și lase legea, s'a denaționalizatū.

Biserica însă cu poporul continuă lupta și această luptă a Românilor de peste Carpați n'a rămasū fără efectū asupra celor de din-cóce. Cărțile tipărite dincolo naturalminte s'au lățitū din-cóce, și pe la finele secolului alu 16-lea și începutul celui următoriu dămū peste cele dintăiu urme de o mișcare literară, mai cu samă pe terenulū chronografiei. Această mișcare însă era restrinsă în cercurile unor puțin anători. Cu atătū mai multū însă limba începe să apară scrisă în corespondențele și actele private ³). De mare importanță este aplicarea limbei române în actele publice și cu deosebire domnesci. Celu mai vechiū documentū publicū în limba română este celū din 22 Sept. dintre a. 1583—5 scrisū de Teodorū logofetulū la Vlădesei, distr. Muscelū, publicatū în Cuvinte din bătrâni (I. p. 31 sq.). Petru-Vodă se subscrisse romănescce într'unū chrisovū dela 1583 (ИСКАМ МЕГА ДОМНИИА МЕЛЕ ⁴). Mihaiū-Eroulū scrisse romănescce întărirea domnescă pe unū chrisovū slavonū dela 1596 ⁵). Cele dintăiu chrisóve domnesci cu-

3). Hasdeū în Cuvinte din bătr. reproduce mai multe doc. începēndū dela an. 1551.

4). Arhiva Ist. a Rom. t. I. part. I. p. 27.

5). Revista p. ist. arch. și filog. an. II. v. IV p. 543.

noscute până aci suntă dela Simionū Movilă din 15 Maiū 1601 și alte patru din 1602 ⁶⁾.

Totū-odată in acestū secolū începuse a se generalisa totū mai tare limba română in biserică. Sub Mateiū Basarabū in Muntenia și sub contimporanulū seū Vasile Lupulū in Moldova deja pe la 1652 in bisericile domnesci din Iași și Têrgoviște se cânta românesce in strana din stânga ⁷⁾. Cele dintăin decisiuni oficiale pentru întroducerea limbei române și scôterea celei slavone din biserică s'aū făcutū la Româniū din Transilvania in mai multe rënduri sub mitropolitulū Sava Brancovicī (1656—1680), din care ni s'a păstratū conclusulū marelui Sinodū ținutū la Alba-Iulia la a 1675 ⁸⁾. Acestū mitropolitū, pentru sentimentele lui naționale și pentru lupta contra calvinilorū, a fostū destituitū de principele calvinū, aruncatū in închisore și schingiuitū ⁹⁾. Unū altū sinodū ținutū totū la Alba-Iulia sub mitropolitulū Atanasie la a. 1700 ¹⁰⁾, reinnoesce decisiunile de mai 'nainte.

6). Hasdeū, Cuv. d. bētr. I. p. 104—127. Alte două pretinse chrisove domuesci scrise rom. dela Ilie-vodă din an 1496 (?) reproduși in Uricariū III. 109 sq și dela Stefanū-vodă celū tinēru din a 1526 reproduși de Melchisedecū, Cron. Huș. p. 21 sq. Apend. din cause cunoscutē nu le admitem.

7). Călētoria archidiaconului Paulū de Alepo prin Moldova și Muntenia între aniū 1652—1660 in Archiva istor. a României, t. I. prt. 2 p. 70, 98—100.

8). Elū sună: „Cuvēntulū lui dumneđeū cu carele este mai de lipsă, creștinilorū și neînvēțașilorū, ca și cum este de lipsă lumina in vreme întunerecului, așa și cuvēntulū lui dumneđeū. ca sō-se vestescă in limba nôstră rumânesce carele ne-amū născutū, ca sē înțelēgă toți creștiniū. sēva că in tôte sērbătorile mai dinainte vreme am dojenitū. și am poruncitū asē și acum. Erū cariū se vorū afla făcēndū amintrile, cu bintătuēla, carele s'aū datū in condițiile dintăin in tr'alți ani se va bintătuī”. (Cipariu, Acte și fragm. Blasiū. 1855 p. 148).

9). Despre acestū mitropolitū a se vedē Cipariu, Archivū p filolog. și ist. p. 650 seq. Fôia Transilvania a 1870 No, 34 și Cronica lui G. Brancovicī in Revista crit.-lit. I p. 393.

10). Punctū 14 din canónele acestui sinodū sună: „Popiū sē facă

Pe când însă Românii de peste munți duceau o luptă atâtu de energică pentru a pune limba română în drepturile ei, dincoace i se pregătea unii noii juguri. Grecii, care cu începutul secolului alii 18-lea punu mâna pe tronurile Munteniei și alii Moldovei, erau o nouă epocă de sclăvie și întunerecii pentru limba română. Școala și biserica se greciséză, limba societății mai bune devine limba grecă.

Astii-felii limba română își perde din noii mijlocele și agenții de cultură, și rămâne éráși poporul de josii ca depositarulii și conservatorulii ei. Este adevératii, că în urma deșteptării din sec. alii 17-lea limba română n'a pututu fi esclusă, n'a pututu fi năbușită cu totulii în mersulii ei ca sub slavonismulii, dar' ea totuși nu mai putea merge înainte, ei din contră începuse a da îndérptii, cum acésta se póte vedé din cronicarii din a dóua jumétate a sec. alii 18-lea. Sub Fanariotii în generalii limba română se suferea numai într'atátta în școale în câtii putea sê servésca ca prin ea Românii sê póttii învăța grecesce.

Pe când limba română în Muntenia și Moldova geamea sub jugulii grecescii, se întemplă unii noii evenimentii destinatii a libera în fine limba română de sclăvia străină, a-ii da unii puternicii impulsii de viétii și a-ii recăștiga loculii între limbile surorii neo-latine din occidentii.

Samoilii Miculii și Șinealii și apoi P. Maiorii deschidii o nouă lume nu numai pentru limba română, ci pentru Poporulii-românii în generalii. Ei redaú limbii alfabetulii strămoșescii latinii, probândii originea ei latină, și introducendii studiulii științilicii alii limbii române (v. Filologia).

slujbă câtii vorii puté românescce. Evangelia și povestea sã înșelégă creștinii. ér care nu va povest din poucenie în tóte dumineci și în tóte sêrbătorii acela popá sê se gobésca cu 2 florinți; ér de nu va gândi de birșag sê fie lăpédatu din Preoție". (P. Maior, Istor. beser. Rom. p. 357).

Străinii și cu deosebire inamicii noștri au înțelesu totu-de-una mai bine importanța pașilor noștri pe asemenea căi. Așa s'a întâmplat și aici. Ei înțeleseră numai decât, că acesta va să dăcă a ne pune în lumină, a ne crea unu prestigiu și a ne căștiga aliați. lucruri ce togmai nu voiaū ei. Astu-felū Sulzer atacă cu vehementă Gramatica lui Miculū-Șincai și cu deosebire, căci s'a scrisu cu litere latine ¹¹⁾. Totu asemenea au făcutu Grecii cu gramatica macedo-română a lui Boiadgi (1813), care avu fericirea a fi afurisită chiar de patriarculū dela Constantinopolū ¹²⁾. Ideile lui Petru Maiorū despre limba română espuse în Istoria pentru inceputulū Românilorū, și Lexiconulū de la Buda, provocară o adevărată furtună din partea străinilor ¹³⁾.

Pe lângă lupta teoretică cu principii și tendințe propagate în scrisu, se începe și o luptă practică, căci la 1795 se formeză în Transilvania o *Societate filosoficēscă*, care sē-se ocupe și se tipărescă cărți de sciință și de istoria Românilorū și se pusese în legătură și cu cei dela București ¹⁴⁾.

11) Fr J Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1751—2 III. p. 156. „Nur dieses hab ich hier mit Erlaubniß des Wohlehrw... P Klein beweisen wollen dass es *nicht angehe* die walachische Sprache mit lateinischen Buchstaben zu schreiben und zu lehren. — E (der) Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae. Claudiopoli 1791. — I. Christ Engel. Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium. e origine Valachorum, Vindobonae. 1794. —

12) „Aflu, dăce patriarculū. că se respândesce cartea unū blăstematū rătăcitū alū bisericeii anume Boiadgi. Scopulū acestuia este de a combate limba grēci din usulū credincioșei n stre turme Comunații afurisenia nōstrăceorū care arū da cređēmēntū spuselorū acelu ereticū contra limbei in care a vorbitū și vorbesce dumneđeirea“. (v. Apelulū Societăței macedo române Lumina în Gazeta Transilvaniei pe 1885 Nr. 40.)

13) Barth. Kopitars kleinere Schriften. herausggb. v. Fr. Miklosich, Wien, 1857 I-ter Theil. p. 182—188, 230—243 — Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind etc. (anonimă). Halle 1823. — I. C. Schuller, Argumentorum pro latinitate linguae valachicae s. rumunae epicrisis Cibinii, 1832.

14) A. P. Ilarianū, în Viēța, operele și ideile lui G. Șincai,

De altă parte Georgiu Lazarū, trecēndū la 1816 din Transilvania la Bucuresci, introduce limba romānă in conerințe publice și in scōlă.

Romāniī, care pân' aci învățau numai grecesce și franțuzesce, și limba lorū o țineaū incapabilă de a se putē cultiva și propune învățăturile in ea, vēdură de odată din rostulū lui Lazarū, că acēsta este unū mare neadevērū. „Aū nu putemū avē și noi filosofi ca sē invețe filosofia in limba romānă? tōte putemū a le dobândi, că și noi suntemū născuți ca și alte neamuri, și nouē ne-a datū D-șeu acele daruri. Cine pōte dice că fiii Romānilorū nu vorū putē invēța tōte învățăturile in limb patriei?”¹⁵⁾ Acestea le adresa Lazarū din catedră Romānilorū și străinilorū totū-odată. Și cuvēntulū trupū s'a făcutū!

Elevulū și următorilū in catedră alū lui Lazarū, Eliade, vorbindū de misiunea regeneratōre a învățatilorū ardeleni de la inceputulū secolului, scrie aceste inspirate cuvinte: „Ei prin lucrările lorū ca prin unū toiagū alū lui Moise, aū despărțitū o mare de întunerecū ce ținea pe Romāni decindea pământului făgăduinței. 'I făcură sē trecă dincolo de Egiptulū minciunilorū, și sē-și cunoșcă adevēratulū și măritulū lorū inceputū.”

Unū mare evenimentū in viēța limbei romāne a fostū introducerea diaristiceī. Din programa Societății amintite mai susū se vede că era proiectată unū felin de revistă sciințifică-literară, ceea-ce nu se vede a se fi realizatū. La anulū 1817, unū anume Racocea, translatorū romānescū in Lemberg, publică prospectulū unei foi periodice, care de asemenea a rămasū fără rezultatū. La 1825 apare *Fama Lipskăi*, in Lipsca, de doi redactori romāni, dar' și acēsta in curēndū se vede că a apusū. La 1827 incērcă I. Eliade, guvernulū însă nu i-a permisū, la 8

publica programulū-apelū alū acelei Societăți p S3—S6: despre s rtea ecestetel societăți nu se mai scie n'nicul.

15) P. Poenaru Georgiu Lazarū și scōla romānă, Bucuresci, 1871, p. 18.

Aprilă 1829 însă I. Eliade scóte în Bucurescî „Curierul românesc“, ér' G. Asachi la Iași „Albina românească“ la 1 Iuniu aceluiășî an. La 1832 esista deja 5 ȝiare române, care încetulă cu încetulă se înmulțesc. La 1838 apare în Transilvania la Brașovă „Gazeta Transilvaniei“ și „Fóia pentru minte etc.“. Intemeiată ȝiaristica, ea-șî începu activitatea ei luminătoare și unificătoare sub tóte punctele de vedere. Mai în același timpă cu ȝiaristica se întroduce cu totă adinsulă și teatrulă și 'șî începe și literatura activitatea ei bine-făcătoare.

Cam de pe la 1830 limba română se întroduce din-cóce de Carpați în generală în scóle, eliminându-se cea grecescă.

În chipulă acesta limba română reluându-șî în fine drepturile ei apucă calea progresulă pe tóte terenele.

CAPITOLŪ XI.

Moravurî și cultură.

Coloniă se aședă în Dacia cu moravurile și cultura romană. Acésta se constată cu deosebire în înscripțiunile rămase.

Viéta familiară era fórte intimă, cultulă celoră răposatî în mare onóre. Acésta ne-o arată doiósele expresiunii de prin înscripțiunî și mulțimea epitafelor. Obvină mai în fie-care epitafă expresiunî ca *parentes infelicissimi filiae pientissimae, mater infelicissima filio carissimo, fratri pientissimo, sorori pientissimae, matri pientissimae, filiae pientissimae et dulcisime*, traită conjugală *sine ulla querella*; până chiar și socriloră li se aducă cele mai mari laude: *socro sui amantissimo*.

Una bărbatu numesce pe soția sa *pietate et castitate incomparabilis* !

Mulțimea ruinelor de temple și palate mărețe, statue, apeducte și căi așternute cu pétră, întogmirile și aședemintele despre cari ne mărturisesc nenumăratele inscripțiuni, sunt probă strălucită de civilizațiunea romană plântată în Dacia. Nu aflăm în urmăse urme de scóle. în literatura latină nu apare nici un scriitoriu din Dacia. Mulțimea inscripțiunilor însă, limba loră lórté bună, mai bună, mai clasică decum amă li dorită noi, pentru a puté afla în ea mai multe urme de graiulú popularú, și cu deosebire limba contractelorú făcute între ómení mai de josn, cari contracte ni s'aú păstratú în *tablele cerate* : tóte acestea arată, că esista în țéră o bună iustruțiune. Prin urmare este numai o întemplantare, că cele puținú pân' acum nu s'aú aflatú urme de scóle, pe când nu mai departe de câtú în învecinata Panonie, la Savaria (Stein-am-Anger) s'a aflatú pe o cărămidă impresú alfabetulú latinú, ér' în alta :

Bene debet esse puero qui discit bene. etc.

Acestea probéză neindoiosú esistența scólei în Panonia. Depărtarea Daciei de Italia făceaú și mai imperiósă necesitatea scólei.

Cu atátu însă mai positivú și mai de timpuriú întimpinămú esistența teatrului în Dacia.

La Sarmisegetusa (Grădisce) în Valea-Hațegului până adí se vede amfiteatrulú, în care, după cum ne spune o doiósă inscripțiune, unú artistú fenomenalú de 12 aní a delectatú publiculú cu producțiunile sale (saltavit, cantavit, josis omnes oblectavit ¹⁾).

Intr'o inscripțiune din Parolissum (adí Moigrad în Transilvania) dela an. 158 se dice, că s'a reparatú amfiteatrulú ruinatú prin vechime (amphitheatrum, vetustate dilapsum, denuo fecit). Din acésta se vede, că am-

1). Ackner et Müller n. 142.

fiteatre se aflău și în localități mici, ér' impregiurarea, că după vre-o 51 anî dela colonisare teatrul se stricase și trebuia a se reinnoi, ne probéză, că s'aũ ridicatu teatre îndată după colonisare, chiar și în locuri mai neînsemnate. Acésta ne dă o măsură pentru cultura înaintată a colonilor. Asemenea coloni nu puteaũ sê fie barbari, cu atâtũ mai puținũ dintre cei din Asia și Africa.

Comerciulũ Daciei era fôrte estinsũ, căci o aflămũ în legăturĩ comerciale cu Italia și cu Orientul²⁾. Pe lângă acestea inscripțiunile ne arata număróse societăți industriale și comerciale: *collegium fabrorum* (s. industriașilorũ), *c. negotiatorum* (s. negustorilorũ), *c. centonariorum* (s. țesetorilorũ de lână), *c. dendrophorum* (s. lemnarilorũ), *c. aurariorum* (băieșilorũ) ș. a., Joe se numia în Dacia, cum mărturisesce o inscripțiune, și *deulũ comerciulũ*, ceea ce probéză marea importanță a comerziului pentru Dacia, pe care 'lũ punũ sub protecțiunea celui mai mare deũ.

Româniĩ, deși aũ avutũ o miie de anĩ se sufere invasiunile barbare, care aũ distrusũ tóte operele mărete ale arhitecturerei romane, în câtũ acestũ faptũ a rãmasũ până ađi în đicerea populară „n'a rãmasũ pétrã pe pétrã“, totuși nici moravurile nici sufletulũ lorũ nu s'a înselbătăcitũ. Ei aũ păstratũ o adâncă intimitate și doioșie în vieța familiară. Căsătoria este încungiurată de-o mulțime de ceremonii când grave, când vesele. Mirésa este „o fată de împěratũ“, mirele „ficiorũ de împěratũ“, ceea ce indică respectũ și fericire. Căsătcria este „pe vieță și mórte“, pentru aceea și jelirea la mórtea unuia dintre soți este adâncă și lungă. În cealaltă lume însê ér' se întelnescũ pentru a trăi împreună. Cultulũ moșilorũ (sufletele rãposașilorũ) este în fôrte mare onóre până ađi. Anumite sãrbătóri peste anũ suntũ consacrate acestũ cultũ. Afară de-aceea mai alesũ țera-

2). Iung, Die romanischen Landschaften p. 398.

nulă nu-și uită și la alte zile și sărbători a-și aduce aminte de iubiții răposați și a face daruri și prinose pentru răpausul lor. În cântecele la morți numite bécete (v. lit. pop.), e depusă cea mai adâncă și ferbinte iubire între membrii familiei.

Caracterul individuală Românul 'lă concretisază în „omn de omenie“, sub care se înțeleg toate calitățile bune morale chiar și sinceritatea, fără de care omul este „cu două fețe“ și încetă a fi de omenie.

Caracterul familiară, la care Românul ține foarte mult în toate relațiunile sale și mai ales la căsătorie și imprietinire, 'lă cristalisază în dîsa „bună viță și sēmēntă“, er' când într'o familie intră prin căsătorie „neamă străină“ se dîce că a intrat un „spină în neamă“.

Datîna, legea sēu obiceiul *din bătrân* este legătura cea mai puternică a societății. Ce-lă ce-o înfrînge este sdrobotit de desprețulă și batjocura publică ; pentru aceea diversele datine până chiar în portu sēu îmbrăcăminte suntă ținute cu sântenie.

Pe lângă controlulă dîlnic, moralitatea publică, în timpurile mai vechi, era controlată și prin așa numitele *strigări peste sātū* a tuturor celorlă ce lăceau peste ană fără-de-legi sōu imoralităti.

Românulă dîce când abate la elu ună ôspe că i l'a trimisū d-deū, pentru aceea ospitalitatea o consideră ca o mare datorie, și de-aici ospitalitatea Românului este proverbială, și elu dîce, când *omenesce* pe ôspe : o se împărțimū ce ne-a datū d-deū !

În totū timpulă invasiuniloră nu putemū vorbi de cultură, căci invasiunile erau togmai negațiunea și distrugerea orî-cărei culturi. Români an trăitū în acestū timpū cu resturile și reminiscentele ce le puteau păstra din trecutū.

Arta scrierei amū vēdūtū că aū păstrat'o totū-de-una, totū-de-una aū avutū o religiune, creștinismulă, care se basază pe carte. O împregiurare mai importantă este că

totu-de-una au păstrat și numele de *școlă*, care de și de origine greacă (*σχολή*), este însă de întrebuintare veche romană, care se află la scriitorii latini începând încă de sub republică.

Cuvântul *schola* obvine și în inscripțiile din Dacia ca *scola* pentru deprinderi practice și ca *collegium* ³⁾.

La noi obvine cuvântul *școlă* în vechile monumente literare d. e. în Codicele de la mănăstirea Secul (foia 194 verso). Cuvântul a *învăța* este asemenea latinii populare ⁴⁾, și vine înainte în cele mai vechi monumente ale noastre începând chiar dela Codicele voronețianu. Tote acestea probază luminat că școlă, cartea, scrisoarea, învățătura, n'au dispărut nici-odată din sinul Poporului-român, dar, după timpuri, odată mai lățite și altă-dată mai restrinse Școle mai regulate au trebuit să existe pe lângă mănăstiri, despre a căror începuturi foarte vechi la noi nu există încă idei lămurite, nefiind cercetate. Existența manuscriptelor foarte vechi în mănăstirile noastre, arta cu care sunt escutate atât ca scrisoară cât și ca iluminățiuni, arată o vechie tradiție și deprindere ⁵⁾.

Introducerea tipografiei deja la începutul sec. 16-lea este o probă de dorul pentru cultură, și un impuls nou pentru școlă. În țară esistau biblioteci cu opere din cele mai rare ⁶⁾. Mănăstirile monumentale, dintre cari cea de la Argeșu capu-d'operă arhitectonică; pic-

3). Ackner u. Müller op. cit. No 509. 583, 667. C I L. No 876, 1215.

4). Diez. Wörterb. der romanischen Sprachen I³ p. 447 ital. *avvezare*, *invezzare*.

5). Revista Română pe 1861 p. 703 seq. 807 seq.

6). In Cazania de Brașov, 1580. în precuvântare editorul Luca Hirschel din Brașov, dăce, că ori câtă a *întrebatu* și *căutat* originalul cărții în alte *mul. e părți* n'a aflat-o de cât în Țera-Românească la mitropolitul Serafim Cipariu, Analecte, p. 44. — Revista română 1861 p. 661—2. Mănăstirea Neamțu a avut o bibliotecă din cele mai avute. care și după ce a ars, sunt vre-o 30 an. posedate încă cărți și manuscripte foarte vechi și de mare valoare.

turile și sculpturile, cărțile bisericesci cu legăturile lor, vasele, cuseturile de pe vestimintele bisericesci, pietrele de pe morminte ⁷⁾ ș. a., toate probază ocupațiunile și gustul artistic de pe atunci, în câtă trebuie să dăcem, că mai mult erau barbare timpurile de câtă Români.

Dacă toate acestea le combinăm cu gustul artistic al femeii române în lucrurile de lânărie, penseserie, colorituri, cusături și figuri ornamentare, care au atras admirațiunea străinilor, și care deja multe le-a împrumutat marea industrie în producțiunile sale, avem probele cele mai positive despre aptitudinile artistice ale poporului, care nu le-a putut stinge totă barbaria secolilor.

Amintiri despre anume scoli nu avem de câtă pe la finele sec. al 16-lea. Dacă activitatea lui Tamblac în Moldova pe la începutul sec. al 15-lea și a lui Nifon mitropolitul în Muntenia la începutul sec. 16-lea va fi fost împreună și cu întemeierea de anume scoli, pozitiv nimic nu se știe ⁸⁾.

Ceea-ce putem presupune ca sigur este că scole prin mănăstiri au trebuit să fie cu mult mai înainte de Tamblac și Nifon pentru instrucțiunea călugărilor în cele religioase. Cestiunea însă este de scole anume și pentru mireni.

Școala înființată de Despot-Vodă în Cotnăru la 1562, despre care la noi s'a făcută multă vorbă, era o școlă

7). Revista Română pe a 1861 A. Odobescu. loc. cit. Totu aci: Câte-vc ore la Snégov, pe 351—405.

8). Melchisedec, Mitropolitul Grigorie Tamblac reproduce nise însemnări particulare în care se dice despre el „fostul înainte dascălu în țera Moldovei”, er' în altu loc: Aici este și mucenia lui Sviati Ion Novi, scrisă de Sviatii Grigorie Tamblac, ce a fost dascălu întâiu dinceput în Moldova. (Revista p. istor. arch. și filolog. vol. I. fasc. I. p. 4—5). „Dascălu” însă mai de mult însemna și numai omu învățat. Er' despre Nifon Cronică lui Const. Căpitanulu dice numai: „multe învățături sufletesci învăța și îndrepta biserica” (Magaz. istor. I. 110).

străină, cu tendințe religioase, pe care Despotu a pus'o anume la Cotnaru, fiindu acolo mulți locuitori străini Catolici, Sași și Unguri⁹⁾. Pe la finele sec. 16-lea esista la Rădășeni o scôlă în care a învățat Tomșa-vodă (Uricariu, V, 262). La a. 1563 și 1581 și foarte târziu la 1697 aflămü ceva urme de scôle în Muntenia¹⁰⁾.

Cu câtü aparü monumentele literare cu atâtü ese și scôla mai multü la suprafață. In Transilvania la 1581 se amintesce unü Zacanu Efremü „dascălu de dăscălie¹¹⁾“. Asemenea apare urmă de scôlă la Brașovü încă pe la 1559¹²⁾.

Pe la începutulü sec. alü 17-lea Antonio Maria del Chiaro era „magistru de limba italiană și latină pe lângă principii din Valachia“¹³⁾. Incepături mai serioase de scôlă se făcură sub Vasile Lupulü. Sub elü între anii 1642—1650 s'a întemeiatü scôla din Trei-Erarchi din Iași. Acéstă scôlă însë a fostü la începutü slovenescă și apoi grecescă, deși Paulü de Alepo (loc. cit. p. 74) o numesce românescă. Celü multü copiii români, cari nu sciañ cele două limbi, trebuiañ să le învețe cu ajutorulü celei române. Gheorghe Stefanü-vodă, următorulü lui

9). Cron. Rom. Nic. Constantinü, I. p. 440.—Hurmuzachi, Documente III. 96.

10). Vasile Popü, în Disertațiunea asupra tipografilorü române, Sibiiü 1838 p. 9 citëză din unü documentü din 12 Aprilie 1563: „Și eü Miculü, care am scrisü și am învățatü în scaunulü orașului Bucuresci“, ér din altulü dela 1581: „Și am scrisü eü, Tăurașu celü micü, care am învățatü în scaunulü Bucuresci“. Acestü Tăurașü obvine și într'unü altü documentü din 1570. (Traianü, 1870 No. 19). Intr'unü manuscriptü dela mănăstirea Bistrița din 1697 se află scrisü: „Popa Fior dascalü de la scôla domnescă“, ér în altulü totü din acelü anü: Alexandrus Preceptor—Alexandru dascalulü. Revista Rom. 1862 p. 118. 120). v. și nota 59.

11). In epilogulü Testamentulü vechiü tip. la Oreștie 1581.

12). Acësta pare a resulta din Cronica F.L.Oltardină. I, p. 61 an. 1559, pasăgiulü relativü la catechismulü românescü, care „së se propună Românilorü spre a-lü învăța“.

13). Esarcu Doc. istorice Buc. 1878 p. 16.

Vasile Lupulă, dice că „niciună folosă bună nu s'a făcută după acelă aşedământă“ (Uricariu III, 280). De acéstă scólă s'a făcută la noi multă vorbă, în care rola principală, aprópe esclusivă a jucat'o fantasia, susținându-se că prin acésta a începută a se introduce limba în scóle, că din acéstă scólă a eşitū Eustratie logofétulū, Mironū și Nicolae Costinū, D. Cantemirū, Dositeiū ș. a. Nici unū cronicarū nu amintesce de acéstă scólă, deși patrioții și învățați ca Costinesciū și ca Dositeiū n'arū fi trecutū cu tăcerea peste ea, decă s'ar' fi impusă atențiunei lorū și arū fi judecat'o de folosū pentru *Românū*. D. Cantemirū în Descrierea Moldovei (Part. 2. c. 5) spune curatū, că era scólă *grecescă*, și totū aci mai spune că Vasile Lupulă „a și luatū măsurī că în tóte mănăstirile cele mari s'ar' priméscă monachi greci, cari s'ar' învețe pe liii boerilorū limba și sciința grécă; totū elū a dispusū, ca în bisericile catedrale într'o strană s'ar' cânte grecesce. . . serviciulū s. liturgii s'ar' face jumétate în limba grécă, érá jumétate în limba slavonă“. Față cu acestea nu ar' mai trebui să mai dicemū nimicū, dar' pentru importanța cestiunei trebuie să ne esplicămū mai de aprópe.

Nici unulū din bărbații învățați amintiți mai susū nu spune că ar' fi studiatū în acea scólă. Eustratie logofétulū era deja bătrânū s'eu póte chiar murise (v. Cronicarū), Costinesciū aū învățatū în Polonia, Dositeiū în mănăstire, Cantemirū și-a scrisū singura biografia și ne spune cum a învățatū, fără să amintéscă că a învățatū în acéstă scólă. Adevérații fondatori ai acelei scóle aū fostū mitropoliții Varlaamū și Petru Movilă, ómenī învățați și români de inimă. Aceștia și de sigurū și Grigorie Urechie, care avea mare trecere la Vasile Lupulū, cum se vede din croa. lui Miron Costinū (p. 311), aū înființatū scólă, în care, după cum spune chrisovulū lui George Stefanū, întâiū se învăța slovenesce, căci se adusese dascăli de la Chievă, însă în scurtă timpū îi alungă Grecii, cari sub Vasile Lupulū se în-

mulțise și ajunsese la putere, și pună în locul lor dascăli grecesci, cum toate acestea ni le spune chrisovul lui Gheorghe Stefan, un lucru ce nu se putea întâmpla fără voia domnului. Astăzi și Cantemir o cunoștea numai *scôla grecescă*. Va să zică adevărul este : Grecii ajunsese deja la putere în țară, înfrânsese puterea fizică și materială a poporului român, acum ei și întemeiază *scôla*, ca să-i înfrângă și spiritualmente, să introducă limba și ideile grecesci la generațiunile viitoare ale Românilor. Dreptu-aceea pe baza documentelor istorice trebuie să zicem, că *scôla* lui Vasile Lupul a fost *întemeierea limbei și ideilor grecesci* în țară. A fost acesta scopul lui Vasile Lupul, sau Grecii au știut să se folosescă de această *scôla* pusă odată în viață ? nu este locul să lămurim aici, căci lucrul cere amăruntă cercetare, după ce în faptele lui Vasile Lupul aflăm pe lângă cele în folosul Grecilor, ca d. e. înmulțirea lor în țară și în funcțiuni, introducerea limbei grecesci și în biserică și în *scôla*, aflăm și fapte românesce, ca tipărirea de cărți românesce și darea de chisove în limba română. Ce-i drept însă acestea sunt lucruri cari în mare parte n'au depins de la el, ci de la Români învățați și patrioți din giurul lui, ca Varlaam, Eustratie logofetul și Grigorie Urechie, care nu voru să fie fără merite în câștigarea domniei de un pripișit în țară, ca Vasile Arnăutul, și prin urmare se simțea și el datoriu la rëndul său a le face câte-o plăcere, și nici nu putea să se pară un lucru mare a le tipări câte o carte pe care o traduseseră ei, sau a face o *scôla*, și toate acestea din banii lor, a Românilor ; și nu era nici în interesul lui să-și înmulțescă dușmanii, cari și așa așteptau numai ocaziunea, ca să-l răstorne, cum s'a și întâmplat. Apoi se știe, că politică cumpenită și prevădătoră era Vasile Lupul.

Cum se îngrija Vasile Lupul de indigeni, adecă de Români, ne-o spune un martor ocular, Paul de A-

lepo, care dice: „boerii greci, întrebuiţau toate mijlocele, pentru a îndepărta din serviciu şi pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de josă treaptă a miseriei, aşa că am văditul dintre cei mai mari şi mai nobili bărbaţi îmbrăcaţi cu stracele cele mai ordinare de flanelă. În genere, erau apăsăţi sub robie zi şi noapte, pentru a pute îmblânzi în toate furia Grecilor, cari se păreau a li juratî o ligă cu Turcii contra Moldovenilor“. (Arhiva ist. a Rom. t. I part. 2 p. 83). Va să zică, cei ce nu lăsaî nefericiţilor pămîntenî nici pînea de toate zilele, vorî fi îngrijitî ca sî-I lumineze spiritualmente ¹⁴⁾?

Pe la an. 1677, pe unî anume Ionaşcu din Moldova 'raflămî dusî „în Tîra-Oltului la Ungurî de a învăţatî gramaticî“ ¹⁵⁾,  r Tîra-Oltului este Tîra-Făgăraşului în Transilvania unde nu putea sî fie de cîtî sc la rom nesc .

Un act  de mari consecinţe pentru cultura Rom nilor  a fost  pactul  religios  ce l a  f cut  o parte din Rom ni  de peste mun i cu Roma papală la a. 1698 cunoscut  sub numirea de «unire cu Roma».

Încercările de convertirea Rom nilor  la c tolicism  sunt  f rte vechi, iar ajunsese însă nici-odată la vre-un  rezultat . Domni  din principatele rom ne erau tot -de-una estin  la vorbe dulci şi la inchin ciun  fa ă cu Papa dela Roma şi cu misionarii lui, dar' mai tot -de-una acestea se făceau diu interese' politice. Cu introducerea reforma iunii, pericolul  pentru c tolicism  devenind  din ce în ce mai mare, propaganda c tolic  şi-a  ndoit  şi ea puterile. Ea pune ochii pe Rom ni. Dar' în principate nu putea să lucre cum ar' fi dorit , căci nu se putea folosi de putere lumesc . Guvernele rom ne se mărgineau la vorbe dulci şi la acordări de

14). Despre sc la lui Vasile Lupu a se ved  şi Melchisedec. No te istor. şi arch. Buc. 1885 p. 191. seq.

15). Revista p. istor. archeolog. şi filolog. an. II fasc. 1. p. 138.

mică folose. Cu totul însă altă-felie putea să lucreze asupra Românilor din Austria, și mai ales după-ace Transilvania, perțându-și independența pe la finele secolului 17-lea, scăpă din mâna principilor calvini și cădu sub casa austriacă, protectora catolicismului. Românii din Transilvania aflându-se sub domnia Maghiarilor în starea cea mai asuprită, ce se poate cugeta, ér' de altă parte propaganda catolică promițându-le marea cu sarea, ei n'au mai putut rezista, și pentru a-și mai ușura starea, la 1698 s'au unit o parte cu Roma, recunoscându pe papa de capu alu bisericei¹⁶⁾. Deși promisiunile ce li se făcuse Românilor au rămas numai pe hârtie, dar' totuși Românii uniți au putut să-și ridice școli, și când și când câte vr'unul dintre ei se apuce în câte o funcțiune de stat.

Se vede că îndată după proclamarea unirei, mitropolitul Atanasie a început a se îngriji de școle, căci a edat un abecedaru său «Bucóvnă», cea dintâi cunoscută până aci¹⁷⁾. De altă parte catolicii, întogmai ca și calvini, îngrijau să li se dea uniților un catechism în limba românuă, se înțelege, cu doctrine papiste¹⁸⁾. Intre relele și umilirile ce se impun mitro-

16). Manifestul de unire din 7 Oct. 1698 descoperit de N. Densușianu în bibl. Universității din Pesta și publ. în „Independența“ bisericească a Mitropoliei Române de Alba-Iulia. Buc. 1883 p. 17 seq.

17). În o relațiune a superiorului misionarilor catolici din Dacia dto Cluj 14 Martie 1701 se dice: „qui (episcopus Unitorum Armenorum) linguae Valachicae peritus bene, ait repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in *libro alphabetico*, quem D. episcopus Athanasius edi curavit“ (Nilles, Symbolae I. p. 263).

18). În jurământul, care a fost silit să-l deponu Atanasie la pt 8 se dice: Catechismum orthodoxum lingua Valachica, *qui sumptibus domini Cardinalis imprimetur*, me laicis et popis distributurum polliceor“. (Nilles Symbolae, I p. 283). În diploma împăratului Leopoldu din 19 Martie 1701 art. IV se dice, că se se iee din mâinile tuturor catechismul celu vechiu și să li se dea altul conformu cu dogmele uniunii (ibid I p. 266); totu asemenea și în instrucțiunea dată teologului iesuitu pusu ca polițai și censoru în curtea eppulu românu ibid. p. 312).

politului și Românilor în acel jurământ în 16 lungi capitole se află între altele și ceva bun, adică mitropolitul se lăgă, că va ridica scôla *română-latinăscă* în Alba-Iulia, reședința mitropolitului pe atunci, și va aduce profesori cunoscători de aceste limbi¹⁹). Er' în diploma lui Leopoldu din 19 Mart 1701, se țice, că se-ridice scôle în Alba-Iulia, Hațegu și Făgărașu pentru instrucțiunea tinerimei²⁰). Catolicii, ca și calvinii mai înainte, toate acestea le făceau cu unu duplu scop: în câtu erau *catolici*, voiau să *catolicăscă* pe Români: er' încâtu catolicii erau *străini*, voiau totu-odată să-I și *desnaționalizeze* cu încetul. Dcă nu i-au desnaționalizat nu-I vina catolicilor, cari n'an lăsat și nu lasă nimicu neîncercat până astăzi, ci este vîrtutea Românilor, cari au știut să alăgă ce-I bun și ce-I rău să dea d'o parte. Șincă și Maioră, elevi de la *Propaganda fide*, au adus de acolo învățătura și ideile de mărirea romană, er' ideile ce aru fi fostu unu pericolu pentru Români le-au lăsat acolo. Macar de-ar' face totu astu-feliu și generațiunea ce alergă să-se *pricopsăscă* în țeri străine!... Dar, deschidendu catolicii scôlele lor pentru Români uniți²¹, Maghiarii vădu în acăsta unu pericolu, pericolul deșteptării Românilor. Pentru aceea chiar dcă curtea din Viena ar' fi voită să facă câte ceva pentru Români uniți, celu puțin pentru ochii lumii și pentru a-I adimeni și înlățui mai tare,

19). „Art. 11. Ut Schola Valachico latina Albae erigatur, satagam. Magistros scholarum eligam callentes linguam Valachicam et latinam” (Nilles. op. cit. I. 285).

20). Nilles op. cit. I. p. 298. Veđi cele ce le țice despre acăsta diplomă Sinodulă dela 1739 (I M. Moldovanu. Acte sinodale II p. 84. er' editorulă I. p. 178 s. q.).

21). Nilles. op. cit. I. p. 362 sg., 455 unde vorbindu se de elevii români, cari la a. 1718 urmau în mare numără la scôlele catolice din Alba Iulia, se țice apriat: „ut apta olim S. Unionis, qua conservandae, qua augendae evaderent *instrumenta*”. Totu aci se spune, că la scôlele catolice din Brașovu urmăză și Români și încă și d'n Muntenia și Moldova.

puterea esecutivă fiindu în mâna Maghiarilor, acestia se opunea la tôte și nu esecutaū nimicū, ci mergeaū înaintea cu asupririle și despoierile Românilorū ²²). Nu era destulū atâta, Maghiarii începū a opri pe Români dela cercetărea scólelorū. O anchetă făcută la ordínulū curții din Viena la a. 1721, a constatū, că Maghiarii pe fiii de preoți români, cari se duceaū la scólă, îi prin-deaū, îi legaū cu mânele în spate și-î aduceaū îndē-reptū ²³). La a. 1748 prin o diplomă împērătēscă li se dă dreptulū tuturorū Românilorū adevă și iobagilorū (clăcașilorū) de a putē urma la scóle²⁴). Afară d'acestea uniunea, ca orī-ce reformă, produse o adâncă turburare între Români de dincolo, căci prin uniune se născu totū-odată o sfășiere cumplită chiar în sinulū Românilorū, adevă între cei ce s'aū unitū și între cei ce rămăsese credincioși bisericei rēsărituluī. Adese-orī aceste sfășieri aū costatū sânge și aveaū aspectulū unū rēs-boiū civilū între trați.

Astū-feliū Români de-o parte în luptă ei între ei, ér' d'altă parte cei uniți în luptă cu catolicii, cari acum voiaū sē-î încalece de totū, sē-î catolicēscă deplinū, în luptă apoi cu puterea esecutivă maghiară, care nu-î lăsa sē-se folosēscă nici de cele ce puteaū sē căștigi : în asemeni împregiurări, Români de dincolo o jumătate de secolū, până la 1750, nu mai putură lucra nimicū pe terenulū literarū (bisericescū) pe care s'aū distinsū atâta în cei din urmă 150 ani. Nu se mai traduseră, nu se mai scriseră, nu se mai tipăriră cărți. Dēcă insē

22). N. Nilles op. cit. I. p. 274 sq. Veđi și ȘincaI Cron. III. p. 290.

23). Nilles, ibid. II p. 575 : *jobbajorum deinde Valachorum filii, scholas actu frequentantes, aut deinceps frequentaturi studiorum capaces, ne a dominis suis terrestribus impediuntur, sub gravi poena statuere dignatae sumus.*

24). P. Ilarianⁿ, Istoria Rom. din Dacia superiōră, Viena. 1852 I. p. 212.— Despre urmarea Românilorū la scólele străine, veđi I. M. Moldovanⁿ, Acte sinodali p. 100, 102, 106.

aŭ rămasă îndărăptă pe acestă terenă, pe atâtu mai multă s'a căștigată pentru timpul următoriu. D'o parte Românii uniți, contra tuturor șicanelorŭ, putându se urmeze ică-colea la câte-o scôlă, fie chiar străină, au începută a se ivi între ei ómenii mai luminați, cu vederi mai departe ; spiritele chiar prin luptele între sine și cu străinii se oțeliră pentru încercări și lupte viitoare. Ideea de a li se fi recunoscută de cătră capul statului ună dreptă la o existență mai bună, numai ideea, dăcu, era d'ajunsă pentru a aprinde spiritele, ca se țintescă a face din această idee o realitate.

Ună omă luminată, superioră și energică totă-odată, se și arată pe scenă. Era episcopulă unită Inocenție Miculă (Claină) (1732—1751 resp. 1746), acela, care în o petițiune cătră împăratulă exclamă durerosă în numele poporului asupra : „heu ! miseram nostram nului fors în Europa auditam sortem !“ (Amară de sôrtea noastră, de care pôte nu scie nime în Europa ! ²⁵). Elă și mută reședința episcopescă la Blajă în 1738, unde ridică scôle, la care 200 elevi căpătau pâne din veniturile episcopiei : afară de aceea ridică și seminariu. Elă este celă dintâiu, care trimite elevi la Roma pentru educațiune și instrucțiune mai înaltă.

Dar' din nefericire activitatea acestui omă epochală ținu scurtă, numai până la 1746. Maghiarii vedură în elă omulă, care voesce se căștigue drepturi politice pentru Români, prin urmare, după ideea loră, omă periculosă pentru ei ; catolicii nu aflară în elă *instrumentulă vilă* pe care 'lă căutau ; toți dușmanii națiunei române vedură în elă pe omulă, care în mintea întunecată a Româniloră pune lumina sciinței ; dreptă aceea căutară răsturnarea lui, și, din nefericire, *ca totă-de-una*, și aflară și acum *instrumentele* chiar' în sinulă Româniloră. Astă-feliă cu 1746 se încheie activitatea

25). I. M. Moldovană. Acte sinodale. II p. 89.

acestui omă providențială. Elă trebui să părăsescă scaunulă episcopescă și să móră în esiliu la Roma la 1769. Era născută la Sadu lângă Sibiiă și unchiă ală istoricului S. Miculă.

Dar' rēmaseră întemeiate scólele din Blajă. Episcopulă următoriă, Petru-Aronă, le dede ună noă avēntă, și așa ele din ană în ană sporiaă în activitate și în vađă, concentrāndă totă mai multă tinerime romānă. Aceste, scóle aveaă să verse lumina loră bine-făcētoare și să deștepte odată totă Romānimea la o nouă vieță.

Pe când Romāniă începuse a lucra să scape de cultura sēu mai bine de barbaria slavonă, pe atunci deja se pregătea să-ī iee loculă o altă barbarie, care avea să fie cu atātă mai rea, căci va fi nu numai ună întunericiă pentru minte, dar și o puterejune morală și o despoiere materială. Înțelegemă grecismulă. Influență grecescă este mai vechie în țerile romāne dela Dunăre de cătă o putemă surprinde în modă istorică. Mai đin vechiă și mai āntăiă se voră fi furișată Greciă în acēstă țeră pe cale comercială, căci ei 'eraă din timpuri străvechiă poporulă comercială pe litoralulă Mărei-negre și ală Dunărei. Invasiunea popóreloră îi va fi făcută să-se retragă depe litoralulă Dunărei, dar' cu cătă s'aă rărită și aă slăbită invasiunile, cu atātă ei voră fi reapărută érašī. În acēstă stare însă Greciă n'aă putută esercita vre-o influență. Acēsta a putută să-se întemeeze succesivă numai în urma aparițiunii Turciloră în Europa, care strimtorindu-ī pe Greci, acestia aă începută a-și căuta nouă terene de despoire și acum nu numai pe cale comercială, dar și religiósă.

Cu căderea Constantinoplei (1453) Greciă, cu deosebire Greciă-fanarioți, cari se acăpăraseră de imperiulă romană orientălă, scapă din mână puterea de a mai stórce popórele supuse acestui nefericită imperiă. Ei perđēnd fântānile de ună ușoră căștigă, întogmai ca parasiți, cari perđēndă ună corpă alérgă și se acată de altulă, se resfiră prin alte țeri pentru a-și continua,

după vechia datină, viața ușoră de parazită. O parte se ducă în occident, mai ales în Italia, cea mai mare parte însă și cei mai răi înundă ca locustele Muntenia și Moldova. Astăzi felul aceste nefericite țări începură încetul cu încetul a fi storse, intrigate și ruinate de acestă fermentă roșătoră și distrugătoră, care, ori unde a ajunsă cu poftele și moravurile lui între alte poptore, n'a lăsată în urmă de câtă ruine ²⁶). Grecii începă aieri de nou cariera lor, despăie și corupă curând moravurile țerei. Dar' Românul indolentă ca totu-de-una, în asemenea cestiuni vitale, a suferită în tăcere. Abia la anulă 1595 vedemă răsufându aceste suferințe într'unu actă internațională. Mihail Eroulă adecă în tratatu de alianță cu Sigismund Batori stipulăză, ca Grecii să nu fie admiși în funcțiuni publice ²⁷). Pe la a. 1595 cea mai mare parte dintre functionarii erau deja Greci, cari prin tôte mijlocele și intrigile posibile storceau țera și țintea la nimicirea boerimeii ²⁸). Grecii pe cari Mihail îi mai răresce, dar' Michnea 'i înmulțesce de nou, începă lupta de esterminarea boerilor, cari nu se da

26). Să lăsamă pe unu străin să facă portretulă morală alu Grecilor, cu deosebire fanarioșii „totu de a una fatali pentru Români”, cum se exprimă Del Chiaro. Etă ce țice consululă prusiană Gassronă (1799) : „Le quartier (fanarulă) est la demeure de ce qu'on appelle la noblesse greque, qui vivent tous aux depenses de princes de Moldavie et de Valachie. C'est une université de toutes les scélératesses. et il n'existe pas encore de langue assez riche, pour donner des noms a toutes celles qui s'y commettent. Les fils y apprend de bonne heure a assassiner si adroitement son père pour quelque argent, qu'il ne saurait être poursuivi. Les intrigues, les cabales, hypocrisie, la trahison, la perfidie, sur tout l'art d'estorquer de l'argent de toutes mains y sont enseignés méthodiquement. (Zinkeisen VI 252).

27). Hurmuzachi, Documente, III. p. 212, 475 : „Graecus natione inter duodecim juratos Bojeros esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit”.

28). Hurmuzachi, op. cit III p. 197 : „Hoggidi li officiali maggiori (în Muntenia și Moldova) sono forestieri e maggior parte greci perfidi”; pag. 205 : „gente belicosa (Românii) madapoi... disolata delle tiranie di Turchi e di Greci”; veđi și pag. 22.

după p^{er}u. La 1631 o sumă de boeri munteni refugiați de persecuțiunile Grecilor în Ardeal, se înțeleg, se vede, cu unu omu alu guvernului de-acolo și-lu plătescū pentru ca «s^e ne facă cale s^e mergemū în ț^{er}a n^ostră... s^e ne luămū ț^{er}a și s^e sc^otemū Grecii și dușmanii n^oștri, care aū spartū casele n^oștre»²⁹). Boerii înțelesese, dar' prea târđiū, că aū încălđitū ș^erpele la sinū, că i-aū înțolitū, că s'aū încuscritū și s'aū cumetritū³⁰) cu nisce elemente, cari, după ce prin rafinăria lorū și credulitatea Romănilorū, aū pusū mână pe averi și putere, acum vinū și le cerū vi^eța, unū lucru care urm^eză de sine, cu o necesitate fatală, în lupta pop^orelorū pentru esistență³¹).

Deși epoca domnilorū greci-fanarioți începe numai la 1711, ac^esta este însă numai o verigă din lungul lanțū alū influinței grecesci în ț^{er}ile române. Grecii cu multū mai 'nainte ajunsese deja cândși când la scaunulū ț^{er}ilorū. Cu multū mai 'nainte însă ei pusesese mână pe mănăstiri și averile acestorū ț^{er}i. Grecii aū sciutū s^e-se folos^escă de sentimentulū religiosū alū Romănilorū pentru a trage mari fol^ose materiale. Documentele ce s'aū aflatū prin mănăstirile din muntele Atosū ne arată, că domnii și boerii români încă de prin secolulū alū 14-lea începuse a înzestra mănăstirile de acolo cu od^ore, cu sume de bani, a face zidiri n^ou^e și reparațiuni, ale r^escumpera

29). Columna lui Traianū 1876 No 8 (5) p. 230—1.

30). Neculcea, Cron. Rom II. p. 401 sq. „Nu ne s^aturămū de Domni de ț^{er}ă, nici de m^aritatū de fete după p^am^entenī; ce đicemū că sū proști și s^araci; și alergați la cei străini Greci de i apucați care de care s^e v^e fiă gineri, că sū mai cilibiți și bogați și li dați moși, și-i puneți în capulū mesei; *Ecă la ce anū venitū...* Ea priviți pe ț^{er}-rile megișilorū, cumū ținū pre cei străini;... pita ce o m^an^ancă cu v^ersare de s^ange și cu multă osten^elă, și grijă, și slujbe, o m^an^ancă străinii printr'alte ț^{er}i'.

31). Const. Capitanulū în Cronică, Magaz. ist. I. 249. 357 sq.— Ibidem, art. lui Nec. Bălcescu p. 115—121. Istoria celorū petrecute în Ț^{er}a Rom^anescă, de Mateiū din Pogoniana în Tesauri de monum. I. 327 sq.

moșiile indatorite; mai apoi începură a-le dona moșii, er' după-ee Grecii apucară la influință prin mănăstirile noastre, în înțelegere cu călugărit din Atosă, înduplecă pe domniil români de începă a închina mănăstirile române la monăstirile din Atosă³²⁾. Acestă abusă ajunsese la culme pe la începutul secolului alu 17-lea, în cătu Mateiu-Basarabă se vădu silită a cerca să înfrâne lăcomia călugărilor greci³³⁾. Pe la 1650 allămă limba grăcă deja introdusă în biserică (Paulu de Alepo, loc. cit. p. 70, 98, 99), deși ea se introdusesse de sigură cu multă mai 'nainte.

În urma tuturoră acestora, venirea Grecilor la domnie mai definitivă era numai o cestiune de timpă și nu mai era ună începută, ci consacraea unui faptă ce exista de multă. Acestă tristă faptă se consacră la 1711, când Grecii ocupă tronulă principatelor române pentru ună timpă de 110 ani, până ta 1821.

La ce stare de miserie adusesse Grecii țera în ajunulă venirei loră la tronă ne-o spune ună contimpurană (a. 1679—1688) străină totă-odată, care fusese în țeră și le văduse tôte cu ochii. Sărăcia adusă prin despoiere la atăta ajunsese în cătu : «Doi ómeni, dice elă, și de multe ori bărbatulă și soția, se injugă la cară în loculă boiloră și tragă lemnele spre vëndare seú spre usulă casei. Am vădută ună omă de o parte și ună boi de alta trăgândă carulă»³⁴⁾. Lucru naturală, căci numai popórele stórse să lase să faci cu ele ce vrei, de óre-ce nu se mai potă opune !

Sentimentulă, demnitatea națională a boeriloră a-

32). Cipariu în Archivul pentru filolog. și ist. a 1867 p. 170 sq. publică după diverse colecțiuni o serie de documente în estrasă. Veđi și „Proschinariu alu S. Munte ală Atonulă” Bucuresci, 1856.

33). A se vedé memorabilulă chrisovă ală lui Mateiu-Basarabă în Revista Rom. 1862 p. 337 sq — Mai târđiil egumenii greci începă vinde moșiile mănăstiresci Cron. R. Popescu, Magaz. ist. IV. p. 137a

34) Veđi Raportulă unui misionariu din Muntenia în Magaz. ist. V. p. 6;.

junsese la atâta decădintă încâtă la a. 1745 ceru prin adresă anume de la domnă, ca fiii de boeriă, cari nu voră învăța carte elinescă, să nu pótă ocupa funcțiuni³⁵⁾. Ba o parte din boeriă pămēteni se unise cu Grecii, ca mai bine să pótă despoia țera. (Neculcea, Cron. Rom. II. p. 376—7).

Grecii de multă înainte de-ajunge la tronulă țeriloră începuse, pe lângă despoerea țerei, se o și greciseze, vărindă limba grecă în biserică și în scóle. Deja scóla întemeiată de Vasile Lupu fu chiar sub elă grecisată, scólele așa numite „domnesci“ eră scóle grecesci. Acésta se constată prin manuscripte didactice de ale profesoriloră și eleviloră, cari manuscripte se află și ađi la Mitropolia din Iași. Ele suntă tóte în limba grecescă, nici macar unulă românescă! Va să đică tóte învățaturile se propuneaă în limba grecescă. Dar' trebuie să presupunemă, că în clasa preparatóre alăturată pe lângă aceste scóle mai înalte grecesci, pentru elevii români, cari să vedă a fi fostă fórte puțină, era și câte ună bietă dascălaşă de românescă, care prin mijlocirea limbei române prepara pe elevi pentru a învăța limba grecă. La acésta se aplica de sigură dascălulă românescă de care să amintese prin unele chrisóve domnesci citate mai sus. Va să đică era ună dascălă pusă ca instrumentă nu pentru-ca copiii să învețe românesce, ci ca prin ajutorulă limbei românesci să învețe cea grecescă, pentru ca să pótă uita apoi pe cea românescă. Nu de dragulă limbei românesci, ci totă pentru cea grecescă era și acéstă dascălă!

Pe la scólele de pe la episcopii se învăța slavonesce și românesce, după cum era încă trebuința pe atunci în bisericile dela țera. Invățaturile însă pe la aceste scóle se mărginiaă fără îndoielă la cele bisericesci. Cărți românesce de-o instrucțiune mai generală dincóce de Carpați în acéstă epocă nu întâlnimă de câtă o singură

35). Traiană 1869. No. 29.

„Bucóvna“ tipărită la anul 1749 la Râmnicu³⁶⁾. Ca cărți de învățământ serviau cu deosebire Ceaslovul și Psaltirea,

Astă-felul Românii de dincoace zdrobiți de Greci cu ajutorul Turcilor, și politicesc și moralicesc, din a-vântul ce-lu luase în sec. al 17-lea, către finele se-colului următorii cadu în o adâncă amorțire. Generațiunea vigorosă a cronicarilor, care mai vegeta încă duiosă și desperată în întâia jumătate a sec. al 18-lea, degenerază mereu și aprópe se stinge.

Pe boerimea națională o sdrobesc și o sărăcesc senu o corcesc cu elementele lor grecesci și-i corumpu moravurile. Vięta veneticilor greci dela domnii până josu, era luxul și desfrul, alte plăceri mai nobile nu se cunoseau; deprinderea armelor se uitase, a cărții nu era cunoscută, prin urmare nu se puteau distinge prin altu ceva, decât prin lux și desfr, și acestea le practicau toti³⁷⁾. Acestea suntu mijlocele cele mai eficace pentru așa numitul *ómenii noi* (veneticii senu parveniți). Prin ele de-o parte se impun, de alta corumpu, demoralisază pe cei ce din natură trebuie să le fie adversarii. Și un dușman demoralizat este cel mai slab dușman. Fanarioții dau totu-odată lovitura de mórte și vieții familiare introducându divorțul pentru oricine plătia la fiseu o taxă de 12 dinari³⁸⁾. Ni-

36) D. Iarcu, op. cit. p. 12 (după cea dela Clujă din 1744?) *Bucurur*, sau începere de învățatură celor ce voru să învețe carte cu slove slovenesci, ce s'au tipăritu acum *ântăiu*... Iași, 1755 (Anal. Acad. rom. seria II. t. XII. 155).

37) Epistola principelui de Ligne către marchisa de Goigny ddto Iași 1 Dec. 1768 (Magaz. ist. V. p. 362 sq.) unde se descrie luxul nebnuu din casele boeresci. — *Lettres sur la Valachie* par P. R. Paris 1821 p. 82. 85 sq: Tabloul este oribilă deși nimic esagerat. — Atanasie Ipsilantiu în *Analele Acad. Rom. Ser. I t. II secț. 2 p. 482* — Despre starea Românilor sub Greci veđi și *Memoriulă anonimă* în *Revista p. ist. arch. și filolog. II t. 2. p. 383*. — Const. Radovicu din Golești. *Insemnarea călătoriei mele în anii 1824—1826*. Buda. 1826 p. 94 - 95

38) Engel. *Geschichte der Walachei* p. 39.

mene din câți au descrisă ultimele consecințe ale domniei grecesci fanariote în Principatele-române n'a reușit a fotografia mai bine starea de miserie a acestor țări pela finele secolului trecut și începutul celui d'acum, decât Parrant, vice-consulul întâieii republici franceze, și Zilotu Romanul.

Parrant în raportul său din 1798 dice : „Acastă țară încă 'și are domnul său, dar' unu domn străin, care este obligat să jipóie cu unu necređut escesu de zel. Ministrii, cari 'lă secundéză, sciū și mai bine sē-lū imiteze. Toți subalternii se nevoescu sē urmeze esmplul lorū, și întregu guvernul nu este de cât unu *Căpitanū de bandiți*, deosebiții lui membri suntu totū atatea lipitori, cari insetoșéză după cea din urmă picătura de sange a popóielorū stórse Pentru a îndeplini acestu tablou spăimântatoriu, ce înfățișéză fórte bine Moldova, trebuie sē adaogu. că póte nici o țară în lume nu are unu guvern mai onerosu, mai funestu atât din fire, câtă și în urmările sale . . . Moravurile acestei țări suntu în adevăr bizare, séu mai bine, aici nu esistă moravuri ; aici nu esistă de cât rele deprinderi și prejudeții : la cei mari multă fală și multă ticăloșie, multă devoțiune și superstițiune chiar, dar' și mai multă desfrên și imoralitate. Poporulū, sclavū și nefericitū, se află pe cea din urmă tréptă de abrutizare ; miseria 'lū nimicesce și pe și. corpulū său este acoperit de sudóre și murdărie ; sufletulū lui este cufundat în o grósă neștiință, și 'se pare că nu mai este primitoriū de cât pentru superstițiunea care l'a copleșit. Ce sē dice de această turmă numérosă, căci nu poți s'o numesci altūfelū, care este încă cu multu mai nefericită de cât Faraoneniū, și care, perdută pentru omenime, este adusă în starea unei vite de jugū, și adeseori mai maltratată de câtă acestea de cătră domnii sei barbari, a cărorū urgisită proprietate se dice că este ? Este permisū, o ! mare D-đeū, a degrada astū-felū specia omenescă ?“³⁹⁾

39) Hurmuzachi, Documente II p. 181 și 184.

Er' Zilotă Romanula resumă în câte-va cuvinte starea de plânsu a nefericitei sale patrie, dicëndu, că este ună „*stărvă în mijlocū la atâtea fiare.*“ (Col. lui Traianū 1882 p. 267).

Și în fața acestei stări de lucruri mărturisită unanim de toți câți au scrisu despre acele timpuri, mai pôte fi vorba despre vre-o înălțare a poporului, a spiritului publicu prin instrucțiunea *grecescă* din acele timpuri? Să lăsăm să vorbescă și despre acésta totu scriitorii contimpurani. Amă căutată. dar' unulū n'amū aflatu, care să vorbescă bine, ci unulū mai rău de câtu altulu, între carī chiar și greci. Mitropolitulū Iacobū dice, că în scólele grecesci elevii cetescū și învață „*ca papagalii*“, și că „*technologicescile lorū bērfeli tâmpescū mintea uceniciloru, prefacă și strică judecata ei, că mai dece și doi-spre-dece ani îmbētrânescū în gramatică, nimica cu totulū sciindū sēu înțelegēdu din ce învață*“⁴⁰⁾. *Raicevich* spune, că dascălii greci erau în generalū fōrte ignoranți, fără cunoscințe. fără gustū, și se ocupaū tōtă viēta cu mērunțișurī sēu pedantării gramaticale. *Wolf* dice, că nici unulū la sută din dascălii grecesci nu scie necum să comenteze, dar' nici macar ceti cu folosu vechii scriitorī greci. Er' *Sulzer*: „O gramatică în patru volume! acum înțelegū eū pentru-ce Grecii și Româniī învață la acéstă limbă câte 20 ani.“ Er' *Buch*: „Dascălii, esclusivū greci, puși în acestu institutu (scóla din Iași) 'și perdū timpulū și ostēcla a învăța tinerimea moldovēnă de clasa de josu limba grecescă, care, durere, nici chiar ei n'o pricepū. Naturalmente acésta nu era de câtū o tortură nefolositoare a tinerimei, și rezultatulū a fostu, că în fine scóla a rămasū necercetată.“⁴¹⁾.

40) Uricariū III p. 16.

41) Raicevich, Osservazioni intorno la Valachia e Moldova, Napoli, 1788 p. 243.—Wolf, Beiträge zu einer statistisch.-hist. Beschreibung der Moldau, Hermannstadt, 1805. I. p. 174.—Sulzer, Geschichte des tran-

Fotino, însuși grecu din acea epocă (op. cit. III p. 140), descrie cu durere miseria țerei și întunecul ce domnesce, fiindu „instrucțiunea atât de părăsită.“

Puțină lumină ce mai era în țeră, era din cronicari și din cărțile bisericesci traduse cea mai mare parte în sec. alu 17-lea, și din literatara și scôla francesă. ce începuse a se introduce deja de pe la 1750. Cara, care trăise în țerile nôstre pre acelă timpū, ne spune, că fiii de boeri ceteau operele lui Voltaire, și că autorii francesi erau unū obiectū de comerciū în aceste țeri, în câtū patriarchulū a amenințatū cu anatema pe toți aceia, cari cetiau cărți apusene și cu deosebire francese ⁴²⁾. Că limbile occidentale erau cultivate și cunoscute pe acele timpuri în țerile nôstre. se vede și din următorele: încă D. Cantemirū ne spune în *Descrierea Moldovei* (Prt. III c. 5), că pe timpulū se începuse a se învăța în familii limba italiană. Const. Brancoveanu avea secretariū italianū. (Analale Acad. Rom. Ser. 2. t. II. (1881). pag. 465). Amfilochie eppulū Hotinului traduce din italiană și tipăresce la 1795, aritmetica, ér' pe la 1801 limba francesă era aici la noi totū așa de familiară ca și în Franța ⁴³⁾.

salp. Daciens, III, 7—11. — Buch, Moldauisch-walachische Zustände, Leipzig 1844. p. 104—5

42) Cara op. cit. p. 195: „Les ouvrages de M-r. de Voltaire se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyars, et le gût des auteurs fraçais servit aujourd'hui un objet de commerce dans ces contrées. si le patriarche de Constantinople n'avoit menacé de la colère du ciel tous ceux. qui liroient des livres catholiques romains et particulièrement ceux de M-r de Voltaire“. Er Raicevich op. cit. scrie „la Franceze e molto in voga, e vi sono anche delle Dame che la parlano.“ Asemenea și Fotino, op. cit. III p. 140.

43) Diarulū Spectateur du Nord, Dec. 1801 p. 317 (citată la Engel op. cit. p. 72): „Pendant que la France devenait barbare, il y a avait des pays barbares, qui devenaient français; la cour de Bucharest jouait à toutes sortes de petits jeux d'esprit; le Hospodar lui-même élevé par un français, ami des Français, parlant notre langue presqu'aussi facilement que nous, entouré d'une demie douzaine des

Între anii 1780—1810 aflăm în Muntenia instructori francezi, secretari francezi pe lângă domni, până chiar și bucătari francezi⁴⁴). Pe la 1804 se cetia în Bucuresci diariul francez *Le Courrier de Londres* „le plus abominable depuis la création du monde“, cum 'lă numesce S-te Luce, cu aceeași aviditate cum se cetescă adî cele mai infecte romane⁴⁵). În timpul revoluțiunii franceze o sumă de emigranți venise în Principate. Alară d'aceea, Franța 'și pusese ochii pe Principatele-române pentru scopurile sale politice și comerciale.

Și nemuritoriul Lazară ne spune, că limba franceză era la modă în Muntenia pe timpul seă⁴⁶).

Etă de unde se mai străcura câte-o rață de lumină, totu din occidentu! va se dîcă, limba și instrucțiunea franceză în țerile năstre datéză alundu din secolulă trecutū. și adecă mai de atunci de când Românii sub influința grecescă părăsescă scólele polone și se punn în contactū cu cultura occidentală, mai alesū franceză. Prin urmare precum bărbații însemnați în literatură în sec. alū 17-lea. ca Costinesci, Dositeiu, Cantemirū, Neculcea ș, a. suntū parte ómenī cultivati în scólele din Polonia, parte prin instructori în familie, parte pe la câte o scólă călugărescă prin mănăstiri, totū asemenea s'au cultivatū puținii ómenī mai răsăriți dela finele sec. trecutū și începutulă sec. 19-lea prin contactulă cu cultura occidentală, mai alesū franceză.

nous compatriotes expatriés, d'ont il avait fait sa société intime, leur donant l'exemple de mêler de la reflexion et de la Morale jusque dans les plus frivoles amusements.“—Totū asemenea vorbesce și Wilkinson în *Tableau historique de la Moldavie et Valachie* traduit par K... Paris. 1821 p. 117, cu deosebire că elū dîce că limba franceză ar' fi introdusă o ofieritū Ruși

44) Hurmuzachi, Documente II. 7, 14, 17, 49, 134, 177, 250 și 296 — Ienache Văcărescu, Ist. Impărat. Otomanî în Tesaurū de monumente II. 2. 287.

45) *Ibid.* p. 396.

46) P. Poenariū, Georgiū Lazară și sc'la română, Bucuresci 1872 pag. 25.

Câtă de miserabilă a trebuit să fie instrucțiunea grecă se poate conchide de acolo, că nici unul măcar din Români n'a pășit ca scriitorii în limba greacă, fie teolog, fie istoric, fie poet. Dacă ar fi existat o adevărată instrucțiune grecă, dacă ea ar fi fost în stare să atragă și să deștepte spiritele, ar fi trebuit ca și Românii din-coace să scrie grecesc, cum scria Românii de dincolo, ca Micul, Șincai, Maior și a. totă atât de ușor, ba poate mai ușor latinesc de cât românesc, se cum scria Miron Costin leșesc, și încă în poezie. Abstrăgându delă toate celelalte, singur acest fapt condamnă inapelabilă prestinsa instrucțiune grecă.

Dar' începe a se îndori de zile mai bune. În ală doilea deceniu ală acestui secolă răsare scôla națională. Georgiu Lazaru, prea învățat pentru a puté fi suferit de dușmani în patria sa, la 1816 trece din Trasilvania în Muntenia și deschide providențială scôlă delă St. Sava. ⁴⁷⁾

47) *Georgiu Lazaru* s'a născut la 1779 în Trasilvania la satulă Avrigă aprôpe de Sibiu lângă Oltu. Cursurile liceale le a făcut la Sibiu, celă de dreptă la Cluj. D'aici s'a dus la Viena unde a obtinut titlulă de doctor în teologie. Ună timpă însă el și a întreprut studiile aici, căci fiindă Viena ocupată de Francesi a fostă înrolată în corpuț tehnică ală topografulor. Lazaru mai obtinuse și titlulă de membru ală Societății filologice din Halle. La 1814 se hirotoni arhidiaconă pe lângă episcopulă din Sibiu, și totă-odată i se conferi catedra de catehetă în seminariulă d'acolo. Devenindă vacantă scaunulă de episcopă ală Bănatulă concure și elă, dar' inimicilă deșteptării Românilor lă respinseră dicendă, că este prea învățat. Din causa unei predice ținute în biserică veni în disensie cu episcopulă Moga, și ne mai putendă suporta o asemenea pozițiune, la 1816 trece la Bucuresci unde deschise celebra scôlă delă St. Sava. Grecilă vedendă pericolulă ce pregătesce scôla lui Lazaru întrigară și după cincă ani lă alungară. Elă se retrase la loculă seă natală, unde reposesă la 1823. Scrierilă delă elă nu ne-au rămasă de câtă :

1) „*Versury de laude în limba Daco-Romaneasca*“ la nunta împăratulă Franciscă, tip. Viena 1808 (N. Densușiană, Analele Acad. Rom. ser. 2, t. II sect. I. p. 116).

2) Povățitorulă tinerimei cătră drépta cetire, Buda 1826 edit.

Pe lângă instrucțiune și diaristică mai vine teatrul (vezi Teatru) și spiritul de asociațiune. În Muntenia Eliade cu Constantin Goleșcu pună fundamentele unei societăți ale cărei ținte erau ridicarea învățământului, fondarea de diare în limba română, tipărirea de cărți, fondarea teatrului național, „eșirea din regimul fanariotă” prin reforme, căci regimul fanariotă nu mai exista de drept, dar de fapt trăia încă în spiritul și deprinderile societății. Societatea lui Eliade-Goleșcu nu era numai atât, era un guvern spiritual, dar’ în adevăr slab în formă, fiindcă puțin în înțelegea, slab prin lipsa de practică, neînchegat și chiar împedat prin ambițiunile totu-de-una mari și intransigente la cele dintâi avături, tare însă prin ideile aruncate, cari ca și focul consumă mereu, în tăcere, aproape neobservate la temelii putrede ale societății vechi. Emigranții munteni pe de altă parte formase în Brașov o societate secretă ală cărei sufletă se vede a fi fost I. Cămpineanu. După mărtea lui C. Goleșcu, Eliade împreună cu Cămpineanul formară societatea filarmonică, care dede un nou avântă vieții sociale și politice⁴⁸⁾. Intru toate, aceleași lucruri se întâmplă și în Moldova. Spiritelă deșteptându-se și agitându-se totu mai mult, și cu deosebire în contra vechei stări de lucruri, o samă din vechii boeri, fie pentru-că crescuse așa, fie că ’i ațița protectoratul rusescă, după 1840 începă o reacție, ca să sugrune avântulă. Spiritulă însă pusă odată în mișcare le răspunde cu 1848. Acestă ană însă o mare parte din cei mai activi barbați îi aruncă ca esilați în străinătate. Astă-felă centrulă mișcării naționale politice și literare se strămută în străinătate, cu deosebire la Parisă. Acestă este a se înțelege cu deosebire despre Muntenia. Moldova mai puțină mișcată

48) Despre aceste societăți vezi Eliade, *Equilibrul* între antitesă, Buc. 1869 p. 77 sq. Despre activitatea lui I. Cămpineanu, I Ghica în *Analele Acad. Rom. Ser. 1, t. II. Sect. 2* (1890) p. 4 sq.

chiar în 1848, și avându fericirea de unu bunu domnū, ca Gr. Ghica, reîncepe și continuă mai în liniște lucrările de deșteptare și consolidare națională. Cu tractatul de Parisū (1856—1860) se răvarsă peste amëndouē țerile valurile agitate, din carī avea să iēsă *România*, ca ȕina din mitologie din valurile turburī ale mării!

Dēcă influința culturei franceze dincóce de Carpați datéză încă din secolulū trecutū,—dela 1821 încóce, cu deosebire însē de pe la 1830 începe a deveni totū mai mare și chiar cotropitóre. Când 'ți va pune cine-va o sumă de lucrurī înainte, unele cu aparentă strălucitóre, altele fără vre-o aparentă ce s'ar' impune—despre tóte însē nu ai nici o cunoscintă,—și ți-ar' ȕice să alegi din ele: nu încape îndoélă, că nouē din ȕece și-ar' alege cele strigátóre. Acésta s'a întēplatū și cu educațiunea nóstră în străinătate, în Franța. Atrășī de lustrulū esteriorū și neînțelegēndū, că aiurea zace binele ascunsū, că lustrulū nu este binele însuși, ci numai adimenirea materială, o flóre crescută pe urū pământū deja bine cultivatū, seduși, ȕicū, de acéstă aparentă, tinerimea în marea majoritate. în locū de a-și cultiva și ea terenulū ca să ajungă în modū naturalū la asemenea lustru, neglijeză fondulū, se impenéză numai mechanicsce pe de-asupra cu așa numită „pelea leului“, și multī în locū de simbure se întorcū acasă numai cu găócea.

Influința adimenitóre a vieții esterióre de o parte, ér' d'alta șederea mai îndelungată în străinătate, aduceaū cu sine naturalminte desprețuirea celorū d'a-casă, și uitarea celorū naționale. Cu dreptū cuvēntū ómenii, ce cumpēniaū lucrurile seriosū, începuse a se îngriji de noua direcțiune ⁴⁹⁾.

49) Poetulū Constantinū Stamatī d'în Basarab'ia, vȕȕēndū acestū reū spirítū în Moldova. le adreséză Moldovenilorū între altele acestea :... „la voi astăȕi nu se deosebesce rēulū de bine. căci voi onorați mai multū petrecerile de cȕtū îndeletnicirea cu trebile ce aducū folosū. voi prețuiri mai multū ostenéla dascálului ce vȕ invață a juca seū a

Nu începe îndoelă, că contactul nostru cu civilizațiunea occidentală a adus multă, foarte multă bine, dar' totu' atâtu' este de adevăratu', că a adus multă rău. Unu' plus în bine a depinsu' și va depinde, decă spiritul publicu', decă cei mai bunî, voru' sci și voru' putu' să îndrepte totu'-de-una mersul lucrurilor astu'-felu', în câtu' răulu' să devină impotentu' față cu ideile sănătose naționale.

Pe când astu'-felu' se petrecu' lucrurile dincăce de Carpați, Româniî de dincolo continuă opera de regenerare mai departe. Li se ridică însu' nouă și seriose pedecî. După o lungă amorțire, la 1744 Româniî reclamă drepturi politice. Li se denégă bruscă. La 1784 sub Horea le reclamă cu arma în mână. Revoluțiunea este sugrumată. Horea cu ai sei trasu' pe rôtă. Drepturi nu obținū, dar' împăratul Iosifū II le acórdă ôre-carî ușurări⁵⁰⁾ Spiritulū timpului impinge înainte. La 1791 Româniî în frunte cu amēndoi episcopii reclamă de nou vechile lorū drepturi usurpate. Se înțelege, ér' fără rezultatu'. Tôte aceste mișcări însu' ale Românilorū pusese în fine pe cugete pe usurpători. A denega drepturile era mai ușorū, căci aveau putere, a justifica însu' era greū. Și fiindu'-că Româniî începuse a-și apăra și în scrisū drepturile lorū, usurpatoriî începū și ei a le combate nu

cânta, de câtū a meșterilorū ce vū lucrūză uneltele industriei și-a plugăriei; orășenii vostri mai multū gândescū la ghidușii teatrului veniți din țeri străine:... de câtū la celū ce aŋ lucratū unū anū la opera ce s'au jucatū pe scenă macar fie și romănu', sēu voi mai multū lăudați pe virtușii musicanți ai Europei, sēu pastrefurele lui Arifaga de câtū pe acei ce au scrisū istoria patriei: Cantemirū, Urechie, Costinū și alți'. (Musa romănă. p. 487—8). „O! dragilorū mei romăni! voi sunteți vrednici de plânsū, căci cu greū vū este să vū desbinați de cele ce ați deprinsū, și vouă v'ar' trebui unū tatonū sēu unū Fabricius alū Romanilorū, care cu *vargă de ferū* sū vū îndrepte pe calea cuviintū” (Ibid p. 990—1).

50) Veđi despre acestea N. Densușianu, Revoluțiunea lui Horea, Buc. 1884—P. Ilarianū. Istoria Rom. din Dacia super. I. p. 174 sq.

numai cu forța brută, dar' și pe cale literară. Astfeliu după războiul cu *sânge* începe și războiul cu *negrelă*⁵¹⁾ — Maghiarii vedându deșteptarea Românilor, ai căroră copii începuse a inunda nu numai scólele loră proprie, dar' și cele străine, prevădându, că, fiindu ei numeroși, nu voru puté să-i mai țină îndelungu în supunere, 'și punu în capu să-i maghiarizeze. Maghiarii, când vedu avântul Românilor, cu înspăimântare 'și aducă aminte de originea acestora. „Acestu popor (Românii) care 'și trage începutul și limba, parte mare, dela gîntea cea mare a Romanilor, în cursu de mai multe secole, nu și-a uitatu nici de cum de acestu începutu mărețu,—orî-câtu s'a dejositu prin apăsare și *bucăfire*... Planul și speranța loră este: unirea tuturoră poporațiuniloră, cari suntă de originea și limba loră română, într'o națiune și o țără“⁵²⁾. Aceste aspirațiuni ale Românilor, unitatea limbei și a religiunei și „cele două principate“ începuse a-i înspăimânta. Dreptu aceea Maghiarii voru prin introducerea limbei maghiare în toate funcțiunile statului și chiar în biserică, să maghiarizeze în timpul celu mai scurtu pe toți Românii⁵³⁾. Românii, deși în luptă cu mari greutăți și neajunsuri, de-o parte lătesc și perfecționază instrucțiunea națională, de altă parte profită de scólele străine pentru a se cultiva. Pe la 1821 sta slabă instrucțiunea poporului, care se mărginia numai la catechismu, rugăciuni și po-

51) Memoriul cunoscutu sub titlul de *Supplex libellus Volachorum*. prin care Românii reclamă la 1791 drepturile, a provocatu o literatură întregă în care Maghiarii și Sasi' i combăteau cu vehemență.

52) Așa scria unul din făuritorii planului de maghiarizare, Nicolaș Veșenlenyi pe la 1843. (P. Ilarianu op. cit. II. p. 268 sq.).

53) După-ce dela 1791 începă a introduce cu încetul limba maghiară în locul celei latine în administrațiune, prin legea dela 1830 art. 8. o introduseră definitivu în administrațiune și justiție; la 1836 proclamă limba maghiară de limbă diplomatică în totu organismul statului, chiar și în afacerile bisericesci și scolastice; la 1839—40 aducă legi pentru maghiarizarea totală a bisericei diverseloră națiuni. (P. Ilarianu. Ist. Rom. din Dacia super. II. XXX—I).

runcii ⁵⁴). La 1833 Săborul cel mare ordonă să-se facă scôlă în fie-care parohie cu „dascălu harnicu“ și să țină scôlă cu amëndouă sexele de tòmna până primăvëra ⁵⁵). Samuilă Vulcană (1758—1830), neuitatul episcopu de la Oradea-mare, protectorul învățaților ardeleni persecutați de episcopul Boba dela Blajă, fundeză liceul dela Beiuș. S. Vulcană, ca un adevărat mecenat, devenise centrul mișcării literare peste munți în această epocă. El a adăpostit și ajutat la nevoi pe Șincal, Maioră ș. a. ; cu spesele lui s'a tipărit Lexiconul de Buda. El era fin de țerană născută chiar la Blajă (sat). Marele sinod din 1833 dela Blajă cere ca scôlele naționale să fie sub direcțiunea supremă a episcopului, pentru a fi astă-felă ferite de influințe străine ⁵⁶). Dar' Românii și acum mereu erau împedecați de a-și face scôle. Brașovenii înainte de 1848 au purtat procesul formal, ca să-și pôta ridica gimnaziul, și naturalmente l'au perdut, în câtă numai după 1848 au putut să-l ridice. Deșteptarea poporului pe lângă scôlă lua avânt și prin preoțime, care în scôlele și în seminariul din Blajă începuse deja din secolul trecut a primi o instrucțiune înaltă.

Încercările Maghiarilor de maghiarizare violentă prin tôte mijlocele fanatice ca : „*totul omul pe care-lă pôrtă pământul și-lă acopere cerul, să fie om și maghiar*,” agită spiritele totă mai tare. până când Românii le răspunseră cu marea adunare dela ³₁₅ Mai 1848 în Câmpul-Libertății dela Blajă și cu luptele ce urmară după acesta. Între anii 1850—1860 sub guvernul absolutist avântul național fu în formă năbușit, în faptă însă prin o mai leală administrațiune, prin venirea în capul bisericii române a doi bărbați activi, Șuluțin în Blajă și Șaguna în Sibiu, instrucțiunea poporului luă

54) I. M. Moldovanu. Acte sinodale, Blaj 1872. II. p. 70 pct. 7.

55) Ibid. II p. 65 pct. 8.

56) Ibid. II p. 66 pct. 13.

unū aventū totū mai mare. Prin acēsta spiritulū naționalū nu putea de câtū sē-se întărescă. Pe când însă și acestū guvernū voi sē introducea totū mai adâncū germanismulū, evenimentele din Italia (1859) 'i dederă lovitura de mörte.

* * *

Din espunerea făcută în capitolele de pân' aici rezultă că în intrēga evoluțiune se potū distinge următoarele perióde :

Periodulū I dela colonisare, a. 107 d. Ch., până la aparițiunea ântăiei cărți românesce tipărite, a. 1544. Acestū periodū 'lū vomū împărți în trei epoce : epoca romană (107—274), epoca invasiunilorū (274—1300), și epoca nōuei reconstituiri, până la aparițiunea literaturēi (1300—1544).

Periodulū II cuprinde timpulū dela a. 1544 până la 1780, când apare ântăia gramatică a limbei române. În acestū periodū distingemū dōuē epoce, și anume : cea dintăiu dela 1544 până la a. 1698, când o parte din Româniī de peste Carpați încheie unū pactū religiosū cu Roma, faptū de mari consecințe pentru deșteptarea și cultura Românilorū în generalū, și care coincide cu introducerea generală în biserică a limbei române în loculū calei slavóne.

Periodulū alū III-lea dela a. 1780 până la 1860, în care se cuprindū éráși mai multe epoce, și adecă epoca ântăie dela 1780 până la aparițiunea ântăiului diarū românescū la 1829; epoca a dōua de aci până la 1848, și în fine epoca a treia dela 1848 până la 1860, când prin unirea Principatelorū-Române se întemeiează o nōuă viéță, și când totū-odată s'a scosū din scrierea românescă alfabetulū cirilicū și s'a introdusū generalminte celū latinū.

Periodulū alū IV-lea dela 1860 încóce.

PARTEA SPECIALA

CAPITOLŪ I.

Literatura populară.

Înainte de a se nasce literatura noastră scrisă, esista deja literatura populară născută în sinul poporului în decursul secolilor, și la acărei creațiune a contribuit un lung șir de generațiuni. Acastă literatură este de-o estremă importanță nu numai ca oglinda geniului, ca atestatul de nobleță spirituală a Poporului-Român, ci totu-odată și ca fond, ca sorgent pururea viu și limpede din care trebuie să se adape literatura înaltă, cu deosebire poesia. În ea se exprimă geniul, caracterul, credințele, datinele, bucuriile și suferințele, în scurtă totă viața internă și esternă a unui popor.

De ore-ce literatura populară se nasce cu poporul în decursul timpurilor, ăr' cea mai depărtată origine a popórelor se perde în întunerecul secolilor, de sine se înțelege, că este imposibilă a determina în general, când s'a născut această literatură nescrisă. Originea ei este însuși geniul popórelor. În decursul secolilor însă, prin contact, prin amestecare, în fine prin migrațiune, au împrumutat unele dela altele. Este cu totul absurdă ideia, că literatura populară s'ar' fi născut din cea scrisă, când șim că și popórele, cari nu cunosc scrisórea, au literatura lor populară, și foarte multe chiar și dintre operele cele mai mari s'au născut din literatura populară.

Literatura populară se împarte în două: literatura populară nescrisă, care 'și are originea directă în popor și care elă a creat-o spontan în decursul seco-

liloră, s'a păstratŭ prin trecere din gură în gură, din generațiune în generațiune, și în literatura populară scrisă, în generalŭ de origine străină.

Amândouă după formă se împartŭ în poezie și în prosă. Atâtŭ avuția însă, câtŭ și importanța acestorŭ două feluri de literatură este foarte deosebită. Pe când literatura nescrisă este sânge din sângele poporului, sufletŭ din sufletulŭ lui, viață din viața lui, și prin urmare icóna vie și nemuritoare a poporului din nóptea timpurilorŭ până va trăi, și după mórtea lui chiar, — pe atunci literatura populară scrisă este unŭ veneticŭ care s'a furișatŭ în altarulŭ și s'a încălđitŭ la foculŭ nestinsŭ alŭ imaginațiunii poporului. Pentru aceea această literatură furișată pe diverse căi, nici nu are putere și viață, ea stă lipită, ca unŭ parazitŭ, numai până la unŭ timpŭ și apoi dispare, séu este eliminată.

Literatura populară nescrisă

Poesia

Genurile poetice sântŭ în generalŭ mai vechi de câtŭ cele în prosă, căci omulŭ, înainte de a cugeta, simte, și sentimentulŭ și-lŭ exprimă în formă poetică. Și între genurile poetice însă unele sântŭ mai vechi, altele mai nouă. Acesta însă nu depinde atâtŭ dela epoca lorŭ de nascere, câtŭ mai vĕrtosŭ dela spiritulŭ ce domină în ele, căci unele de și cele mai vechi ca origine d. e. poeziile lirice, ca fondŭ și formă însă schimbându-se mereŭ cu impregiurările și chiar cu individulŭ, sântŭ totŭ-de-una nouă; așa sântŭ la noi doinele și horele. Altele, care sântŭ de origine religiósă-sacramentală cum sântŭ colindele și până la unŭ punctŭ și bécetele, ori sântŭ de unŭ înțelesŭ și întrebuintare mistică, cum sântŭ descântecele și vrăjile,—tóte acestea și ca fondŭ și ca formă s'aŭ păstratŭ mai vechi. După acestea unŭ aerŭ mai vechiŭ respiră cântecele bătrânesci.

Colindele în fondă suntă himne religiöse din epoca păgână primitivă, adresate sórelui ca deũ, cântându bunătățile lui și lăudându l faptele ca eroũ, întogmaĩ precum se cântă și se laudă sórele seũ Agni in himnele vedice. Cu timpulũ însẽ precum unele himne vedice aũ luatũ forma de gratulațiunl, totũ asemenea suntũ și la noi unele colinde de gratulațiunl d. e. colinda de fată mare, de feciorũ, de păstorũ, de preotũ, de copilũ, de ferestă ș. a. De-aici a urmatũ împărțirea colindelorũ in religiöse și lumescel, care adeseorl trecũ in genulũ narativũ, întogmaĩ precum din vechiulũ himnũ aricũ s'a derivatũ cu incetulũ cântulũ epicũ. Colindele religiöse s'aũ amestecatũ adese-orl cu idei și personagie din ciclulũ creștinũ, mai nici-odată însẽ nu s'a pututũ face o contopire deplină, ci totũ-de-una elementulũ și ideile vechl mitice aũ rãmasũ precumpënitore. In tôte colindele și religiöse și lumescel se află de ordinarũ după fie-care versũ refrenulũ sacramentalũ : *Lerũ Dómne !* mai rarũ : *Florile dalbe seũ Dorile dalbe !* *Lerũ* este *Liber* și anume *Jupiter Liber*, adecã «deulũ datãtorilũ de bunãtãți (Sórele)», ér' *Florile dalbe seũ Dorile dalbe*, este refrenulũ care in timpurile primitive se aplica dupã fie care versũ in așa numitulũ himnũ seũ rugãciune de diminėtã ¹⁾. Colindele se cântă dela Crãciunã pãnã la Bobotézã, cu deosebire însẽ in nóptea de Crãciunũ. Numele de colindã este strãvechiũ aricũ a cãrei formã mai vechie s'a pãcatũ la Greci in *zαλιιδέω*-mẽ invêrtescũ, *zαλιιδήθρα*-locũ de invêrtire.

La Romanĩ la 1 a fie-cãrei lunl se anunța *Nonele* prin strigare (lat. calare), și din acestã causã s'a confundatũ

1). Unũ studiu alũ nostru amẽnunțitũ asupra tuturorũ acestorũ ces-tiunl a se vedẽ in *Revista crit.-lit.* I. (1893) : Colindele și himnele vedice p. 1—15, Refrenulũ colindelorũ p. 50—63.—S. Manguica, *Cãlindãrũ* 1882 art. „Colindã”.

înțelesul, cu tóte că *calendae* e totu de-o rădăcină cu *καλινδέω* și nu de la *calare* ²⁾.

Și fiindu-că Colinda se cânta cu deosebire la *întórcerea* séu nascerea sórelui, care la Români se numea *natalis solis invicti* și se sêrbătorea la 25 Decembre întogmai ca Crăciunulă la noi, de-aci «*cânteculă de întórcere*» séu *colinda*.

Colecțiuni : A. M. Marienescu, *Colinde*, Pesta 1859. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 14—95. — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți 1888. — T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași p. 38—104. — T. Daul, *Colinți etc.* Aradă 1890. — A. Bârseanu, *Cinci-șeci de Colinde*, Brașovă, 1890. — I. C. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*. Buc. 1893. p. 233—257.

Cântecele bêtrânesce suntă poesia eroică a poporului română. Dintre tóte speciile de poesie în acésta se deosebescă mai bine diversele epoce: vieța istorică a poporului în aceste cântece s'a imprimatū mai adâncū. Dêcă amă posedé o colecțiune de asemenea cântece adunate, nu acum, ci în fie-care epocă, acésta ar' fi adevêrata nóstră istorie

Epocelē însē se împingū și se alungă una pe alta, aparū pe scenă alte idei, alte năcasuri, aspirațiuni, trebuinte, alte personagie; cele vechi începū a se întuneca în amintire, a se amesteca și chiar contopi cu cele nouē. De-aici provine, că cântecele cele mai vechi suntū mai puține și cu câtū ne apropiemū de timpurile mai nouē suntū mai numêroșe; cele vechi suntū mai liniș-

2). Originea dela *calare*, dată de filologii vechi și noi, s'a datū din causă că nu se cunoscea originea istorică a cuvântului, fără de care, în asemenea lucruri, etimologia făcută numai după asemnări de cuvinte n'are nici o valóre. Apoi dela *calare*, ar' fi rezultatatū *Calandae*, care formă nu se află în tótă latinitatea. Er' dêcă *Colinda* nóstră ar' fi din *Calendae* atunci ar fi trebuitū sē resulte *Colēndă*, *Colindă* este forma populară mai vechie de câtū *Calendae*, și este formată cu sufixulū *-ινδα* (-inda).

tite, mai contemplative, cele mai noue mai agitate, mai vii.

În aceste cântece se deosebesc trei epoci : una mitică, din care până'acum puține piese s'au adunată, între care amintim : Sorele și Luna, Iovanu Iorgovanu, Șerpele, Bălaurul ; alta mitică-istorică : Miulă Cobiulă, Meșterul Manoli, Toma Alimoșu, Pănușulă Codrilor, Inelul și Năframa, Ghemișu ș. a.

Cea mai însemnată și mai avută este epoca istorică, care posedă două feluri de cântece bătrânești, unele al căror subiect sunt luptele cu invazorii, cântându pe Novăcesci, Marcu viteazu, Stefanu, Mihaiu, Iancu-vodă (Huniadi), Calomfiresci, Buzesci, ș. a. Multe din aceste cântece sunt trecute din celelalte epoci pe personaje noue analoge, și mai cu samă cântecele despre Novăcesci și despre Marcu, trebuie să fi cântece străvechi trecute asupra unor personaje noue și confundate cu evenimente mai noue. Afară de aceea aceste cântece despre Novăcesci și Marcu formază prin estensiunea și varietatea lor cel mai mare și adevărat *ciclu epic popular* al Românilor. Rămâne însă ca de-aici înainte să-se adune în totă estensiunea variantele sale, pentru a pute fi apreciat după valoare.

O adoua specie sunt așa numitele *cântece haiducesci*, cântece eroice în fond, dar' în alt sens. Eroul luptă cu despoietoriul străin furios în țară, cu cio-coiul, care nu luptă cu arma fățiș, ci dă pe dindos, despoe și face imposibilă viața, ca domnul său ca funcționar, înaintea cărora bietul român «an' întregi s'a judecat și nimic n'a câștigat», ca proprietar, ca arendaș, ca negustor, ca cărmăru. Originea și fondul lor, ca și caracterul haiducului său a «feților de codru verde», se ilustră nu se poate mai bine în următoarele :

N'am lățca la chimiră
Să mă pot plăti de biră

Și de foî și de soldatū
Și de Iuda blăstematū. . . .

— — —
Bată-vē crucea ciocoî,
De-ași mai scăpa de la voi,
Sē mē tragū la codru éră,
Și sē facū dreptate'n țeră.
Când oiū vedé omū săracū
In chinirū mâna sē bagū
Și de chinū și vaiū sē-lū scapū. . . .

— — —
Hai copii la cei stejari
Sē tăiemū niscai-va pari,
Țera sē ne-o țarcuimū
Și de iesme s'o ferimū !

Ast-felū elū apucă in codru, de unde cobóre ca unū fulgerū, 'și rēsbună suferințele și nedreptățile, mai scapă icī-colea pe frații seî, seū îi ajută cu ce ie dela ciocoî, și mai aruncă spaima in croncani. Acesta este originea cântecelorū hăiducescī răspândite la toți Româniî, căci toți aū suferitū într'o formă. Aceste cântece fôrte adese ori suntu de o energie și unū coloritū neimitabilū, și aflămū depuse in ele sentimente nu numai de unū înaltū patriotismū, dar' și de-o umanitate neîntrecută. Cei mai renumiți hăiduci deveniți legendari suntu : Corbea, Pinteia, Bujorū, Tunsulū, Darie, Jianulū ș. a. Unū tipū teribilū și admirabilū totū-odată de hăiducū, cu numele Burlă, dela finele sec. 17-lea, ni-lū descrie Cantemirū.

Colecțiunî : V. Alexandri, Poesii populare. Buc. 1866. — A. M. Marienescu, Balade, Pesta 1859 și 1867. — M. Pompiliū, Balade, Iași 1870. — S. Fl. Marianu, Poesii populare române, vol. I. Cernăuți 1773. — M. A. Caramfilū, Cântece pop. Huși, 1892. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 418—688. — I. P. Reteganulū,

Trandafiri și Viorele, Gherla 1886. — Frâncu-Candrea, Români din munții apusei (Moșii). Buc. 1888. — I. G. Bibicescu, op. cit. p. 261—347. — S. C. Măndrescu, Literatură și obiceiuri populare. Buc. 1892 p. 174—191. E. Sevastosu, Căntece moldovenesci, Iași 1888.

Bocetele numite în unele părți *Cânteculă dorilor* sunt cântece la morți. Femeile seî fetele care le cântă se numesc bocitoare. Bocetele sunt foarte vechi, ele s'au dezvoltat din vechiul himn religios intogmal ca colindele, pentru aceea conțin și bocetele idei mitologice. Importanța lor însă de căpetenie zace aiurea, în sentimentul adânc de respect, iubire și doișie familiară în sinul poporului dela țără. Sub sunetul aspru și rosu de dila grele, țeranul român ascunde o inimă de aur, un sentiment dulce și fierbinte pentru ai sei. Iubirea de mamă primază pe cea de tată, ér' cea de tată pe cea de frați și surori :

De-ar' fi tata câtu de bun
Totu țipă copii 'n drum ;
De-ar' fi mama câtu de rea,
Toți îi stringe lângă ea.
Și la frați și la surori
Mergi pe anu de două ori,
Er' la mamă și la tată
Mergi în totă ziua-odată.

Plânge casă, plânge masă,
De tată sunteți rămasă !
Plângeți uși, plângeți ferești,
Plângeți tuspătru păreți,
Că de astăzi rămâneți ;
Ca de-acuma tatuca
În casă n'a mai intra,
Nici nu s'a mai hodini,
La ferești n'a bocăni,
Nici ușile n'a deschide,

Nici la copii n'a mai ride.
Drăguțulu nostru tătucă,
Câtă ai trăit ai lucrat
Pentru trei scânduri de brad ;
Câtă ai trăit ai muncit
Pentru trei coți de pământ ;
Decă tătucă nu creși,
Haida la mormentu și veși.

Mama plângendu-și fiica :

Scôlă, scôlă Mărióră !
Că mămuța dumi-tale
Diminéța s'a scula
Prin totu cotulu te-a căta
Totu Măriór'a striga.
Scôlă Mărióră, scôlă !
Că mămuța dumi-tale
Multă supărare are,
Că Dumineca venea,
Frumușelū mi te gătia,
La biserică te pornea.
Dela biserică veneai
Bine nu te hodiniaî,
Și la jocū mi te porniaî
Dumineca mi-ă veni
Ea pe cine mi-a găti
Decă dumneta nu-î fi.

O adâncă duioșie 'ți cuprinde sufletulū cetindū aceste cântece, care ne desvêlescū o pătură nouă a inimii poporului românū, atâtū de avuță în mari și nobile sentimente.

În aceste bôcete aflămū adese ori imagini neîntrecute.

Dragele nóstre picióre,
Tare-aū fostū, străbătătoare,
Iar de-acuma
Din picióre

Mintă 'n flóre,
Din căpote
Rujî bătute
Din mânuțe
Flori albuțe,
Din guriță
Tămâiță.

Dragii noștri ochișori
Cum s'orî face pomișori,
Din sprâncenene
Viorele.

Intre multe altele, aflăm în bécete o particularitate, care trebuie s'o însemnăm aici. Nu numai cei mai tineri cătră cei mai bătrâni, dar și aceștia cătră cei mai tineri, până și părintii cătră copiii lor se adresază cu *dumneata*. Acésta 'și are originea în adâncul cultu ce-lu are poporul român pentru cei morți. Nu pentru-că mortul devine mai străin față cu al seî i se adresază cei ce-lu plângu cu *dumneata*, ci pentru-că mortul devine *ună geniu*, o ființă supra-naturală și în generalu considerată ca bine-voitoare față cu al seî. Pentru aceea nenumărate suntu atențiunile și sacrificiile ce se adueu morților seî *moșiloru* ³⁾.

Cuvântul *bécetü* este de aceeași origine cu lat. *vox*, *voco*, *vocito*, a striga fig. a se văera, a se plange.

Colecțiuni: T. T. Burada, O călătorie în Dobrogea, Iași 1880. — Idem, Datinele popcrului român la înmormântări, Iași 1882. — S. Fl. Marianu, În mormântarea la Români Buc. 1892.

Doinele, suntu genulü eminentemente liricü alü poeziei populare române. Doina cântă dorulü și bucuria, iubirea și ura, veselia și întristarea, suferința și răsbunarea, speranța și desperarea. Fondulü doinei este în generalu *doiosü*,

3). A se vedé Revista crit lit. an. I (1893) p. 261—263.

de unde și-a luat și numele de doină ⁴⁾. În viața vechie, mai patriarhală, doina se mărginea la relațiunile intime, cu timpul cercul vieții lărgindu-se, s'a lărgit și alu doinei, așa avem doina haiducască, doina ostășască sêu de cătănie, care este de origine cu totul nouă ș. a. Doina ca espresiune spontană și fidelă a sentimentului, nu are rațiunea de-a fi și nici nu pôte esista, de câtă fiindă deplină înțelăsă de celă ce-o cântă, pentru aceea doina, dintre tôte poesiile populare, are totă de-una limba cea mai nouă ; cuvinte vechi, neînțelese, în ea nu esistă, sêu care s'arū păré că esistă, ele nu sunt vechi, ci dialectale, din graiul viū ală provinciei sêu ținutului unde o surprinde culegătorul. Doina este de-o înaltă frumuseță nu numai ca adâncime și văpaie de sentimentă, dar și ca sborū ală fantasiei, cutezanță de imagini, finețe de situațiuni, ciselare și plasticitate de limbă. Inceputul aprópe constantă cu „*frunđă verde*“ indică inspirațiunea directă din contemplarea naturei, și predilecțiunea Românului pentru viața câmpenască, în natura liberă. Italianii. aū de asemenea : Fior di viole ! Fior di trifoglio ! etc.

Colectiuni. Dr. I. U. Iarnik-Bârseanū, Doine Buc. 1885. V. Alexandri, op. cit. — S. Fl. Mariană, op. cit. vol. II. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 270—354. — N. A. Caramfilū op. cit. — I. T. Reteganulū, Trandafirī și Viorele Gherla 1886. — E. Sevastosū op. cit. — O miie doine — St. Munteanū, O sulă doine etc. Brașovū 1891. — I. C. Bibicescu, op. cit. p. 9—169. — S. C. Mândrescu, op. cit. p. 15—120. — În *Texte*

4). *Doiosū* este dela *doiū* care esistă și ađi în graiul pop. din Transilvania mai alesū în Valea-Hațegului cu înțelesul de dor¹ fierbinte, din care s'a formată *doina* păstrândū rădęcina și înțelesul intensū ală cavântului după cum 'lū esplică însuși poporul cu „cântecū dulce, viersū de focū“ (Iarnik-Bârseanu, Doine Buc. 1885 p. 3). Litvanicul *dainos* n'are de-a face cu *doina*, fiindă cu totul de altă origine și numai din întēmplare sēmēnă ceva cu doina.

macedo-române de Dr. M. G. Obedenaru Buc. 1991, se află mai multe doine s. cantece m. române.

Horele dize *strigături* și *chiuituri*, sunt mică poezie ce le recităză de regulă flăcăii, mai rară lăutariul, la jocul după tactu. In ele se amestecă gluma cu satira, răsfațule cu gentileță. Este ceva cu totul caracteristic, că ori-cât se pară ele de înșepătoare une-ori, totuși nu valămă, cu atâta fineță și impersonalitate sunt ele alcătuite. In general sunt foarte spirituale. Cele mai bune sunt care nu trec peste patru versuri. Când sunt mai lungi nu numai efectul se slăbesc mai ales prin recitare in decursul jocului, dar și perd și genul trecând între doine. Pentru aceea unii culegători le-au confundat cu doinele și vice-versa. Cele mai multe din horele din colecțiunea lui V. Alexandri și S. Fl. Marianu sunt doine.

Colecțiuni: Iarnik-Bârseanu op. cit. — V. Alexandri op. cit. — S. Fl. Marianu op. cit. v. II (1875). — St. Munteanu, op. cit. — S. C. Măndrescu op. cit. p. 121—171. O mică doine, strigături și chiuituri culese de mat mulți învățători zelosi, Brașov 1891.

Descantece, vrăji, farmece și desfaceri. Tote acestea constituie așa dicându poezia mistică populară, cuprindându, pe lângă gesturi și medicamente populare, și formule ritmice ce le rostesc cel ce execută aceste acte mistice și au, in credința poporului, destinațiunea loră anume. Descantecele intorc, alină și vindecă diferite bôle atât la omeni, cât și la animale. in general va se dică, facă bine. Vraja din contra țintesc a face rău d. e. a sili pe cine-va la ceva fără voia lui, a învrăjbi, a lua somnul copiilor, lăptele de la vaci, a lua mana din holda altuia și-a o duce pe holda sa ș. a.

Farmecele țintesc a face pe cine-va plăcut, atrăgător, și prin acesta a sili pe altul să-i placă de cine-va; el apoi se și numescă fărmece, ce adese ori este identic cu «i-a luat, i-a furat mințile».

Desfacerile au de scop de a strica se de a face față

cu ore-care imposibile vrăjile și farmecele.—Acastă specie de poezii populare este foarte vechie. In ea se află idei vechi mitologice amestecate cu creștine, pentru aceea s'aũ conservatũ adese-orĩ și cuvinte vechi, une-orĩ chiar neînțelese. La Poporulũ-romanũ erau foarte îndatinatẽ toate feliurile de farmece care se aflã ađi la noi. Ceremonialulũ și mijlócele suntũ totũ aceleași și la noi, s'aũ păstratũ însẽ și cuvinte și espresiuni întregi :

descânta lat. încantare.

descânta în aiũ lat. încantare in alio (Cato RR. 160).

legaturã, cu sensũ de a fãrmeca, lat. ligatura (Isidor).

Colecțiunĩ : S. Fl. Marianũ, Descãntece poporane romãne, Sucẽva 1886. — Idem, Vrãji, farmece și desfaceri. Buc. 1893. — T. T. Burada, O cãlãtorie în Dobrogea p. 269—276. — D. P. Lupașcu, Medicina Babelorũ. adunare de descãntece etc. Buc. 1890. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 356—398.

Rugãciuni populare încã s'aũ descoperitũ cãte-va, dar numai în spiritũ creștinũ (G. D. Teodorescu, op. cit. p. 188—189).

Poesii glumete și batjocuritoare încã posedẽ literatura nãstrã popularã și încã de çuprinsũ foarte variatũ, unele se raportã la viața de tãte dillele biciuindũ, mai în glumã, mai inadinsũ, diverse defecte și deprinderi rele; altele se raportã la poporele strãine conlocuitoare, dintre acestea cele mai numãroase satire suntũ la adresa țiganilorũ, și anume acelea care se raportã la biserica, mãnãstirea, pașcile, popii și sãntiil țigãnesci, se numescũ *Evangeliũ țigãnesci*, care se recitezã ca și când ar ceti evangelia.

Colecțiune : Satire poporane Romãne de S. Fl. Marianu Buc. 1893.

Proverbe Unũ genũ intermediarũ, ca formã, între prosa și poesia popularã, avemũ proverbulũ, ghicitãrea, idiotismulũ, frânturile de limbã și jocurile de copii. Dicumũ intermediarũ ca formã, cãci aceste specii utili-

séză, afară de idiotismă, asonanța, ritmulă și chiar și rima, ér' idiotismulă are câte-odată ună ritmulă mai pronunțată.

Proverbulă în limba populară se numesce *disă, di-cătóre*, mai rară *dicălă* și *vorbi bătrână sên din bătrâni*, și cuprinde rezultatulă esperiențeloră de secolă ale poporului, încătă abia este vre-o împregiurare în viétă, care sê nu-și aibă dicătóreă sa cristalisată în câte-va cuvinte cu forme alese. De-óre-ce viéta ómeniloră, în fondă, este aceeași oră-unde, și prin urmare și ideile încă se asemênă, pentru aceea și proverbele, ca nici o altă specie de literatură populară, sémênă adese-oră, ca oă cu oă, de la ună poporă la altulă, începândă din timpurile cele mai vechi până ađi și dela ună cornă ală lumei până la celalaltă. Suntă multe proverbe însê în care se oglindéză evenimente și esperiențe particulare ale fie-cărui poporă, a căroră cercetare și esplicare desvêlesce anumite epoce din viéta poporului. Acestea se numesce proverbe istorice.

Colectiună de proverbe : *Povestea vorbeii* de A. Pană Buc. 1847—1853.—*Proverbele româniloră* de I. C. Hincțescu Sibiu 1877.—Ună culegătoră-Typographă (I. C. Ispirescu) are mai multe proverbe în *Legende* ed. 3-a Buc. 1872 ér' o edițiune a proverbeloră cu variantele loră începută de Ispirescu a rămasă neterminată (v. Revista p. istor. archeolog. și filolog.).

Ghicitorile, care se mai numesce și *cimilituri*, suntă descrieri și definițiună figurate a diverse lucruri, făcute cu ună adânceă spirită de observațiune, încătă se facă posibilă ghicirea obiectului. Cam de regulă descrierea se face prin asemênări cu alte obiecte, și de cele mai multe oră suntă în versuri. Condițiunea esențială este sê fie scurte, 2—4 versuri. Unele ghicitori suntă numai nisce întrebări captiöse. Totă la *Ghicitori* trebuie socotite și ună felă de poesii numerice mai lungi, care însê se pară a fi mai multă de origine cărturărésă.

Colectiună : 118 ghicitori în *Legende* de Ună culegă-

torü-typograph, ed. 3-a Bucuresci 1872. — Câteva Ghicitori în *Basme* etc. de I. C. Fundescu, Buc. 1885. — G. D. Teodorescu, Poesii pop. Buc. 1885 p. 214—252 ér dela p. 252—256 poesii numerice. — Gr. Sima alü lui Ion, Din bëtrâni, ghicitori etc. Sibiu 1885.

Idiotismii suntü scântei ce aü rësãritü din frecarea limbajului cu vieța de tôte ðilele și pentru aceea aü totü-de-una unü volumü fôrte condensatü. Idiotismii mai nici-odată nu se potü traduce in altã limbã, ci trebuie acoperiți cu alți idiotismii analogi.

Colecțiune anume este numai una : Dr. I. N. Iarnicü, Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen, Wien, 1877. — In diversele lexicóne românesci se aflã adunați totü-de-una asemenea idiotismii.

Frânturi de imbã suntü espresiuni grele prin combinarea de cuvinte aspre. A se vedé asemenea frânturi la G. D. Teodorescu, op. cit. p. 266—7.

Jocurile de copii cuprindü formule tipice, in care se aflã de multe ori cuvinte onomatopoeice și de capriciü, și une ori chiar nume și fapte istorice, suntü presarate ici-colea chiar și cuvinte fôrte vechi.

Colecțiuni : P. Ispirescu, *Jucãrii și jocuri de copii*, Sibiu 1885. — G. D. Teodorescu, op. cit. p. 186—200. — P. N. Papahagi-Vürdüna, *Jocuri copilãresci* culese de la Români din Macedonia, Buc. 1893.

Teatru. Poporulü are și o literaturã teatralã, primitivã in formã, dar' fôrte importantã ca fondü. Acéstã literaturã dupã origine se împarte in dêuë pãrți fôrte bine deosebite una de alta. — Plugușorulü, Pãpãrudele și Orația la nuntã suntü dupã origine cele mai vechi. Plugușorulü este o datinã ce se practicã in séra spre anulü noü. Copiii cu unü plugușorü in miniaturã séu și fãrã plugușorü, avëndü numai bice, ér' in Moldova avëndü buhaiulü (taurulü)⁵⁾, umblã din casã in casã

5). *Buhaiulü* este o cofã séu doniã înfundatã cu pele la amëndouë capetele ca doba, la fundulü de susü se fixézã o curea séu unü mãnunchiü de códã de calü, și când trage de-acéstã se nasce unü sgomotü ca mugetulü unü taurü.

plesnindū din bice sēu mugindū din buhaiu și recitāndū cānteculū plugușorului. Datina, cum se vede lāmuritū, este de origine agricolă, adecă în onōrea divinităților protectōre ale agriculturēi, care la Romāni se serba togmai pe același timpū, ca Crăciunulū și anulū noi la noi, adecă Saturnalele și Opaliele (Saturnū și Ops).

Păpărudele, care invōcă plōia, suntū totū datinā vechie agricolă. La Grecii moderni se dice *Pirpiruna* unde sufixulū *-una* arată originea romană. *Orația la nuntă*, cuprinde recitativele rimate, ce se pronunță în decursulū nuntel începēndū dela pețire până la fine, în care se oglindeza tōte peripețiile prin care trece nunta. Recitativele suntū împreunate și cu acțiune d. e. la casa mirese, când o iaū s'o ducă la biserică, la mēsă etc.

Totū aici se ținū și *Cerbulū*, numitū *Cervulus* în datinele vechi de la Crăciunū la popōrele romanice din occidentū.

Brezaia și *Țurca* suntū asemenea vechi originī. Acestea însă consistă numai din acțiune fără cuvinte.

Colecțiuni: V. Alexandri, op. cit. Plugulū p. 387. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 138—154. și 208—211.

O altă parte cuprinde piese de origine mai nouă ca Iroșii, Stéua, Vifleimulū cu păpușile. Iroșii ca cuprinsū, întogmire și acțiune, suntū forma cea mai dezvoltată de teatru popularū. Dar chiar și numai acēsta arată că originea nu este curată populară, este cărturărăscă din timpurile propagațiunei creștinismului, în câtū piesa are togmai acestū scopū, séu mai bine, l'a avutū la începutū. Se pōte însă că sē-se fi amestecatū și contopitū și aici elemente din eredințele anteriōre. Originea cărturărăscă se vede chiar și din limbă, căci de și testele variēză, nici unulū nu are limba și spiritulū popularū. Din contră dialogulū păpușelorū, care se întogmesce adese-orī după localitățī, este popularū.

D. Cantemirū în «Descrierea Moldovei» ne amintescce despre unū felii de teatru țerānescū în Moldova nu-

mită «Calucei», în care persoanele se travestea. Nu este cunoscută mai de-aproape și cu atâtă mai puțină testul ce-lă va fi avută.

Cântecele ce le cântă cari umblă cu *Sténa* încă suntă de origine cârturărescă.

Colecțiuni: A Pană, Cântece de stea Buc. 1830. — P. Băncila, Colindele Crăciunului etc. Sibiu 1875. — G. D. Teodorescu. op. cit. p. 162—183 și 134—135. — B. Viciu, Colăcăritulă, Sibiu 1885. — S. H. Mariană, Nunta la Români, Buc. 1890 conține atâtă în testă câtă și la fine orațiunii de nuntă.

Povestea seú basmulă ⁶⁾. Subiectulă este în generală de natură cosmică și anume lupta între întunecă și lumină și de-aici între bine și rău, prin urmare povestea este o moștenire din vechia religiune primitivă, va se dăcă povestile suntă mituri. Ca agenți în povestă figurăză puterile naturei personificate ca d. e. Fătă-frumosă cu pèrulă de aură, Arghiră, Dorilă, Sucna-murga, Afină și Dafină, Voiniculă-floriloră; Consinđiana, Sândiana, Dina floriloră, Dina-Dineloră, Cenușerésă, Fata-din-buturugă, Fata-din-rodie, Fata de aură, Cloșca-de-aură, Calulă-de-aură, Cerbulă cu còrnele de aură, Dina munțiloră, Marți-séra ș. a. suntă personificațiunii ale luminei. Smeiă, bălauriă, Mama-păduriă, Scorpiă, Gheunóia, Međilă ș. a. suntă personificațiunile întunerecului. In asemenea condițiunii fantasia avéndă terenă liberă, povestile suntă în generală pline de cele mai frumóse, precum și de cele mai grozave închipuiră. Povestile suntă în generală în prosă, pentru aceea deși străvechi ca fondă, ca formă, ca limbă însé mergă cu timpulă, și cu graiulă locală ală naratoriloră. Pentru aceea povestile, afară de unele nume tipice, nu ne-aú păstrată urme de limbă vechie, de altă parte însé narațiunea liberă ajutată de sborulă fantasieiă aú creată cea mai

6). Peste munți în Transilvania cuvântulă *basmulă* s'a întrodusă numai prin literatură, căci acolo în poporă se dăce numai *poveste*.

dulce și luminosă prosă, în care legăturile de cuvinte, idiotismii, frase tipice, strălucesc ca diamantele de rouă atârinate dinmăreța de flori.

Cei dintâii cari au publicat la noi povești au fost: B. N. Stănescu care la 1860 tip. în Timișoara „Prosa populară, poezii“, ér' N. Filiomon și P. Ispirescu la 1862 în diarul „Teranul român“, a urmat apoi I. C. Fundescu la 1867 ș. a. Străinii însă începuse mai înainte a se ocupa cu poveștile noastre, și anume frații Schott publică la 1845 o voluminosă colecțiune de povești culese din Bănătu⁷⁾.

P. Ispirescu, *Legende și basmele Românilor*, Buc. 1882 (ed. 1-a 1862. etc.)

I. C. Fundescu, *Literatură populară* ed. 3. Buc. 1875, (ed. 1-a 1867, 2-a 1870);

Biblioteca populară a „Tribunei“: I. T. Mera: Ce n'a fost și nu va fi, Pipărușu Pătru, Cenușotca; G. Sima al lui Ion: Teiu-legănatu, Vladu și Catrina; I. Moldovanu: Fiica a nouă mame, Indărătniculu, Lumea proștilor; Mărgineanu: Nu știu—Impăratu, Dina împărătesa și péna ei alésă; Ioan Moța: Baba iadulu, Dina margarelelor, Doi Copii, Croitorulu și cei trei feciori.

Dr. I. G. Sbiera, *Povești populare românești*, Cernăuți, 1886.

I. P. Reteganu, *Povești ardelenesti*. Brașov, 1888.

I. Bota, *Culegere din cele mai frumoase povești*, Brașov, 1891.

În *Texte macedo-române* de Dr. M. G. Obedenaru, Buc. 1891, se află două povești macedo-române.

Legendele sunt narațiuni, care se rapórtă cu deosebire la persoane religioase din ciclulu creștinu și la loca-

7) Artur und Albert Schott. *walachische Märchen*, Stuttgart u. Tübingen 1845. — Dr. Fr. Müller, *Siebenbürgische Sagen*. Hermannstadt 1857. (ed. 2-a 1889). Fr. Obert, in „Ausland“ 1856 No. 30 și in *Magazin f. Geschichte, Literatur etc.* Kronstadt 1859 v. I. 112—121.

șurî sânte, cuprindû fapte miraculoșe. dar adese ori legendele aũ și unũ fondũ istoricũ. Cele mai multe din legendele religioșe la noi s'aũ importatũ prin literatura creștinã apocrifã, despre care mai în josũ, prin urmare ele arare-ori suntu într'adevãrũ populare; populare suntu legendele despre întemeierile unor mãnãstiri, despre unii cãlugãri, cari s'aũ distinsũ prin viața lorũ. Aceste legende nu s'aũ adunatũ încã, deși suntu fõrte importante.

Între legende trebuie numãrate și povestirile despre unele animale și mai alesũ paseri cum suntu cele din Ornitologia d-luî S. Fl. Marianũ, încãtũ ele nu iaũ forma de fabulã moralisatõre.

Tradițiunile, cuprindũ narațiuni despre persoane și localități, și totũ-de-una aũ unũ fondũ istoricũ fie câtũ de micũ. Ceea-ce le alterezã adese-ori este faptulũ, cã ele trecũ de multe ori de la unũ personagiũ vechiũ la altulũ mai nou, care se asemãnã cu celũ vechiũ; totũ asemenea se întẽmplã și cu localitãțile, aceeași tradițiune sã lãgã de diverse localitãți, care sã asemãnã, așã d. e. stãnca Babei-Dochiei o aratã locuitorii în diverse locuri în Carpați, Dumbrava-roșie încã se aratã în vre-o trei locuri. Aceste tradițiuni suntu de-o fõrte mare însemnãtate nu numai ca vechi și strãvechi amintiri istorice, dar totũ-odatã și pentru literaturã scrisã dãndũ celũ mai bunũ materialũ pentru poesi narative, balade, novele, romane ș. a.; cele mai frumoșe balade ale luî Bolintineanu cuprindũ asemenea tradițiuni; adese-ori tradițiunile oferã subiecte minunate pentru artele plastice¹²⁾. Nici aceste tradițiuni nu s'aũ adunatũ încã. Unũ micũ începutũ de colecțiune a fãcutũ Cronicarul Neculcea în „*O samã de cuvinte*“ și I. Fl. Marianũ în *Tradițiuni populare rãmâne*. Colecțiunii de tradițiuni nepublicate însã pãn' acum s'a fãcutũ una din inițiativa d-luî

12) Despre *Tradițiunile locale* a se vedã unũ studiũ alũ nostru în *Revista crit.-lit.* I (1883) p. 532—539.

A. Odobescu, alu' cărei rezultat se află depusă la biblioteca Academiei române, ér' alta a făcul'o d-lu' Nic. Densușianu pe basa Cestionarului publicatū la 1893 ¹³).

Anecdotele, numite și snóve și păcălituri, se ocupă în generalū cu viața de tóte zilele și mai totū-de-una aū unū fondū moralū. În ele se biciuiescū lăcomia, sgârce-nia, reința, lenea, beția, desfrêulū, fudulia, limbuția, prostia, fățăria, etc., nimicū nu scapă de limba ascuțită a anecdotei. Românulū, din firea lui istețū și mușcă-torū, a încadratū în scurte narațiunī toți pașii greșiți ai vieții dela țiganulū fără căpătaiū până susū la tronū și până în secretulū mănăstirei. Anecdotele oglindéză adese-orī și caracterulū etnicū alu' popórelorū cu care Românil aū venitū în atingere. Anecdotele, deși scurte și simple, suntū fórte avute și variate în invențiune. Cu deosebire în anecdote se oglindéză acea proprietate a popórelorū romanice și în specie a Românilorū, pe care vechii Români o concretizase în două frase: *italum acetum*=oțetū italicū și *ridendo castigat mores*=biciu-esce moravurile ridêndū! Acéstă putere a geniului popularū s'a desvêlitū cu deosebire creândū unū anume personagiū, care concretiséză minunatū întregū acestū caracterū. Acestū personagiū este *Păcală* care cutrieră lamea biciuindū defectele ómenilorū. Păcală nu este unū deū cădutū cum aū scrisū unii, elū este unū deū coborîtū între ómeni, și decă unora li se pare figura lui curiosă, acésta provine, căci curioase suntū defectele omenesci după care elū trage cu biciulū.

Anecdote se află, însē rimate, la Antonū Panū în *Povestea vorbeii* și în *O ședetóre la fêră*, *Pepelea* de Doc. T. Stamati, Iași 1851; Ispirescu, *Snóve* edit. 2 1879; E. Baicanū, *Palavre și anecdote* ed. 2. 1882

13) Nic Densușianu. Cestionariū despre tradițiunile istorice și anticitățiile țerilorū locuite de Români, partea I. Época până la a. 600, d. Chr. Inițiativa acésta, pe câtū suntemū informați, a datū unū fórte avutū secerișū și de o fórte mare importanță

I. C. Hîntescu, *Intemplările lui Păcală*, Braşov, fără dată ; *Cornicea Satelor*, Buc. 1875, culegătorul nu se spune ; *Din traista lui Moşu-Stoica de Sandu Pungă-Gólă*, Braşov, 1891.

Afară de colecţiunile citate pân' aici, s'a mai publicat literatură populară parte prin mici broşurele, parte prin diverse diare şi reviste. Cea mai mare parte din colecţiuni însă suferă de deosebite defecte. Unii culegători ca V. Alexandri, A. M. Marienescu, S. Fl. Marianu (colecţiunea din 1873, 1875) au crezut că este bine să le „întogmescă“, ba unii chiar să le „corecteze“ ; pentru aceea trebuie utilizate cu multă precauţiune. Antonu Panu s'a pus şi a rimat proverbele nerimate, prin acesta le-a stricat. Colecţiunile de povestii, anecdote etc. suferă de-unu altu defect. Culegătorii nici-odată nu le-au transcris de-a dreptul din gura naratorului, ci după ce au ascultat piesa, s'au pus şi au redactat'o. Pentru aceea asemenea colecţiuni pórta tóte, ca limbă şi stilu, timbrul subiectiv al culegătorului. Cât se perde prin acesta, este uşor de înţeles. Cu tóte acestea nu condamnăm ca fără folos tóte colecţiunile de pân' acum, este însă de dorit să se facă mai bine, culegătorii să procedă mai sistematic, mai cu îngrijire pentru ca să ne dea mai multe garanţe. Sunt unele colecţiuni însă, care anume le-am eliminat dintre colecţiunile amintite la fie-care gen de literatură populară. Sunt adecă unii, ca d. e. I. Créngă, care a luat povestea populară drept o canava pe care şi-a împletit ideile sale, frazele şi proverbele culese de ici de colea, în cât ne-a dat un fel de cărpituri cărturăresci cu pretenţii de povestii seú naraţiuni populare. T. M. Arsene spune singur că Basmele sale sunt „adăogite şi prelucrate“, dar fără pretenţii cărturăresci. Cum s'a putut vedé, posedem colecţiuni destul de numérose de literatură populară, sunt puţine însă, fórte

puține studiile făcute asupra acestei literaturi. Din lipsa acestor studii, ea nu și-a dat fructele, ce putea să le dea, cu deosebire n'a influențat de câtu foarte sporadicu, la unul și doi scriitori, literatura scrisă. Poezia populară a începută a influența asupra unora într'unu sensu rău, s'a apucată adevă unii să imiteze întru toate poezia populară turnându la doine, fără să țină samă că ei imprumută numai scheletulu său clișeulu, fără să potă imprumuta inspirațiunea și spiritulu, și în chipulu acesta în locu de poezii ne dau așa numite centone și cîmpituri cu frase străine. Poezia populară nu se poate imita, ci numai utiliza.

Colecțiunile, chiar cele mai bune, pentru a se pute trage toate foloșele din ele, trebuie cernute și studiate din diverse puncte de vedere. Asemenea studii la noi pîn' acum suntă foarte rari. Ele ceru nu numai unu studiu adâncu alu literaturii populare, nu numai o deosebită pătrundere pentru a pute desface toate încrețiturile fine ale acestei literaturi în care se ascunde ființa intimă a poporulu care le-a creat, dar scrutaătorulu trebuie să posedă și adânci și variate cunoștințe. În cele următoare amintim câteva studii făcute mai în adinsu.

A. Odobescu, Cîntece poporane în raportu cu țera, istoria și datinele Românilor în *Serieri* I. 171—192.— Idem, Răsunete ale Pindulu în Carpați, *ibid.* I. 193—236. — B. P. Hasdeu, Dina Filma, Goții și Gepizii în Dacia. Buc. 1877. — Idem, Cuculu și Turturica, în *Cuvinte din bătrâni*.— Ar. Densusianu: 1) Studiu asupra poeziei populare române, în *Analele Asociațiunei Transilvane*, 1866 p. 132—153; 2) Originea doinei, în *Familia* 1868; 3) Semo Sancus și Sămbele, în *Cercetări literare*. Iași, 1887, p. 104—120; 4) Epopeia română *ibid.* 1—29; 5) De unde vine mitulu Iléna Cosindeana? în *Columna lui Traianu* 1872 Nr. 8; 6) Colindele și himnele vedice, în *Revista crit.-lit.* I p. 1—15, 49—63; 7) Terfarii *ibid.* p. 193—201; 8) Din mitologia română *ibid.* p. 521—531. — Nic. Densusianu, *Scrutări mitologice în Familia* 1868 p.

199. seqq. — G. D. Teodorescu : Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român, Buc. 1874 ; Cercetări asupra proverbelor române Buc. 1877 ; Noțiuni despre colindele române, Buc. 1879. — S. Manguica în Calendarul din 1882, Brașov : Colinda, Păcală și petrecerea mortului. — Ovidiu Densusianu, Poesia pop. din punctu-de-vedere etno-psihologică, în Revista crit.-lit. I p. 145—159 și 241—256. ș. a.

Credințele și datinele nu se țin după formă de literatura populară, fac însă parte din patrimoniul total al poporului și contribuie împreună cu literatura proprie populară la descifrarea ființei etice a poporului și a vieții lui nu numai istorice, ci chiar preistorice. Tote acestea însă au o rolă foarte importantă în literatură, căci ele sunt depozitele convingerilor intime, a deprinderilor și a chipului de a fi al poporului, și fără de ele este cu neputință o adevărată literatură națională, căreia ele numai îi pot imprima sigilul originalității etnice. Pentru aceea studiul credințelor și datinelor este totu atâtu de indispensabil pentru literatura artistică ca și literatura populară însăși.

Acastă parte a vieții poporului nostru încă a început a se studia și deja avem unele lucrări destul de însemnate. Locul întâiu 'lă ocupă scrierile părintelui S. Fl. Marianu și anume : 1) *Nunta la Români*, Buc. 1890 ; 2) *Nascerea la Români*, Buc. 1892 ; — 3) *Inmormântarea la Români*, Buc. 1892. Ér' Elena Sevastos a publicat *Nunta la Români*, Buc. 1889. George S. Ionescu a publicat, „Mica Colecțiune de superstițiile Poporului Român”, București, 1888.

• Literatura populară scrisă

Acastă literatură este mai totu-de-una străină, rareori națională. Ea pôte să fie de origine curată po-

pulară, adevărată din literatura populară a unui popor străin, cum sunt povestile cunoscute sub numele de *O mie și una de nopți*, s'au de origine pură literară cum este *Alexandria*. De la introducerea Creștinismului s'a pus în curs o forță avută asemenea literatură cu scop de propagandă religioasă în general, care în urmă a degenerat în literatură de propagandă a dogmelor diverselor secte religioase. Această este cunoscută sub numele de *literatură apocrifă*, căci ea nu face parte din așa numita *sânta scriptură*, stă însă în legătură cu dogme religioase și cu personaje din ciclul creștin. Forțe desu și în acestea s'au întrebuințat povestiri curate populare pe dintregul, ori s'au împrumutat din ele motive și forme.

La Români s'a lăsat multă această literatură prin mijlocirea sectei religioase bulgare numită *Secta Bugomililor*, de la fondatorul ei popa Ieremie Bugomil, care a trăit în Bulgaria în sec. al 10-lea. Literatura bugomilică însă era cea mai mare parte tradusă din limba grecească cu adaptări la dogmele bugomilice. Er' asemenea literatură populară grecească, începând de la scandalosele *Povestiri milesiene* din antichitate, nu era o literatură de cultivare și edificare a popoarelor, ci de corumpere și disolvare lor. Pentru aceea și literatura bugomilică, care a propagat această literatură grecească, a fost fatală pentru Bulgari, căci etă ce dice un istoric al Bulgarilor: „Mai încolo Bugomilismul a contribuit la distrugerea vechei Bulgarie. Învățăturile lor posomorite au stins iubirea de patrie, au desbinat poporul în clase și l'au aruncat în brațele corupțiunii”.¹⁴⁾

Fără îndoială cărțile bugomilice n'au rămas nici la noi fără influință asupra clasei mai bune care le citea, după cum vedem că nu rămân fără grave consecințe timpuriile scandalose lăuate anume printre Români de mână străină și *primite de naivitatea și neglijența noastră!*

14) Iriček, Geschichte der Bulgaren p. 373.

Cele mai vechi urme la noi de asemenea literatură sunt :

1) *Varlaam și Josaf* în *Invățaturile lui Neagoevodă* (v. *Filosofia*) ;

2) *Textele mähăcene*, parte scrise parte copiate între anii 1580—1619. (v. lit. bisericească) ;

3) *Textele lui Popa Ioan din Sânpetru* scrise la 1620. De-aici încolo asemenea texte se înmulțescu totu mai tare. ¹⁵⁾

Pe lângă literatura în prosă există o asemenea literatură și în versuri. Cea mai avută în această privință este care se ocupă cu ciclul religiosu alu Crăciunului, cum sunt cantecele de stea, colindele diecesci. adecă făcute de popi și de dieci pe basa legendei crestine, I-rođii, Vifleimulū, apoi cantece la pomeni, la nunte, la veselii, la morđi ș. a. Tote aceste poesii sunt în generalu forte seci ca idee și cu totul lipsite de inspirațiune.

Manuscripte de asemenea poesii sunt cunoscute de prin secolulū trecutū, este evidentū însē că au existatū și mai vechi.

Colecțiuni anume de aceste poesii nu s'au făcutū, s'au publicatū însē incidentalū prin alte colecțiuni și prin publicațiuni periodice d. e. :

A. Panū, *Cantece de stea*. Buc. 1830 ; — *Idem*, *Indeptătorulū bețivilorū*, fără locū, a. 1832 ; ¹⁶⁾ — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți, 1883. — P. Băncilă, *Colinde etc. Sibiiu* 1875 ; — *Revista p. istor. arheolog. și filolog.* a. I v. II p. 313—336, an. II vol. I fasc. 1 p. 99—110.

15) Despre asemenea literatură v. Hasdeu, *Cuvinte din Bêtrâni* ; — Dr. M. Gaster, *literatura pop română*, Buc. 1883.

16) In carte nu se arată culegătorulū sēu autorulū, ér' D Iarcu o atribue lui A. Panū, și de-ore-ce cuprinde și piese originale cu totulū în maniera și cu limba lui A. Panū, pentru aceea o considerămū și noi ca a lui.

Acastă literatură apocrifă la noi a fostă în flóre până la începutul acestui secolu, ér' când a începută se apară o literatură mai multă séu mai puțină națională, acea literatură venetică și fórté adese-orí stupidă a începută să dispară. Lovitura a începută a i se da prin scrierile lui I. Baracú, V. Aron și Antonú Panú, carí parte se ocupă cu subiecte naționale, parte cu subiecte serióse din literaturí străine, multú mai superióre cá gustu și formă, de câtú buiguirile bugomilice și cântecetele nesárate diecesci. Și cu câtú subiectulu vre-uneia din scrierile acestora a fostă mai națională, cu atât scrierea s'a popularisatú mai tare ca d. e. *Arghirú* și *Elena* alú lui Baracú, *Leonatú* alú lui V. Aron, *O șečetóre la fěră* și *Povestea vorbei* a lui A. Panú.

Incepëndú a se publica în ultimele decenii poesií, povestí și anecdote populare, acestea aú datú lovitura de mórte literaturéi sarbede și străine, care se lățise în secolí trecutí la noi.

Acesta este eurentulú sănátosú introdusú în literatura nóstră populară și care nu va lipsi a fi de cea mai bine-făcétóre influință atâtú asupra ființéi etice a poporului, care se va adăpa din propriulú séu isvorú, și se va înălța în ochii séi proprii vėdėndú atâtú de cultivate și apretiate creațiunile lui, dar' totú-odată va înriuri puternicú și va aduce la matcă literatura artistică, care bate încă *buimăcită* câmpii străinătății.

CAPITOLŪ II.

PROSA

Prospectŭ istoricŭ

După urmele, care le posedemŭ din literatura română scrisă, trebuie să dicemŭ, că prosa s'a desvoltatŭ mai de timpuriŭ decâtŭ poesia. Manuscriptele și cărțile bisericesci, cari suntŭ cele mai vechi monumente literare, asemenea contractele, chrisóvele și cronicel, tóte acestea le întempinămŭ înainte de poesia literară séu scrisă. Abstrăgēndŭ dela urmele sporadice de limbă, de cari amŭ vorbitŭ (part. gen. c. IV.), cele mai vechi monumente de prosă ce le posedemŭ suntŭ : Psaltirea scheiană, Codicele voronețianŭ, Tetravangelitulŭ și Cazania I tipărite la 1560, Psaltirea tipărită la 1570 și alta la 1577, Praxiulŭ tip. totŭ pe acestŭ timpŭ, Căzania II tip. la 1580, Paliia tip. 1581, ér' ca celŭ mai vechiŭ monumentŭ de prosă profană unŭ Cronografŭ aflătorŭ în posesiunea nóstră, scrisŭ în epoca lui Petru Cercelŭ scosŭ din domnie la a. 1585. În desvoltarea prosei distingemŭ următoarele epoce : *Epoca I până la 1500* reprezentată cu deosebire prin Psaltirea scheiană și Codicele voronețianŭ, alŭ cărorŭ caracterŭ este lupta grea ce-o încercă pentru a întrupa séu esprima ideia, și acésta cu atătŭ mai vēr-tosŭ, căci este totŭ-odată și o traducere ; formele fonetice și flexionare fórte originale, unŭ fórte vechiŭ elementŭ lexicalŭ românŭ, atătŭ ca cuvinte câtŭ și ca accepțiuni, amestecatŭ cu dese elemente străine și cu deosebire slavóne. Rotacizarea lui *n* o considerămŭ nu ca o proprietate generală a limbei din acéstă epocă, ci numai ca o particularitate dialectică. Din punctŭ de vedere sintacticŭ relevămŭ cu deosebire casulŭ-obiectŭ fără preposițiunea *pre* și întrebuintarea dativului și a-

cusativului la pronumele pers. fără repețiri pleonastice. — *Epoca II până la 1600.* Prosa mai dezvoltată, mai sigură și mai ușoară, cuvinte vechi românesce se perd, elementele străine se mai răresc, fonetica și formele flexionare încep a se slăbi, toc și amesteca cu evoluțiuni mai nouă. Sintaxa progresază, perde însă unele particularități vechi. — *Epoca III până la 1700.* Prosa, atât în literatura bisericăască, cât și în cea profană, devine nu numai mai naturală, mai ușoară, dar' capătă sub condeiul unora chiar ore-care lustru. Se eliminază multe din slavonisme, se perde însă o mare parte din vechile cuvinte, se continuă slăbirea fonetice și a formelor flexionare, se contopirea artic. cu tema cuvântului, se aplică mai desu timpurile compuse în locul celor simple întrebuițate în epocile trecute. Pe când scriitorii bisericăști ai acestei epoci amestecă formele vechi cu cele nouă, cei profani au o limbă multă mai modernizată. Causa este, că scriitorii bisericăști d'o parte erau mai vârtos și omeni din popor și în nemijlocită și cotinuă atingere cu el, de altă parte erau influențați de texte din epoca trecută; din contră scriitorii profani erau cu deosebire din clasa mai bună, dintre boeri, unde limba era mai tocită, și totu-odată ei nu erau ținuți a observa modelele textelor vechi, ca ceva sacrosânt. Prosatori mai buni în această epocă: cronicarii munteni și traducătorii bibliei de Bucuresci (1688), Urechie, Mironu, Dositeiu. — *Epoca IV până la 1830.* În această epocă limba perde mai toate urmele arhaice, cari se mai susținuse în epoca trecută, fără ca din punctu-de-vedere formal să pôtă face vre-unu progres, din contră prosa profană, cultivată mai alesu dincăce de Carpați, sub influința limbii grecești, face în generală unu regres. Prosa învęțaților din Transilvania dintre 1780—1830 este curată și regulată, dar' totu-odată, cum amu dice, erudită, cu toate acestea în fondu nu multu se deosebesce de limba cronicarilor mai vechi. În scurtu, prosa din a-

céstă epocă încercă schimbări, dar' în totalu rămâne încă rigidă, puțină flexibilă, greoie. Prosa profană în amândouă aceste epoce rămâne sub influința celei bisericesci. Celu mai bun prosatoriū din acéstă epocă : cronicariul Neculce, istoricii Miculū, Șincai, Maiorū și Zilotū Romanulū. — *Epoca V dela 1830 încóce*. Prin eliberarea Românilorū de dincóce de domnia fanariotă, prin introducerea limbei române în scólă, prin eliminarea limbei grecesci din statū și cu încetulū din societate, prin studiulū limbei franceze și cu deosebire prin introducerea diaristiceī, limba de-odată se destéptă din amortéllă, se desghieată óre-cum și din greoie și neajutată, ce se părea mai înainte, capétă unū mersū sveltū și ușorū. Limba, ca totū ce-ī amortitū, nu avea mai mai 'nainte grații, acum începe a le căpéta prin agilitate și ușurătate naturală. Dar' fiindū-că începe a se scrie multū și răpede și fără pregătire, limba căștigă adevératū în flexibilitate, în regularitate însă perde. Influința francesă are părțile sale bune în câtū se atinge de desghiețarea stilului, dar' multe și rele din punctū-de-vedere sintacticū și lexicalū. Incepū a se delătura cuvinte bune românesci înlocuindu-se cu franceze, se introducū idiotismī și proprietăți stilistice după francesă, chiar' regimulū sintacticū se confórmă în multe după acéstă. O ușă deschisă pentru iregularitate și influința străină era lipsa studiului gramaticalū alū limbei. Limba română devenise în instrucțiune unū simplu apendice alū limbei latine și franceze. Gramatica română se considera ca ceva de prisosū, după ce, se dicea, suntemū născuți români ; mulți diceau că-ī prea grea și cu tóte acestea, care se freca nițelū de carte, se ținea deja gramaticū, filologū, și nu admitea autoritate. În generalū esista unū felū de preocupățiune în contra studiului gramaticalū alū limbei române. Cei de peste Carpați scriau gramaticalū, dar greoiū, cei de dincóce ușorū, dar negramaticalū. O îngrijire artistică și estetică a stilului nu întépinămū la nici unū scrii-

toru din această epocă. Unii posedă cunoștința aprofundată a limbii, mai alesn cei de peste munți, dar' fiindu-că învățau cu deosebire în scóle străine și se ocupaū cu limbă cu totul străine de limba română, această nu putea să nu aibă unele influințe dăunătoare asupra limbii române,—lipsea arta și estetica. La cei de dincoce se intrevede gustu estetică, dar' le lipsea cunoșcința limbii, după cum se cere dela celū ce voesce să fie scriitoriū. Calitățile de a deveni celū mai bunū prosatorū in această epocă le posede Bălcescu, timpulū însă nu l'a lăsatū să le desvólte. In scrierile, câte ne-a lăsatū, se vede că elū s'a nevoitū nu numai a mănui simplu limba pentru a-și exprima ideile, dar' totū-odată a'și le depune în o limbă mai bună și mai corectă. Unū altū prosatoriū mai însemnatū este Eliade; amū puté dice, că elū introduce unū noū curențū in prosă, elū o desghiță. In adevėrn până pe la 1848 elū scrie o prosă verde românescă. D'aci încolo apoi însușindu-și nisece idei filologice din cele mai stângace, și-a stricatū limba cu totulū.

Literatura bisericéscă.

Prospectū istoricū

Literatura nóstră bisericéscă nu are vre-o deosebită însemnătate literară, are însă o mare însemnătate in desvoltarea și cultura Poporului-Românū, căci prin ea s'a liberatū nu numai limba, dar' și spiritulū, eugelarea nóstră din sclăvia străină, in care aū zăcutū secolī amortite, și totū prin ea s'a întemeiatū pe nesimțite *unitatea limbii literare*¹⁾. Nu numai atâtū, ea a a-

1). Fruși se suntū cuvintele ce le aflăm in cestiunea de unitatea limbii in prefața Test. noū tip. la Alba-Iulia 1648: „Noi dreptū-aceea ne-amū silitū din câtū amū pututū, să izvodimū așa cum se înțelégă toți Eră se nu vorū înțelege toți, nu l de vina nóstră, ce-l de vina aceluia ce a' resfiratū, Românū prin într'alte țeri“ (Căpăriū, *Analecte* p. 86).

jutată și a susținută și unitatea graiului viu. Atară d'acésta, literatura noastră bisericească mai este însemnată și pentru studiul și cunoșcerea desvoltărei istorice a limbii, căci cele mai vechi și mai voluminoase monumente de limbă sunt cele bisericesci. Insemnătatea acestor monumente crește și mai mult, când vom considera, că limba depusă în ele nu este numai limba celor doi secolii, 16 și 17, după cum se crede în general, ci unele cuprind limba din secolii anteriori.

Dacă asemănăm limba cărților bisericesci tipărite în secolul al 16-lea, ba foarte adeseori chiar și a celor din sec. 17-lea, cu limba ce-o întâmpinăm prin alte documente și cronice contimpurane, aflăm în formele gramaticale precum și în elementul lexical o mare deosebire. Pe când în cărțile bisericesci dăm peste forme gramaticale foarte vechi și originale și peste cuvinte bătrâne românesci, cari s'au nu le aflăm de loc s'au numai când și când prin documente și scrieri profane: siliți suntem să ne întrebăm, pentru ce, de unde această deosebire? Limba bisericească, care noi o întâmpinăm prin cărțile bisericesci mai cu samă din sec. 16-lea, este în mare parte multă mai vechie. Acésta rezultă din natura lucrului, căci poporul nu cunoșcea limba slavonă, prin urmare era imposibil ca preoțimea să se mărginească în decursul atâtor secolii în toate funcțiunile bisericesci numai la limba slavonă. Sunt, cum am arătat, o sumă de acte religioase, care nu se pot îndeplini fără participarea activă a poporului. Mulți, și de sigur majoritatea preoțimei, nu înțelegeau limba s'au aproape de loc s'au cu multă mai puțin de cât s'au fie în stare a traduce la prima vedere și în fie-care ocaziune textul slavon în asemenea împregiurări, când participa activ și poporul (v. Revista crit.-lit. II 1894 p 260—263).

Pentru aceea pe timpul când începuse a se tipări cărțile bisericesci esista deja vechi manuscrite românesci, care s'au utilizat pe dintregul la tipărire.

Cele mai vechi cărți bisericești în limba română cunoscute până aci ²⁾ și care le posedem sunt următoarele :

Psaltirea scheiană, ală cărei manuscris se află în biblioteca Academiei-române din Bucuresci sub No. 499 și s'a publicat la 1889 ³⁾. Manuscrisul este o copie, după cum acesta se vede din nenumărate greșeli de citire și incongruențe de ortografie și fonetism. Din o însemnare criptografică în textul manuscrisului datăză probabil de pela 1482. Cuprinde 151 psalmi și alte dece cântări din Test. vechiu și nou și Simbolul Atanasianu.

Codicele voronețianu, aflatu la mănăstirea Voroneț în Bucovina, necomplete, coprinde pe 85 fol, câte s'a păstrat întregi, faptele apostoloru, epistola generală a lui Iacobu, cea dintâi generală a lui Petru și începutul dela adoua. Manuscrisul se află asemenea în biblioteca Academiei-române din Bucuresci și a fost tipăritu la 1885 ⁴⁾.

Amendouă aceste monumente au multe trăsături comune. Amendouă sunt nise prime traduceri neajutate, incurcate și foarte adese-orî neînțelese, și fără îndoielă

2). În catalogul cărților din biblioteca lui B. Kopitar sunt înregistrate manuscrise românesce din sec. 15-lea și 16-lea și sub Nr. 914 se înregistrează un *Mineiu* tipăritu la Veneția în 1533 și retipăritu la 1580, care carte este cu totul necunoscută de aiurea, și de și nu este esclusă probabilitatea, dar până la alte probe credem că s'a făcutu vre-o confuziune cu vre un *Mineiu* slavon (v. *Ov. Denșianu*. în *Revista crit.-lit.* II 1894 p. 258-9.

3). *Psaltirea scheiană* (1482) MSS 449 B. A. R. publicată de Prof. I. Bianu bibliotecarul Academiei-române, Tomul I textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577). Edițiunea Academiei-române Buc. 1889.

4). *Codicele Voronețian* cu un vocabulariu și studiul asupra lui de Ion al lui G. Sbiera. Edițiunea Academiei-române, cu două Tabele, Cernăuț 1855.—Manuscrisul a fost descoperit la a. 1871 de D-lu prof. G. Crețu, care a publicat un studiul asupra lui în *Revista p. istor., arch. și filolog.* v. VI fasc. 2. p. 145-150.

multe din confusiunii provină și din cauza copiatorilor, amândouă posedă rotacismul și anume în Cod. voronețiană este constant în toate cuvintele românesce afară de vre-o câte-va, pe când în Psaltirea scheiană rotacismul în o parte se află constant în alta vacilontă; amândouă cuprind de-o parte multe slavonisme și de-alta cuvinte foarte vechi românesce ce nu se află în alte cărți vechi; amândouă aplică cazul obiectiv fără prepozițiunea *pre* și dativul și acuzativul pronumelor personale fără repetările pleonastice: în amândouă se află cuvântul *gintă* (*gentem*), care până acum nu s'a aflat în nici o altă carte veche, asemenea se află *opă* mai des și mai cu multe nuanțe, de cât în alte cărți vechi; într'amândouă se află maghiarisme: Psalt. ghilăluesc, magh. *gyülölni*=invidieză, urăsc, Cod. vor. *bäsădui* magh. *beszedni*=vorbi, felelui magh. *felelni*=a răspunde, fuglu magh. *fogoly-prisoneriu*. În Ps. se află și cuvântul *tiri-goni*, usitat în Transilvania.

Din toate acestea rezultă, că amândouă aceste cărți bisericesti s'a tradus în același loc și în regiune și poate chiar de aceeași persoană așa de mult se asemănă atât în ce atinge spiritul traducerii cât și limba, cu toate că au trecut prin mâinile a deosebiți copiatori.—Atât rotacismul cât și cuvintele și nuanțele dialectale ne indică pozitiv ca loc și ală traducerii Transilvania nord-ăpusenă. Epoca când s'a tradus este cu mult înainte de sec. ală 16-lea, ceea-ce rezultă din următoarele, căci adecă conțină cuvinte vechi latine, ce și de loc și ca formă nu se mai află în alte cărți vechi:

Ps. *scheiană*: țără-țerină (*terra*), temore-frică (*timor*), lume-lumină (*lumen*), deșidera, deșiderat—*a dori*, dorința (*desiderare*, *desideratum*), cura—*a curăți-îngriji* (*curare*), involbă-învălesc (*involvere*), vencă-îvingă (*vincere*), gintă-neamă, popor (*gens*).

Cod. *voronețiană*: încăresc-înfierbent (*incallesc*), grătă-greutate (*gravities*), gintă-popor-mulțime. iucindre-a aprinde (*incendere*), cliema-chiema, lăclămlăcrăma, fróre-flóre, flänge-fränge.

Dintre amândouă aceste cărți cea mai lătită a fostu Psaltirea, care deja pân'acum este cunoscută în trei esemplare : unul celu aflătoru la Academia-română, alu doilea ce-lu utilizatū și tipăritū de Coresi (a. 1570 și 1577), și alu treilea celu aflatū între cărțile rămase după G. Lazarū la comuna Avrigū în Transilvania ⁵). Cod. vor. nu este cunoscutū de câtū în uniculū esemplarū de la Voronețu.

Codicele mănăstirei Seculū cuprinde învățăturile lui Ionu Scărariulū traduse din slavonă prin Dec. 16 de ieromonachulū Varlaamu.

Celu mai vechiu evangeliarū românescū manuscrisū este *Evangeliarulū de Londra* scrisū la 1574 de Radu Gramaticulū din satulū Măniceset pe Vede (Muntenia) de pe unū altū manuscriptū mai vechiū ⁶), de pe care se vede că a utilizatū o copie și Coresi, după care a tipăritū Tetravangelulū la 1560—1.

Textele mähăcene, scrise de Popa Grigorie de la Mähaciū în Transilvania și de alții între anii 1580—1619, cuprindū cu deosebire literatură bisericescă apocrifă. Codice importantă pentru particularitățile sale limbistice și mai alesū pentru rotacismū. O parte din elu s'a publicatū de Hasdeū în «Cuvinte din bătrânī» (II p 1—239). Codicele se află în posesiunea Academiei-române donatū de D. A. Sturza. Unū *Pentecostariū* din sec. 16 lea aflatū de noi în Transilvania, este scrisū, după indicațiunile din textū, în Moldova pentru o mănăstire închinată lui Michailū și Gavrilū (Rēsboeni?).

5). Dr I. Pușcariu. Documente pentru limbă și istoriă. t I. Sibiu 1889 la pag. 19—21 se reproduce ps 50 din acelū manuscriptū, care acum se află în posesiunea Păr. Pușcariū.

6). Unū studiu asupra lui și escerpte de B. P. Hasdeu în Columna lui Traianū, 1881 p. 193. seqq.

CĂRȚI TIPĂRITE

In Tansilvania.

În secolul al 16-lea începe tipărirea de cărți românești și în întregul acestu secolu se tipăresc cărți românești numai în Transilvania. Cea dintâi asemenea carte este *Catechismul românesc* tipărit la Sibiu în a. 1544 ⁷⁾, din care însă nu s'a aflat până acum nici un exemplar. Despre un alt catechism destinat de magistratul Brașovului pentru Români de acolo la a. 1559, se face amintire în o cronică săsescă ⁸⁾, despre care însă nu există urme pozitive că s'ar fi tipărit.

Coresi diaconul (1625—1600). Nu se știe timpul și locul nici al născerii, nici al morții. Din cărțile tipărite în a doua jumătate a secolului al 16-lea sub numele lui reese că a trăit în decursul acestui timp. Familia Coresi se trage din insula Chio, cum se vede, de origine italiană grecizată ⁹⁾. Un ramu din acesta a venit încă din sec. al 15-lea în România ¹⁰⁾. Dia-

7) În socotelile comunei Sibiu din a. 1544 din 16 Iuliu se dice : „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro *impressione Catechismi Valachici* bibale fl. 2“ (C. Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, pe 1880 No. 2. — Revista crit.-lit. II (1894) No. 5 - 6 p. 260—263).

8) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I p. 61. Din textul cronicei (praecepta catecheseos discenda illis — Valachis — proposuit) nu se vede decât catechismul s'a și tipărit.

9) C. N. Satha *Νεοελληνική φιλολογία*, Atena, 1868, amintesc de vre o optu Coresi, din cari unii, ca George Coresi, forte erudiți, nici unul însă din acestia nu se vede a fi identicu cu Coresi alii nostru despre care Satha nu are nici o cunoștință.

10) Unii *Coresi* obvine subscrisu într-unu documentu munteanu dela a. 1492 (Revista Rom, a. 1862 p. 112). Diplome pentru familia Coresi citéază Hasdeu Col. lui Traianu, 1877 Nr. 10—11 p. 571 din anii, 1529, 1532, 1538 sq., ér' Cipariu dela anii 1567, 1570, 1571, 1581 și 1582, nu ne spune însă unde se află, probabilu nepublicate la densusu (Analecte, notiță lit. p. XIX). — M. Crusius, Turco Graecia 284 285, 308, 313.

conulă Coresi se vede că petrecea când în Transilvania la Braşov, unde a lucrată împreună cu doi preoţi de acolo dela biserica sântului Niculae, când la Tergovişte. Sub numele lui Coresi s'a tipărită următoarele cărţi :

1) *Tetravangelulă* tipărită la Braşov în 1560—1. O ediţiune nouă s'a făcută la 1889 în Bucuresci cu litere latine.

2) *Praxiulă* s'au faptele apostoliloră din care ună singură esemplară foarte defectuosă se află în Museulă naţională din Bucuresci şi fiindă ruptă, data şi loculă tipăririi nu se sciă, dar' din epilogulă Cazanieiă ântăie resultă că a fostă tipărită la Braşovă şi după *Tetraevangelă*¹¹⁾.

3) *Cazania I*, tipărită după Praxiă, cum se vede din epilogulă ei, şi totă la Braşovă. Ună singură esemplară defectă în biblioteca răposatului Cipariă (v. *Analecte* p. 16—29).

4) *Psaltirea*, cunoscută pân' acum în două ediţiuni tipărite la Braşovă, una la an. 1570 din care se află ună esemplară în biblioteca Academiei-Române, alta la 1577 retipărită deja¹²⁾.

5) *Cazania II*, tipărită la Braşovă în 1580, lucrată în colaborare cu Popă Iene şi Popă Mihaiă, „preoţi la biserica Scheiloră în Braşovă“.

Activitatea lui Coresi a fostă esagerată atribuindu-i-se lui traducerea tuturoră cărţiloră tipărite sub numele lui. Deja în ântăia ediţiune a acestei Istoriiei s'a arătatu, că între aceste cărţi şi anume între *Tetravangelă* şi *Psaltire* de o parte, ér' de altă parte între învăţăturile din *Cazanie* şi între epiloge este o atătă de mare deosebire,

11) Cipariă, *Analecte* p. 29. — Ună studiū asupra *Praxiulă* de Gr' Creţu în *Revista* p. istorie, archeologie şi filolog V. fasc. I p. 29 seqq'

12) O altă ediţiune mai vechie dela a. 1568 se vede a o fi avută G. Seulescu (v. *Buciumulă română* a. I 1875) p. 289, ér' Cihac în *Dictionaire d'étymologie daco-romane* 1870 citéză o ediţie dela 1560, aceste două ediţiuni însă de-ainrea nu suntă cunoscute.

fiindă cele dintăiū în o limbă fórte vechie, ér' celelalte avëndü o limbă multă mai nóuă, încătü nu potü fi nici din aceeași epocă nici din același condeiu. Prin desco-perirea și publicarea psaltirei scheiane acésta s'a pro-batü deplinü, căci acésta arată, că psaltirea publicată de Coresi în două edițiuni este simplu numai o copie ceva modernisată în cuvinte și ortografie a psaltirei scheiane. Cu tóte acestea Coresi scrie la capétulü psal-tirei „am scosü din psaltirea sârbescă pre limba ru-mânescă“. Caracteristicü este că în epilogulü edițiunei ântăie de la 1570, nu đice că a tradusü, ci numai „In-ceputu-s'aü a se scrie aceste sfinte psaltiri“. Aseme-nea în tetravangelulü dela 1560—1 đice numai „scris'am eü diaconü Coresi . . . și Tudor Diacü“. În epilogulü Cazaniei I spune lămuritü că „a aflatü aceste tâlcure ale evangheliei . . . și a scrisü cu tiparulü“, va sê đicã Cazania séu învêțaturile n'aü fostü traduse de Coresi, ci aflate gata și apoi tipărite. Aceste învêțaturi însë suntü o traducere mai nóuă de câtü psaltirea și textulü evan-geliilorü, asemenea și praxiulü, a cărui limbă de ase-menea se deosebesce de cea din psaltire și tetravan-gelü. Acestü metodü de a tipări manuscripte vechi s'a practicatü de asemenea în totü secolulü următorü ¹³⁾.

Mihaiü Tordași (Turdășianu), contimpuranü alü lui Coresi. Atätü după nume câtü și după colaboratoriü și editorulü seü, precum și după loculü tipărirei (Orăștie) și după particularitățile dialectice ale limbei, se vede a fi de origine din comuna Turdașü de lângă Orăștie (Tran-silvania). Elü se numesce episcopü alü Românilorü, dar'

13) Noulü Test. tipăritü la 1648 în Alba-Iulia fusese tradusü sub principele Betlen Gaborü (1613—1629). (Cipariü, Archivü pentru fi-lolog. și ist. p. 635). — Idem. Acte și fragmente p. 19. — Psaltirea tip. la 1651 în Alba Iulia asemenea după unü manuscriptü mai vechiü (Cipariü Principia p. 105); ceea ce se vede și din prefața psaltirei unde nu se spune cine a tradus o. Asemenea la traducerea bibliei de Bucuresci din 1688 s'a luatü „*lumină și din alte izvóde vechi*“, cum se dice în prefața.

se vede, că a fost un episcop impus de principele calvin al Transilvaniei, și nerecunoscut de Români ¹⁴). Dela elu avem o parte din Testamentul vechi (cartea I și II), ér' în prefață și epilogul lú promite întregu. Colaboratorii a avut pe Herce Stefanu, preot în Caransebeșu, Zacanu Efremu, dascalu în Sebeșu, Peștișelú Moisi, preot în Lugoșu și pe Achirie, protopopolu Hunedorei. Stilulú este limpede, limba are interesante archaisme și particularități dialectice din sudul Transilvaniei (Orăștie-Deva-Hațegu).

Cazania de Brașovú (1580) la 1641 se editéză a dóua órá la Alba-Iulia.

Catechismulú II (calvinescú) se tipăresce la anul 1642 ¹⁵) din ordinulú principelú calvin din Transilvania; necunoscutú însé pân' acum de câtú în a dóua edițiune dela 1656 după care l'a retipăritú Academia română la 1879.

Catechismulú III cu litere latine tradusú la anul 1647 în Lugoju de Stefanu Fogarași după celú luteranú de Haidelberga, și tipăritú în Alba-Iulia la 1648 ¹⁶).

14) Elú se numesce în precuvéntare „alesú piscopolú Românilorú“, lipsesce însé în diptichulú episcopilorú (Cipariú, Acte și frag. p. XIV).— Nic. Densușianu în Misiunea istorică. (Analele Acad. Rom. ser. 2. v. II sect. 1 p. 192). — S. Miculú pune între episcopi pe unú Paulú Tordași, fără a spune însé timpulú când a episcopitu și pe ce fântâni se baséză (Acte și frag. p. 272). Cipariú pe urma lui Miculú lú pune la 1579 (ibid. p. XIV). Noi lú șinemú de episcopú impusú de Calvin, căci din art. de lege 13 din 1568 alú Camerei (dietei) transilvane se vede că principele pusese la Români episcopi calvini. Elú se numesce pe ungarie „piscopú“ (püspök). În precuvéntare nu se adreséză cătră fiil sel sufletesci, cum e datina în biserica nóstră, ci cătră „frașii Români“; elú pe nisce preoi pe care l'are de colaboratorii li numesce „predicatori“ după terminologia calvină (art. de lege 16 din 1569). În fine însuși părintele Cipariú (Principia p. 104) ne asigură că traducerea lui Tordași este în spiritulú calvinú.

15) Data tipăririi se constată prin diploma lui Racoși I din 10 Oc 1643 pt. 2. (Șincai, la a 1643).

16) Cipariú, Principia p. 106, lú amintesce numai, dar' se vede că nu lú cun'sce. Nic. Densușianu a descoperitú la 1879 unú esem-

Silivestru ieromonachulū a tradusū Noulū Testamentū publicatū la Alba-Iulia, a. 1648, pe când traducătoriulū nu se mai afla în viétă, cum se spune în prefață. După asemnarea limbei elū se pare a fi tradusū și Psaltirea tipărită totū acolo la 1651. Rugăciunile calvinesci dela fine se deosebescū în limbă de Psaltire. Totū elū a tradusū Cazania de Govora (1642) și probabilū Pravila cea mică (1640), (vedī Muntenia).

Popa Ionū din Vințū a tradusū depe cărți calvinesci: 1) *Sicriulū de aurū*, cuprindēndū cuvēntări la morți, tipăritū la Sebeșū a. 1683; 2) *Cărare pe scurtū*, invēțături morale, tipărită la Alba-Iulia. a. 1685, totū de elū unū Molitvenicū tip. la 1689.

Alte cărți bisericesci s'au tipăritū: unū *Ceaslovū* la 1696, unū *Catechismū* romano-catolicū în limba română la 1696. în Ungaria la Tirnăvia, și *cu litere latine* în a două edițiune la Sibiu în 1709, amēndouē necunoscute pâr' acum, aū fostū scrise de Franciscū Szunyogh (+1726) a Alba-Iulia, iesuitū pusū ca teologū lângă episcopulū românū unitū¹⁷⁾. In fine la 1699, s'a tipăritū la Alba-Iulia unū Chiriacodromionū sēu Cazanie.

Celū dintăiū evangeliarū cu litere latine s'a tipăritū la a. 1769 la Caloceea în Ungaria sub titlulū „Evangellie a toate Duminecs si szerbetory peste tot anul“¹⁸⁾.

IN MUNTENIA.

În Muntenia cea dintăiū carte românescă s'a tipăritū la 1640, anume *Pravila* cea mică de Govora, care a

plară în biblioteca colegiulū reformatū din Têrgulū-Mureșulū (Analele Acad. Române ser 2 t. II sect. I (1881) q. 116).

17) Nilles, Symbolae I. p. 375

18) Titlulū mai încolo sună: carele ku endemnareâ pre csinszitej si szlevitej Doâmnej Consiliariczej Margaritej Tomejân szpre limbe Remlenászke' au telmecsuit, si dirépt veszelia jei szufeczáské la tipár au dat P. David Biro dela Szent Petru den Rëndul Piarisztilor La Kolócza ku tipárul Piarisztilor, la Anul MDCCLXIX.

eșitu în două feluri de esemplare: în unele figurează Teofilu, mitropolitul Munteniei, în altele Ghenadie (1628—1640) mitropolitul Ardealului¹⁹⁾. De unde se pare a rezulta că Pravila a fost tradusă în Transilvania, și pentru economie cei doi mitropoliți s'an înțelesu să și-o tipărescă cu o mică schimbare de câte-va cuvinte fiecare pentru sine, dându unul cartea altul tipariul. Fiindă-că lipseser provincialismele, se vede că traducerea transilvană a fost revădută în Muntenia, și la această revisiune se va reduce ostenela lui Meletie Macedoneanul, egumen și tipograf, și a lui Mihail Mocsalic. Pravila se pare a fi tradus'o Silvestru ieromonachul, traducătoriul transilvan²⁰⁾. — *Melchisedecă*, egumenul mănăstirei din Câmpu-Lungu, a tradus din grecesce *Invățături* sên cuvântări bisericesci tip. totu acolo la 1642. — Despre *Cazania* tipărită la Govora 1642, a se vedea Transilvania, (Silvestru). Êr' *Cazania* tip. la mănăstirea Dealu, 1644, este o simplă compilațiune din cea amintită și din a lui Varlaam (1643). — *Daniil Andrei Panonianul* a tradus *Îndreptarea legii* sên Pravila cea mare tip. la Târgoviște, 1652, avându de ajutori pe doi dascăli greci din Chio: Patrizzi și Ligaridi. Legile împărătesci însă sunt luate din Pravila de la Iași, 1646. (v. Jurisprudență). — „*Dascăli învețați*“ au tradus din ruscesce *Cheia înțelesului* coprindeudă 18 cuvântări pe dumineci și sêrbători.

Inochentie ieromonach a tradus liturghia slavo-rom. tip. la Bucuresci, 1680, la care *Teodosie Vestemianul* (din Vestem în Transilvania) a scris o însemnată prefață, êr' la 1702 a tip. *Șapte taine*.

Iordache Cantacuzin, fiul lui Const. Cantacuzin²¹⁾

19) Acad. Rom. în edit. sa nu amintesce nimic despre această interesantă diferență.

20) Cipariu, Principia p. 109.

21) Dimitrie Cantemir, Evenimentele Cantacuzinilor și Brancovenilor Edit. Acad. Rom p. 1, și prefața Evangheliei (1682)

sugrumatū de Grigorie Ghica la 1664 și fratele lui Șerbanū-Vodă Cantacuzinū, a tipăritū Evangeliile, la Bucurescī, 1682, prelucrându-le în colaborare cu Atanasie Tomaidulū, moldoveanū. — Mai mulți „*dascăli*“ au tradusū Apostolulū tip. la Bucurescī 1683.

Traducătorii și colaboratorii la Biblia de Bucurescī, 1688: a) *Niculae Milescu* spătarū, (v. Cronicari), se susține a fi tradusū originarminte acēstă biblie din grecesce ²²⁾; 2) Arhierelū *Ghermanū Nisis*; 3) frații *Radu și Șerbanū Greceanū*; 4) Mitrofanū episcopulū de Huși, care scosū din scaunū trecuse în Muntenia ²³⁾; 5) și alți mai mulți *dascăli* Causa pentru care nu se amintesc și Niculae Milescu în prefață și epilogū, decă elū a fostū traducătorin, pôte fi vieța lui aventurosă și pătată cu două tradări de domni, și cu tăerea nasului. Acēstă biblie, antăia traducere bună și complectă, este însemnată și pentru aceea, căci s'a încercatū a regula ortografia limbei române cu cirile, și cu deosebire pentru *ă* și *â*, care pân' aci se scriaū de-amesteculū, Biblia însă introduse scrierea lui *â* cu *κ* la mijlocū și *ⱥ* la începutū. ér' a lui *ă* cu *κ*. — Er' *Radu și Șerbanū Greceanu*, afară de colaborarea la Biblia de Bucurescī, au mai tradusū împreună și *Pravoslavnică mărturisire* scrisă grecesce de Petru Movilă și *Mărgăritare* tip. Buc. 1691.

Afară de acestea s'aū mai tipăritū în Muntenia: 1) *Triodū*, Buzeū, 1697; 2) *Evangelia* grēcă și română, Buc. 1693; 3) *Tipiculū și Sinaxarele* totū acolo, 1698; 4) *Evangelia*, Snégovū, 1707; 5) *Liturghie*, Têrgoviște 1697 și alta la Râmnicū 1698; 6) *Mineiū*, slov. rom. Buzeū, 1698; 7) *Molitvenicū* grec: rom. Bu-

22) Emile Picot, Notice biographique et bibliographique. Paris 1883 asupra lui Milescu. Totū acesta este și „*Nicolaū protospătarū*“ (Cipariū, Analecte, notița lit. XXXVI) amintitū ca traducătorii al' S. Scripturī din Grecesce în Romănesce.

23) Melchisedecū, Cron. Hușilorū p. 146.

zeu 1699 ; 8) Carte s. Lumină de Antimă Ivireanulă (v. Elocința), Snégovă 1699 ; 9) *Pentecostariu* tip. sub Const. Brăucoveanu, nu se scie înse locul și data ; 10) *Invățătura* trad. de călugărul Filoteiu, Snégovă 1700.

Triodă tip. la Buc. a. 1700 în a căru prefață se dice că cu acesta se încheie stâlpulă (colóna) cărților bisericesci.

IN MOLDOVA.

Varlaamă mitropolitulă (1580—1657) ²⁴⁾ Din viața lui puține cunoscințe. Născută în Moldova cam pe la 1580, căci la 23 Sept. 1632 se chirotonese mitropolită ală Moldovei. La 1642. fiindă elă mitropolită se ține la Iași marele sinodă în contra dogmelor calvine atribuite patriarhului Cirilă Lucaris, asistând și Partenie patriarhulă de la Constantinopolă. Susținerile lățite la noi, că la acestă sinodă aă participată și Munteniă, că elă s'ar' fi ținută pentru a combate propaganda calvină la Româniă din Ardeală și *Catechismulă calvinescū* ală lui RacoșI, că s'ar' fi decisă scôterea limbei slavone din biserică și introducerea celei române, s'aă scrisă tôte în totală necunoscință. Nimicū nu se allă despre acestea în actele acelu sinodă. Varlaamă cunôsc *Catechismulă calv.* numai la 1645 aflându-se în misiune diplomatică la Curtea Munteniei, și în acestă ană dă elă alarmă contra uneltirilor calvine din Ardeală prin publicarea *Răspunsuriloră* la Catechismă. — Varlaamă

24) Fântâni biografice: Cipariă, Principia p. 112. — I. Biană Col. lui Trăiană, 1881 p. 212. — Archiva ist. a Rom. t. I. prt. 1. p. 80. — Cron. Rom. (Miron Costină) I p. 327. — Ciaslovulă dela Neamță, 1874. — Revista teolog. Iași. a. I (188³/₄) Nr. 26, 27, 28, 30 unde se publ. Actele sinodului din 1642 dela Iași. — Uricariă V. 239 sq. — Șincaș, Cron. an 1645. — Melchisedecū Cron. Romanulă. I. 255 — V. Popă, Disertația despre tipografiile rom. p. 22. — V. A. Urechie, Autografele lui Varlaamă Mitropolitulă, Buc. 1886.

este de metanie dela mănăstirea Seculū, unde se vede, că a și învățatū, căci era o mănăstire renumită în Moldova pe acelū timpū. De sigurū luī este a se mulțami înființarea tipografiei române în Iași, și a scōlei din Trei-Erarchi, care în curēnd o usurpēză Grecii. Elū cu Petru Movilă, cu Eustratie Logofētulū și cu Grigorie Urechie, suntū cari luptă în acelū timpū pentru deșteptarea Romānilorū în Moldova. Varlaamū, cu căderea luī Vasile Lupulū, părăsesce scaunulū mitropolitanū, căci pe Gheorghe Stefanū 'lū unge domnū Ghedeonū episcopulū de Huși, „fiindū Varlaamū mitropolitulū eșitū la munte“ ȕice Mironū, și în 1655 aflāmū pe Ghedeonū mitropolitū. S'a retrasū apoi la mănăstirea Seculū unde a trăitū până la mōrte 1657. Dela elū ne-aū rēmasū următōrele scrieri: 1) *Cartea romānescă de învățatur* (Cazania) tip. Iași 1643. 2) *Rēspunsurile* la Catechismulū calvinescū, tip. Sucēva 1645, din cari nu e cunoscutū până aȕi de cātū prefața reprodușă la Șineai a. 1645.

Eustratie Logofētulū (v. la cronicari) a scrisū *Șeptetaine* tip. în 1645 la Iași, a tradusū *Pravilele împērătesci* tip. totū acolo la 1645—6 (v. Jurisprudentă). Sub nume de *Pravilă alēsă* scrisă înainte de 1632 se află unū manuscrisū alū luī Eustratie în biblioteca rēpos. Cipariū (Principia p. 113).

Dositeiū mitropolitulū (1630—1693)²⁵). Loculū și anulū nasterēi necunoscute, dar' fără îndoelă s'a născutū în Moldova, și după cele-l-alte date positive din vieța luī, n'a pututū sē-se nască după 1630, ci în acestū timpū sēu cēva mai înainte. Tatălū seū se numia Ba-

25). Fântāni biogr. : Archiva ist. a Rom. t. I. prt. I. p. 118. — Cron. Rom. II. 9, 11, 12, 13, 36, 232, 233. — Melchisedecū, Cron. Romanulū, I, 277, 278, 282. — Traianū pe 1869 Nr. 61. — Candela. rēvista teologică, pe 1885. p. 143—4. și 406. — Privire scurtă asupra ist. bisericei romano-ortodocse de E. Golubinski trad. de I. Caraci-coveanū, Iași 1879 p. 40.

rilă, mamă-sa Misira, după unii fanulie de boeriū mazilū, după alții de negustoriū. Elū apare mai întâiū la 1649 ca călugărū în mănăstirea Pobrata, unde-lū vedemū ocupându-se cu studiulū limbilorū grēcă, latină și polonă. Fiindū-că se vede, că cunosea puținū limba latină, este evidentū, că n'a studiate în Polonia, căci atunci ar' fi cunoscut'o multū mai bine, ei fără indoielă la mănăstire și anume la Pobrata. La 10 Maiū 1658 l'aflămū episcopū la Huși. ér' la 16 Decembre 1659 la Romanū. La 31 Iuliū 1671 apare ca mitropolitū alū Moldovei. Cătră finele a. 1673 se refugiază în Polonia, dimpreună cu Petriceicu-vodă, dinaintea lui Dumitrașcu-vodă; la 1674 se reintorce în țeră și la 1676 'și reocupă őrăși scaunulū, care-lū ține până la 1687, când trece cu Sobiețki în Polonia, unde petrece până când móre și anume la Zolkiew, la a. 1693. Dositeiū, afară de limba română, cunosea limbile grēcă, latină, polonă și slavonă, în câtū cu dreptū cuvântū dice Neculce, „că pe acele vremi nu se afla omū ca acela“.—Dositeiū este nu numai celū dintâiū scriitoriū cunoscutū, care s'a ocupatū cu poesia literară (v. Poesia), dar' este celū mai insemnatū poetū bisericescū, și în generalū unulū din cei mai eminenti scriitori eclesiastici la Români. Dositeiū, adâncū cunoscătoriū alū graiului românescū, a încercatū sē-lū reformeze în modū scientificū. Elū 'și formase idei filologice, pe basa cărora, voindū sē înavuțescă limba și sē scōță cuvintele străine, a creatū o sumă de cuvinte și a introdusū forme nouē sēu celū puținū rarī. Dar cuvintele formate de elū n'aū fostū adoptate, pentru că pōrtă timbrulū forțarei. Cu tōte acestea scrierile lui din punctū-de-vedere limbisticū suntū de mare importanță. Elū era nu numai distinsū prin talentū, dar' și fōrte laberiosū. Se vede a fi poseđutū o bibliotecă avută de cărți și manuscripte, căci până în ziua de adī se află, cu deosebire în Moldova, numēroșe cărți și manuscripte cu notițe și semnătūra lui. Elū a lăsatū următōrele

scrieri: 1) *Psaltirea în versuri* tip. la Unievă în Polonia, 1673, cea mai însemnată din operele lui; 2) *Acatistă*, Unievă, 1673; 3) *Liturghia*, Iași, 1679; 4) *Psaltirea slavo-română* în Iași, 1680; 5) *Euchologiū*, Iași (1680?); 6) *Molitvelnicū*, Iași, 1681; 7) *Viețile sântilorū*, Iași, 1683; 8) *Paremiraiū*, Iași 1683; 9) Cele 12 epistole ale lui Ignatiū; 10) Despre transsubstanțiațiune; 11) lui i se atribue *Unū lexiconū alū limbei române* (v. Lexicografia). Scrierile de sub No. 9 și 10 sunt necunoscute.

Eremia Cacavela traduce din grecesce și publică la Iași a. 1697 *Liturghia*.

Totă între scriitorii moldoveni trebuie să numărăm și pe italianul minoritū *Vito Peluzio*, pentru-că elū a trăitū timpū îndelungatū în Moldova ca misionariū și episcopū catolicū. Elū s'a născutū în Italia la Vignanello prin alū treilea deceniū din sec. al 17-lea. La 1663 a fostū trimisū ca prefectū de misiunī în Moldova, unde a petrecutū șapte anī cu deosebire în Baia, pe atunci orașū. La 1670 se întorse în Italia, ér' la 1679 fu numitū Archiepiscopū de Marcianopolū, cu reședința la Bacăū în Moldova, unde a fostū instalatū la 1682. La 1687 plécă din Moldova îndărăptū la Italia, în care anū îi perdemū urma²⁶). Elū a publicatū la 1677 în Roma unū *Catechismū* în limba română cu litere latine²⁷). Nu scia bine românesce. Cređulū se vede că l'a luatū din vre-o carte românescă.

Deși nu chiar ca scriitorii, dar' totuși trebuie să amintimū și pe Luca Stroici, mare logofétū, dela care poședemū *Tatălū-nostri* scrisū românesce cu litere latine și publicatū la 1597. Nu incăpe îndoielă, că nu elū l'a tradusū românesce, ci l'a scrisū după unū textū mai vechiū.

26). Fântăni: Columna lui Traianū pe 1883 p. 142 sq — Documente inedite de I. Bianū — Archiva ist. a Rom. t. I. prt. I. p. 176.

27). Specimene reproduse la Cipariū, Analecte p. 254-256; P. Ilarianū, Tesaurū de Monumente I. p. 105-106

ISTORIA

În scrierea istoriei aflăm la noi până la 1860 trei epoce bine distincte.

Epoca I până la a. 1600.

Înainte de ală doilea descălecată adevăată lui Radu-Negru și Dragoșu nu se amintesc decât două cronice : Cronica Făgărașului și Cronica de la Vârșețu. După ală doilea descălecată apară încetulă urme de cronice, cele mai multe nise simple *însemnări* anonime foarte pe scurtă, încâtă cronicariă mai târziu se plângă de secăciunea loră ¹⁾. Modulă cum se făceaă nief nu permitea, ca ele să trecă sub numele unuă scriitoruă anume, căci se făceaă ocașională, singură număi în scopulă de a ține căte ceva în minte și a se transmite următoriloră pe scurtă întemplările mai însemnate. Fie-care din a-cestia însemna număi evenimentele timpuluă seă, celă următoruă pe cele din țilele sale, și așa se năcea ună registru de fapte : schimbări de domni, răsbăie, întemeieri de mănăștiri, fomete, băle, în scurtă cele ce atingeauă mai tare vieță de tôte țilele. Aceste însemnări se făceaă mai cu samă prin mănăștiri, unde se păstra viețile și așa numitele *pomelnice* ale domniloră și ale ctitoriloră ²⁾. *Pomelnice* se află până în ziua de azi prin mănăștiri. Când Românii începă a se ocupa mai seriosă cu scrierea celoră ce se întemplă în țeră, pe lângă

1). Cronicele României de Cogălniceană : Mironă și Nic. Costină în prefetele de la I-lă descălecată, I. p. 4, 36—37 ; în prefața Cron. lui Urechie, I. p. 129 Prefața și începutulă cronicelă lui Mironă Costină I. p. 247 și 249 și în „Despre poporulă Moldovei“ III p. 491.

2). Mironă Costină Cron. Rom. III. p. 491. — Scurte însemnări despre domni, episcopi și alte evenimente se făceaă și în condicele brășleloră seă societățiloră de meseriași. (Veđi catastichulă societății meseriașiloră din Romană în Cron. Romanuluă de episcopuluă Melchisedecă II p. 8, sq).

scriitorii străini se folosesc cu deosebire de aceste scurte însemnări. Prin acésta ele devenindú óre-cum de prisosú, începú a se perde și loculú loú 'lú ocupă cronicile mai bine și mai pe largú scrise și pe timpulú lui Dimitrie Cantemirú devenise atâtú de rari, în câtú elú orí-cátú a căutatú n'a pututú se afla «chroniculú moldovenescú celú vechiú». (Cronica II, 376).

În sec. 16-lea începuse a se scrie ceva mai pe largú, mai desvoltatú însé se scriaú așa numitele chronografe séú istoria lumei începéndú de la creațiune și continuând'o mai alesú cu privire la evenimentele creștinismulú.

Cronicele anonime :

1). *Cronica Făgărașului* amintită, dintre cronicarii români, numai la Const. Capitanulú (Magaz. ist. I. 87). Acéstă cronică există. Ea începe dela întemeierea Făgărașului de Augustú împératulú. Romanilorú la a. 15 a. Ch. și înșiră evenimentele însemnate ale Făgărașului până la 1690. Acéstă cronică, mai alesú pentru începutulú ei, este curiósă și interesantă totú-odată ³⁾. — *Chronografia de la Vêrșetú* și *Chronologia Ianculú-Vodă* (Ionú Huneadi) amintite de Nic. Bălcescu (Magaz. ist. I. 10), cari însé nici Bălcescu nu le-a vêdutú, ci le amintesce după mărturisirea lui Naumú Clococeanú. Cea dintâin se đice că tracta despre întemeierea Băna-

3). N. Densușianú, Monumente pentru istoria Făgărașului, Buc. 1885. p. 57—8 publică acéstă Cron. în două variante : germană și latină. Când eram la Făgăraș am aflatú unú exemplarú în limba română de pe la începutulú acestui secolú la unú boeriú din comuna Dejani, însé ni s'a perdutú; elú diferea de cele două în cuprinsú și mergea până pe la 1760. De óre-ce în exemplarulú nostru se đicea, că *izvodulú* s'ar' afla în arhivulú castelului din Făgărașú, l'am căutatú acolo dar' ni s'a spusú, că arhivulú celú vechiú a fostú transportatú, pe la începutulú secolului, la ministeriulú de rêsboiú în Viena.

tului Craiovei și despre cele dintâiu timpuri ale întemeierii principatului Munteniei. Marea importanță a acestor cronice este evidentă, au rămas însă până azi necunoscute. — 3) *Cronica până la Radu-celū-mare* se află contopită în cronica anonimă I (v. eronicari). — 4) *Vechea cronică moldovenescă* se amintesc la N. Urechie, Eustratie, Simionu Dascalulu, Misailu Călugăru și la Costinescu. După unele indicațiuni din diverși codici de cronice, această era ceva mai pe larg avându și o prefață, până astăzi însă nu s'a descoperit, cel puțin redacțiunea de care s'a folosit Nistoru Urechie, s'a descoperit însă 5. câteva redacțiuni de o cronică pe scurtu a Moldovei, dar' toate în limbi străine, polonă și slavonă⁴⁾; unele din aceste redacțiuni se subsumă de unii și sub numele de *Cronica putnă*, fără a se pute până acum sci pozitivu care redacțiune s'a făcutu la mănăstirea Putna; aceste redacțiuni împreună cu Cronica anonimă I, ne potu servi ca modele cum se făceau cronicile pe atunci. În cea publ. de d. Hasdeu se potu distinge bine trei redacțiuni: una dela 1352—1451, căci în acestu timpu când compilatoriulu nu află vre-unu faptu adauge dela sine cuvintele «nu serie», va se dică avea înaintea sa o cronică ce o compila; a doua de la 1451—7, unde serie din propria cunoștință; d'acel încolo se continuă de mai mult. Redacțiunile ce le poședa N. Urechie din această cronică mergeau unele până la a. 1564, căci din acestu an încôce nu se mai provocă la ea.—6) *Cărți și izvode* se amintesc în prefața la cron. lui N. Urechie, sub care suntu a se înțelege diverse însemnări și memorii relative la evenimentele din țară; unul din aceste memorii se vede a fi cuprinsu vicisitudinile lui Petru-Rareșu între anii 1538—1541. — 6) *Lctopisefulu latinescu*, care 'n citéză N. Urechie între

4). La Hașdeu, Archiva ist. a Rom. III 5 seqq și la I. Bogdanu, Vechile cronice moldovenesci, Buc. 1891 se afla asemenea redacțiuni și studii asupra lor.

anii 1399 până la 1501, de óre-ce se folosesce de chronologia de la creațiune, și scrie chiar mai scurtu de câtu letopisețulu mold. cum ȕice Urechie, se vede a fi scrisu în țeră.—7) *Cronica mănăstirei catolice de la Têrgoviște*, publicată în Archiva ist. a Rom. (t. I, prt. p. 46—54), scrisă latinesce de călugării catolici din acea mănăstire, este o compilațiune din sec. trecutú după cele ce «amintescú Părinții cei vechi în scrierile seú hârțiile rêmase de ei» ; ea incepe de la Radu-Negru și înșirându evenimentele atingetóre de mănăstire continuă până pela începutulu jumetății a dóua din sec. trecutú. 8) *Vięta lui Mihaiú Vitézulú*. Walter în Istoria lui Mihaiú ne spune în prefață că cronica s'a scrisu ântâiú românesce din care se tradusese în limba polonă din care elú a tradus'o latinesce amplificând'o ; cronica, cuprinđendú faptele lui Mihaiú, fusese scrisă românesce de cancelariulu seú, alú căruí nume positivú nu se scie de nu cumva vá fi logofétulu Teodosie. După cum se vede din Istoria lui Walter, acéstă cronică mergea până la finele lui Iuliú 1597. Redacțiunea română a acestei cronice până ađi nu-í cunoscută, se vede însé că ea a fostú utilizată, decă nu chiar lipită, la compilarea Croniceí anonime I (Magaz. ist. IV. 231), ceea ce resultă din comparațiunea acesteia cu a lui Walter, cu deosebire, că acésta este mai desvoltată. — 9) *Cronica lui Hurulú* numită și «Isvodulú spătarului Clănăú» este o falsificație de unulú seú de mai multí cum se vede, dar cu puține cunoscințe istorice, și cu totală lipsă de cunoștințe archeologice care se cerú pentru o asemenea falsificație⁵⁾. Limba și cunoscințele istorice

5). Că Săulescu a fostú amestecatú în acésta, pe lângă Gramatica lui din care aú trecutú forme și în cronică, pe lângă împregiurarea că elú curénd după publicarea croniceí la 1856, a tradus'o în românesca modernă, l'arată lámurítú studiulu seú „Chronologia Moldovei“ publ. în Analele Academiei rom. seria VII p. 177—206. O analiză critică a formei de Gr. G. Tocilescu în Revista p. istor. arch. și filolog. v. IV 465—500

suntă luate din Cronica lui D. Cantemiră.

Cronicarii cunoscuți cu numele din această epocă sunt următorii :

Murgu logofătulă se amintese ca cronicară munteană în secolulă ală 15-lea, cronică lui însă nu e cunoscută.

Azarie călugărulă se amintese în sec. 15-lea ca scriitorulă unei cronice moldovene în limba slavonă, de asemenea necunoscută ⁶⁾.

Gavriilă superiorulă Muntelui-Atosă a scrisă probabilă în grecesce *Vięta Patriarchului Nifonă*, care a jucată o mare rolă în Muntenia pe timpulă lui Raducelă-mare : ea se află lipită în cronică anonimă I (v. Cronicari) și s'a publicată și în Archiva ist. a Rom. (t. I. prt. 2, p. 132—150) după ună manuscrisă vechiă ⁷⁾. În această din urmă autorulă ei se numese Gavriilă superiorulă Muntelui-Atosă, fără îndoielă totă acela, care, după cum se spune chiar în această biografie, asistă cu călugărulă din Atosă la sântirea Mănăstirei-de-Argesă sub Neagoe-Vodă.

Vięta și faptele lui Neagoe-vodă. În Cronica anonimă I munténă (Magaz. ist. IV 231 seq.) după Vięta lui Nifonă este intercalată o biografie amănunțită a lui Neagoe-vodă (1512—1521). S'an născută îndoielă decă ea va fi scrisă de însuși Neagoe-vodă, ori de altă cineva. Această îndoielă se înlătură prin relatarea pozitivă a Cronicei Terii-Romănescei aflătore într'ună manuscrisă vechiă în biblioteca Academiei-române sub No. 269 unde la fôia 184 verso se đice despre Neagoe-vodă : «făcut'aă mănăstiri și bisericei multe aice în țeră și la Sfetagora și alte multe bunătăți, care suntă scrise mai pe largă la o carte ce aă făcută în viața lui, și aă dat'o să fie stătătore la sfânta Mitropolie din Tergoviște». Totă așa

6). Cogălniceanu. Cron. Rom. I 147. n. 2. și 149. 2.

7). Iosifa Mitropolitulă Moldovei a publicată o a două edit la 1888 după ună manuscrisă din 1682

sta scrisă și în manuscriptulă utilizatū de istoriculū Engel ⁹⁾. Dăcă biografia a scris'o romănesce sēu în altă limbă de pe care apoi sē-se fi tradusū, positivū nu se pôte încă afirma, din punctū-de-vedere alū limbei însă nu s'ar' puté face obiecțiunī seriōse.

Macarie, despre care nu se scie nimicū positivū, de câtū ce spune singurū în cronica sa, că a fostū călugărū, a scrisū în limba slavonă cronica Moldovei dela mórtea lui Stefanū celū mare (1504) până la a dóua domnie a lui Petru Rareșū (1541). Elū a fostū contimporanū cu Petru Rareșū.

Eftimie, egumenū, trăesce în ântâia jumătate a secolului alū 16-lea în Moldova. Elū continuă pe Macarie scriindū totū slavonesce evenimentele Moldovei dintre uniī 1541—1553. Elū scie ca martorū ocularū ¹⁰⁾.

Epoca II sēu a cronicarilor (1600—1800).

Cu începutulū secolului alū 17-lea scrierea istoriei la noi apucă pe o nouă cale, nouă nu atât în fondū, câtū mai vêrtosū în modulū cum se scie. Pentru-că într'adevărū și cronicarii din acéstă epocă scriū mai toți cu deosebire evenimentele timpului lorū, pe când evenimentele mai depărtate le iaū simplū din cronicile anteriōre, și de cele mai multe ori pe din-tregulū <împreunândū izvódele> cum đicū ei, sēu contopindū cronicile cele vechi într'una, scurtându-le sēu amplificân-

9). Engel Geschichte der Walachey, p 198—9 : „wegen der Art der Ermordung des Wladuce aussöhnen wollen, beziehe mich auf die inländische Chronik (Einleitung XLVII). In derselben kommt vor: dass von Nagul eine *eigene Biographie* existire welche bei der Bukorester Metropolitankirche niedergelegt ist“. Biografia se află tipărită afară de Magaz. ist. în Archiva ist. a Rom. t. II prt. 2 p 132—140 cu a lui Nifon la unū locū.

10). A se vedé despre acesti doi cronicarii cum și cronicile lorū la I. Bogdanū, op cit.

du-le și mai adăugându dela sine evenimentele contimporane. Așa a făcută Urechie, așa Mironă, Neculce, totu așa cei mai mulți din cronicarii munteni. Unii au scris numai evenimentele timpului lor, ca Dămiană Logofătulă și Dubăn, Rudu Greceană, Acsentie Uricariulă, Ionă Canta, Ienache Cogălniceană ș. a.

Cronicarii nostri, necunoscându ei importanța instituțiilor și întogmirilor sociale, toate acestea le-au lăsată aprópe neatínse, mărginindu-se a nara succesiunile domnilor, răsboiele cu vecinii, răscolele interne, sên cum țice Ienache Cogălniceană la finele cronicei sale : «noi numai pentru nume ne-amă silită, și pentru mergerea domnilor unulă după altulă cum au petrecută» ; a descrie intrigile ce se țeseau ziua și nóptea în giurulă tronurilor domnesci, despoierile ce se făceau d'a dreptulă sêu sub forme legale. Afară d'acestea cronicarii n'au putută fi scutiți de spiritulă facțiosă, care din nefericire domină totă istoria noastră. Mai toți cronicarii au fostă și ómenī politici orī nefiindă ómenī politici au scrisă la invitarea domnilor și în asemenea calitate* scriindă evenimentele timpului lor nu s'au putută toți și totă-de-una ține pe de-asupra pasiunilor. Pentru aceea trebuie cumpeniți și folosiți cu precauțiune. Ună altă defectă ală cronicarilor este provincialismulă. Fie-care sê mărginesce la țera lui : „Pentru țera muntenescă sê scrie Munteni ; și noi sê scriemă pentru țera noastră“, țice Neculce. Astăfelă mai fie-care atinge despre cel-l-altă Română numai încătă vină în atingere cu țera sa ; suntă însă și excepțiuni, ca Anonimulă II, Const. Căpitanulă și D. Cantemiră.

Cu toate neajunsurile însă, cari le întimpinămă în cronicile noastre, ele suntă d'o mare, chiar nemărginită valóre pentru trecutulă nostru. Fără ele trecutulă nostru celă mai d'aprópe ar' zăcé în mare întunecă. Valórea loră cresce cu vieța noastră politică și socială, și ea va cresce cu atâtă mai multă, cu câtă se voră stu-

dia mai de aprópe în legătură cu diversele documente rămase din timpurile trecute. Nu mai puțin însemnate suntu cronicile din punctu-de-vedere curatú limbisticú. Pe când cărțile bisericesci scrise în limba română s'aú născutú sub influința directă a limbilorú străine, din cari s'aú tradusú ori compilatú : cronicile singure s'aú născutú, deși nu totú-de-una scutite, dar' totuși multú mai libere de înriuriri străine.—Intre cronicariii munteni și moldoveni esistă o deosebire esențială. Limba celorú munteni este multú mai liberă de influințe străine, mai naturală și totú-odată mai modernă, mai lipsită de forme și cuvinte vechi, pe când a celorú moldoveni suferă mai multú de înriuriri străine, este mai greóie, mai neajutată, dar' mai avută in archaisme. In generalú însé limba cronicarilorú din punctu-de-vedere alú formelorú gramaticale și alú elementelorú lexicale, nu se póte aseména nici pe de parte cu limba din cărțile bisericesci. Din limba cronicarilorú n'amú poté sē reconstruimú desvoltarea istorică a limbei române, pe când cărțile bisericesci sub acestú punctú suntu d'o valóre pe care n'arú cumpeni-o dece averi de ale lui Cresú.

Décă însé Moldovenií suntu întrecúți de Munteni in limbă, cu atâta mai multú cronicariii munteni suntu mai inferiori celorú moldoveni in cunoștința, serioșitatea și măestria de-a scrie istoria. La Munteni, cu una séu dóuē escepțiuni, nu vedemú tendința de a se informa câtú se póte mai bine din alii scriitori despre faptele cari le descriú, pe când la Moldoveni vedemú acésta atátú din desele provocări ce le facú la cronicile naționale anterióre, câtú și la scriitori străini. In generalú Moldovenií suntu mai instruiți. Acésta provine din legătura Moldovenilorú mai alesú cu Polonia, pe când Muntenií aú statú mai isolați, și Ungaria și mai alesú Transilvania, cu cari ei erau in atingere, erau ele in-seși pe acele timpuri lipsite de instrucțiune.

Urme de cronicile esistă și la Românií de peste Car-

pați, și încă din cele mai vechi (v. p. 204), ér' din sec. 17-lea nu se cunoșce de câtă cronică lui G. Brancovici, de altele nici amintiri macar nu există. Lucrul se esplică ușor. Încă mai înainte la Români de dincolo se realizase procesul fatal de totală aservire din partea Maghiarilor. Aristocrația română se de-naționalizase. Români nu mai erau factori alți statului. Cu deosebire dela uniunea Maghiarilor, Sasilor și Secuilor (1438) poporul devine sclav, și prin urmare fără interes la destinele statului.

Sunt multe cronice nepublicate, dintre care una foarte voluminoasă scrisă românește încă în secolul al 16-lea; asupra celor nepublicate însă nu putem vorbi aici, ci ne restrângem numai la cele publicate¹¹⁾.

Cronica anonimă I. Acastă cronică este de-o foarte mare importanță. Ea este tipul care ne arată cum se scriau cronicile la noi. Făr' de ea am pute numai după lungi, amănunte și grele cercetări să constatăm în câtă-va modul cum se scriau cronicile. Aici însă avem prototipul lor înainte ochilor. Acastă cronică, tipărită pentru întâia oară în Magazinul istoric (IV. 231 sq.), consistă din mai multe cronice mai mici scrise de contimpuranți și lipite succesiv una de alta¹²⁾. Ea începe cu o mică introducere despre timpul înainte de alți doilea descălecat, care se vede a fi un fragment rupt din o altă scriere, sên care cel puțin ni s'a transmis trunchiat¹³⁾. Dela Radu-Negru până la Radu-

11). Una din cele dintâi datorii ale Academiei române ar' fi fost publicarea cronicelor în mod științific.

12). Acastă cronică a fost tradusă la a. 1727 în limba germană de Filstich (I. K. Engel, Geschichte der Walachei. 58 sq.). Însă pe cât se vede în fragmentul publicat de Engel exemplariul românesc, de pe care s'a tradus, se deosebia în multe de cel publicat în Magaz. ist.

13). Despre însemnătatea și înțelesul acestei introduceri vezi Revista crit.-lit. I (1893) p. 36—38.

celu-mare este o cronică pe scurtă, care însă se vede că a fost interpolată și amplificată în unele părți mai târziu. Er' de la Radu-celu-mare până la Radu-vodă Călugărul s'a lipit vięta patriarhului Nifon și a lui Neagoe Basarabă lăsându-se o parte dela început și scurtându-se unele citațiuni din sânta scriptură¹⁴). De aici până la Mihai-vodă (1593) a continuat'o unū altū contimpuranū fōrte pe scurtū. Istoria lui Mihai se vede a fi intercalată cea anonimă de sub No. 8, ce mergea până la 1597, de aci încolo continuată sēu de același autor sēu de unū altul. Dela Simion-vodă încolo până la 1688, o continuă mai mulți contimpuranī. Nicī unulū din scriitoriī contimpuranī ai acestei cronice nu este cunoscutū. Cum vedemū ea cuprinde cele mai vechi cronice muntene înșirate unele după altele într'unū modū crudū, fără nicī o adaptare sēu contopire cum a făcutū d.e. Urechie. Inșă chiar prin acēsta ea presentă unū interesū deosebitū, căci ea nu numai constată modulū cum se scriaū în vechime cronicile la noi, dar' ne pune înaintea ochilorū totū-odată în ființă acele vechi cronice. Este adevēratū, că din punctu-de-vedere alū legăturēi istorice este defectuōsă, dar' fiindū scrisă totū numai de contimpuranī, faptele relatate, afară de unele fantasii evidente din *Viețile* lui Nifon și Neagoe-vodă, suntū tocmai prin acēsta deplinū garantate. Că acēsta era cea mai vechie cronică muntēnă cunoscută în sec. 17-lea ne mărturisesce cronică anonimă II¹⁵). Limba este, ca a tuturorū cronicelorū din Muntenia, ușoră, naturală, limpede, numai biografia inter-

14). Nicolae Bălcescu în *Magaz. ist.* I. p. 10 vorbesce despre cronică lui Tudosie fiulū lui Stoianū din Tunșii, care însă, după cietatele ce le face din ea la altū locū (*Magaz. I.* 386—387). se vedcă este totū una cu acēstă cronică, căci suntū luate din acēstă cronică (IV. 357). Dreptū-aceea Tudosie nu este de cātū unū copiatoriū ēr' nu autorū cum se vede a-lū considera Bălcescu.

15). Fragmentulū reprodușū de V. A. Urechie în art. „O cronică anonimă“ în *Revista p. istorie. arch. etc.* an. II v. I. p. 75—76.

calată a lui Nifonă și Neagoe-vodă presentă o limbă mai arhaică. Dela a. 1689—1715 o continuă unŭ anonimŭ (Magaz. ist. V 93 seqq.).

Nestorŭ Urechie (1550—1625)¹⁶⁾ s'a născutŭ în Moldova din vechia familie Urechie, alŭ cărei nume 'lŭ întimpinămŭ sub forma Ureelé (УРЕКАК) încă sub Alecsandru-celŭ-bunŭ și de aci încolo de mai multe ori prin chrisóvele domnesci. Nestorŭ a trebuitŭ să-se nască celŭ multŭ până în 1550, căci la 1572 'lŭ aflămŭ ca uricariŭ. La 1592—4 apare ca logefetŭ mare și timpulu, câtŭ acestŭ domnŭ a fostŭ scosŭ din domnie, elŭ fusese locŭ-țitoriŭ de domnŭ (Caimacamŭ), dar' când aude, că Aronŭ-vodă vine cu adoua domnie, fuge în Polonia. La 1598 elŭ era vornicŭ, și la 1599 vornicŭ mare de țera de josŭ. La 1602 dimpreună cu soția sa Mitrofana zidescŭ biserica dela mănăstirea Seculŭ. Totŭ vornicŭ 'lŭ aflămŭ până în 1612, când fuge în Polonia cu Constantinŭ Movilă, unde rămâne până la 1615, în care anŭ, la îndemnulŭ seŭ, dómna lui Ieremie Movilă venindŭ cu óste polonă și scoțendŭ pe St. Tomșa din scaunŭ, s'a reîntorsŭ și Urechie în Moldova și «divanurile tóte» erau pe mâna lui, dice Mironŭ Costinŭ. După unŭ anŭ dómna și fiulŭ seŭ Bogdanŭ fură prinși de Turci. Urechie scapă, dar' lunga și însemnata lui carieră s'a închiatŭ aci. Elŭ era acum deja fórté bătrânŭ și nu mai incape îndoielă, că cela multŭ pe la 1625 nu se mai afla în viétă, de-óre-ce la 1628 fiulŭ seŭ Grigorie Urechie se constituie într'unŭ documentŭ ca moșteanŭ. Din funcțiunile ce le-a ocupatŭ, din influința

16). Fântâne biografice: Archiva ist. a Rom. t. I. part. 1 p. 13, 22, 24, 46—7, 74, 77, 113, 120, 123, 140; t. III p. 71, 74.—Cron. Rom. I, 240, 241, 242, 261—5, Hurmuzachi, Documente, IV, 1 p. 456, 466—7. — I. Bianŭ, Columna lui Traianŭ pe 1882 pag. 110 (Inscripțiunea dela mănăst. Seculŭ). — Revista pentru ist arch. și filolog. an II v. IV p. 706.—Eppulŭ Melchisedecŭ Cron. Romanulŭ I. p. 30.—Idem. Cron. Huși. p. 91—4.

ce-o avea asupra celorū din giurulū seū, din diplomația cu care tracta afacerile statului, se vede că Nestorū Urechie era omū fōrte inteligentū și instruitū pentru acele timpurī. Elū se vede că cunoscea. afarā de romānā, limbile latinā, slavōnā, leșescā și chiar un-gurēscā. Elū a avutū doi copii, pe Vasile și Grigorie. Despre Vasile nu se scie nimicū. ér' Grigorie calcā în urmele tatā-seū și între 1631—1642 l'aflāmū spātariū, la 1644—5 vornicū mare de țera de josū. De aci încolo dispare ¹⁷⁾). Nestorū Urechie încă va avē partea sa de influință și conlucrare la cele dintāiū chrisōve domnesci ce le dā Ierimie Movilā (v. p. 123). Dela Nestorū Urechie ne-a rēmasū cronica : *Domniū țerei Moldovei și vieța lorū*, dela descālecarea lui Dragoșū până la a dōua domnie a lui Aronū-vodā (1359—1594). N. Urechie s'a servitū la scrierea cronicei sale atātū de vechile cronice, memorii și chrisōve din țerā, cātū și de scriitorī străini. Elū atinge câte-odată causele evenimentelorū, o face însă într'unū modū naturalū, inconscientū, și pentru aceea nici nu insistā asupra lorū, nici le aprofundēzā. Urechie, precum a practicatū în vieță religiozitatea zidindū și dotāndū mănāstiri, totū așa apare și în cronicā pētrunsū de religiozitate. Fapta rea trebuie sē fie pedepsitā, sumețulū umilitū (I. 211). Deși elū nu dā espresiune puternicā patriotismului seū, totuși nu este mai puținū patriotū. Elū condamnă gurgernulū absolutū și aprōbā uciderea domnului tiranū (I. 131, 208). O frumosā invēțăturā dā domnilorū și boerilorū când đice : „Singurī, cei mari judecātori ; singurī pāriși, singurī plinitorii legei !... Și de-arū invēța cei mari după nisce musce fără minte cum se ține

17). Mironū Costinū I 261. 292—3, 311. — Archiva ist. a Rom. t. I. part. I pag. 120. Cron. Rom. (M. Costinū) I. 261. 292—3, 311. Fr. A. Wickenhauser. Beiträge zu einem Urkundenbuch für Moldau und Bucovina, Wien, 1862, ad an 1642.—Revista p. ist. arch și filolog a II v. IV p. 712. — I. Sbiera. Gregoriu Urechia, Buc. 1884.

domnia l că tótă albina 'și apără căscióra și hrana lorü cu acele și cu veninulü seü, érá Domnulü adecă Matca, pe nime nu vatămă" (I. 220). — Limba este simplă, espresiunea une-orî concisă și energică. Nu lipsescü însă pasagie reü legate, chiar neînțelese, dintre carü unele potü sê fie și din cauza copiatorilorü. Arhaismele suntü mai rarü de cum ne-amü puté aștepta pe acelu timpü, fără îndoiélă însă ele s'au delăturatü in mare parte de copiatori. Dar' și in starea de adü allämü o sumă de cuvinte și espresiuni românesci de tótă frumuseța.

Acéstă cronică s'a atribuitü pe nedreptü fiului seü (Grigore Urechie¹⁸).

Anotătoriü și amplificătoriü lui Nestorü Urechie. Cronica acéstă între alții aü anotat'o și amplificat'o următorii : 1) *Eustratie Logofétulü*, care născutü pe la finele sec. 16-lea a lucratü ca scriitoriü atâtü pe tere-nulü bisericescü câtü și alü cronicarilorü in äntäia jumétate a sec. 17-lea, dupä cum probézä unü manuscriptü alü seü aflătoriü in bibl. rëpos. Cipariü (Principia, p. 113) cu data dela 1632. Elü pe atunei deja era unü scriitoriü consumatü, bëtränü, ceea-ce se vede și din legile împërätesci tipärite la 1645—6, cum și din impregiurarea, că Mironü Costinü, care pela 1650 era in țérä. nu-lü cunoscea, ceea-ce dä a înțelege, că elü murise între anii 1646—1650. Cumcă Eustratie Logofétulü, traducétoriulü legilorü împërätesci, este totü-odatä și cronicariü și anotatoriulü lui Nestorü Urechie, și că elü și-a făcutü notele și amplificätiunile inainte de 1618, resultä din faptulü că 2) *Simionü Dascälulü* următoriulü seü a scrisü între 1618—1620¹⁹) și pe care D. Cantemirü (Cron. In Catastichü X) 'lü numesce *ungureanü* va sé

18). Probele că Nestorü Urechie este autorulü cronicel se aflä desfășurate in edit. I a acestel Istorii p. 164—168 și Revista crit.-lit. I (1893) p. 201—206.

19). A se vedé Revista crit.-literară I (1893) p. 445—454.

dică română de peste munți, 3) *Misailă Călugărulă* nu se scie pozitivă când a scrisă, dar' la tótă întem- plarea după 1620 și înainte de 1650, căci se vede, că Mironă Costină nu-lă cunoscea nici pe cesta.

Ideile acestorū trei cronicarī despre originea Romā- nilorū suntū combătute cu multă vehemență de Mi- ronă și Nicolae Costină și de D. Cantemirū.

Michailă Mocsă, călugărū munteanū, a trăitū pela fi- nele sec. 16-lea și în ăntăia jumătate a sec. alū 17-lea. Dela elū avemū o cronică pe scurtū dela începutulū lumei până la a. 1489. Deși vorbește și despre Traianū, nu amintescă nimicū de răsboiulū cu Daciī și coloni- zarea Daciei, de nu cumva sub „Turci“ înțelege și pe Daci. Despre Romāni începe a face ceva amintire, dar' numai incidentalū dela Danū-vodă încóce. Cronică după cum însuși spune a scris'o la a. 1620 „din cărți slo- venesci“ până pela 1105, ér' de-aci încolo „dent'r'alte isvóde“, fără a lămuri ce felū de isvóde, care aū fostū fără îndoiélă romānesci căci confrontāndū-lū cu unū a- semenea cronografū romānescu din sec. 16-lea s'a con- statatū că a luatū frase întregi. De-aici se esplică și ar- chaismele din cronică lūi, care stau în contradicere cu limba vorbită și scrisă pe acestū timpū și mai alesū cu limba din Pravila de Govora (1640) la care se vede, că a colaboratū și Mocsă (v. p. 196)²⁰.

*Cronica anonimă II*²¹). Acéstă cronică începe cu istoria Romānilorū dela colonizarea Daciei și merge până la Atila. Crónica s'a scrisū între aniī 1668 și 1680. Acésta resultă din împregiurarea, că se provóca

20). Cronică s'a tipăritū în Cuvinte din bătrāni, de Hasdeū I. p. 313—443 cu o întroducere și note filologice. Manuscriptulū se află în Museulū Rumianțovū de la Moscva.

21). Publicată prima óră de G. Ioanidū în Istoria Moldo-Romā- niei, Bucuresci 1858 I. 295 sq. apoi în Cron. Rom. edit. II v. I. 87 sq. Unū studiū despre acéstă cronică sub titlū „O cronică anonimă“ a publicatū d. V. A. Urechie, pe basa unui noū manuscriptū, în Re- vista pentru istorie, archeolog. etc. an. II. v. I. 65 sq.

la cartea lui Topeltinus publicată la 1667 și face amintire de Sava Brancoviciu „mitropolitul“, care însă a fost destituit la 2 Iuliu 1680 la ordinul principelui calvinu Apafi. Încât se atinge de valoarea acestei mici cronice, s'eu mai bine, studiul istoric, din punctu-de vedere curat istoric este aprópe nulă, căci nu aduce fapte nouă, nici nu adună, nici cerne de amăruntul cu vederi p'etruñdătoare cele ce le relatéză scriitorii vechi; se folosește de scrieri de a dóua și a treia mână, și emite adese-orí vederi neintemeiate nici pe fapte istorice, nici susținute de motive d'ajunsu. Cu toate acestea trebuie să mărturisim, că istoriografia noastră a perdatu multă, fiindu-că scriitorulu nu și-a realizatú planul de a scrie întrégă istoria Românilor. Noi vedemú în elu nu numai unu omú fórté învățatú pentru acele timpuri, dar totú-odată și unu metodú și o p'etruñdere superióră, cari aplicate la timpurile dela alu doilea descălecatú încóce, arú fi făcutú mari servicii istoriografiei noastre. Elú scie s'e-și dee fórté bine samă de lântânile, după cari trebuie s'e-se scrie istoria. Elú întrece pe toți cronicării în privința cunoscerei Românilor din toate părțile. Elú celu dintâiu ne vorbește de Cuțovlachí s'eu Macedo-Români.

Limba nu sémână dé locu cu a celoralalte cronice muntene. Ea este mai strinsă, mai cuprindătoare și prin urmare și mai greóie și mai măestrită. Este limba omuluí învățatú, care tinde la o sferă mai largă de idei și de expresiuni. În această cronică apare începutulu modernizării limbei, introducându-se cuvinte ca etimologie, geografie, emisferu, republică, prevedință, crudătate, melancolie, și formațiuni nouă ca monarchescu, crăescu, istorescu, soțiere.

Cronica este anonimă și fără nici unu motivu s'a atribuitu lui Nicolae Milescu boeriu moldoveanu. Moldoveanu însă nu póte să fie autorul, căci din toate țerile române, Moldova cunósce mai puțin, apoi vorbește rău de Moldoveni. Asemenea nu póte fi Munteanu,

căci și Muntenia o cunósce mai puțină de câtă Transilvania și Ungaria, pe care amëndouă le cunósce și în cele mai mici amênunte nu numai geograficesce, dar și din punctă de vedere ală întogmiriloră politice, sociale și religiósce, care pe acele timpură trebuia cineva să fie crescută și trăită acolo ca să le pótă cunósce. Nici ună scriitoră munteană sêu moldoveană, din timpurile cele mai vechi până ađi chiar, nu a cunoscută referințele de acolo cum le cunósce autorulă acestei cronice. Munteană nu pótce să fie, și din causă căci elă face familia Basarabiloră de origine sêrbescă, și se va vedé îndată de ce. Apoi cronica posedce mai multe cuvinte care se audă numai în Transilvania ca : adóră, adecăte, dîregă, dregătorie, grijuliu, coștae, domnă în locă de boeră, cum se đice numai în Transilvania. Afară de aceea limba acestei cronice sémână ca două picături de apă cu limba din Cronica transilvană a lui G. Brancovică, atătă ca stilită câtă și în neologisme, sémână chiar și în unele cuvinte particulare ca Vizantia în locă de Bizanțu, Bosna în locă de Bosnia, Diocletianu în locă de Diocletiană. Autorulă spune însuși că cunoscea pe G. Brancovică și pe frate-sêu mitropolitulă Sava din Transilvania. Din cronicile amëndurora resultă, că amêndoă aveau aceeași instrucție, adecă care se putea căștiga pe acele timpură prin scóle străine peste munți; amêdoă utilizéză pe ună scriitoră cu totulă particulară ca Gulielm Blau, cu totulă necunoscută altoră scriitoră români. Brancovică erau de origine Sêrbă. din renumita familie sêrbescă Brancovică, o ramură însă a acesteia, din care se trăgea G. Brancovică și frate-sêu Sava și ună altă frate Ion, era de multă romanisată, cronicarulă G. Brancovică însă, cum se vedce din cronica lui, ținea încă la reminiscența originiei sêrbescă și se vedce, că sub influința ideiloră lui autorulă croniceă face și pe Basarabă de origine sêrbescă.

Din tóte acestea resultă neîndoiosă, că autorulă croniceă este de peste munți și anume din Transilvania,

elū însē trăia ca emigrantū in Muntenia unde și-a scrisū cronica ca și Brancoviei. Din același timpū in care s'a scrisū cronica, afară de Brancoviei, mai suntū cunoscuți alți doi emigranți ardeleni, cari trăiaū in Muntenia și anume Ion Brancoviei fratele lui Gheorghie Brancoviei și Teodosie Vestemianulū mitropolitulū Munteniei între anii 1669—1673 și 1679—1708. Acestū Teodosie era din Transilvania, după nume din Vestemū satū lângă Sibiiū, care a călugăritū la Cozia și la Tisména, și trecea in țéră ca „obrazū mai luminatū“, elū era și capulū partidei naționale contra Grecilorū, apare totū-odată și ca scriitorū bisericescū (v. pag. 197), elū celu dintăiū introduce la alegerea mitropolitulū *credulū* și profesiunea de credință in limba românească²²). Dēcă vomū avē in vedere, că cronica este scrisă între anii 1668 și 1680; că elū sta in relațiunī personale cu Gh. Brancoviei; că cunoscea bine și pe fratele acestuia, pe mitropolitulū Sava din Transilvania; considerându, că autorulū dintre tôte țerile române cunósce mai bine Transilvania, apoi Oltenia; considerându că Teodosie Vestemianulū și ca călugărū și timpulū, câtū fusese ex-mitropolitū, l'a petrecutū in Oltenia la mănăstirile Cozia și Tisména, priu urmare Oltenia putea s'o cunósce mai bine dintre țerile române dincóce de Carpați; dēcă vomū avē in vedere, că elū cunósce bine și Țérahățegululū față in față peste munți cu Oltenia; dēcă in fine vomū considera, că autorulū se provócă desū la sânta scriptură, care arată a fi preotū: din tôte acestea reese cu cea mai mare probabilitate că autorulū acestei cronice este mitropolitulū Teodosie.

*Mironū Costinū (1633—1692)*²³). Familia Costinū se

22). Despre tôte acestea a se vedé Ghenadie Enaceanū. Mitropolia Ungrovlachiei (Condica sântă) Buc. 1886 p. 27, 41, 45, 51—53, 100.

23). Fântâne biogr.: Cron Rom. I. (cronica sa proprie) pag 292, 315, 321, 326, 373; II. (Nic Costinū) pag 13, 30, 37, 39, 230—1 235, 240 1, 257, 268; III (Mustei pag. 13, 25, 31, 88, 104, 106,

vede a fi foarte vechie. Numele Costinŭ 'lŭ întimpinămŭ mai ântâiu la anulŭ 1392 într'unŭ chrisovŭ domnescŭ. Unŭ logofetŭ Costinŭ aflămŭ sub Petru-Rareșŭ. Alecsandru Costinŭ tatălŭ lui Mironŭ a fostŭ postelnicŭ. Părinții lui Mironŭ aŭ fostŭ persecutați de Vasile Lupu. Mironŭ pela 1648 se afla la scôlă la Barŭ în Ucraina, ér' la 1651 era deja la Iași. La 1654, când Vasile Lupulŭ fu scosŭ din scaunŭ de Gheorghe Stefanŭ, Mironŭ trecu în Polonia. Până la 1674 elŭ a trecutŭ prin diversele funcțiuni mai mici ale țerei, căci în acestŭ anŭ 'lŭ aflămŭ logofetŭ. Cătră finele aceluï anŭ devine vornicŭ mare de țera de josŭ. La 1677 Mironŭ Costinŭ este unulŭ dintre boeriï, cari fără dreptŭ lucră la răs- turnarea lui Antonŭ Rusetŭ, sub care elŭ se afla ca logofetŭ. În aceeași calitate l'aflămŭ și sub Duca-vodă. La 1684 se refugieză în Polonia dinaintea lui Dumitrașcu Cantacuzinŭ. În acestŭ anŭ scrie elŭ în Polonia în limbă polonă poema *Despre poporulŭ Moldovei și alŭ Țerei-Românesci*. În anulŭ următoriu se întôrce în patrie, și Constantinŭ Cantemirŭ, care ajunsese într'aceea domnŭ, 'lŭ face staroste de Putna, în care calitate pune în țepă mulți Leși și Cazaci, cari se răspândise prin țeră și prădaŭ. Deși Constantinŭ Cantemirŭ, după cum scrie chiar cronica atribuită lui Nicolae Costinŭ, a fostŭ bunŭ și dreptŭ domnŭ, dar uniï din rudele și favoriții lui și anume ginere-seŭ Bogdanŭ hatmanulŭ și Iordache Rusetŭ, grecŭ ajunsŭ postelnicŭ, începuse a asupra țera cu dări. Afară de Mironŭ și frate-seŭ Velcicu nu cuteza nime să facă vre-o observare Domnului și favorițilorŭ sei; singurï ei le mai adresaŭ: „Mai desŭ cu păharele, și mai rarŭ cu orânduelile!“ O parte

110. D. Cantemirŭ, *Vita Constantini Cantemirii*, Buc. 1883 pag. 29—31 Archiva ist. a Rom. t. I. prt. 1. pag. 18, 19; t. III. pag. 197, 281, sq.—Nic. Bălcescu, *Logofetulŭ Mironŭ Costinŭ* (Magaz. ist. I. 138 până la 143). — V. A. Urechie, *Miron Costin, opere complete*, Buc. 1888.

din boerii nemulțămiiți intră în legătură cu Brancoveanu, domnul Munteniei, ca să răstörne pe Cantemirü. La o nuntă a unui Paladi la satulă BäicanI, partisanii intruniiți la această sərbătore, între cari și Velcicu fratele lui Mironü, se vede că sub influința vinului vorbiră mai multă decât trebuia, și unul dintre óspeți, Ilie Tăfesculö, mai târziu stolnicü (II. 257) i-a tradatü domnului, care la ocaziune a prinsü o parte din conjurați, între cari și pe Velcicu și la îndemnul celorü de pe lângă elü l'a tăiatü, fiindü față chiar D. Cantemirü. Mironü Costinü nu fesese la BäicanI, ei se afla la moșia sa la Bärboși. Cantemirü, ațitatü de cei din giurulü seü și cu deosebire de Bogdanü și Rusetü, cari se temeau de rësbumarea lui pentru mörtea frate-sëü, trimite pe unü grecü, Macri, së-lü prindä, care-lü aflä tocmai când elü avea së înmormënteze pe soție-sa, ce tocmai murise. Ilü prinde și nu-lü mai duce la domnü, ei-l. taie capulü. Elü fu înmormëntatü dinpreună cu soția sa. Așa peri nevinovatü Mironü Costinü în luna lui Decembre 1692. unulü din cei mai însemnați bărbați la RomânI în secolulü alü 17-lea, atâtü ca omü de statü, câtü și ca scriitorü. Peri prin ură și intrigä, eu deosebire a lui lordache Rusetü, pe care-lü protejase și-lü înälțase chiar elü ²⁴). Mironü a fostü căsătoritü cu Iléna fiica lui

24). Despre tragica mörte a fraților Costinü veđi Cron. Rom. II p. 39, 240—1; III. p. 25. 81, 88, 110. Toți cronicarii spunë că nu li s'a arătatü vre-o vină. Singurü Dimitrie Cantemirü li face în Vita Const. Cantemirii pe amëndoi culpabili de tradare. Dar' este evidentü, că elü a voitü së spele de această fără de-lege pe tatälü seü. care, dice Neculce (II 241—2), „multü s'aü căitü ce aü făcutü, și de multe ori plängea între totă boerimea, și blestema pe cine l'aü îndemnatü de aü grăbitü de i a' tăia'ü". Epistola, ce D. Cantemirü în biografia tatä seü pag. 67 dice. că ar' fi scris'o Mironü în ultimele momente cătră domnü mărturisindu și vină, sëü a fostü störsä dela Mironü de călăulü Macri, sëü este o născocire familiară a Cantemirescilorü pentru a se justifica. și acesta din urmă o credem noi fiindü că decä ar' fi proședutü Cantemirescül această epistolă în originalü dela mâna lui Mironü, o arăta' ei atunci ca së-se justifice și cum nu ar'

Ionu Movilă, și a avut trei feciori : Nicolae logofetă, Ionu hatmanu și Petrașcu mare postelnicu, și trei fete. Mironu Costinū a lăsat o avere foarte mare. Elu a fost omu învățatū, cunoscea limba latină, polonă și slavonă. Elu este unulū din cei mai însemnați și serioși cronicari. Nu numai se informază bine, dar' și pătrunde adâncu lucrurile. Elu nu înșiră numai faptele seci, ci totu-odată depune în ele o sumă de idei. Elu este cronicariulū care posedă mai multe, mai variate și mai adânci cugetări. Pentru aceea cronica lui, afară de faptele istorice, este totu-odată și instructivă sub raportulū ideilorū. Este totu-odată unū istoricu veridicu, și acesta o recunoște chiar Dim. Cantemirū, pe care 'lū vedemū mai multū dușmanū decâtū amicū lui Mironū²⁵). Două sentimente cu deosebire domină în scrierile lui Mironū Costinū : religiozitatea și patriotismulū. Elu reprobă cu aspre cuvinte fără-de-legile și destrânările. Intemplările omenesci suntū supuse sôrtei, dar' elu o identifică cu voința lui Dumnezeu. Patriotismulū 'lū manifestă sub toate formele posibile : elu ie condeiuulū, ca să combată scriitorii, cari s'au încercatū a innegri pe Români ; elu sacrifică considerațiunile religiose față cu patriotismulū, când dice, că „fie-care domnū să fie pe partea crești-

fi arătat o lui Neculce, care a fostū chiar sub D. Cantemirū spărtatū și hatmanū ? s'elū cum se nu fie aflatū Neculce ceva despre ea ? Dar' deși toți cronicarii cari scriu despre acesta au fostū contimpurani și chiar mari funcționari, ca Niculcea, nici unulū macar nu amintesc de așa ceva. În fine D. Cantemirū publică epistola în limba latină, ér' Mironū chiar de ar' fi scris o n'o sciea în limba latină, ci fără îndoielă românesce. D. Cantemirū nu spune cum a fostū scrisă. În limba latină mai ușorū a pututū să-se falsifice, în cea românescă însă nu se putea face acesta, căci în stilulū românescū alū lui Mironū, atâtū de particularū și cunoscutū, nu se putea falsifica, ér' D. Cantemirū are o limbă românescă ce nu se mai află la nime pe acelu timpū.

25). In Vita Const. Cantemirii p. 29 : „Chronographum... continuavit equidem satis probe, et ab adulationibus parum tactum“. Er în Descriptio Moldaviae Bucur. 1872. p. 154 : „Miron accuratissimus Moldavorum historicus“.

nescă ; . . . însă cu înțelepciune, nu fără socotélă și fără temeiu, ca în locu de folosu țerei să aducă peire“; elu este în contra străinismului, pentru că acésta nu cunoșce și nu respectă „limba și rânduiéla țerei“, că suntu „lacomî, că nu caută să agonisescă și ei nume bunu la țeră, ce caută, desfrênați, numai avere să stringă“ ; condamnă despotismulu, poftele și nesațiulu Domnilorū, în opoziție însă cu Urechie dice, că Domnulu ori bunu ori rău nu trebuie omoritu. În privința claselor sociale Mironu Costinū nu s'a pututu emancipa de prejudețele timpulu seū, căci elu dice, că pentru boeriū și curteanu, Domnulu se cade să aibă *cuvêntu, căutătura și cinste* ; încâtu pentru bietulu țeranu numai dice nimicū. Idei nefericite ale timpulu, pentru cari nu e vinovatu Mironu Costinū ! — Stilulu lui Mironu este adeseori intervertitu, cu deosebire după frasa latină, însă chiar' pentru acea, deși greoiū, adeseori e scurtu, nervosu și sentențiosu. Limba ca la ceialalți cronicari ai secolulu seū : aschaisme puține, este însă celu mai avutu în privința terminologiei ostășesci. Mironu Costinū ne-a lăsatu următorele scrieri : 1) Cartea pentru întăiulu descălecatu alu țerei Moldovei și neamulu Moldovenescū, cu o prefață, în 7 capitole ; 2) Letopisetulu țerei Moldovei dela 1594 până la 1662. Acésta este opera principală a lui Mironu. Până la Barnovschi inclusivu s'a folositu de scriitorii străini, de aci încolo până cătră finele domniei lui Vasile Lupulu (1654) a scrisu după cele ce „a pututu înțelege din boeriū bētrāni“ (I p. 281), ér' dela Gheorghe Stefanu, dar' cu deosebire încă de pela 1650, până la fine, a scrisu din propria experiență, căci „mai în tôte s'a prilejitu singuru“ (I p. 327). Mironu Costinū dice în prefața acestei cronice, că are cugetu să scrie întréga cronică, adecă și a timpulu dela alu doilea descălecatu până la 1594. Elu nu a scris'o, celu puținū nu cum avea de cugetu, căci în adevêrū sub numele lui Mironu esistă o cronică despre timpulu dela Dragoșu până la

1594, care, deși se vede compilată după Urechie, se deosebesce însă de a lui Urechie²⁶). 3) I se mai atribue o cronică a țerei Ungurescî. Acestea sînt scrierile principale ale lui Mironu Costinu. Alte scrieri mai măruntă avem de la elu : a) *Despre poporul Moldovei și alu țerei romănesci*, poemă în trei cînturi în limba polonă, tradusă romănescă de d. Hasdeu (Cron. Rom. III 487—524) ; b) *Vieta lumei*, mică poemă ; c) Tractatū de verificare romănescă ; d) o epigramă cătră mitropolitul Dositeiu tip. în Psaltirea în versuri a acestuia la pag. 265 ; e) o altă mică epigramă despre neamul țerei Moldovei. (veđi Poesia).

Constantinū Căpitanulū (Filipesculū). Acestu cronicariu necunoscutu d'aiurea se vede că este identicu cu Constantinū Capitanulū Filipesculū, pe care Șerbanu-vodă (1679—1689) lū trimite ia Apafi, principele Transilvaniei, ca sē-ī aducă pe fiitorulū ginere, Gligore Băleanulū postelniculū, ceea-ce se narază chiar în acéstă cronică la fine.—Cronica publicată în Magaz. ist. (I și II) începe cu Radu-Negru (1290) și merge până la 1688. Evenimentele dela a. 1688 autorulū le scrie ca contipuranu și chiar' adese-orī ca martoru ocularu (I, 356, 360 ; II, 6, 24, 34, 352).—Acéstă cronică este însemnată din multe puncte-de-vedere. Ea are informațiunile cele mai întinse dintre tôte cronicile muntene. Autorulū cunoște mulți scriitori străini, pe cari se vede că i-a consultatū, deși nu-ī numesce. Numaī la elu aflămū amintire despre „istoriculū Făgărașului“ (p. 153). Elū se ocupă cu istoria tuturorū Romănilorū din Dacia-Traiană, dar' se înțelege în loculū întaiu de Munteni, și de ceilalți numaī în a dōua linie. Elū atinge și evenimentele străine.

26). Dōuē manuscripte ale acestei cronice se află pe la începutulū secolulū acestuia, unulū la Blajū, altulū la Oradea-mare. Engel. Geschichte der Walachey p. 67—68. Nic. Densușianū, Misiunea istorică, Analele Acad. Rom. ser. II. t. II. sect. I (1881) pag. 106—7, 204 nr. 59.60.

Autorului însă îi lipsește patriotismul luminat, căel nu și-a știut scuti sufletul de ură asupra Moldovenilor (I. 93). Relatările acestei cronice se deosebesc adese-ori de ale celorlalți cronicari. Stilul este limpede și ușor fără proprietăți arhaice. Această cronică are doi continuatori, pe *Radu Greceanu*, care a continuat-o până la 1707²⁷⁾, și pe *Radu Popescu*, vornic mare, care a dus-o apoi până la 1720, publicată în *Magaz. ist.* IV p. 21 sq. Radu Greceanu a scris-o cu puțină iubire de adevăr, elu picură de lingușiri la adresa lui Constantin Brancoveanu căruia i-o și dedicase. Mai însemnată se vede a fi o altă scriere a lui Radu Greceanu, netipărită încă și anume: *Stabilirea cronologiei țerei* după inscripții, cronice și documente oficiale, începându dela Radu Negru (1215) până la a. 1667, manuscriptu în bibl. centrală din Bucuresci. În fine o altă scriere a lui este *Genealogiile neamurilor boeresci.* (v. lit. biser.).

Gheorghie Brancovici, care trăesece în a două jumătate a sec. 17-lea, emigrându din Transilvania în Muntenia, din cauza perseuțiunilor unguresci, scrie o mică cronică dela începutul lumii până la 1686. Cronică și are însemnătatea ei pentru unele tradiții asupra Transilvaniei, pentru relatările autentice asupra fratelui său Mitropolitul Sava martirisat de Maghiari și ca limba pentru neologismele ce le conține ca elecție, superbie, patrie, pretenție, gubernatoru, stându totodată în intimă legătură cu *Cronica anonimă II*²⁸⁾.

Niculae Costin (1660—1712)¹²⁾. Elu este fiul mai

27). Publicată în *Magaz. ist.* II. 129 sq — N. Densușianu, Misiunea ist. loc. cit. p. 219—220. — *Revista p. ist. arch. și filolog.* an. II v. I. p. 284: Studii critice asupra cronicelor române. — Despre R. Greceanu v. *Revista Rom.* pe 1861. p. 575; pe 1862 p. 245; în *Magaz. ist.* II 129 s'a publicat numai până la a. 1700.

28). Despre cronicaru a se vedé *Revista crit. lit.* I (1893). p. 97 seq. ér textul Cronicel ibid. p. 366 seq.

29). Fântâne biogr. *Cron. Rom.* II 72, 74 76—78, 137, 247—8 252, 269, 280, 296, 341. — D. Cantemiru, *Vita Gonst. Cantemirii* p. 29.

mare alu lui Mironu Costinu, nascutu pe la a. 1660. Sub Duca-voda scurtu timpu hatmanu. La 1696 din cause politice se refugieza in Muntenia de unde se reintorce la 1701 si sub Duca-voda, in a doua domnie, si reie functiunea de hatmanu. Sub Mihaiu Racovita traesce retrasu, insa devine erasi hatmanu sub Antiochu Cantemiru. Revenindu Mihaiu Racovita adoua ora la domnie, Nic. Costinu erasi traesce retrasu. Sub Nicolae Mavrocordatu devine vornicu de tera de josu. Sub Dimitrie Cantemiru (1711) deveni mare logofetu. Elu more in Septembrie 1712. — Atatu din scrierile ce ne-a lasatu, catu si din marturisirea contimpuraniloru, Nic. Costinu se vede a fi fostu omu invetat. Studiile si le-a facutu in scole straine, de siguru in Polonia. Nicolae Costinu e mai invetat ca tatalu seu, dar' multu mai putinu talentatu. Dela elu avemu urmatoarele scrieri : 1) *Cartea descălecatului antaiu alu țerei Moldovei și alu neamului moldovenescu*, in 16 capitole cu o prefață. Elu incepe dela creatiunea lumei, si dupa o espunere putinu clara si mai putinu sistematica, termina cu descălecatulu lui Dragoșu. Elu utilizeza multu scriitoru, dar fara critica. 2) Sub numele lui, D. Cogălniceanu a publicatu *Letopisețulu țerei Moldovei dela 1662—1711*. Nu-i putemu insa recunosce decatu celu multu partea dela Nicolae Alecsandru-voda (1710) inainte³⁰⁾. 3. A-

30). M. Cogălniceanu in edițiunea I ca și in a II a publicatu cronica dupa unu manuscrisutu din 1615 aflatoriu acum in bibl. centrala din Iasi Nr. 9. In titlulu acestuia se dice, ca s'a „scosū din izvodulu lui Vasile Dămianu ce au fostu alu treilea logofetu și despre izvodulu lui Tudosiē Dubau logofetu, și altora. In tragu in Eși vlto. 7224 (1715) Sept. 4°, er' la finele cronicei totu de aceeași mana sta scrisu : „pand aici am scrisu eu Acsentie Uricariulu“. Manuscrisutu scrisu cu multa ingrijire este originalu lui Acsentie Uricariulu. Unu alu doile manuscrisutu, citatu de d. Cogălniceanu totu acolo, obvine pe numele lui Nic. Costinu, dar' cuprinde numai domnia I și a II a lui Nicolae Alecsandru-voda. M. Cogălniceanu insa I-a domnie o atribue lui Nic. Costinu, caci nici nu se putea mai multu fiindu-ca elu more la 1712, er' a doua 1712—1716 lui Acsentie Uricariulu. In manuscrisutu I iu

notațiunii și amplificațiunii la cronica lui Nestorū Urechic. 4) *Ceasorniculū Domnilorū* (vezi Filosofia).

Din sec. 17-lea mai avem următorii cronicari, uni cunoscuți numai după nume, alții ale căror cronice există, dar' nu s'au publicat încă. Amintim pe următorii: 1) Petru Danoviciū, care se dice că la 1636 a scris o cronică netipărită încă dela facerea lumii până la 1624. Un exemplariū alū acestei cronice se vede a fi în bibl. răpos. Cipariū, care totū-o-dată 'lū numesce pe autorū moldoveanū ³¹⁾. 3) *Ionū Buburuzăiū* din Brașovū, care prin a două jumătate a secolului alū 17-lea traduce din grecesce în romănesce o istorie universală ³²⁾, 4) *Vasile Dămianū* la 1688 *treti-logofetū* și *Tudosie Dubăū mare logofetū* ³³⁾, au trăitū în a două jumătate a secolului alū 17-lea și pe la începutulū secolului alū 18-lea. Ei au lăsatū cronice parțiale despre evenimentele timpului lorū, cari s'au utilizatū la compilarea cro-

inse a 2 a domnie este scrisă de o altă mână posterioară și nu se amintesc nimicū de Absenție Uricariulū; adevăratū foia dela fine lipsește și este întregită de M. Cogălniceanū. Cum s'ar' fi pututū întempla ca Aceste Uricariulū la trei ani după mōrtea lui Nic. Costinū, s' descrie unū manuscriptū alū lui și s' nu amintescă de elū? S'eu pōte sub espresiunea din titlū manuscriptului, și altora vorū fi a se înțelege și însemnările ce vorū fi rămasū după Nic. Costinū? De însemnatū este, că Neculcea în prefașă nu scie decât s'a scris cronica dela Dabija încōce, presupune numai că pōte s' fi scrisū Nicolae Costinū dar ..n'au eșitū la ivelā".

31). Familia Danoviciū obvine în Moldova într'unū doc 1491 (Col. lui Traianū 1877 No 4. p. 188 sq.). Unū manuscriptū alū acestei cronice se află anonimū în bibl. Seminarulul de la Socola și este fōrte voluminosă cuprinzēndū istoria universală scrisă din punctū de vedere religiosū.

32). Manuscriptulū se află în Muzeulū familiei Hohenzollern în Sigmaringen (Dr. G. Grōber, Zeitschrift f. rom. Philologie, v. I. (1877) p. 484).

33). Pe Dubăū l'aflămū la 1670 pārcalabū (Arch. ist. a Rom. III. 248), sub Antone Rusetū 1676—1679, vistierū (Cron. Rom. II 16), sub Const. Duca Vodă (1693—1696) și sub Antiochū-vodă (1698 până la 1701) mare logofetū (Cron. Rom. II. 255—6).

nicei dela anii 1662—1711 publicată sub numele lui Nicolae Costinū (v. nota 30).

Acsentie Uricariulū a trăitū pela finele secolului alū 17-lea și începutulū celui următoriu. L'affamū ca uricariū și sub Mihaiū Racoviță in a treia domnie (1716—1727)³⁴). Sub numele lui avemū o *Cronică* despre a două domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordatū (1711—1716). Elū serie, cum se vede, ca funcționariū alū domnului și pentru aceea nu și-a sciutū păstra independența. Totū elū se vede a fi compilatū *Cronica* ce cuprinde evenimentele dela 1662—1711 (v. Nic. Costinū).

Dimitrie Cantemirū (1673—1723)³⁵). S'a născutū la 26 Oct. 1673. Tată-seū, Constantinū Cantemirū, a fostū domnū in Moldova (1685—1693). Elū a avutū deosebiți instructori, între cari pentru filosofie pe Cacavela, călugărū grecū din Creta. După mórtea tată-seū fu alesū domnū, dar scosū incurēndū din scaunū, spunū, după trei septămāni, se duse la Constantinopolū. Aici s'a ocupatū elū cu literatura, învățandū mai multe limbi. La 1700 se căsătorește cu Casandra fiica lui Șerbanū Cantacuzinū. La 1711 Pórta-Otomană 'lū trimise domnū in Moldova, dar' erumpēndū rēsboiū între Ruși sub Petru-celū-mare și între Turci, elū trece in partea Rușilorū, și făcēndu-se pace trebui sē părăsescă scaunulū, și trecu in Rusia. Petru-celū-mare l'a dăruițū cu moși și privilegii. Fiindū-că soția întâie 'i murise la 1713, elū la 1717 se căsătorește a două-óra cu o fată

34). F. A. Wickenhauser, op. cit., 116—118, subscrisū ca uricariū intr'unū documentū din a. 1719. — V. A. Urechic, Mironū Costinū I. 170, 172, 174, 176. II. 533.

35). Fântāne biograf. Vita Principis Demetrii Cantemirii in Colectanea Orientalia. v. VII din Operele sale, edit. Acad. Rom. — Istoria imperiului otomanū și biografia dela fine. — Cronicele contimporane in Cron. Rom. II. — In tōte acestea datele une-ori se contradicū. — Ov. Densușianū, Notițe asupra lui D. Cantemirū, in *Revista crit.-literară* II (1894) p. 62—68.

a principelui Trubetzkoi. A ajunsu consiliariu intimu alu țarului. A muritu în 15 Augustu 1723. După elu au rămasu patru feciori și două fete. Unulu din feciorii lui este Antiochū, poetulu satiricu rusescu, care a fostu ambasadoru alu Rusiei la Paris și a muritu la 1741.

Dimitrie Cantemiru a fostu foarte învățatū, o învățatură însă mai multă estinsă și variată decâtu temeinică. Elū, afară de română, cunoscea limbile : turcăscă literară și vulgară, arabică, latină, italiană și slavonăscă. Pentru învățatura lui a fostu numitū la 1714 membru alu Academiei din Berlinū. Elū a scrisu multū și despre multe lucruri, și pentru aceea adese-orī fără sistemă și superficialū. Ca istoricū in cestiunile contimpurane, și mai alesū, cari atingeau familia sa, nu s'a pututū ține imparțialū. Acesta provenia fără îndoieală din natura lui pasionată și vehementă³⁶).

Limba românăscă a lui D. Cantemiru este de unū genū esoticū, nenaturală și greoie până la desgustū. Intervertită și incurcată până la neînțelesū. Elū a voitū s'o supună la fraseologia și perodizarea latină, d'aci periode lungi adese-orī d'o pagină și nelegate senu foarte rău legate. Înțelesulū cuvintelorū forțatū ; multe cuvinte formațiunii proprie, urmându in acesta, cum se vede, pe Dositeiu. Chiar limba latină, in care scria mai ușorū ca in cea română, este adese-orī foarte neglijată.—Dimitrie Cantemiru ne-a lăsatū următorele scrieri mai însemnate :

1) *Divanulū lumii*, românesce și grecesce, tipăritū la Iași a. 1698 (v. Filosofia).

2) *Cronica Romano-Moldo-Vlachilorū*, dela colonizarea Daciei până la alū doilea descălecatū, in limbă română.

36). Ionū Neculce (Cron Rom. II. 302) Țice, că era „nerăbdătoriū și mâniaosū, zlobivū la beție și l eșise numele de omū rău“. Totū elū însă ne spune, că ajungându Domnū era *bunū și nemărețū*. Neculce a trăitū ca mare funcționariū pe lângă elū, cum însuși ne spune

- 3) *Istoria imperiului otoman*, în limba latină.
- 4) *Descrierea Moldovei* în limba latină.
- 5) *Istoria ieroglifică*, românește.
- 6) *Evenimentele Cantacuzinilor*.
- 7) *Vita Constantini Cantemyrii*, latinesce.
- 8) *Istoria creațiunei*, latinesce.
- 9) *Istoria Otomanilor* de la Mahomedu până la Osmanu, perdută.
- 10) *Carte de musica turcescă*.
- 11) *Introduciune* la studiul muzicei turcesci, românește.
- 12) *Logica*, latinesce ș. a.

Cele mai importante suntu cele de sub 1, 2, 3, 4, 5. Cantemiru se nevoesce în Cronica sa să lămurescă epoca cea mai încurcată din istoria noastră, dela colonizare până la 1300. Tesa ce și-a pus'o este a proba „traifulu necurmatu“ alu Românilor în Dacia. Spre acestu scopu a studiatu vre o 153 de scriitori. Cantemiru a încercatu să-se înformeze temeinicu despre subiectu, cu tôte acestea elu a rămasu departe de ceea ce se cere la asemenea cestiune. Mulți scriitori însemnați nu i-a consultatu. Pe cari i a consultatu de multe ori i cunósce defectuosu séu i înțelege reu. — Suntu cumplitu de defectuóse cunoscintele luí despre Dacia, și nu numai cea vechie, ce ar' mai trece, dar chiar despre Dacia timpuluí séu séu modernă; la elu d. e. Alba-lulia este Oradea-mare, Radu-Negru a eșitu din Halaoșu (?) și a trecutú în Muntenia, pe Strela (Streiú) se află Mediașulu; Crașea (?) și Sapsonulu (?), și alte asemenea lucruri ca din povești (Cron. II. 383). Afară de acésta nu are nici o sistemă în scriere: cronica e lipsită cu totulú de orientare. Elu amestecă aceleași lucruri și le tracteză de mai multe ori. Mai însemnată din punctu-de-vedere alu cuprinsuluí este *Descrierea Moldovei*, ea ne păstréză o sumă de cunoscinte istorice mai alesu insé etnografice și geografice, cari fără de ea nu le-amú posedé. Dar și aici Cantemiru este a se u-

tili-a cu precauțiune — Istoria ieroglifică este o scriere
sui generis. Cuprinsul ei este viața politică, socială și
familiară de pe la finele secolului al 17-lea și începutul
secolului următoriu în Muntenia, cu deosebire însă
în Moldova. Cantemirul a spus în această carte in-
trigile, frecările, tradările, despoierile, miseriile publice
și private ale aceluși timp în aceste țări. Persoanele ce
sunt figurate în acestea poartă toate diverse nume, de a-
nimale mai cu seamă. Autorul însă le explică la finele
operei punând numele adevărat al fie-căreia. Opera
este voluminoasă și-ți trebuie multă putere și bună-voință
ca s'o citești, nu numai pentru obscuritatea și limba
ei grea de rumegat, dar și pentru lungimea reflesiu-
nilor morale-filosofice. Cu toate acestea este evidentă,
că decât în locul numelor fide s'ar substitui cele
adevărate, și cuprinsul ei s'ar studia în legătură cu
datele și descrierile ce se află în cronicile aceluși timp
despre cele mai multe din persoanele ce obvină ca ac-
tori, ariditatea operei s'ar schimba în o narațiune în-
teresanță despre viața publică, socială și familiară a
aceluși timp. Era necesar ca un asemenea studiu să
se publice ca introducere la edițiunea Academiei Ro-
mâne. Cu mai multă îngrijire este lucrată Istoria im-
periului otoman.

Cronica anonimă IV. Aceasta se atribuie unui Nicolae
Mustea, necunoscut de altminteră, decât că în titlul
cronicei se numește „diacul stare de divanul“. Această
cronică dimpreună cu varianta cuprinde evenimentele
de la 1662—1729. Fără îndoială varianta nu este scrisă
de același autor, care a scris ceealaltă parte a cro-
nicel. Cronicariulă spune, că evenimentele de la 1662—
1704 le-a scris „după poveștile mai multor oameni
aleși“, er' de aici încolo de la sine însuși. Această cro-
nică conține pasaje întregi din cronica lui Neculce,
ceea-ce provine de acolo că s'au servit, pentru timpul
mai vechiu, cum se vede de aceleași fontane, proba-
bil de ale lui Dămianul și Dubăul, căci cronica consună

în pasagie întregi și cu cronica publicată sub numele lui Niculae Costinū. În fondū se vede a fi mai multū unū copiatoriū, celū multū compilatoriū.

Cronica anonimă V. Autorulū necunoscutū. Cuprinde timpulū dela 1662—1733. Nu este decătū o compilațiune, câte-odată mai scurtată, altă-dată mai amplificată, din fântănele de carī s'a servitū anonimulū alū IV, cronica atribuită lui Nic. Costinū și Neculce. Acastă cronică a fostū tradusă în grecesce de Amiras.

*Ionū Neculce (1672—1744)*³⁷. S'a născutū pela 1672 în Moldova, și la 1701 l'aflămū agă, la 1704 slugerū, ér' la 1705 spătariū. Sub Dimitrie Cantemirū, ântâiu totū ca spătariū, era mâna dréptă a domnului, curênd apoi 'lū pune hatmanū în loculū lui Antiochū Jora destituitū, trece însē în același anū cu Cantemirū în Rusia unde petrece doi anī, de aici în Polonia, unde trebui să rămână ca refugiatū șapte anī, și abia la 1719 s'a putulū reintôrce în patrie recăpētându-și moșiile ce i se confiscase. Până la 1731 trăesce retrasū, în acestū anū însē Grigorie Ghica 'lū face vornicū mare de țera de susū. În anulū urmatoriū sub Constantinū Mavrocordatū nu-lū mai aflămū în funcțiunī. Acestū domnū se încungiurase cu grecī, prin urmare unū boeriū și românū verde ca Neculce nu mai avea locū în ceta acestorū despoetori ai țerei. Însē în a două domnie Mavrocordatū 'lū pune vornicū (1741). De aici încolo 'i perdemū urma, de-ore-ce însē cronica și-a dus'o până la 1743, mai amințindū numai de schimbarea Domnilorū din 1744. în acestū anū sēu curênd după aceea trebuie să fie muritū, fiindū deja fôrte bătrânū. Neculce a fostū căsătoritū și a lăsatū copiī după sine.

Neculce nu se vede a fi fostū cu vre-o deosebită învțătură, dar fără îndoielă după Mironū Costinū celū

37). Fântănele biogr: cronicile contimporane, cu deosebire propria sa cronică. (Cron. Rom. II. 266, 284, 287, 302, 305, 332, 333, 344, 369, 371; III 50, 183).

mai talentată cronicariu, pe care însă 'lă întrece multă cu limba, stilulă și modulă espunerei. Neculce este nu numai ună capă din cele mai limpede, vede lucrurile fôrte curatū, le judecā dreptū fără hesitare și multă reflexiune, dar' totă-odată este și ună sufletă plină de dorū și de durere pentru țeră, și care cu intristare caută la viitoră. — Cu dreptū cuvântă elă vede în străini causa nefericiriloră țerei. Elă nu lasă nici o ocaziune de a-I infera, pentru-că ei nu respectă religiunea, 'și batū jocū de datinele și legile țerei, nu caută decâtū căștigulū, aū introdusă luxulū, desfrăulū, și-aū surpatū moralitatea. Sôrtea țeriloră române în cei 70 anī următorī până la 1821 a adeveritū cu prisosū judecata lui Neculce despre acele timpuri „a' cărorū plăgi fatale și ađi le mai simțimū“.

Neculce ne-a lăsatū Letopisetulū țerei Moldovei dela 1662 până la 1743 cu o prefață și la începutū cu 42 tradițiunii istorice sub titlulū „O samă de cuvinte“. Dela 1662 până la Duca-vodă (1679) scrie după isvódele ce le a „aflatū la unī si la alți, și după auđitele celorū bătrāni boeri“, ér' de aici încolo până la fine đice : „am scrisū singurū dintru a mea sciință... că aū fostū scrise în inima mea“.

Ionū Canta a trăitū în secolulū trecutū ³⁸⁾. La 1774 apare ca spătariū, la 1783 logofétū. Elū ne-a lăsatū o mică cronică despre întēmplările dela 1741—1769. Deși a scrisū fôrte pe scurtū, elă însă completēzā și lămurēse în unele cestiuni cele narate în cronică lui Ienache Cogălniceanū.

Ienache Cogălniceanū ³⁹⁾, s'a născutū la 10 Oct. 1730 la Iași. Tatălū seū Vasile Cogălniceanū era mare căpi-

38). Cron. Rom. I. p. 22; III. 229, 232. — Uricariulū. V. edit. 2-a p. 417. — Archiva rom. 1845 p. 247. V. A. Urechie. Mirōnū I. 193.

39). Fântine: autobiografia. În Cron. Rom. III. 174 nota — M. Cogălniceanū. Notițe biografice a cronicarilorū Moldovei în Letopisetele Țerei-Moldovei edit. I.

tanu alu tinutului lasi. In 1746 a intratu ca copiludecasu la Ionu Nic. Mavrocordat, er' la 1749 sub Const. Racovitza Cehanu devine comisul alu treilea, er' la 1756 l'aflamu vatavu de aprodi. Intre anii 1757—1761 si 1769—1774 a petrecutu in Constantinopolu, unde 'si-a terminatu si cronica. Elu ne-a lasatu o cronicu despre evenimentele dintre anii 1733 pana la 1774.—Ienache Cogalniceanu este nu numai celu din urma din cronicarii Moldoveni, dar insamna totu-odata si decadinta cronografiei. La elu nu mai aflamu nici spiritulu de independenta, nici ardorea patriotismului, nici vederea petrunductore a antecesoriloru sei. In acestu cronicu se oglinda decadenta Moldovei, infrangerea si nabusirea spiritului patriotic si deplina intronare a strainismulu grecu. Totu in asemeni conditii se afla si limba; ea-si perduse energia si timbrulu vechiu alu limbei lui Urechie si a Costinesciloru, seninatatea si eleganta lui Neculce; se imple de grecisme si turcisme, stilulu langedu si incoloru. Afara de cronicu in prosa ne-a mai ramasu dela elu si doue mici cronice rimate despre taierea lui Grigorie Ghica si a boeriloru Manolache Bogdanu si Ionu Cusa. La 1782 a fostu stolnicu. A muritu la 1795.

Gheorgache, alu doilea logofetu, scrie la 1672 obiceiurile seu ceremoniile la inalțarea domniloru. De atatu se mai interesau omenii, caci domniile treceau iute una dupa alta, fara fapte de valore; totu ce se mai vedea erau ceremoniile seci, cari se repetau la serbatoru, la suirile in scaunu ce se intempla mai la fie-care anu seu celu multu la trei ani, caci domni nu mai erau de catu nisce arendași, a caroru glorie consta in pompe copilaresci. Acestu condicu de ceremonii totusi nu este fara valore, caci fara ea anevoie s'aru pute reconstrui din cronice aceste ceremonii. Afara de ceremonii suntu presarate ici cole incidentalu notițe importante din vieta sociala si chiar spirituala.

Ienăchiță Văcărescu ⁴⁰⁾ s'a născut pe la 1740 în Muntenia. Primi o educațiune îngrijită în familie. În etate tinăreă trebui să urmeze pe tatăl său Ștefan Văcărescu în esilă la Cipru, trimis de Const. Cehan Racoviță. Sub Șcarlată Ghica se întorce în patrie și devine cămărașă la zidirea mănăstirei Spiridon celănouă. — În 1763 revenind Racoviță la domnie învenină pe Ștefan Văcărescu tatăl său Ienăchiță și pe unchiu-său Barbu. La 1769 Rușii ocupând țera, Ienăchiță trece la Brașov. Sub domnia lui Alexandru Ipsilantă ocupă înalte funcțiuni, întâi vistier, apoi spătară; conlucra la codicele Ipsilantă, este trimisă în misiuni diplomatice. Elă a scrisă o cronică a Sultanelor turcesce până la 1791 în două părți, cea dintâi până la a. 1730, er' a doua, scrisă ca ună memoriu, este mai importantă, căci amestecă evenimentele Munteniei și chiar' ale vieței sale. Limba este foarte împes-tritată cu turcisme. — Despre alte scrieri veđi la *Lilologie și Poesie* ⁴¹⁾.

Ioniță Șoimescu la 1792 scrie (copiează s'eă compune ?) Istoria Țerei-Romănesce cuprindendă istoria anterioară lui Radu-Negru apoi dela acesta până la a. 1717, ne-publicată încă ⁴²⁾.

Dionisie Eclesiarchulă a trăit pe la finele sec. trecută și începutul secolului acestuia. Elă a fost călugără, „eclsiarchă ală episcopiei Râmnică și dascălă slovenescă“ ⁴³⁾. De la acesta avemă o cronică ⁴⁴⁾, care începe la 1764 și termină la 1815, cu o introducere și o prefață. Cronicariulă dice în prefață că scrie „câte am audită de la cei bătrâni, și câte-mă suntă prin sciință

40). Fântăne: Cronica sa proprie.—Odobescu: *Poezii Văcăresce* în Revista Rom 1861 p. 481 sq.

41). S'a publicată pentru întâia oră de P. Harlan în Tesaură de monumente II 244—302.

42). Manuscriptulă în Biblioteca d. D. Sturza la Miclăușeni.

43). Hasde', Cuvinte din bătrâni I. p. 21 notă

44). Tipărită în Tesaură de Monumente II p. 159—236.

în zilele stării vieții mele“. Cronicariulă se vede din textă, că și-a scrisă cronica la Craiova. Elă posedă puțină învățatură, dar' s'a silită a se informa câtă a putută pentru timpulă și starea lui. Aceste informațiuni și cu deosebire vederile lui suntă une-oră destulă de naive. Mai importantă este această cronică pentru amănuntele ce le înfiră ici-colea din viața socială de tôte zilele, ce nu întâlnimă în alte cronice, ca d. e. prețurile viteloră, ale bucateloră, alimenteloră, mărfuriloră, cursulă moneteloră. Limba este multă mai curată de câtă la Văcărescu. Dela acestă laboriosă călugără mai multe condice de documente și chrisóve traduse s'au păstrată în arhivele statului în Bucuresci.

Zilotă Romanulă este fără îndoielă ună pseudonimă pentru a căruă identificare cu ună Stefană Moră trăitoră în Bucuresci între anii 1780—1850 există óre-cară indicii, însă departe de a fi concludente. Acestă Zilotă ne-a lăsată ună felă de memoriă despre evenimentele Munteniei dintre anii 1800—1821 scrisă parte în prosă parte în versuri⁴⁵⁾. Elă nu descrie faptele în modă cronologică, nici se ocupă atâtă de ele, câtă mai vârtosă de sentimentele sale de ură, de durere, de desgustă, de desperare, căroră le dă o viuă și elocuentă espre-siune atâtă în o bună prosă, câtă și în plăcute versuri. Elă are idei înaintate despre aspirațiunile Româniloră, și se vede a fi scrisă sub influința ideiloră propagate de Miculă, Șincai. Maioră și Lazară, căci chiar la finele apostoliei acestuia în Muntenia și-a scrisă Zilotă Romanulă memoriulă seă, cu deosebire în Bucuresci.

În fine alte cronice de mai puțină însemnătate: 1) *Istoria oștirea ce s'a făcută asupra Morei la 1715*, publicată în Archiva românescă pe 1845 p. 1—186, este interesantă cu deosebire pentru descrierile diverse-

45). S'a publicată pentru prima oră în Col. lui Traiană pe 1882 p. 266 sq — Revista p istor, arch. și filolog. vol. V, fas. 1 p. 58—88: Scrierile inedite ale lui Zilotă Romanulă, de Gr. G. Tocilescu.

loru ținuturi și localități din Grecia. Autorul ei necunoscut, de nu cumva va fi chiar paharnicul Statei Leurdeanu, care a luat parte la acea expediție. 2) *Istoriile țerei Românești și a Moldovei*, compilate pe scurt din mai multe cronice în a. 1733 publ. în *Calendaru pe a. 1857* p. 3—71. — *Domnia lui George Hangerliu*, scrisă la 1800 de unu anonim și publ. în *Albina Pindului*, pe 1869, p. 3—11, 25—29 : 4). O mică cronică rimată scrisă la mănăstirea Prislop (la Silvașulu-de-sus în Valea Hațegului) în sec. trecut și publ. în *Buciumulu* pe 1863 p. 3—71. — 5). O geografie a Ardealulu de prin sec. 17-lea (Cipariu, *Archivulu* p. 433).

Epoca III (1800—1860).

Pe când în Moldova se încheiase epoca cronicarilor cu Ienache Cogălniceanu, ér' în Muntenia mai răsufla abia în cronicile palide ale lui Ienache Văcărescu, Dionisie Eclesiarchulu și în ieremiadele lui Zilotu Romanulu, pe când în aceste țeri încetase ori-ce mișcare literară : pe atunci în Transilvania începe a se scrie istoria în adevăratulu său înțeles ; începe chiar istoria critică. Cei cari începă acésta eră sunt Samuilu Miculu (Clainu), Șineai și Petru Maioru. Scrierile acestora produsera o adevărată revoluție în sciința istorică, cum o făcea străini pân'aci în tóte cestiunile ce ne atingeau pe noi. Unu războiu vehement începură contra lor învęțați străini. Ideile lor însă în fond au triumfat, au fost recunoscute. Er' în câtă pentru noi, ei lură sórele, care a deșteptat pe Români din adânculu somn alu secolilor.

Cu mórtea lui Petru Maioru se încheie acésta epocă, care avu cele mai mari și mai fericite consecințe în viața Poporulu-Român.

O coincidență admirabilă ! celă din urmă din cei trei apostoli ai Românismulu, Maioru, 'și dá sufletulu în mânil creatoriulu în 16 Febr. 1821, chiar când Tu-

1780
dorū 'și luase avântulū cu plăeșii seī ; ca și cum sufletulū apostolului și-ar' fi ȃisū : acum potū sē mē ducū la rēpausulū eternū, cāci mântuirea a sositū !

Acēstā epocā d'o activitate puternică, care se desfășurā în cursū de vr'o 40 anī (1880—1821), fu urmatā, pe terenulū culturei, d'o lungā stagnațiune. In adevērū aparū din cānd în cānd unele undulațiuni de activitate istorică pe luciulū linistitū alū acestuī deosebitū importantū ramū de literaturā, importantū mai alesū pentru unū poporū tinērū, ce are atātā trebuință de a cunósce faptele și suferințele strămoșilorū seī, amicīi și neamicīi ; aceste undulațiuni însă suntū departe de avântulū acestorū trei regeneratori. Următorii lorū se mulțumirā a-ī studia și a-ī apēra contra atacurilorū străine, ca unū Murgu, Maiorescu, Bojinca ș. a. Alții ca Cogălniceanu, Laurianū, Bceascu și Ilarianū reluārā firulū activității pe terenulū istoricū. Romāniī erāū în dreptū sē aștepte mai multū dela cei de dincóce, avēndū ei statulū lorū propriū și dispunēndū și de mijlóce, însă aici d'odată cu renașcerea se întroduce instrucțiunea, educațiunea străinā. Sentimentulū naționalū deja cu totulū sdruncinatū prin domnia fanariotā, în locū de a fi deșteptaiū și întăritū prin o educațiune eminentē naționalā, fu aruncatū de noū în apele străinismului. Consecința nu putea sē fie de cātū imbibarea spiritului cu idei, datine și tendințe străine, și prin urmare înstrăinarea și uitarea de cele naționale. De altā parte vedēndū gradulū de culturā la care aū ajunsū acele popóre la cari ne căutamū educațiunea, și nesciindū sē ne dāmū samā, că ele aū ajunsū aci numai după secolī de lupte și labóre, că capitalulū de forțe materiale și morale, pe lângā luptā și labóre, s'a adausū și păstratū prin *conservare*, amū cređutū, că ușorū se potū ajunge asemenea lucruri, și cu deosebire pe terenulū literarū. Dar' fiindū-cā istoria nu se póte îngăima cu câte-va idei și frase scóse din romane, din poesiī lunecátóre, din filosofi cu frase frumóse, ci trebuie adunate fapte

de fapte din nenumărate cărți, documente mucedu, laptele trebuie cernute, controlate și îndelungă cumpe-nite: astă-felū generațiunile dela 1821 încóce, neavendū o educațiune proprie pentru asemeni lucruri, nici n'au pututū sē le producă. Chiar cei ce s'au ocupatū în acēstă epocă cu istoria, au studiatū toți în țēră și numai după-ce caracterulū și aspirațiunile lorū se formase deja la sinulū mamei sub sórele binefécătoriū alū patriei, s'au dusū și au vēđutū și străinătatea și au sciutū sē alégă ceea ce este bunū.

Maniū Samuilū Miculū sēu Clainū (1745—1806)⁴⁶⁾. S'a născutū la 1745 în Sadu lângă Sibiiū în Transilvania. Insuși spune, că familia s'ar' trage din Movilescii din Moldova. Numele Miculū l'au tradusū nemții în Clainū. A studiatū la Blajū, unde, după absolvirea seminarului la 1762, a intratū ca călugărū totū acolo în mănăstirea Bunei-vestiri luandū numele de Samuilū. Devine prefectū și mai-mare peste seminarū și mănăstire, se duce apoi pentru studie mai înalte în Colegiulū *Pazmanianū* din Viena. După șese ani la 1772 s'a întorsū la Blajū, unde devine profesorū de matematică și etică, dar se vede a se fi dusū *érăși* la Viena, căci la 1780 era prefectū de studie în colegiulū *Pazmanianū*. Se întórece la Blajū, și la 1784 indușmăinandu-se cu episcopulū Bobū, cu care n'a pututū trăi în pace nici unulū din invēțații aceluī timpū, l'aflămū acum în Blajū, acum în Sibiiū, acum în Oradea-mare, pe atunci asilulū invēțațilorū persecutații de Bobū. Dar cu tótă acēstă viēță agitată și lipsită, elū desvóltă o colosală activitate literară. La 1804 devine revisorū de cărți pe lângă tipografia Universității din Buda, unde móre-la 13 Mai

46). Fântāne: Cipariū, Acte și fragmente. Archivulū pentru filolog. etc P. Ilarianū, Viēța, operele și ideile lui Șincal. Buc. 1859.—*I. Bianū* Viēța și activitatea lui Maniū S Miculū (Analele Societății Academice Buc. 1876 t. IX p 79 sq). — Nic. Densușianu. Misiunea istorică, în Analele Acad. Rom. Seria 2. t. II. (1881) sect. 1 p 150 —114. 203 sq

s. n. 1806. Elu a dezvoltat o mare și întinsă activitate literară, încâtu afară de vre-o 25 opere teologice, între care amintim Biblia tradusă «tótă după elinie», a lăsatu următoarele scrieri istorice : ⁴⁷⁾ 1) *Istoria, lucrurile și întemplările Românilor*, cuprindendă răsbóiele cu Daci, istoria Transilvaniei și a Românilor din Dacia Aureliană ; 2) *Istoria Domnilor Țerei Românesce* dela descălecatul alu doilea până la a. 1724 ; 3) *Istoria domnilor țerei Moldovei* dela alu doilea descălecatu până la 1795 ; 4) *Scurtă cunoscintă a istoriei Românilor* ; 5) *Istoria shismei între biserica răsăritului și apusului* ; 6) *Istoria bisericescă*,—tóte acestea scrise românesce, ér' 7) *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, latinesce. Nefindu cunoscute scrierile istorice ale lui Miculú decâtu în unele fragmente, ce s'aú publicatú, nu ne putemú pronunța mai cu de amăruntulú asupra lorú. Valórea lorú însé resultă de sine, și mai vértosú când vedemú nu numai pe învățatii contimpurani români ca Șincai și Maiorú, dar' și pe cei străini d. e. Engel vorbindu cu adâncú respectú de elú. Miculu a mai publicatú cea dintâiu *Gramatică românescă* cu litere latine, o *carte* de rugăciuni totú cu litere latine (v. p. 105), a scrisú unú Dicționariú românú-latinú-ung-germ. despre care veđi mai în josú la Gramatică. A mai scrisú în fine o *Aritmetică*, *Vițta și fabulele lui Esopú*, și a tradusú după Baumaister *Logica* tip. la Buda 1748 și *Dreptulú naturalú* tip. la Sibiiú 1800. și *Metafisica* (v. Gramat. Lescicog, Filosofia și Iurisprud.).

47). Operele istorice ale lui Miculú nefindú nici până adú publicate afară de nisce fragmente, este imposibilú a te orienta în ficșarea titlurilorú și a numărului lorú. Noi înșirámú numai cele ce le-aú vedutú aceia la cari ne provocámú : N. Densușianú loc. cit. și Cipariú, Archivú p. 276—8, séu ne spune însuși autorulú. Unele din cele românesce se află scrise și latinesce. Fragmente-s'aú publicatú din *Istoria bisericescă* la Cipariú în Acte și frag. p. 79—137, ér' din *Historia Daco-Romanorum* etc a publicatú Laurianú în Instrucțiunea publ. pe Martie și Aprilú 1861 p. 67—118.

Gheorghe Șincai (1754—1816)⁴⁸⁾. S'a născută la Șamșud în Transilvania la 28 Febr. 1754. După familie se trage din Șinca-vechie în ținutul Făgărașului și anume, după tradițiunea păstrată în sat, din familia boerescă Bărsană. Tată-seu se numia Ionă, mamă-sa Ana. Urmă de copil la scôla ungerescă din Sabedn, dar' neplăcându-i ungeria fu adusă la scôla sătescă din locul născerei, de aci la Târgul-Mureșului, apoi la Cluj, unde învță gramatica și poesia. La 1773 deveni profesor de retorică și poetică la scôlele din Blaj, ér' la 1774 dimpreună cu Petru Maior fu trimisă la Roma în *Colegiul de propaganda fide*, unde după șese ani de studii în 1779 luă doctoratul în filosofie și teologie. La reîntorcerea sa în acestă an rămasă în Viena, unde mai ascultă catechetica și metodică în scôla dela St. Ana. Aici întâlnește pe S. Micul, cu care în colaborare publică la 1780 *Elementa linguae Daco-Romanae*. Intre anii 1782—1794 l'aslamă în Blaj director al scôlelor greco-catolice din Transilvania, în care calitate publică mai multe cărți scolare, desvôltă o mare activitate înființându vre-o trei sute de scôle. Șincai era călugăr, dar' la 1784 s'a lăsat de călugărie. Episcopul Bobă voindă a introduce în biserică înnoiri latine, a aflată opozițiune în cei luminați, ca Micul, Șincai și Maior. Șincai fu acusat de revoluționari și la 11 Sept. 1794 închis și scos din directorat. Neputându-l afla vină, în Aug. 1795 se află liber în Blaj. La 1796 se duce la Viena, se plânge la Curte, dar' fără rezultat. Părăsită de sorte trăiesce șese ani ca instructor privată la comitele Daniil Vaș de Tega. La 1803 plecându d'aici, l'aslamă acum la amicul său, episcopul Samuil Vulcană dela Oradea-mare, acum la Pesta lucrându cu S. Micul. În anii 1807—8 a fost scurtă timp censor și corector al cărților în Pesta. Pe la 1812 venise în Transilvania să-și supună Cronica la

48). Fântâne : cele dela Micul și Cronica sa.

censură. Abătându-se pe la Blajū cu desagiī în spate în carī 'și purta cronica, se pusese la umbra unorū sălci, unde aflându-lū eleviī din seminariū eșiī la preāmlare lū întrebāră : „pentru ce porīi atāta sarcinā în spate ? „Acesta e fētulū meū, rēspunse, în care voiū fi preamăritū dupā mōrte ; dēcā nu mi-a fostū rușine a-lū face, de ce sē-mī fie rușine a-lū purta ?“ — Er' încātū pentru censura croniceī, censorulū maghiarū i-a rēspunșū : „Opus igne, author patibulo dignus !“=Opera e demnā de focū, autorulū de furcī⁴⁹⁾. La 1814 se dīce cā a fostū érāși la Blajū, și constrīnșū de extremā miserie a voitū sē-se împace cu Bobū, ca sē fie primitū érāși în mănāstire, dar' Bobū a rēmasē cu inima împetritā. D'aicī i se perde urma și pānā la 1868 nici nu se scia unde a muritū ; atuncī numai, dup'o jumētate de secolū, s'a descoperitū cā a muritū la 2 Noembrie 1816 la satulū Sinea lângā Cașovia în Ungaria. Șincai este unulū din cei mai geniali scriitorī din epoca de renascerē. Elū este cu atātū mai mare, cu cātū a avutū sē lupte cu cele mai mari miseriī. Opera lui cea mai însemnatā este *Cronica Romānilorū* tipāritā întrēgā la 1853 în Iași de cātrā Grigorie Ghica sub îngrijirea lui Laurianū. Cronica cuprinde evenimentele dela a. 86 d. Ch. pānā la 1739. Șincai descrie evenimentele în ordine cronologicā urmāndū anū de anū: Cu tōte acestea ține samā de spiritulū pragmaticū, adurmecāndū cauzele evenimentelcrū și judecāndū consecințele. Elū face întrebuintārea cea mai vastā și variatā de fântāne, dar' totū-odatā și rigurosā, confrontāndū și verificāndū diversīi scriitorī. Elū prin pētrunderea lui adāncā aruncā o luminā neașteptatā în haosulū de evenimente petrecute în aceste țeri. De preparaīunile vaste și seriōse

49). Unū altū censor maghiarū din Clujū, Martonfi. încheie raportulū seū asupra croniceī cu frasa d'n Juvenalū: An de aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum ! =ōre pōte fi ceva mai demnū de Siberia? amū dīce noi ađi (Nic Densușianū, loc cit. pag. 111).

pentru această operă ne putem face o idee, când aflăm, că studiile lui preparatore zacă în 30 volume !⁵⁰⁾. Şineai celă dintâiu se înalţă şi esecută concepţiunea de o „*Istorie naţională a tuturoră Româniloră*“, pentru-că elă, omă cu vederă de vultură, nu putea să credă de cătă în unirea istoriei şi a vieţei tuturoră Româniloră. Cronica lui Şineai e cea mai voluminosă, mai completă şi mai serioasă operă istorică în literatura română. Ori din care punct-de-vedere vomă judeca opera lui Şineai, vomă trebui să recunoscemă, că elă nu este numai ună erudită profundă, dar' este ună adevărată creatoră şi reformatoriă. Elă introduce serioşitatea studiului şi o pătrunzătoare critică ce lipsia cu totulă până'acel. Puternic şi variat cum era geniulă lui Şineai, este şi limba lui : simplă şi naturală, dar' scurtă, îndrăsnită şi viguroasă. Afară de cele amintite până'acel Şineai a mai scris : 1) *Răspunsă la critica lui J. Eder asupra memoriului din 1791* (pentru drepturi politice) ală Româniloră din Transilvania, latinesce, nepublicat ; 2) *Ună vocabulariă* despre numirile de minerale, plante şi animale, latinesce, nepublicat ; 3) *Istoria naturei* seă a firei, rom. nepubl. ; 4) *Epistola cătră căpitanulă Lipsky* lat., cum să se scrie numele topografice cu litere latine ; 5) *Elegie latinăscă*, în care şă descrie vieţă ; 6) *Gramatica latină*, regulile romănesce ; 7) *Gramatica limbii romăne* în colaborare cu S. Miculă (v. Gramatică).

Petru Maioră (1753—1821)⁵¹⁾. S'a născută la 1753 (1754 ?) la Căpuşulă-de-Câmpie în Transilvania. Tatăseă Gheorghe Maioră era protopopă. Studiază la Tărgulă-Mureşului, Clujă şi Blajă, apoi între anii 1774—1779 dimpreună cu Şineai în Colegiulă *de propaganda fide* la Roma. Reintorsă deveni călugără în mănăstirea din Blajă, dar', din cauza persecuţiuniloră episcopului Bobă,

50). Nic. Densuşiană loc. cit. p. 206—7.

51). Fântăne : Cele dela Miculă — A. Marienescu, *Vieţă şi operele lui Petru Maioră*, Buc. 1883.—*Revista crit.-lit.* II (1894) N. 2, 3, 4.

elū ese din mănăstire și devine parochū alū Reghinului și protopopū alū Gurghiului. Dar' și elū, ca și Miculū și Șincai, ne mai putendū suferi nici aici persecuțiunile lui Bobū, mai vêtosū, căci Maiorū era în contra înnoirilor catolice ale lui Bobū, părăsesce Transilvania și se duce ca revisorū de cărți la Pesta, și la 7 Martie 1809 intră în funcțiune, care o ocupă în cursū de 12 ani până la 14 Februariū st. n. 1821, în care și a muritū rapede peste așteptare. În acestū timpū și-a dezvoltatū elū activitatea sa literară. Elū s'a ocupatū nu numai cu lucrările sale de predilecțiune, istorice și filologice, dar' a compusū și a tradusū și alte cărți întogmite pentru poporū, pentru trebuințele și deșteptarea lui, cari s'aū tipăritū unele anonimū și se vedū până adī ici-colea. Fără îndoielă unele din acestea vorū fi lucrate și de alții la îndemnulū și sub îngrijirea sa. Scrierile cele mai importante ale lui Maiorū suntu : *Istoria pentru începutulū Românilorū în Dacia*, tip. Buda, 1812, și *Dicționarulū* românū-latinū-ungur.-nemțescū tip. la 1825 totū acolo. Aceste cărți tipărite la timpū aū produsū o adevărată revoluțiune. Nici o carte încă până astădī n'a produsū la noi efectulū acestorū două cărți. Dar' nu numai la noi, o mare mișcare sēū reacțiune s'a ridicatū în contra lorū la străini, cu deosebire la Maghiari, Slavī, Nemți și Sași din Ardealū. Criticele cele mai pasionate aū făcutū ei acestorū cărți. Lupta a ținutū întinsū și după mórtea lui, și putemū dice că nici adī nu s'a terminatū. Ideile lui însē aū triumfatū : romanitatea originei și a limbei Românilorū. Maiorū pe terenulū istoricū, pe lângă adânci cunoscințe ale fântânelorū, posedă unū fôrte agerū spiritū criticū. Elū este adevăratulū întemeietoriū alū istoriei critice la noi. Nu putemū trece cu vederea, că nefericitulū episcopū Bobū a persecutatū acéstă operă a lui Maiorū, cerendū dela guvernulū ungurescū s'o confisce și s'o nimicēscă, guvernulū însē i-a refusatū cererea laudândū opera lui Maiorū ⁵²). Despre valórea lui Maiorū pe terenulū filo-

52). A se vedē Revista crit.-lit. 1894 No. 4. 145—161.

logică vezi la Filologie. El n-a lăsat, afară de cele amintite, încă următoarele serii: 1) *Didachii* său predice pentru creșterea pruncilor; 2) *Propovedaniî* său predice la morți 1809 Buda, 3) *Predice* de duminică și sărbătorii 3 vol. Buda, 1810—1811; 4) *Intâmplările* lui Telemach; 5) *Orthographia romana* sive latino-valachica una cum clavi, Buda 1819; 6) *Istoria bisericeî* Românilor, atât a acestor dincă precum și a celor dincolo de Dunăre, Buda (1813 sîn 1821?); 7) *Dialogul pentru începutul limbii române* (publ. în Lecș. de Buda); ⁵³⁾ 8) Serii polemice cu recenziile sale: *Animadversiones*, *Reflexiones* și *Contemplatio*; 9) *Răspunsul la cărtirea* asupra sa. Tote acestea tipărite, 6 netipărite: 6 parte din Istoria bisericească; Protopadichia, și fragmente de gramatica română.

Ionu Budai Deleanu, ⁵⁴⁾ contimporan cu Petru Maior, a scris pe terenul istoric: 1) Descrierea istorică, polit. administr., socială, statistică, etc. a Bucovinei, în limba germană trad. românească și tip. în țiarul *Gazeta Bucovinei* 1894; 2) De originea popoarelor Transilvaniei dela începuta până în timpul noș, în limba lat.; 2) Despre uniunea celor trei națiuni în Transilvania ș. a., aceste două din urmă netipărite încă ⁵⁴⁾. (Vezi și Poesia și Filologia).

Eudociu Hurmuzachi (1812—1874) ⁵⁵⁾. S'a născut în 1812 la Cernaucă lângă Cernăuți, cursurile liceale le-a făcut la Cernăuți, 6r' cele de drept la Universitatea din Viena, unde s'a și stabilit cu locuința și a rămas până la mărte. El a trăit ca scriitor aproape

53). Șincal în prefața Gramaticii române edit. II (1805) precum și în Cronică la a. 824 (I. p. 152) dice, că a scris un *dialog* pe care voia „a lă tipări cu gramatica cea românească”, dar nu i a „în-găduiți censura carței ceî împărătescî de la Viena”.

54). Cipariu Archiv. p. 705 sq. Manuscrurile lui Deleanu se află în Muscul nat. din Bucuresc.

55). Fântână: Biografia de A. D. Sturza în vol. I—Operele lui E. Hurmuzachi.

necunoscută publicului român. Dar în totă viața s'a ocupat cu cercetări istorice, și după moarte s'a aflat o vastă colecțiune de documente relative la istoria Românilor adunate din Archivele Vienei, și mai multe scrieri istorice în mod fragmentar asupra Românilor. Guvernul României a început de multă a publica scrierile și colecțiunile de documente, din cari au și apărut mai multe volume. De mare importanță sânt *Documentele*, care aruncă o nouă lumină asupra istoriei Românilor și cu deosebire asupra epocii lui Mihail-Eroul.

Mihail Cogălnicean (1817—1891)⁵⁶) născut la Iași, descendent din familia cronicariului Ienache Cogălnicean. Antăiele învățături și le-a făcut în patrie. Pela 1834 fu trimis în Germania pentru a învăța drepturile. Mai multă plăcere avea însă pentru istorie, și astă-fel deja student începă a scrie în limba franceză istoria Românilor. Intors în patrie, la 1838 deveni adjutant domnesc și maior. Și începe apoi cariera diaristică cu *Dacia literară*, după care au urmat altele. La 1843 profesor de istorie la Academia națională, venit însă cu idei nouă din apus, nu plăcu domnului și boerilor, și trebui să părăsescă catedra. La 1848 persecutat de guvern, pe care 'lă combătuse mereu, trece în Bucovina. Sub Grigorie Ghica se reînține și ocupă diverse funcțiuni. În Divanul ad-hoc (1857) se desvêlesce ca cel mai distins orator. După unire, ca orator și ministru, devine unul din bărbații politici cei mai însemnați în statul român, luptându până la moarte cu vigore. Pe terenul istoriografiei este cu deosebire însemnat prin publicațiunile *Cronicelor române* edit. I sub titlul *Letopisețele țerei Moldovei* (1841—1852), ér' la 1872 începe noua edițiune sub titlul *Cronicele României*, din cari au apărut

56). O scurtă autobiografie în *Desrobirea țiganilor*, Buc. 1891 p. 1—13.

numai trei volume (Cronicele Moldovei). Afară de acestea, diverse alte scrieri istorice și politice și publicări de documente în *Revistele* literare ce le-a publicat înainte de 1848.

Augustă Treboniu Laurianu s'a născut în 20 Iuliu 1810 la Fofeldea, lângă Sibiu în Transilvania. Studiile liceale le-a făcut în Sibiu, a trecut apoi la Facultatea filosofică la Cluj și de aici la Viena, unde ascultă științele matematice și fizice precum și cele filosofice și politice. După 1840 fu chemat profesor la Bucuresci unde la 1845 împreună cu N. Bălcescu începe publicarea *Magazinului istoric pentru Dacia*. La 1848 trece în Transilvania, unde împreună cu Bărnuțu și Ilarianu devine unul din cei mai însemnați și activi bărbați în acea epocă. La 1850 fu chemat în Moldova de domnul Gr. Ghica, unde ca inspector general al școlilor organiză învățământul public, îngrijese și conduce tipărirea *Cronicei* lui Șincai. La însărcinarea domnului făcu o călătorie prin Germania, Franța, Anglita și Italia, pentru studiarea instituțiilor de învățământ din acele țări. La 1858 trece la Bucuresci, unde anul următor fu numit efor al școlilor, bibliotecar și profesor de literatura clasică la Facultate. Móre la 1880. Dela elu avem: 1) *Istoria Românilor*; 2) *diverse scrieri istorice*, între cari și interesante publicări de inscripții, toate în *Magazinul istoric*; 3) *Românii Monarhiei austriace* în limba germană, o colecțiune importantă de petiții, memorii și alte acte despre luptele Românilor de peste munți la 1848—9. Afară de acestea *Tentamen criticum* (gramatică română), *Dicționarul* și *Glosariul limbii române* (v. Filologia); a mai tradus *Filosofia* lui Krug și a redactat (1859—1861) *Instrucțiunea publică*.

Nicolae Bălcescu (1818—1852)⁵⁷⁾ s'a născut la 29

57) Gr. G. Tocilescu Vița, timpul și operele lui Nicolae Bălcescu (Col. lui Traianu pe 1876 Nr. 5). Precuvântarea de la *Istoria Românilor* sub Michaiu Vitezulu, edit. Acad. Rom. Buc 1878.

Iunie 1819 în Bucuresci. Antăiele învățături și le-a făcut în țară în colegiul St. Sava. Filosofia a ascultat-o dela învățatul de peste munți, Eutimiu Murgu. În etate de 19 ani intră în armată, unde, pe lângă studiile sale de predilecțiune, formeză cu învoirea superiorilor o școlă pentru instrucțiunea sub-ofițerilor. Implicat în însă în conspirațiunea colonelului Câmpineanu și Mitică Filipesculă, care avea de țintă să scape țera de protectoratul rusesc și să-și deie o nouă censtituțiune, dimpreună cu alții fu condamnat la ocnă pe vieță, în fine însă pedepsa fu micșorată la închisore pe timp nedeterminat. Astă-felă ședă închisă la mănăstirea Mărgineni doi ani, până 'lă liberă Bibescu la suirea în scaun. La 1844 intră pe terenul literar cu studiul asupra *Puterei armate la Români*. La 1845 începe împreună cu Lauriană publicarea *Magazinului istoric*. La 1848 ia parte activă la mișcarea națională. Espatriat trece în Transilvania, admiră luptele Românilor sub Iancu contra Maghiarilor, de aici se duce apoi la Paris. Nică nu mai vedă patria pe care o iubea atât. La 1850 se pronunță bóla de peptă și după o suferință de doi ani se stinge ca o lumină în 16 Noemvrie 1852 la Palermo, unde căutase o climă mai dulce. Guvernul român la 1860 a voit să-și aducă osemintele în țară, dar fiind pus într'ună mormentă comună nu i s'au mai putut afla. Scrierea lui principală este *Istoria Românilor sub Mihai Viteazul* rămasă neterminată. Bălcescu a voit să-și iee de model istoriografia antică, dar prea tinără și încă nu de ajunsă preparat pentru a și-o fi putut preface așa dicându în sânge, și, ca natură nervosă și fórte simțitoare, prea mult supus actualității, a rămasă cumpenindu-se între idealul antic și cerințele nouă ale istoriografiei. Dreptă-aceea opera lui Bălcescu, judecată din fie care din aceste puncte-de-vedere, nu atinge nică ținta ideală ce și-a pus autorul, nu implinesce nică cerințele istoriografiei moderne. Dar mai presus de tóte, ea implinesce scopul

practică ală deșteptărei și ală aspirațiunilor naționale ; și acésta pentru ună poporū începătorū, mai vĕrtosū la începutū, este mai multă decâtă unū idealū ce pōte s'ar' fi înțelesū numai mai târziu. Autorulū și-a sciutū vĕrsa în operă sentimentulū seū terbinte, palpitațiunile inimei sale nobile, și până nu se vorū implini aspirațiunile de carī palpită întrégă acéstă operă, până atunci orī-ce inimă românească cetind'o va simți, va palpita, va aspira, se va entusiasma dimpreună cu elū. Acésta este farmeculū acesteī scrieri ; acésta a făcut'o populară. Acestū farmecū se răvarsă asupra tuturorū scrierilor lui Bălcescu. Acéstă operă ca prosă este una din cele mai bine scrise din periodulū III. Soleicismii, obscuritățile ici-colea, și incongruențele de stilū, mōrtea premtară nu l'au lăsatū sē le delature. Cele-l-alte scrieri în-limba română afară de *Mișcarea Românilorū din Ardealū la 1848* și *Cântarea României*, despre care vomū vorbi la Poesie, suntū publicate în Magazinulū istoricū.

A. *Papiū Ilarianū* (1828—1879), născutū la 27 Sept. 1828 în Bezdedū în Transilvania. Tatălū-sēū, preotū și însuși omū învățatū, a fostū omoritū de Maghiari la 1848. Ilarianū a studiatū la Blajū, apoi la Clujū, unde 'și-a făcutū și cursulū de dreptū. La anulū 1848 fu unulū din inițiatorii marelī adunări din Cămpulū-Libertății dela Blajū. Elū entrieră țera cu alți o sumă de studenți, îndemnândū poporulū sē mĕrgă la adunare, pe care Maghiarii voiau sē-lū impedece intimidându-lū și rumpĕndă podurile de peste riuri, ca sē nu pōtă trece. Deveni apoi membru alū Comitetului de acțiune. După revoluțiune se duse la Viena sē-și completeze studiile juridice. Pentru serviciile sale în revoluțiune guvernulū i oferī o decorațiune, care o refusă dicĕndū, că elū nu s'a luptatū pentru decorațiunī, ci pentru drepturile națiunei. D'aici trecĕndū la Pavia în Italia împreună cu Bărnutū luă titlulū de doctorū în dreptū. La 1856 fu chematū apoi ca profesorū la Universitatea din Iași.

La 1860 deveni jurisconsult alu Moldovei, la anul procuror la Curtea de Casație și sub ministeriul Cogălniceanului scurtu timp ministru de justiție. De aici încolo trăi ca avocat în Bucuresci. Móre la 1879 în Sibii unde se dusesese să-și caute sănătatea. Cele mai importante din scrierile lui sunt: 1) *Istoria Românilor din Dacia superioară* tip. 1851—2 în 2 vol. tratând evenimentele politice, starea socială și culturală până la 1848; 2) *Tesauru de monumente*, 3 vol.; 3) *Independința Transilvaniei*, studiu ist.-politic; 4) *Vięta, operile și ideile lui Georgiu Șincai*.

Gheorghie Barițu (1812—1893) a întemeiatu la 1838, și a condusu timp îndelungat diarele de peste Munți *Gazeta Transilvaniei* și *Fóia pentru minte* etc. Activitatea lui s'a mărginitu cu deosebire la diaristică, ér' în anii din urmă ai vieții sale a publicat *Părți alese din Istoria Transilvaniei*.

Pe terenul istoric până la 1860 mai relevăm: 1) Aron Florianu, *Istoria principat. Țerei-Românesci*. Buc. 1836—7; 2) *Fóia pentru minte etc. de Brașov*, în care se cuprind multe documente istorice; 3) *Dacia literară și Archiva Românescă* de M. Cogălniceanu, și *Magazinul ist.* de Laurianu-Bălcescu; 4) *Veniaminu Mitropolitulu* traduse și tip. la 1841 *Istoria bisericescă* în 4 vol.; 5) *Ionu Maiorescu* redacteză în limba germană *Memoriele lui Iancu, Balintu și Acsente*. despre luptele Românilor de peste Carpați în 1848—9⁵⁸), traduse și publicate românesce la Sibii, 1884; 6) *Uricariulu* de Th. Codrescu, colecțiune de documente; 7) V. Rațu, *Istoria bisericescă*, Blaj 1854; 8) *Acte și fragmente* de Cipariu, Blaj, 1855, colecțiune de documente istorice relative la Români de peste Carpați; 9) V. Maniu *Disertațiune istorico-critică-literară* asupra originei Românilor, Timișóra, 1857 ș. a. 10) *C. D.*

58). Publicate în „Die Romanen der österreichischen Monarchie“, Wien 1850 fasc. 2.

Aricescu a scris Istoria Câmpulungului și Istoria revoluțiunii române dela 1821.

Pe terenul istoriei literare până la 1860 numai miei și fragmentare începuturi: 1) ceva allămî în *Descrierea Moldovei* de D. Cantemir, în *Istoria* lui Petru Maior, și în Dialogul seî din Leesc. de Buda; 2) Vasile Popă, *Disertație despre tipografiile românesce*, Sibii, 1837, importantă pînă în ziua de adî; totu elu serie o importantă prefață de cuprinsu istoricî-literarî la nefericita Psaltire în versuri a lui Pralea; 3) Cipariu publică în *Organul Luminărei* (1847 pînă la 1848) studii asupra limbii române, cari amplificate le-a reeditatî în *Principia de limbă*, Blaj, 1867. Totu dînsul a scris *Despre latinitatea limbii române* ș. a. în programele liceului din Blaj în anii 1855, 1857—8 (v. Archivu p. 404 sq.).

Filologie : Leescografie, Gramatică.

Prospectu istoricî

Aprîpe paralelu cu istoria s'an ocupatî Româniî și cu studiul limbii, începîndu prin sec. al 17-lea cu leescografia, urmîndu în alu 18-lea cu gramatica și cu începutul sec. 19-lea contiruîndu cu perfecționarea după principiile filologiei. În decursul acestui timp pînă la 1860 mai mare și mai seriôsă dezvoltare a luatî Gramatica și cu deosebire dincolo de Carpați. Cestiunea introducerei alfabetului latinu și modul scrierei seî ortografia au formatu mai cu samă preocupățiunea gramaticilor. Și precum în istorie preocupa pe scriitorî originea romană a Poporului-Român, totu asemenea în studiul limbii preocupa pe gramatici *latinitatea* limbii române. Precum romanitatea devenise dogmă în istorie, latinitatea era dogmă în gramatică; ér' dela modul cum se înțelegea acéstă latinitate depindea diversitatea seî omogenitatea principiilor și sis-

temelorū deosebiților gramaticī. Ceī trei mari învățați, Miculū, Șincai și Maiorū, au înțelesū în două moduri deosebite acēstā latinitate. Miculū și Șincai în prefața de la Gramaticā atâtū dela edițiunea I câtū și II, ȳicū, cā limba romānā este coruptā din cea latinā, de aici au trasū principiulū, cā limba romānā, câtū va mai fi cu putința, sē-se reducā, celū puținū în formā sēū în ortografie, la latinā. Șincai însă a simțitū în urmă, cā acestū principiū nu se pōte csecuta, și deși 'lū susține în teorie, în practicā însă în a II-a edit. a Gramaticēi începe a se abate dela elū. Paulū Iorgovicī în *Observațiunile* sale încercā a împinge principiulū latinistū la o aplicare practicā, ȳicēndū, cā din rădēcinile latine, care s'au păstratū în cuvintele nōstre, «sē tragemū atātea cuvinte, pre câtū se pōte întinde puterea vorbei de rădēcinā». Elū înțelege acēsta mai alesū pentru terminii sciințifici care ne lipsescū, «sē nu gāndescā însă cineva, ȳice elū, cā eū umblu sē lapēdū din limba nōstrā cuvintele cele străine; căci mie bine este cunoscutū, cā nici o limbā nu e sē nu fie mestecată cu cuvinte străine». Maiorū ȳice, cā limba romānā este mai vechie decātū epoca lui Cicerone; va sē ȳicā, elū înțelege mai bine lucrulū, cā adecā limba romānā este continuarea graiului vulgarū *romanū* și nu a limbei latine. Dreptū-aceea și ortografia o adaptēzā mai multū dupā natura limbei romāne; cu tōte acestea însă susține și elū forme ortografice latine întroducēndū și italiene. Er' încātū pentru etimologia cuvintelorū rēmasē și elū latinistū severū.

Următorii acestora luarā trei direcțiunī deosebite. Laurianū în *Tentamen criticum* împinse principiulū latinității până la extremū, încātū distrugea cu totulū limba romānā, creāndū o limbā de fantasie. Acestū principiū încercā împreună cu uniculū seū discipulū, Massim, sē-ln consacre în proiectulū de *Dicționarīū academicū*. — Cipariū apucā calea, ce ducea la adevērnū, întroducēndū studiulū evoluțiunei istorice a limbei și tindēndū

a reinvia formele și elementele vechi și mai originale. Până aici principiul lui Cipariu este cel mai bun. În escutare însă se abate încâtă-va dela el. În loc să de a lega evoluțiunea istorică a limbei române *d'adrechtulă* cu graiul *vulgară romană*, o lăgă cu limba latină, și numai în modă subsidiară și sporadică se rapörtă și la graiul vulgară. D'aici provine, că Cipariu, în contra principiulă seă, în ortografie merge până susă la latină, fără îndoielă de temă, ca să nu se prea depărteze cuvintele în forma esteriöră de limba latină. Va să dică, ideia latinităței predomină ideia romanităței.

Mai târziu se nasce încă ună ală treilea curentă. Ionă Budai Deleanu, crede că în cultivarea limbei române se-se iee de modelă limba italiană. De-ore-ce însă scrierile lui nu s'au publicată, foarte puțină voră fi avută cunoscințe de aceste idei ale lui, ele însă 'și allă, pöte numai din întemplantă și cu totulă independentă, ună continuatöră în Eliade Rădulescu, care mai târziu, după a. 1850, voesce să reformeze limba română după cea italiană, și începe chiar a-și traduce poesiile sale mai vechi în o asemenea limbă. Acéstă încercare a rămasă însă cu totulă individuală.

Românii de dincöce ne avëndă ocasiune a face studiile aprofundate, cari le făceau cei de dincolo asupra limbei, începëndă a scrie cu litere latine, scriat după cum le pica în condeiă, și când vedură, că pentru acestă lucru și pentru a scrie o românescă, cum se pretinde dela scriitoră, se cere multă gramatică, ei se înspăimëntară și necunoscëndă în fondă, ci numai în formă, principiile gramaticiloră de dincölo, începură a pune în circulațiune frasa că cei de dincolo latiniséză și strică limba. Pentru a acredita acéstă le venca în ajutoră două împregiurări: esagerările latiniste teoretice ale unora, și în generală greutatea stilului la cei de peste muntă, fiindă-că ei se ocupaă cu deosebire cu limbă străine, și din causă că lucrurile sciințifice nu se potă scrie în aceeași limbă ușöră cum se scrie ună

simplu articolul de diară s'eu o comedie. Dreptu-aceea pe când unii din cei de dincóce în nevinovăția lor, după tipărirea gramaticei lui Cipariu, vorbiau de «comedia limbistică de pe câmpul Blajului», cei de dincolo încă le răspundea cu dreptu cuvântu: «Așa, D-vóstră scrieți ușor pentru că v'ați feritu de a scrie ce e greu și fórté greu». Astu-felú cei de dincóce pentru forme, care nu se ținea de adevărata cestiune, se înspăimântau de calea anevoiósă a studiului și a experienței și preferau a scrie ușor, cum le venia. D'aici lungă și interminabilă confuziune!¹⁾

Din acestea au rezultatú trei direcțiuni: latinistă extremă, istorică-latinistă moderată, și fonetică extremă s'eu anarchică. Latinistií extremi, dintre toți cei mai puținii la numărú, erau în indoită rătăcire, căci nu înțelegeau orí nu voiau să înțelégă, că altú ceva este limba latină ce ne-a rămasú scrisă și alta graiulú vulgarú romanú, a căruí continuare este și limba nóstră. Latinistií moderați rătăciau, căci în cestiunea de ortografie nu se mărgineaú numai la etimologia internă a limbei române, ci se suiau până la latină, și apoi în evoluțiunea istorică nu legaú limba română *de-adreptulú* cu graiulú vulgarú romanú, ci săriaú, peste elú, la latina clasică.

În aprețiarea acestorú dóuă curențe s'au comisú totúde-una mari greșeli, căci s'a strigatú și unii, desorientați în asemenea lucruri, mai strigă și ađi, că curențulú latinistú ar' fi stricatú limba. S'a trecutú cu vederea, că cei mai extremi latinisti, ca Laurianú și Massimú, chiar' ei altú-felú 'și făceaú studiile filologice ca sciință și altú-felú scriau limba ca limbă. Laurianú și Massimú n'au scrisú nicăiri în scrierile lorú limba ce au depus'ó ei în dicțiunariulú lorú și cu atâtú mai puținú în cea din

1). Despre díversele critice și anticritice în acéastă materie a se vedé cu deosebire în *Fóia pentru minte* etc. dintre anii 1853 - 1856, ér' pentru citațiunile de susú N-rii 11 și 15 din 1855.

Tentamen criticum; chiar prefața Dicționarului este negațiunea directă a cuprinsului latinistă din Dicționar. Micul, Șineai, Maior, Cipariu, a scris fie-care o limbă mai românească, de câtă cum scriu chiar ați mulți alții. Deleanu în *Țiganiada* lui a scris cea mai românească limbă. Iorgovici, care pune principiile ce le-a dezvoltată mai rigurosă Laurianu în *Tentamen criticum* și în *Dicționarul*, declară lămurit, că elu nu voesce să schimbe limba din ceea ce este.

Din toate acestea rezultă lămurit, că acești învățați se folosiau în epoca loră de teoriile de limbă ca de-o *probă istorică* de originea noastră, de-o armă de luptă contra străiniloră cari negau *romanitatea* Româniloră și *latinitatea* limbei române, în aplicarea practică însă uici prin minte nu le-a trecut, afară de Eliade, să schimbe limba, cum probéză toate scrierile loră. Că minunată de bine au știut ei să lupte, probéză următoarele rezultate: ideile de romanitate și latinitate susținute de ei au fostă probate și recunoscute și de străini, ér' limba română numai *prin lucrările loră a intrat pe terenulă studiiloră științifice*: ei au dată lovitura de mórte cirilismului întroducându alfabetulă latină; ei au *creată gramatica limbei române* singură științifică și copiată de toți gramaticii până ați.

Fată cu cele două curențe științifice, curentulă fonetică extremă sêu anarhică nu se nasce din cercetări sêu studii asupra limbei, din contră elu se nasce togmaî din negațiunea acestora, căci elu togmaî nu voia să scie de asemenea lucruri, creșându în naivitatea lui că este de ajunsă să lii născuntă română, ca să scii scrie românească. Pentru aceea foneticii făceau numai *oposițiune*, dar nu și *studii*, căci decă ei ară fi încercată acéta totă cu aceeași serioșitate și cunoștință cu care lucrau ceialalți, s'ară fi convinsă îndată a două și, că togmaî ei distrugă limba, ceea-ce imputau latinistiloră extremi, și încă mai sigură și mai curând, căci de ei se țineați toți, căți nu sciau și nu voiați să-și dee

ostenelă să învețe limba seú sciința ei, și acestia erau mulțimea, și togmaî se lăudaú cu *nos numero sumus*, pe când latinistii extremi erau abia de semință, ba chiar și pentru acésta prea puțin. *Pentru aceea fonetistii n'aú pututú face nici gramatica, nici sě-și creeze și sě-și sistemiseze o ortografie*, căci a încerca sě faci o ortografie fără gramatică este a frēmēnta pāne lāră apă seú a face o societate fără legi, cari singure o potú ținé laolaltă. Anarchia în sciință este ca anarchia în statú—o voescú numai *proletariî* !

Lecsicografia. Incercările cele dintâiu pe terenul filologiei limbei române le aflămú în lecsicografie. Până la Leccionul de Buda, care a făcutú o epocă, aflămú o sumă de dicționare asupra limbei române, se înțelege mai tóte netipărite²⁾. De sigurú multe suntú încă necu-

-
- 2). In cele următóre înșirămú dicționarele ce ne suntú cunoscute:
- 1) *Registrele de cuvinte* românesce dela Lucius (sec. 17 lea) după Șoimirovicî, ale lui Del-Chiaro ș. a. suntú reproduse la Cipariú, Principia p. 236—246 ;
 - 2) *Lecsiionulú romano-slavú* din secolulú alú 17 lea aflătóriu în posesiunea d. D. A. Sturza (specimene la Hásdeú, Cuvinte d. bētr. I, 259—312), autorulú necunoscutú ;
 - 3) *Dicționariú slavo moldovenescú* anonimú de pela finele sec. alú 17 lea, ce se afla în fosta bibliotecă a Contelú Theodorú Tolstoi la Moscva acum a guvernulú (Analele Acad. Șed. din 12/24 Aug. 1869 și Hásdeú, loc. cit.). acesta și celú următóriu sě presupunú a fi autografele lui Nicolaú Milescú și mitropolitulú Dositeiú ;
 - 4) *Dicționariulú limbei române* anonimú în bibl. societății archeologice din Moscva (loc. cit.) ;
 - 5) *Dicționariulú bānāțianú romānū-latinū* în biblioteca Universității din Pesta (Specimenú în Col. lui Trāianú, 1884 p. 406 sq. D. Hásdeú 'lú numesce *Anonymus Lugoschiensis*, dar' nu esistă nici o probă pentru vre unú *lugojanú*, ci numai indicii pentru unú *bānāțianú*) ;
 - 6) *Vocabularú biblicú* sērbescú-romānescú manuscrisú (Cipariu, Principia p. 114) ;
 - 7) *Dicționariulú latinú romānescú* alú lui Teodorú Corbea, brașoveanú, dela începutulú sec. alú 18 lea, în bibl. rēpos. Cipariú (Arhivú p. 637) ;
 - 8) *Dicționariú romānū-germanú* de Gabriel Lemeny (+1729) v. Nilles *Symbilae* II. 511 ;
 - 9) *Vocabulariú romano-latino-serbo-germanú*, de Stefanú Popovicú, scrisú la 1843, acesta și alte 10) dōuc *Vocabulare* anonime, unulú romano-serbo-latinú și altulú serbo-romānū, se află în Museulú naționalú din Pesta (N. Densușianú, *Analele Acad. Rom. ser. 2. t. II sect. 2 p. 197*) ;
 - 11) cu compunerea

noscute.—Celū mai importantū dintre tôte este *Lecciconulū* rom. lat. ung. și nemțescū de Buda tip. 1825. Elū a fostū începutū de S. Miculū și după mórtea lui continuatū de Vasile Coloși, preotū in Săcărēmbū (Transilvania), de Ionū Corneli, canonicū la Oradea-mare, Petru Maiorū, Ionū Teodoroviciū, preotū românū in Pesta și Alexandru Teodori, doctorū in medicină. Celū care i-a datū forma in care s'a publicatū și cu deosebire etimologiile cuvintelorū. *Dialogulū* și *Tractatulū de fonologie*, părțile cele mai importante, este Petru Maiorū. Fără de elū, lecciconulū rămānea ceva de tôte djelele, unū registru de cuvinte. Maiorū însă i insuflă unū spiritū nou. Incātū pentru tractatulū de fonologie vorbinū la Gramatică. După acēsta, partea etimologică a Lecciconului a fostū cea mai importantă. Ea a fostū, care după *Istoria pentru începutulū Romā-*

unul *Dicționariū in limba moldovenescă* (dictionario in lingua moldava) se ocupa la 1777 minoritulū F. Francantonio Minotto, misionariū catolicū in Moldova (I. Bianū, Col. lui Traianū, 1883 p. 144—5); 12) *Lecciconulū sl. ao romānescū* compusū de ieromonachulū Macarie in Bucuresci la 1778 (in bibl. centrală de acolo); 13) *Vocabularium valachicum* de M. Tender (1780) manuscrisū in bibl. regescă din Copenhaga (Anal. Acad. rom. v. III (1871) p. 34); 14) *Glosariū romānū-rusescū* de preutulū Michailū Strilbetzki tip. la Iași 1789 (unū esempl. in bibl. centr. din Bucuresci); 15) *Dicționariū romānū-latinū* de S. Miculū in bibl. ep. rom. din Oradea-mare (N. Densușianū loc. cit. p. 210) a se vedē și Lecc. de Buda, prefața; 16) *Dicționariū romānū-latinū germanū* de la 1792 de Aureliū Antonū Praedetis, in bibl. episcopiei romāne dela Oradea-mare (N. Densușianū, loc. cit. p. 109); 17) *Dicționariū romānū latinū francesū-germanū* se dice a fi compusū P. Iorgoviciū (v. Gramat.), necunoscutū; 18) *Lecciconū romānescū nemțescū și nemțescū-romānū* de I. Budai Deleanū (in bibl. centr. din Buc. Cipariū Archivū p. 706; Principiā p. 321); 16) *Dicționariulū rom.-lat.-ung.* de episcopulū I. Bobū tip. cu lit. latine, Clujū 1822.—Ienăchișū Văcărescu in prefața Gramaticel sale încă spune, că lucra la unū *Dicționariū* romānū, nimicū însă nu s'a aflatū între manuscrisurile Văcărescilorū (Analele Societ. acad. r. V. p. 22—23). Totū asemenea ne spune și Samuilū Crișianū (Köröși), că avea gata unū *vocabulariū* rom. lat. ung. (Cipariū, Principiā p. 321 și Archivū p. 745 sq.).

nilorū, a pusū în mișcare pe învățații străini. Prin această se pune în plină cestiune și latinitatea seū romanitatea limbei nōstre. Atacurile străinilor aū fostū vehemente, dar nu trecu multū și principiulū triumfă. Unulū din cei mai mari filologi romanisti, celebrul *Diez*, recunoscū romanitatea limbei și o clasă la loculū seū între limbile romanice. Dar Maiorū a comisū ereziū, dīcū unii și dīcemū și noi. Mai āntāiū īnsē, se nu se pērdă din vedere, că pe atunci în această materie știința nu era unde este astăzi, și asemenea erezii, și unele chiar mai mari, le aflī la cele dintāiū celebrități ale timpului. Apoi se nu uitāmū, că nu era numai o luptă științifică, căci atunci mai puținū amū putē scusa ereziile, ci era mai vērtoșū o luptă eminentē națională. Și când este vorba de a deștepta și a salva unū poporū din gura perirei, ar' fi stupidū se stai cu mānile în sinū fiindū—că n'ai armele cele mai bune, seū se te lupti cu mānuși ca se nu-ți strici mānile. Dēcā străinii, pentru a ne combate, și-aū permisū dīlnicū nu numai *ereziū platonice*, ca noi, dar *violente reale*, n'amū īnțelege pentru ce se nu-ți ascuți sabia pe ce poți, dēcā de-o-cam-dată n'ai *oțelū* tare la īndemānă. Așa aū făcutū bētrāniū nostri, și vedemū că de minune bine aū făcutū! Noi ne *rēsfițāmū* ađi cu ereziile lorū! Er' dēcā voimū se le *īntunecāmū* gloria, pentru ca se putemū străluci noi, atunci se muncimū ca ei în liniște și *fără sgomotū*, și posteritatea, ai cărei ochi nu se potū unge, va vedē.

Gramatica. Urme de idei gramaticale-filologice descoperimū chiar în *Tatālū nostru* cu litere latine de Luca Stroici (p. 102). Mai bine pronunțate și chiar aplicate cu o sistemă ore-care și cu deplină cunoscință, le aflāmū în scrierile mitropolitului Dositeiū Formarea de cuvinte nōuē, introducerea de forme vechi seū rari, cunōscerea prosodiei și a variatei tehnice a versurilor: tōte acestea ne arată pe scriitorulū, care nu numai cunoscea ce va se dīcă măestria gramaticală, dar

scia s'o și mânuéscă. Er' încâtă pentru învățatulă D. Cantemiră ne convingemă din Cronica lui (I. 82—85), că elă era familiarisată cu Scaliger și cu «socotelele etimologhicescī». Tóte acestea însă eraă numai idei generale, adese-ori vage. O sciință gramaticală a limbei române nu allămă să fie esistată pe atunci. Nicī o urmă de vre-o gramatică românească de pe acele timpuri nu e cunoscută. În prefața de la *Indreptarea legei* (1652) se face amintire de gramatică și sintacsă, dar este a se înțelege celă grecescă sên peste totă numai *îvătatura*, cum se dicea până la 1848. Cea dintăi gramatică ce o cunóscemă până ađi este a lui *Eustatie Dimitrie Brașovianulă* scrisă la 1756 la Brașov și dedicată lui Ionă Const. Nicolae Mavrocordat³⁾. Acéstă gramatică este fără îndoieală identică cu cea despre care dice Wilkinson că a făcut'o I. C. Mavrocordată la 1735⁴⁾. Er' Francantonio Minotto, amintită mai susă, totă în acelă locă ne vorbesce, că elă avea (la 1775) terminată o gramatică a limbei românescī, despre care însă nimică alta nu se scie.

La 1780 apare întâia Gramatică tipărită a limbei române, compusă pe S. Miculă, amplificată și coordonată de Șincal⁵⁾. La 1805 Șincal o tipări a dóua óră la

3). Un exemplariă din acéstă Gramatică, cum se pare, chiar originalulă scrisă cu cirile, ce eraă în usă în Transilvania, și bine conservată, se află în posesiunea d. C. Erbiceană, profesoră la Seminariulă din Iași, ér' acum la Buc. Conține o dedicațiune cătră domnă, o lungă precuvântare, scara materiiloră, apoi corpulă Gramaticelă, anume gramatica proprie, sintacsă și prosodie. Pe lângă multe singularităăi, are și unele bune. Din familia Eustatie trăia pe la 1870 ună advocată în Brașovă.

4). W. Wilkinson: Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie, traduit de l'anglais par Ch. Paris 1821 p. 120—1: „En 1735. Constantin Mavrocordato . . . fit, pour le jargon qu'on parlait, une *grammaire* en caractères tirés du grec et de l'esclavon“.

5). *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, composita ab Sam Klein de Saad. ord. S. Basilii M. etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a G. G. Sincai, ejusdem ordinis, A. A. L. L. Phil. et. SS. Th. D. Vindobonae 1780.

Buda. Despre principiile pe care se basază vorbirămă mai susū in *prospectū*. La 1787 Ienăchiță Văcărescu publică Gramatica sa cu cirile sub titlu *Observații séū băgări de sémă asupra regulelorū și orânduele'orū gramaticeī românesceī*, și anume in două edițiuni, cea dintâiū la Râmnicū, a doua la Viena in 1804, cu deosebirea că in acēsta lipsesce prefața. Gramatica in sine este de puțină valóre, autorulū este cu totulū neorientatū. De importanță suntu versurile aduse ca exemple in poetică (v. Poesia). La a. 1788 mai publică Ionū Morariū (Molnar) Gramatica sa germană-română, in care urmēză pe Miculū-Șincai, și la 1798 o *Retorică*, ér' Radu Tempea la 1797 publică *Gramatica Românescă* cu litere cirile, urmândū după gramatica lui Morariū. Totū la 1789 unū-óre-care Școlariulu tipăresce in Iași o mică Gramatică română-rusă. Paulū Iorgoviciū tip. la 1799 *Observații la limba Română*. Gramatica lui I. Budaī Deleanū a rămasū nepublicată, deși se dice, că ar' fi una din cele mai bune ⁶⁾.

Samuilū Crișianū profesorū in Clujū, publică la 1805 lat. *Ortografia latină română* ⁷⁾ după principiulū etimologicū.

Cea mai insemnată scriere in acēstă materie in ântăia jumătate a acestuī secolū este *Ortografia română* a lui Petru Maiorū scrisă in limba latină și publicată la inceputulū Lecsiconului de Buda. Este nu numai cea mai voluminosă, dar' și cea mai sistematică, mai adâncă și chiar' genială cercetare din acelu timpū asupra părței celei mai interesante și mai grele a limbei române, asupra foneticeī. Toți gramaticii următori s'aū adăpatū din acēsta. In adevērū pentru acelu timpū este de miratū unū studiū atâtū de pētrunđetoriū și sciințificū.

6). Cipariū, Archivī p. 706 sq. și Principiă p. 322 sq. 327, unde se află și o epistolă a lui scrisă cu litere latine, cum se vede, după regulele gramaticeī sale.

7). Cipariū, Principiă pag. 317 sq. ér' in Archivī pag. 745 sq., o reproduce întrégă

Maioră este întemeietoriul fonologiei la noi. Elă pentru lămurirea cestiunilor se servește în modă comparativă de limba latină, grăcă și de cele neo-latine, dar greșese căci nu ie în considerare evoluțiunea istorică a limbii și nu se servește de vechile năstre monumente literare, deși cunoscea o parte din ele, precum se vede din *Istoria* lui. Adevărată, decă vomă judeca această scriere după cunoscințele de ađi, vomă alla ereziă, nu este însă măi puțină adevărată, că pentru acelu timpă a fostă o scriere fenomenală. și că în generală, fărte multe din ea au rămasă adevăruri necontestate. Elă scote din alfabetă literele k, x și y, susține însă pe q, încată după elă pentru scrierea limbii române suntă de ajunsă 20 litere. Elă celă dintăiu regulăză și ficsăză întrebuintărea semneloră diacritice, cu deosebire la é (ea), ó (oa), sedila, și cele pentru x și k, ș. a. Petru Maioră a scrisă și *Gramatica limbii române* a rămasă însă nepublicată⁸⁾. După ortografia lui P. Maioră și-a scrisă și J. Alecsi, măi târđiu episcopă ală Gherlei, *Gramatica daco-română*, 1826. Alte gramatice, ce s'au măi scrisă, ca a lui C. Diaconă Loga (1822), a lui Eliade (1828) și gramatica plină de curiosităđi a lui G. Săulescă (1833—4) ș. a., s'au scrisă pentru usulă scolară. Iordache Golesculă publică la 1840 *Băgară de samă asupra canóneloră gramaticescei*, este lipsită însă de cunoscințele elementare gramaticale. Măi importantă pentru principiile sale este gramatica lui A. T. Lauriană, publicată la 1840 sub titlulă: *Tentamen criticum*, care se abate cu totulă atătă dela starea actuală, câtă și dela evoluțiunea istorică a limbii române și pune regulă pentru o limbă ideală, care ca limbă românescă n'a esistată nică-odată, nică va esista. Pentru aceea ea dreptă cuvântă a rămasă cu totulă isolată și nică sforțările binevoitóre ale lui Papiă Il-

8) Unele fragmente s'au publicată în Archivulă lui Cipariă p. 27, 297, 338, 355, 360.

riană în *Tesaură* (I. 94) de a o pune de nou în evidență nu i-a putut ajuta, și mai puțin intruparea acelor principii în proiectul de *Dicționar* și *Glosariu academică*.—Dela Maioră încóce, celă mai însemnată pe terenul filologiei române este:

Timoteiă Cipariă (1805—1887). Elă s'a născută la satul Pănade aprópe de Blajă. A învățat la liceul din Blajă, unde la 1826 a terminat și cursul teologică. Fu numită profesoră la liceu și după aceea la cursul de teologie. Ajunse de tinără canonică. Intre 1847—8 redactază *Organulă luminărei*. În 1848 e membru ală Comitetulă de acțiune. După 1848 face călătórii în Europa. La 1854 ie direcțiunea Liceulă. Móre în adâncă bătrânețe la Blajă ca preposită ală Capitululă mitropolitană la 1887. Cipariă este nu numai unulă din celă mai erudiți, și în faptă celă mai erudită dintre Români, dar' și unulă care întrégă viéta și-a consacrat' o pentru cercetării asupra limbei române, și în adevără nime n'a adâncit' o ca dânsulă. Elă întemeiéză scóla istorică-etimologică în filologia română. Cercetării lui la începută, ca tóte lucrurii serióse și de adevărată valóre, n'a fostă înțelese, și celă *naivi* 'și făceau glume mai multă de câtă lipsite de sare⁹⁾. Ađi studiile istorico-filologice, introduse de Cipariă, au devenită nu numai o predilecțiune, ci chiar o pasiune. Elă a creată cea mai bună Gramatică și Sintacsă, ce avemă până ađi, în cară pe basa graiulă viă și a monumenteloră literare codifică, în modulă celă mai sistematică, legile principale ale limbei române. Dar' elă este și unulă care a

9) V. nota 279 și *România Literară* pe 1855. Fóia pentru mînte din 1855 No. 17 reproducendă „farsele“ din Rom. lit observă: „din care se cunósce de nou, cu ce ușorătate se tratéză de ună ómenă însușiri de acelea ale limbei nóstre asupra căroră filologii altoră națiună nu s'arú îndoi întră nimică a ținé sfătuiră și conferințe serióse și mature; ei arú fi prea departe de a tracta proprietățile limbei ca și ună sujetă de comedióră ori farsă dela Sadagura“ etc.

lucrată mai multă pentru introducerea și popularizarea alfabetului latină. Scrierile sale suntă număróse, din cari noi amintimă următóarele: 1) *Diariulă Organulă luminărei* (1847—1848), importantă pentru studiile și diversele notițe literare publicate în elă asupra limbei române; 2) *Gramatică limbei române*, în două edițiuni, la 1854 mai pe scurtă și la 1869 amplificată; 3) *Sintacsa limbei române*, cu ună apendice *Despre limba română* (1877); 4) *Archivulă pentru filologie și istorie* (1867—1872); 5) *Acte și fragmente* (1855); 6) *Elemente de poezie* (1860); 7) Cestiunea originiei Românilor sub titlu: *Cuvântă la înăugurarea Asociațiunei Transilvane*; 8) diverse cărți bisericesci și scolastice, și articoli prin diare, cu deosebire în *Fóia petru minte* și programele Liceului din Blajă.

Totă ómenii acestui periodă suntă: 1) *Nic. Bălășescu* (+1881) care a publicată la 1848 o gramatică, ce s'a folosită multă timpă în scóle; 2) *Gavrilă Munteană* (1812—1869), fostă directoră ală liceului română din Brașovă, a publicată o Gramatică și o sintacșă a limbei rom. ș. a. și a tradusă operele lui Tacitu și Suetoniă; 3) *Aronă Pumnulă* (1818—1866) născută în Tera-Făgărașului la satulă Cuciulata, elevă ală lui Cipariă și Bărnuță. După 1848 trece în Bucovina, unde ea profesoră de limba română devine ună altă *Lazară* pentru Bucovineni, deșteptândă sentimentulă națională și iubirea limbei române. Elă a publicată o gramatică pe basa principiului fonetică, după care forină și o ortografie particulară, fără îndoiélă în scopă de a se face ceva propriu pentru Bucovina, și câtă mai ușoră pentru ca să-ă atragă la studiulă limbei. Elă a mai publicată și *Lepturariă românescă* în 6 volume¹⁰⁾.

10). Despre activitatea acestui apostolă ală românismului a se vedé Dr I Sbiera, Viță etc. lui A. Pumnulă.

Filosofie, Jurisprudență, Elocință.

Prospectu istoricū

Impregiurările în cari s'aŭ aflatŭ Româniŭ până la 1860 n'aŭ fostŭ favorabile acestorŭ ramuri și cu deosebire jurisprudenței și elocinței. Filosofia presupune o lungă dezvoltare literară, jurisprudența și elocința o viață politică și socială bine întemeiată și care se fie pututŭ avé o evoluțiune liberă și liniștită celŭ puținŭ în intervale. Aceste condițiuni ne-aŭ lipsitŭ, și anume libertatea și liniștea n'aŭ cunoscut'o nici părinții nostri, nici generațiunile până la 1860, precum amŭ arătatŭ mai susŭ, cap. X și XI. Prin urmare n'ar' fi nici o minune, și n'ar' trebui să ne roșimŭ de locŭ, decât nu amŭ puté arăta chiar nimicŭ pe acestŭ terenŭ până la 1860. Cu toate acestea, și aici se adevăresce ceea ce amŭ dișŭ în altŭ locŭ mai susŭ, că *aŭ fostŭ mai barbare timpurile de câtŭ Româniŭ*. Chiar și în acele timpuri de barbarii și miserii, părinții nostri s'aŭ ocupatŭ din când în când cu meditațiuni filosofice, cu codificarea de legi și cu frumoasa artă a elocinței. Și mai ântâin aparŭ meditațiunile filosofice, apoi încercările de jurisprudență și numai în fine, când începe a adia vântulŭ libertăței, începe a răsuna buciumulŭ deșteptătorin alŭ elocinței. În adevărŭ nu putemŭ arăta lucruri mari, dar' în fondŭ foarte importante ca semne ale tendințelorŭ de cultură și de aptitudinŭ ale Poporului-Românŭ.

Filosofia. Cea dintâiŭ încercare filosofică suntŭ *Invățăturile* lui Neagoe-vodă (1512—1521) către fiulŭ seŭ Teodosie. Ele ni s'aŭ păstratŭ într'unŭ manuscrisŭ de la 1654¹⁾. Invățăturile cuprindŭ regule, ce trebuie să le observe unŭ domnŭ în diversele impregiurări și mai

1). Archiva ist. a Rom t. I. pt. 2 unde la pag. 111—132 se publică întregŭ tractatulŭ. La 1843 se publicase după unŭ manuscrisŭ din 1816.

alesă cum se-se esercite generositatea domnăscă²⁾. Es-punerea este foarte clară, logică și elocintă, stilul na-turală, dulce și animată, limba corectă și de o verdéță și profună ôre-cum câmpenescă, ceea-ce este cu atât mai importantă, căci lucrăză cu idei abstracte. In cătn pentru versiunea, décă Neagoe-vodă va fi scrisă romă-nesce sêu în altă limbă, grecesce ori mai vêrtosă slavo-nesce, și pôte numai mai târziu se-se fie tradusă, noi observăm, că deși publicațiunile de pân'acum ale a-cestei opere nu satisfac cerințele seientifice, asemă-nându însă limba și stilul cu cele din cronicile mai vechi muntene, nu amă avé nici ună motivă de a ne îndoi, cu atât mai vêrtos, căci veclimea în decursă de vre-o 130 ani, până la 1654. s'a mai ștersă prin copieră. Cercetări ulteriôre însă voră puté lămuri lu-crulă și mai bine.

Divanulă sêu gâlcéva înșeptulă cu lumea de D. Can-temiră (v. Cronicară), scrisă în dialogă și tip. ântâin la 1698, tratéză despre lupta între trupă și sufletă sêu materie și spirita, luându-se de basă filosofia teologică. Acesta era ună subiectă de predilectiune pentru acéstă filosofie în evulă mediă, și are o intrégă literatură. Se baséză mai numai pe s. scriptură, ici colo câte ună fi-losofi profană. Scrierea constă mai multă din frase de câtă din idei, și cu tôte că dialogulă nu permitea o sistemă, dar' se putea desvolta celă puțină în modă mai logică, pentru ca se nu se repețescă același lucru, aceleași idei de nenumărate ori. Stilulă și limba ca și în cele-l-alte ale sale scrieră romănesce.

D. Cantemiră a mai scrisă încă *Tractatulă de logică* latinesce. Idei morale filosofice desvôltă în abundență și în lștoria ieroglifică.

Ceasorniculă Domniloră de Nicolae Costină (v. Cro-

2). Totă în limba romănă și despre asemenea materie am vêdută într'ună vechiă manuscrisă sub numele lui Vasile Machedonă „samo-dêrjeșă Greciloră“ *Invêșturi cătră fiulă seă Leonă împérată.*

nicari) este opera principală a acestui scriitoriu rămasă însă cu totul necunoscută ³⁾. Cuprinsulă, foarte voluminosă, este filosofie, morală și politică. Este scrisă cu multă aparată științifică, vaste cunoștințe de scriitori și fapte, espuse însă fără sistemă și într'unu modă greoiă. Pentru acele timpuri însă și pentru împregiurările noastre, opera este d'o erudițiune fenomenală. Atâtu din acestu punctu-de-vedere, câtă și pentru limbă, este păcată că zace necunoscută, pe când se tipăresc alte lucruri aprópe fără nici o importanță.

Cu acestia se încheie epoca veche a scriitorilor nostri pe acestu teren. Ar' fi incontestabilă de mare însemnătate a se studia limba acestor trei opere din punctul-de-vedere alu limbajului filosofic. Pintre aceste trei scrieri, ca metodă, limbă și espunere, se înalță *Invățaturile* lui Neagoe-vodă, ér' ca erudițiune *Ceasorniculă domniloră*.

În timpul următoriu până la 1860 în adevără filosofia se generalisază precum se lătesce și se ridică și instrucțiunea. Deja S. Miculă a tipărită o logică și o Eitică, și dincóce până la 1830 se mai tipăresc vre-o două logice, și alte câte-va fragmente traduse de prin unii filosofi. Profesoră mai însemnată pentru filosofie în acéstă epocă este Lazară, care spună că a ținută la Bucuresci și prelegeri seă mai bine conferințe din filosofie, apoi Bărnuțu la Blajă (1832—1845) și totă elă la Universitatea din Iași (1855—1864), Eutimiu Murgu (1834—1836) la Academia din Iași și următoriu seă Petru Câmpeanu; Lauriană la Bucuresci, care traduce și tip. manualulă lui Krug, și éráși la Blajă profesorulă Tarța, care deși era pentru religiune, în admirabilele sale esplicări însă făcea aprópe numai filosofie, și era

3). Noi cei dintăiu amă descoperit' o la 1881 în bibl. centrală din Iași într'ună elegantă manuscrisulă de la 1714 care sémână cu manuscrisulă lui Acsentie Uricariulă (v. pag. 226 n. 30); altă manuscrisulă dela 1801 se află în bibl. Seminariului din Iași.

multa iubită și ascultată. Prin acestia se introduse încetul cu încetul cunoștința filosofiei mai nouă. Conștiința acestei ridicări progresive a nivelului intelectual era naturalmintă, că scriitorii nu se mai puteau prezenta publicului cu scrieri filosofice, ca cele de mai înainte, escelente pentru timpul lor, dar nu pentru al nostru. Prin urmare acum era cu multă mai greu a scrie cineva o operă filosofică cu oarecari pretențiuni de originalitate. Dintre cei cari s'au ocupat cu filosofia în timpul nostru, singurul S. Bărnuză a lăsat după sine o sumă de scrieri filosofice, zacă însă, afară de două, nepărite și necunoscute 4).

Cóntă V. (1840—1884) a publicat *Teoria fatalismului și Incercări de metafizică*.

Jurisprudența. Colonia romană s'a întemeiat în Dacia cu instituțiunile romane. Cumcă acestea, după retragerea legiunilor și administrațiunei romane, nu au dispărut cu totul, probă viie și incontestabilă sunt înseși cadrele instituțiunilor romane păstrate în toate timpurile la Poporul-Român, cu *domnă, popă, jude, jurași, bătrâni*, precum și nomenclatura principală juridică (v. p. 116 sq.). Consonanțe de principii și dispozițiuni particulare romane cu *obiceiul pămentului la noi* se vor putea stabili numai când se va aduna din popor acest obiceiu, 5) după cum acesta s'a făcut la celelalte popore, și care, afară de punctul-de-vedere curat juridic, este de-o mare importanță pentru istorie și diversele cestiuni etnice.

Până la cele dintâi codificațiuni din secolul al 17-lea, la Românii de dincoace nu se află urme sigure

4). În *Notița biografică* la Dreptul public al Românilor de S. Bărnuză, Iași 1867. se înșiră toate manuscriptele rămase. Intre care vre o 8 - 9 filosofice, nu scim însă unde se mai află și dreptul aceea nici cari vor fi originale. Elevii neuitatului profesor începuse a le tipări. Nu se mai știe însă în ce stare se mai află lucrările.

5) Unu începutu s'a făcut sub ministerul G. Chițu, și s'a publicat ceva în Col. lui Traianu. (v. mai în jos pag. 269)

de legi scrise, între cari, se înțelege, nu pot intra dispozițiunile pentru anume cazuri sêu persoane, cari le aflăm prin chrisóvele domnesci. Susținerile că organizatoriul domn, Alecsandru cel bun, ar' fi introdus Basilicalele, nu le-am putut verifica prin nici o probă ⁶). În diversele chrisóve atât ale domnilor români, cât și în documentele străine de prin celelalte provincii locuite de Români, aflăm unanim probată existența unui *drept românesc consuetudinar*, ér' la Români de peste Carpați, în diversele documente, se numesce *jus volachie, ritus volochic, lex antiqua et approbata*, va se đică: dreptul sêu obiceiul românesc, lege vechie și recunoscută; la Români din Galiția se numia *consuetudo juris valachici*, obiceiul dreptului românesc; la Români din Serbia *lege vechie*; este de asemenea cunoscut, că Români macedoneni aveau nu numai *obiceiul* dar' și căpităniile lor chiar' sub Turci ⁷).

Cât de importantă și înrădăcinată era această *vechie*

6). Adevărat D. Cantemir ne spune această în *Descrierea Moldovei* (prt. 2 c. XII), dar' în cronică nu aflăm nimic, și el nu ne arată de unde a luat această, drept-aceea relatarea lui n'o putem considera ca o probă contimpurană, când scim că D. Cantemir cam asardéază. Nu putem însă trece cu vederea următoarele indicii de óre care legi scrise: în *Cronica din Magazin* istoric v. V. se đice: „La judecări mari se cantă *Pravila* în divanul domnesc“, va se đică această era ceva cu totul excepțional. La Mănăstirea Neamțu există *Pravila aea mare* în limba slavónă din a 1474. (*Revista p istor., arch., și filolog. a. II. fasc. I. p. 135*). Despre *Pravila alésă* veđi mai sus p. 14 pag. 200. — Într'un chrisov al lui Barnovschi dela 1828 se dice că judecata s'a făcut *după legile țerei* (*Archiva sciintif și lit. a. II p. 180*).

7). Despre acestea veđi *Porunca domnescă* din 1817 la *Codicele Caragea* (Legiunile civile ale Țerei Românesce, de C. N. Brăiloiu Buc. 1854). *Anafora* obștescei adunări a Moldovei din 1827 (*Uricariu II 196*). N. Densușianu. *Monumente p. Țera Făgărașului* p. 4 (not. 2.) 22, 23, 37—8, 136. *Archiva ist. a Rom. t. I. part. I p. 154 nota*; *Donațiunea lui Dușan* din 1348 III p. 143: lege antică, obicei vechiu.

lege consuetudinară se p \acute{o} te ved \acute{e} cu deosebire la Rom \acute{a} ni \acute{i} supuși puterilor \acute{u} str \acute{a} ine, unde \acute{i} n t \acute{o} te timpurile s'a respectat \acute{u} mai mult \acute{u} s \acute{e} u mai puțin \acute{u} p \acute{a} n \acute{a} chiar' \acute{i} n cestiuni de pur \acute{a} justiție, și chiar judecătorii și tribunalele \acute{i} ncredinț \acute{a} u bătr \acute{a} nilor \acute{u} satului decisiuni de procese ⁸⁾).

Dreptul \acute{u} consuetudin \acute{a} r \acute{u} s \acute{e} u obicei \acute{e} le juridice ale Poporului-Rom \acute{a} n \acute{u} a \acute{i} ncercat \acute{u} se le adune d. G. Chițu ca ministru de justiție. \acute{I} n c \acute{a} t \acute{u} se va fi putut \acute{u} realiza ac \acute{e} sta, nu scim \acute{o} . Publicate s'an v \acute{e} du \acute{t} u numai cele din districtul \acute{u} Bac \acute{a} n \acute{i} n *Columna lui Traian \acute{u}* pe 1882. \acute{I} n colecțiunile de proverbe și idiotisme \acute{i} nc \acute{a} se afl \acute{a} p \acute{a} strate principii și maxime din acest \acute{u} drept \acute{u} . Multe urme și dispozițiuni de asemenea natur \acute{a} se afl \acute{a} prin vechile chris \acute{o} ve și chiar prin cronice. Marea importanță a cercet \acute{a} rilor \acute{u} și a studiilor \acute{u} \acute{i} n acest \acute{a} direcțiune este evident \acute{a} din mai multe puncte ar \acute{a} tate mai sus.

Este \acute{i} ns \acute{e} natural \acute{u} , c \acute{a} acest \acute{u} drept \acute{u} consuetudin \acute{a} r \acute{u} , ca o lege nescris \acute{a} , numai \acute{i} n at \acute{a} t \acute{u} se putea practica \acute{i} n c \acute{a} t \acute{u} voia s \acute{e} -l \acute{u} recun \acute{o} s \acute{c} ă cel \acute{u} ce avea puterea \acute{i} n m \acute{a} n \acute{a} : domni \acute{i} și judecătorii, c \acute{a} c \acute{i} dup \acute{a} cum ne spune Urechie, „ce \acute{i} -a \acute{u} p \acute{a} rut \acute{u} lui (celui mare) ori

8). N. Densușian \acute{u} . Mon p \acute{e} ra F \acute{a} g \acute{a} rașului p. 48 \acute{i} ntr'un \acute{u} act \acute{u} al \acute{u} tribunalului din F \acute{a} g \acute{a} raș \acute{u} din 1689 se zice: „se fie dator \acute{u} a primi și a supune p \acute{a} m \acute{e} nturile acele la \acute{i} m \acute{p} arț \acute{e} l \acute{a} \acute{i} n prezența bătr \acute{a} nilor \acute{u} și a boerilor \acute{u} din sat \acute{u} acea parte . . . se rem \acute{a} n \acute{a} condamnat \acute{a} la 60 fiorini ungureșci din cari jum \acute{e} tate s \acute{o} fie a judecătorilor \acute{u} și arbitrilor \acute{u} ce vor \acute{u} regula controversa, \acute{e} r' jum \acute{e} tate a părților \acute{u} ce vor \acute{u} sta pe l \acute{a} ng \acute{a} sentința \acute{u} . Am \acute{u} v \acute{e} du \acute{t} u asemenea judec \acute{a} și s \acute{a} tesci scrise at \acute{a} t \acute{u} din secolul \acute{u} 17 și 18 c \acute{a} t \acute{u} și din acesta, și am \acute{u} v \acute{e} du \acute{t} u \acute{i} nșine casur \acute{i} concrete \acute{i} nainte de 1848. Precum dinc \acute{o} ce mitropolit \acute{u} \acute{l} ua parte la judec \acute{a} și \acute{i} n divanul \acute{u} doinnescu, asemenea dincolo preoții \acute{l} ua parte la judec \acute{a} șile din sat \acute{u} . și am \acute{u} v \acute{e} du \acute{t} u casur \acute{i} \acute{i} nainte de 1848 unde cu deosebire preotul \acute{u} regula controversa S'a \acute{u} v \acute{e} du \acute{t} u documente unde părțile \acute{i} n cauze civile au apelat \acute{u} la scaunul \acute{u} episcopesc \acute{u} , și care a decis \acute{u} cestiunea \acute{i} n ultima instanță. T \acute{o} te acestea erau vechi r \acute{e} m \acute{a} -șițe de dreptul \acute{u} consuetudin \acute{a} r \acute{u} național \acute{u} .

bine, orî rău, aceea aū fostū lege“ (I, 132), asemenea și D. Cantemirū în capit. citatū mai susū.

Cele dintâiū legi scrise aparū în sec. 17-lea. Sub Vasile Lupulū la 1646 se tipărescū *Pravilele împărătescī* (v. p. 143) în Moldova, ér' în Muntenia sub Mateiū Basarabū *Indreptarea legēi* la 1652 (v. 197). Est e de observatū însē, că ele se aflaū în parte traduse înainte de 1632, (Cipariū, Principiā p. 113) și nu i escluse posibilitatea, că vorū fi fostū traduse de multū, și atunci s'ar' adeveri, că deja s'aū aplicatū și înainte de a se tipări (v. pag. 200). Codicele de sub Vasile Lupu cuprinde mai multe dispozițiūni penale și se consacră aservirea țeranulū, ér' alū lui Mateiū Basarabū este unū amestecū infromū de dispozițiūni judiciare, administrative și polițiene, și mare parte se ceupă cu dreptulū canonicū. Dar' și după întroducerea legilorū scrise, *obiceiulū* pământulū rămăsese în multe în vigóre (Tunusli, 1863, p. 34). Alecsandru Ipsilantū publică în 1797 unū noū codice de legi în limba grecēscă, estrasū din Basilicale. Scarlatū Calimachū publică la 1817 asemenea în limba grēcă unū codice civilū compilatū din Basilicale, Novele, și alți codici. Totū în acestū anū Caragea în Muntenia pune în lucrare codicele seū. În fine vinū Regulamentele organice. Cu unirea Principatelorū întră și jurisprudența în o nouă fasă.

Nu putemū trece cu vederea nici pe Români de dincolo. Deși ei n'aū avutū unū guvernū propriū, cu tôte acestea aflămū și la ei în acestū periodū o literatură juridică. Incă sub Maria Teresia începuse a se publica ordinațiunile în limba română. S. Miculū traduce *Dreptulū naturalū* după Baumeister (v. p. 240). Austria luându-ne Bucovina, la 1812 pune de se traduce românesc și se tipăresce în acelū anū în Cernăuți Codicele civilū și penalū, între anii 1850—1860 se traducū amēndouē acestea de noū în Transilvania dimpreună cu Procedurile. Tôte legile și ordinațiunile pentru Transilvania eșiau în acestū timpū și în limba română tra-

duse de Andrei Mureșianu, în calitate de traducător pe lângă Guvern. Scriitor original pe terenul jurisprudenței în această perioadă nu avem de cât pe :

Simion Bărnuză (1808—1864)⁹⁾. El s'a născut la 1 August 1808 la satul Boeșa-română în Transilvania. Cursul gimnazial l'a făcut la Carei, cel liceal la Blaj. La 1832 fu însărcinat cu catedra de istoria universală și de filosofie, er' de la 1833 încoco rămase numai cu filosofia. Atât ca profesor cât și ca secretar episcopesc, și pentru erudițiunea, activitatea și probitatea lui, 'și câștigă curând o mare popularitate. Cu deosebire principiile lui eminent naționale încep a introduce un nou curent în generațiunea tineră. Episcopul Ion Lemeni, intrându cu imprudență în apele maghiarismului, vine în colisiune cu curentul național al cărui cap era Bărnuză. Se nasee un proces între Bărnuză și partida lui și între episcop, care, se înțelege, se termină cu espulsiunea lui Bărnuză și a mai mult din cei mai distinși profesori și teologi. Bărnuză, deja în etate, se duce ca student la Facultatea de drept din Sibiu. La 1848 Bărnuză fu acela care în unire cu sentimentul instinctiv al poporului și în opozițiune cu curentul așa numit *inteligent* și a diarelor române, cari nu întrevedeau pericolul, dede proclamațiunea în contra uniunii cu Ungaria, er' în Câmpul-libertății de la Blaj, prin memorabilul său discurs, puse bazele unei politici naționale. În revoluțiune el fu capul Comitetului de acțiune. După revoluțiune 'și continuă studiile juridice la Viena și Pavia, unde luă titlul de doctor în drept. La 1855 fu chemat profesor la Universitatea din Iași, unde i se oferiră catedrele de filosofie, dreptul public al Românilor și dreptul natural. Dar' după o viață atât de agitată și laborioasă, la 1863 se bolnăvesce, se

9). Fântâne: *Notița biografică* din *Dreptul public al Românilor*, Iași, 1867.

retrage la loculū nascerei sale, unde a rēposatū la 28 Maiū 1864. Afară de numărósele scrieri filosofice (v. la filosofie) elū a lāsātū și următórele opere de jurisprudență: 1) *Dreptulū naturalū privatū*, tipăritū la Iași 1868; 2) *Dreptulū ginților*; 3) *Doctrina Constituțiunei*; 4) *Constituțiunile statelorū principale* cu introduțiuni; 5) *Dreptulū publicū alū Romānilorū* tip. Iași 1867 (v. Elocința).

Elocința. De elocința nu póte fi vorbă de câtū în state libere. Adevēratū a esistatū în totū-de una *obștesca Adunare*. Lucrurile însă se petreceau în modū patriarhalū, și voința domnului era de regulă și a obștescei adunări, încātū domnulū. dēcă ar' fi voitū sē audă și *alte pārerī*, ar' fi trebuitū sē facă ca Napoleonū I cu generalulū: «contrađi-mī, domnule generalū, pentru ca sē fimū doī». Chiar căile opozițiunei stunci nu duceau în sala adunārei, ci ea mergea și *pleda de peste hotarū*. Prin *Adunările obștescī*, după regulamentulū organicū, mai cu samă. așa numita opozițiune rusescă începe sē facă usū de elocința.

Mai din vechiū elocința la noi a fostū cultivatā încātū-va în biserică. Acēsta însă, după-cum se póte vedē din așa numitele *Omiliare* sēu *Cazanī* se mārgea mai numai la traduceri din alte limbī. Nu vorū fi lipsitū la ocasiuni mari și cuvēntări originale, dar' nū ni s'au păstratū de câtū numai de pe la începutulū sec. alū 18-lea.

Antimū Ivireanulū mitropolitulū Munteniei între anī 1709—1716, destituitū, rēspopitū și ucisū din ordinulū Domnului fanariotū Nicolae Mavrocordatū, ne-a lāsātū o colecțiune de *Predice* ținute la sērbători mari. *Predicele*, apārate în două edițiuni la Bucurescī în 1886 și 1888, se distingū prin căldura sentimentului religiosū, limbă alēsă, stilū armoniosū, viū și figuratū.

Petru Maiorū asemenea a publicatū multe predice (v. pag. 245), care pānă astāđi se mai rostescū ici-colea în bisericile romāne de peste munți. Aceste pre-

dice pentru spiritul lor religios-național n'au lipsită a exercita, mai ales în primele decenii ale acestui secolu, o bine-făcătoare influință asupra Românilor de peste munți.

Ca elocință eclesiastică însemnată este *Necrologul lui Ștefanu-cel-u-mare*, unu exercițiu de elocință de pe la finele secolului trecut. Puterea discursului stă în văpaia sentimentului național, care comunică și stilului puterea sa electrică.

În afară de biserică în secolul trecut abia aflăm din când în când câte-o urmă de elocință. Așa ni s'a păstrat discursul ce l'a ținut ambasadorul moldoveanu *Luca Cârjă* către regele polon Șigismund I. la a. 1523, în care propune o alianță a creștinilor contra Turcilor. În el se vede omul deprins cu toate metehnele elocinței⁹⁾.

Dela unu Gheorghie Maiota s'a păstrat tipăritu unu *Cuvântu* la Paști ținut la Mitropolia din Bucuresci sub Constantin Brâncoveanu pe când mitropolitu era Teodosie Vestemianulu (v. p. 197) mort la 1709; autorul este cu totul necunoscut de-aiurea. Limba curată și absolută nimic archaică nici în cuvinte, nici în ortografie: stil viu, rupt, cu antitese, mai numai cuvinte și formă retorică fără fond¹⁰⁾.

9). Publicat în *Archiva istor. a României* în traducere română nescă t. I. prt. I p. 9

10). Broșura în octav micu cu cirile în 44 foi numerotate. are titlul: „Cuvântu la mântuirea patimă a Domnului nostru Is. Chs. Făcut de propoveditorul sfin | tel Evangelii al Beserecii cel mare Kyr Gheorghie Maiota, alu lim | bet Elinesci și Latinesci da | scalu alu prealuminaților fil | al blagocestivului domn alu | Uggrovlachii. | Io Konstandin vv. Voevod | tipărit de Mihai Iștvanovici | Ipodiaco-nulu Typografu”. Pe foile 2—5 o precuvântare adresată mitropolitului Teodosie, foia 6. verso icona lui Christos cu crucea în spate sub ea patru stihuri, pe foia 7 începe Cuvântul. Locul tipăririi și anul nu-i indicat nicăiri. Broșura ni s'a comunicat de părintele E. Micu din Bănatu

În cronice rară se află ici colea câte-o scurtă apostrofă.

Nicolae Bălcescu în opera sa istorică despre Mihaiu pune adese-orî, după maniera antică, discursuri în rostul personajelor, dintre care mai însemnate sînt cele puse în gura lui Mihaiu (pag. 116, 368, 372, 458). Memorable sînt încă *discursul* *introdactiv* al lui M. Gogălniceanu la începerea cursului de istoria națională la 1843, și discursul lui A. Hasdeu către elevii școlii de la Hotin.

Cel mai mare discurs politic pînă la 1860 este discursul lui S. Bărnutu ținut la $\frac{2}{14}$ Maiu 1848 în marea adunare a Romănilor de peste munți în *Cămpul Libertății* de la Blaj. Acestu discursu nu-lu putem caracterisa mai bine, de cātu numindu-lu *discursu de marime antică*; mare nu numai în formă, în ideile și spiritul în care l'a turnat celebrul tribunu al poporului, cum 'lu numiau, dar' mare, necalculat de mare totu-odată, în imensele lui consecințe, încātu mă îndoiesc, că se-se mai fie ținut vre-unu discursu, ale căru consecințe se fie fostu atātu de nemărgenite, ca ale acestuia pentru Romăni de peste Carpați. Elu este cel mai mare monumentu de pe Cămpul-Libertății și un capu-d'operă de elocință română.

Dincoce de Carpați primele aventuri de adevărată elocință în sensul modernu încep cu noua situațiune creată prin tratatut de Parisu. *Divanurile ad-hoc* sîntu ântaia arenă pe care pășescu oratorii, între cari se disting: I. C. Brăteanu, M. Gogălniceanu, C. Negri, Anastasie Panu și alții, a căroru activitate și aprețiere pe acestu teren se ține de periodul alu patruea.

CAPITOLŪ III.

Poesia

Prospectŭ istoricŭ.

După istorie mai curênd și mai multă s'a desvoltatŭ poesia. Istoria a semênatŭ semința ideilorŭ naționale, poesia, ca o plôie bine-făcătoare, le-a fecundatŭ; ele au încolțitŭ în curênd, au înverditŭ, s'au întinsŭ, au ocupatŭ terenulŭ. Poesia a popularisatŭ istoria și ideile ei. Fără de ea noi nu amŭ fi ađi unde suntemŭ, nu vomŭ fi unde dorimŭ s'ajungemŭ. Ideile suntŭ elementulŭ, suntŭ aerulŭ vitalŭ; poesia aripele care ne avêntă prin elŭ. Poesia totŭ-odată a desghiețatŭ curentulŭ amorțitŭ, înghiețatŭ alŭ limbei. Precum *națiunei*, totŭ asemenea *limba* fără poesie nu ar' fi unde a ajunsŭ. Acêsta este misiunea de deșteptare și cultură, care poesia și-a împlinit' o până la 1860. Nu putemŭ cere în acestŭ timpŭ mai multŭ de la ea. Cu deosebire nu putemŭ avê pretențiunea de a ne fi creatŭ capŭ-d'opere literare, de-a fi realizatŭ *ideale artistice*. Poesia a lucratŭ în acestŭ timpŭ pentru *idealulŭ naționalŭ*. L'a realizatŭ în parte și l'a transmisŭ rațiunei practice pentru a-i da intruparea reală, și ea poesia a trebuitŭ sêu ar' fi trebuitŭ sê apuce calea idealulŭ artisticŭ, pentru a ilustra intruparea reală a idealulŭ naționalŭ și a-lŭ pune încetulŭ cu încetulŭ la înălțimea de la care nu se mai pôte coborî nei chiar distrugêndu-se. Dar' decă timpulŭ s'a perdutŭ, sperămŭ, că ne-a rămasŭ încă d'ajunsŭ, d'ajunsŭ însê numai decă nu vomŭ mai întârđia.

Deși poesia noastră literară, în înțelesŭ mai strinsŭ, datêză numai dela începutulŭ acestui secolŭ, cu tôte acestea nu ne lipsescŭ scrieri din timpuri cu multŭ mai înainte. Cea mai veche urmă de poesie literară cunoscută până ađi ni s'a transmisŭ numai prin tradițiune.

Suntă câteva versuri răsboinice atribuite chiar lui Stefanu-celū-mare, ele sună :

Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, țera v'apăraṭi !
Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, crucea v'apăraṭi !
Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, steagulū v'apăraṭi !¹⁾.

Timbrulū literarū alū acestorū șese versuri este mai presus de ori-ce îndoielă. Ele însă arată vechia tradiție a oștilorū creștine, care aveau steagū cu cruce²⁾.

D'aici încolo nu mai este cunoscută nici o urmă până la 1673, când Dositeiū publică psaltirea sa în versuri, în care se află și o mică epigramă a lui Mironū Costinū. Din rutina tehnică a lui Dositeiū suntemū nevoiṭi a conchide, că elū a cunoscutū și alte poesiī literare făcute mai înainte de elū, cari însă n'au ajunsū până la noi. Elū care 'și adunase o sumă de cărṭi și manuscrite, care aflate până și o poezie atribuită lui Stefanu-celū-mare, de sigurū va fi aflatū și altele. Er' la 1674 unū bănaṭianū cu numele Haliciū (v. p. 104) scrie următorele versuri în metru anticū, elegiacū și cu litere latine, care noi le reproducemū cu ortografia modernă :

Cântū s̄anătate, s̄arindū la voi, Rōmanus Apollo,
La tōṭi, c̄aṭi s̄anta 'n împ̄erăṭie șed̄eṭi,
De unde c̄unosc̄inṭe, aștept̄amū, și scīinṭe : ferice
De Amstelodam, prin cărṭi stă 'n omenie tipariū.
Lege der̄eṭi au datū frum̄osă c̄etate Ḡenēva ;
Iṭi vine Franciscus, ține-te Leyda, Paris !

1). Buciumulū pe 1864 p. 855—6, aflatū de d. Hasdeū scrisū pe psaltirea slavo-română dela 1680, de mitropolitulū Dositeiū, care ḡice că. „cântarea era făptuită de Stefanū-vodă celū bunū“.

2). Constantinū celū mare bate pe Goṭi, cu care ocașiune istoriculū Socrates libr. I c. 18 ḡice : „Hos enim *crucis vexillo*, quod est christianorum proprium, in proelio fretus tam fortiter devicit“.

Prindeți mână sorori, cu cestu noș őspe, 'nainte,
Frații, ȳartații, nimfele pasă curënd.

Domni buni, mari doctori, dascáli, și bunele dómne
Cu pace il-fiți, cu pâne și sare, rugámă.

Dela 1694 esistă unũ manuscriptũ de psalmi in versuri cu litere latine, scrisũ in Transilvania (Valea-Hațegului), care probabilũ este o copie de pe unũ manuscriptũ mai vechiũ (v. p. 104). De aci in colo urmele se inmultescũ. In sec. 18-lea Corbea traduce și elũ psaltirea totũ in versuri (1725). Se aflã manuscripte din secolulũ alũ 17-lea și inceputulũ celui presentũ, ce continũ o sumã do poesii, cele mai multe de origine literarã, fõrte populare pe acele timpuri, mai cu samã cãntece de veselie la ospete, la nunte, gratulațiunii, colinde, rugãciuni, cãntece la morți ș. a. Cele mai multe din acestea suntũ fãrã indoielã fõrte vechi (v. pag. 182), de sigurũ chiar cu secolũ inainte de sec. alũ 18-lea, cari s'au transmisũ atãtu prin graiũ viu cãtu și prin manuscripte, de unũ timpũ incõce insẽ au inceputũ se disparã dinaintea celorũ nouẽ și numai ici coela se mai audũ. La Sulzer aflãmũ mai multe poesii literare din secolulũ trecutũ ³⁾. In desvoltarea poesiei romãne literare pãna la 1860 constatãmũ urmãtoarele epoce:

Epoca I sãu arhaicã, adecã pãna la 1830, in care distingemũ douẽ curente decsebite: celũ dintãiu bisericescũ atãtu in poesia purũ bisericescã, cãtu și in poesia profanã sãu poporanã scrisã, și acestũ curentũ ține pãna 1780; alũ doilea curentũ, care incepe cu deosebire cu Vãcãresciũ, este celũ in spiritũ neo-grecũ sub influința elementulũ socialũ de atunci, și acẽsta ține pãna cãtrã 1830. In acẽstã epocã nu putea sã-se producã ceva insemnatũ. Poesia bisericescã s'a mãrginitũ la traducțiunii libere, ca Dositeiũ și Corbea. Poesia profanã se mãrgi-

3). Sulzer, Geschichte d. transalp. Daciens v. III. 1—83, reproduce cãteva la Cipariũ Archivũ p. 686—92.

nea la necesitățile spirituale reclamate de impregiurările de toate dăilele, d. e. nunte, ospete, sărbători, înmormentări ș. a. Mai târziu în cea neo-greacă se cultivă cu preferință amorul. În scurtu, de o parte spiritul și stilul bisericesc se opune varietății și avântului poetic, de-altă parte o împedecă influința poeziei neo-grece, ca străină și ca una ce ea singură nu avea opere de gust și de valoare. Toate acestea, ce puteau altă ceva produce de câtă totu după asemnarea lor. Dreptă-aceea în generalu poezii din aceste timpuri n'a putut să se avente nici cu spiritul, nici cu limbajul. Voea lor se simte totu-de-una înăbușită, limba neajutată, îngăimată. Numai ici-colea veți pe poezii răsufându mai liberu și scoțându accente mai sonore. În acestu curentu se marcheză două direcțiuni: una populară și alta mai înaltă literară, și amândouă mai alesu în poezia narativă. În cea dintâiu avem pe Ion Baracu, care la 1800 publică pe *Arghir și Elena*, ér' la 1821 *Risipireu Ierusalimului*; pe Vasile Aronu care publică *Pati-mele lui Christos* și *Piram și Tisbe* la 1808, pe *Leonatu și Dorofatu* la 1815, *Anul mănosu* la 1820. Ei creară unu stilu limpede și popular și toate acestea deveniră cărțile cele mai populare, și, ceea-ce este mai multu, intrară în coliba țeranului mai alesu dincolo de Carpați, ducându gustul cărții și idei mai înalte și în afumata lui locuință. Dincăce s'a popularisatu cu deosebire *Arghir și Elena*, care atinge mai multu corda sentimentului. Scrierile acestor doi poezii mai au și o altă mare însemnatate, căci ele au începutu a elimina așa numita literatură apocrifă, străină ca idee și nefericită ca influință (v. p 103). În direcțiunea adoua aflăm cu deosebire pe Ion Budai Deleanu scriindu *Țiganiada*, epeie comică în XII cânturi în spiritu satiric, care din nefericire rămânendu netipărită până târziu în timpul nostru, a rămas și necunoscută. Pe o adoua linie am putea numi aici din genul idilei *Primăvera amorului* de I. Văcărescu și *Raportă din vis* de V. Aronu.

Epoca II până la 1860. În această epocă poezia intră senu voesce senu între pe calea grea a înaltei literaturii. Pentru aceasta însenu lipsiaun condițiunile *sine quibus non*—, lipsia în generalu înstrucțiunea și adâncirea limbei. Lipsa înstrucțiunei avea de consecințe sârăcia de idei, inferioritatea și nesiguranța gustulu; pentru aceea vedem, că poeții acestei epoce, neînțelegându greutatea misiunei, începun forțe de tineri, mai de pe bancele scolei, și bancele încă erau puține la număr. Dar precum începun de timpuriu, totu atâtu de timpuriu le și senu puterile, și pe când fisicesce suntu în puterea bărbăției, spiritualmente suntu deja bătrâni, căci senu nu mai producun nimic, amuțindu cu totul, senu repetăză numai cele din tinerețe, cu mai puțină putere și cu mai slabu aventu, ca tôte lucrurile ce se repețescun senu se încălțescun de nou: senu în fine se sfortăză la lucruri la cari n'au eugetatu nici-odată, și pentru cari nici nu s'au pregătitu la timp. Lipsa ideiloru aducea cu sine și lipsa de inițiativă, de aventuri mari, de încercări grele: pentru aceea și vedem pe tōți poeții mărșinindu-se la genurile ușore și neprecisate ale poesiei. Cei cari încercă lucruri mai grele, le părăsescun la începutu, ca Eliade *Michaida* ș. a. Singuru Bolintineanu prin puterea naturală a geniulu senu pōte senu-se avente mai departe în poeziile sale narrative *Florile Bosforulu* și *Poeme*.

Pentru aceea în această epocă ne lipsescun scrierile de valore atâtu în epică, câtu și în dramatică. Chiar epigrama, cea mai mică din tôte speciile de poezie, n'a fostu aprōpe de locu încercată. Lucrul se esplică ușor, pentru-că epigrama este condiționată de concentrarea unei cuintesente de idei într'unu forțe micu volumu și într'o limbă elegantă, precisă și ascuțită: lipsindu însenu fondulu de idei și o adâncă și variată cunoscință a limbei, urma necesarmente ca epigrama senu rămănu, cum a rămasu, neîncercată. Lipsa de unu studiu adâncitu alu limbei a produsu altu neajunsu de o natură și mai

fatală pentru poezie. D'aici adecă provine, că cei mai mulți din poeții acestei epoci aũ unũ foarte restrinsũ vocabulariũ și o mai restrinsã fraseologie. Aceleași cuvinte, aceleași frase se repetază mereũ și interminabilu. Unũ altũ defectũ capitalũ alũ poeților din acẽstã epocã este, că ei nu se mărginescũ, nu se concentrãzã asupra unei specii de poezie, ci mai totĩ, și cu deosebire cari se simtũ ceva în putere, încercã tũte genurile de poezie: liricã, dramaticã, narativã, satiricã. Unũ scriitoriũ în prosã nu pũte sã scrie fãrã ca sã-și concentreze a-tențiunea și puterile asupra unui obiectũ, sã-l studieze, sã caute, sã mediteze, sã așede, poeții însã cugetãndũ cã cea dintãiũ idee, ce le plesnia prin capũ, era deja și poezie, decã puteã s'o încadreze cu câte-va rime, nu voiaũ sã scie de studii preparatũre, ci fãcẽndu-și ei meseria foarte ușorã și nefiindũ publicũ care sã-i aducã la cuminție se înmulțiaũ ca ciupercile, lã-sãndũ în pãraginã terenulũ laboriosũ alũ poeziei. Și așã ei scriãũ mereũ și mai bucurosũ poezie de tũte speciile, ca și cãnd n'arũ fi avutã nici o idee de preceptulũ, cã cine face de tũte, nu face nimicũ bine! Puterile risipite, orĩ-cãtũ de mari nu potũ face nici-odatã ceea ce arũ face unite, concentrate, și cu atãtũ mai vãrtosũ puterile sufletesci.

În acẽstã epocã dũuẽ creațiunii originale putemũ sã constatãmũ pe terenulũ poeziei: *balada istoricã* și *oda naționalã*. Cea dintãiũ creatã de D. Bolintineanũ, adũua de A. Mureșianũ, din nefericire amẽndũuẽ aũ apusũ cu ei. Cu Bolintineanũ nime n'a cutezatũ a concura în balada istoricã; nime în oda naționalã n'a atinsũ înãlțimea lui A. Mureșianũ. Acestea aũ fostũ nu numai cele mai însemnate creațiunii în genulũ poeticũ, dar totũ-odatã și celũ mai puternicũ mijlocũ de educațiune naționalã. Prin balade s'aũ popularisatũ faptele cele mai gloriose din istoria nũstrã naționalã; ele aũ scosũ pe Mircea, pe Ștefanũ și pe Mihãiũ, din cronicile mucedes și i-aũ purtatũ în triumfũ prin tũtã Romãnimea; ei s'aũ coboritũ

pentru a străluci chiar în coliba țeranului. Amândoi ceesii *Vates*, adeverați profeți în înțelesul antic, au dat expresiunea cea mai înaltă idealului nostru național :

Astă-felū e Romānulū și Romānū suntū eu,
Și sub jugulū barbarū nu-mī plecū capulū meu !

Căci

Viitorū de aurū țera nōstră are,
Și prevēdū prin secolī a ei înălțare !

Er' celalaltū cu buciumulū reînvierei strigă :

Deșteptă-te, Romāne ! din somnulū celū de mōrte,
În care te-adāncirā barbarī de tiranī !
Acum orī nicī-odatā, croesce-ți altā sōrte.
La care sē-se 'nchine și cruđī tēi dușmanī !...
Romānī din patru unghiurī, acum orī nicī-odatā
Uniți-vē în cugetū, uniți-vē 'n simțirī ! »

Ei resumă întregū spiritulū, adānescū și cristaliséză sentimentulū și aspirațiunile întregulū Poporū-Romānū fără deosebire de provincie. Singurī acești doi poeți se înalță la ceea ce este misiunea adevēratei poezii, la universalitatea sentimentulū, ideilorū și aspirațiunilorū unū poporū, și numai acēstā cale duce mai departe — la omenime : căci unū scriitorū numai resumāndū în sine și lāsāndū sē-se resfrāngā în scrierile sale întregū mediulū sēu poporulū, în care s'a nāscutū și a trăitū, cu sentimentulū, ideile și aspirațiunile sale, numai astă-felū se ridicā mai pe susū de vulgulū literarū, de micile lui individualități, și se înalță ca o parte constitutivā în sfera totalității omenesci.

În acēstā epocā începe a se scrie câte-ceva și pentru teatru. Mulțămītā tipurilor sociale și comediōrelorū scrise de V. Alecsandri în tonū popularū, teatrulū începe sē nu parā de totū străinū.

Totū în acēstā epocā se continuā în poezie spiritulū poporanū, ce pe basa poeziei mai vechi luase la înce-

putul secolului unu nou și mai înaltă avântă cu Baracă și Vasilie Aronă. Elă continuă în a două epocă totă cu Baracă, căci V. Aronă murise, și cu deosebire cu Antonă Pană, elevă ală lui Baracă. Acestia se adresău cu deosebire la poporulă de josă, și chiar pentru acéstă activitate loră este fôrte importantă. Totă-odată se născă și în literatura mai înaltă ună curentă populară, și anume prin publicarea poeziiloră populare de V. Alecsandri. Acestă curentă însă era falsă, căci elă, în locă de a învăța în acele poesiă limba frumósă și curată de care se servece poporulă în poesie, încercă să imiteze spiritulă, ideile populare. Acéstă însă este o absolută imposibilitate. Creațiunile spontane ale poporului, la cară aă lucrată generațiună, în cară s'a concentrată în modă naturală, inconscientă, totă sufletulă poporului, este imposibilă ca să-se reproducă în modă literară. Poeziă potă și trebuie să utilizeze limba, ideile, imaginile populare în creațiunile loră literare, dar încândă a se identifica pe acéstă cale cu poporulă, este a crede că poți să intri cu capulă prin stâncă. Fiindă însă în formă ușoră a turna asemenea versuri, căci suntă scurte și se mai admită, ca populare, și mai neregulate, astă-felă începuse și ună mai continuă și ađi a înșira vorbă legate mai bine mai rău, cară lipsite de originalitate și imaginile îndrăznețe ale poesiei populare, sună ca nucile góle. Pentru aceea nică nu s'a putută produce nimică de adevărată valóre sub acéstă formă.

Insușirea cea mai însemnată a poesiei din aceste e-poce este spiritulă sănătosă, de care a fostă totă-de-una inspirată. În ea nu pãtrunsesă încă bólele de pesimismă și cosmopolitismă, din contră bătea ună pulsă puternică pentru bunurile mariale vieții, pentru misiunea înaltă a omenirii; ea lucrăză neadormită pentru a deștepta în Poporulă-română consciința de sine. a-î înălța demnitatea, și a-î aprinde sufletulă pentru idealulă națională. *Nu se încuibase spiritulă infectă de clică ce cultivă ambițiunile neputincioase și intriga. Scriitoră în-*

fluință în bine asupra publicului și prin viața loră frățească, ordonată și curată. Avântul neașteptat al Poporului-român trebuie să-lu mulțămim în mare parte poezilor sei bătrâni. Acesta este cu deosebire marele loră merită!

O altă influință binefăcătoare s'a exercitată asupra limbef. Amă vedută, că poezii pân'aci, în epoca I, aveau să lupte multă cu neajunsurile limbef. În epoca II și limba poezief se desmoțesce de-odată, devine flexibilă, ușoră, sonoră. Celă dintăi poetă la care întâlnimă această nouă și dulce limbă, este Vasile Cârlova, care începuse a scrie la finele epocef I. Dela elă încolo aflămă cu totulă altă limbă în poezie. Dar decă limba câștigă în flexibilitate și devine mai sonoră, nu totă așa se întâmplă cu regularitatea și corectitatea ef. Poezii scriu cu fondulă și cunoștințele de limbă, ce le câștigă prin usulă de tôte dăilele, fără a face studii anume, fără de cari nu se pôte aprofunda limba și nu se pôte câștiga materialulă absolută necesară pentru a puté crea opere de adevărată și durabilă valóre. La cei mai mulți poezii le lipsescă atâtă cunoștințele gramaticale, câtă și gustulă fină pentru a sci alege între limbă și limbă, cuvântă și cuvântă, expresiune și expresiune: lucruri pentru cari nu ajungă cunoștințele limbef supte cu țita sei cari s'aă lipită de omă numai la întâmplare. Pentru aceea vedemă, că Eliade, în o operă serioasă ca Michaida, nu și-a putută afla nici limba, nici stilulă, nici forma chiar, și totă așa a pățit' o Eliade și alții când s'aă încercată să traducă din operele clasice, cari cereau o mai mare avuție de limbă și varietate de stilă, decâtă celă îndatinată în poezia noastră; chiar Alecsandri, ca să nu vorbimă de cei de a două mână, comite, cum vomă vedé, enorme greșeli gramaticale și sintactice. Acestă nesuccesă era naturală, căci din nefericire mai vèrtosă poezii aă luată în risă studiile de limbă ale gramaticiloră, pe când togina loră le trebuiauă mai multă. Dar fiindă-că le desprețuiaă, ele

încă și-au răsburat cu o sărăcie de cuvinte și de frase, cu greșeli gramaticale și sintactice, cu lipsa de varietate în stil și de avuție de forme în tehnică. Se vede, că nu cetise sêu nu înțelesese celebrul precept al lui Boileau :

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin
Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain.

Ună lucră însă trebuie să constatăm, în general în poezie se scrie o limbă mai bună de cât în prosă. Pe când prosa se îndopa cu cuvinte și expresiuni franceze, în poezie nu se putea face acêsta așa ușor. Poesia, ca ceva intim, scos din sentimentul român, nu putea să se exprime decât érași prin un element eminentamente intim, și acesta nu putea fi *străin*, necunoscut, nesimțit, ci trebuia se fie român, crescut, cum amă dice, și el împreună cu sentimentul dela inimă. De-aici deosebirea în limba din prosă și cea din poezie.

Dintre poeți cea mai frumoasă, mai alésă, și mai corectă limbă o aflăm la Bolintinean: asemenea a lui Mureșianu este plină, solemnă și corectă. La acesti doi se vede gustul estetic în limbă. Ceia-l-alti vaciléză între o limbă mai alésă literară, și între curentul de toate dila; pentru aceea scrierile lor sunt o împes-trițare acum de cuvinte forte înaintate și de neologisme neimpămênțite, acum de elemente ordinare, lipsite de orice grație și estetică, cugetând ei că așa ar' fi popular, fără să iee sêma. că nici în poezia populară nu află cuvinte ca sburdalnic, harapnic, năprasnic, pri-elnic, indoelnic, șagalnic, tovarăș, tefer, jivina ș. a., ci și poporul în creațiunile sale alege limba cea mai frumoasă, cea mai estetică și cu deosebire cea mai *românească*, neimpes-trițată cu tot felul de străinisme nodorose, nepolite.

A. Poesia lirică.

Prospectū istoricū.

Poesia lirică, deși grea în fond, fiind însă ușoră în formă, a preocupat cu deosebire pe poeții noștri. Dar chiar numai lipsa de o cunoștință aprofundată a limbii era d'ajuns pentru-ca cei mai mulți poeți să nu pōtă ajunge la vre-unū ramū verde pe acēstā cale. În epoca I sēn până la 1830, lirica este fōrte slabă. Poesia bisericească sēn psaltirea în versuri, numai în modū impropriū sēn celū multū numai după formă o numērāmū la lirică, în fondū este lipsită de proprietăți lirice. Suntū numai monumente istorice de încercare a poesiei literare și nimicū mai multū. Mai adevērate poesii lirice se află prin unele manuscripte de prin secolulū trecutū și de pela începutulū celui presentū (p. 182), cari se lătise adāncū în poporū, de și erau de origine literară. Lirica ie ceva avēntū cu Văcărescii și mai alesū cu Ionū Văcărescu. În o nouā lasă intră cu Cârlova, creațiunile acestuia; *Păstoriulū întristatū și Rēsunsetulū unū fluerū* începū a rēsuna în tōte părțile Romāniei. Urmēzā apoi Bolintineanū, ale cărui elegii avurā celū mai puternicū resonetū. Totū pe acēstū timpū începū a se popularisa și unele din poesiiile lui V. Alecsandri și Andrei Mureșianū.

În totū timpulū poesia lirică ajunge la o mai puternică esresiune în elegie. Acēsta era naturalū. Ranele suferințelorū seculare și tājirea duiōsă după dīle mai bune, nu puteau sē imprimē nici poesiei lirice decātū caracterulū melāncolicū, doiosū. Cârlova începe cu *Păstoriulū întristatū*, Bolintineanū cu *O fată tinēră pe patulū morței*. În generalū cele mai doiose erau și cele mai populare. Astū-felū numai sentimentulū tristeței ajunse la o esresiune mai viie, mai puternică, va sē dīcă mai adevērată, fie ca amintire a gloriei și a suferințelorū trecutului, fie ca întrevederea idealului doritū.

fie ca doru de patrie, fie ca durere de amoru, pe când fericirea liniștită, idilică, bucuria și veselia entusiastă și furia sublimă a răsboiului, nu-și putură afla o puternică espresiune. Cu deosebire poesia de răsboiu, deși i se oferi ocașiune la 1848, nu putu lua avântu. Mai multu sentimentu și avântu resboinicu constatăm în baladele istorice ale lui Bolintineanu. In luptele Românilor de peste munți se cânta cu deoseaire *Deșteptă-te Române, Auđi buciuumutu că sună și Astăđi cu bucurie!*

P O E Z I I

Dositeiu mitropolitulu (p. 200) se distinge in *Psaltirea în versuri* cu deosebire prin o tehnică variată, încât sub acestu punctu-de-vedere ar' pute concura cu oricare din poezi nostră mai târđii. Chiar și limba pentru o incercare atâtu de seriósă, deși, după cum credem, nu cea dintăiu, este destulu de inaintată; cu deosebire însă mai bine i succedă versurile până la 8 silabe. Adanca cunoscință a limbei ce-o avea Dositeiu, se cunosce mai cu samă din acéstă Psaltire. Elu are o avuție de cuvinte, de espresiuni și de rime, ce ar' face onóre multor din poezi epocelor următore. Este adevăratu, că dicțiunea lui arare-oră este poetică și fôrte adese-oră stălcesce accentulu cuvintelor. Unu altu defectu generalu alu lui este că siluesce une-oră gramatica, strică sintacsulu și făuresce cuvinte de prisosu seú fără farmecu. Mai bine scie elu să nuanteze accepiunile cuvintelor.

Teodoru Corbea, brașoveanu, care a trăitu pe la finele secolulu alu 17-lea și inceputulu celui alu 18-lea, asemenea a tradusu *Psaltirea* în versuri. El trecend în Rusia și-a fostu dedicat cartea lui Petru-celumare. Unu manuscriptu și pôte chiar originalulu se află în biblioteca reșos. Cipariu. Necunoscend decātu numai câte-va

fragmente, nu ne putem pronunța asupra valorii ¹⁾.

Văcărescii ²⁾. Această vechie familie, care după tradițiune și trage originea din Transilvania dela Făgăraș ³⁾, ne-a dat mai mulți scriitori și cu deosebire poeți: 1) *Ienăchișă Văcărescu* (p. 235) dela care avem un tractat de poezie adăugat la gramatica sa (1787), în care ca exemple figurăza poezii de ale sale, între cari *Spune, inimioară, spune!* și *Amărită turturea*, sunt lericite inspirațiunii lirice. Stichurile din cronică sunt fără valoare. 2) *Cluceriulă Alecu Văcărescu și Vorniculă Neculae Văcărescu*, fiii celui dintâiu, dela cari asemenea au rămas mai multe poezii, dintre cari câte-va ale lui Alecu s'au publicat într'o broșură (1796), multe sunt netipărite. 3) *Banulă Ienache ală II-lea Văcărescu*, asemenea a lăsat poezii netipărite înse ⁴⁾. 4) *Ionă S. Jancu Văcărescu*, mare logofetă, este cel mai însemnată dintre toți. Elă, fiulă lui Alecu Văcărescu, s'a născut în ultimulă deceniu ală secolului trecut. Promovăza înființarea scôlei de la Sântulă-Sava sub Lazară, și totă în acelă timpă apare ca scriitoră. Elă a murită la 1863. Pentru acelă timpă elă este însemnată ca lirică. În elă se amestecă spiritulă neo-grecă, impusă prin societatea de atunci, și celă romanistă introdusă prin învățătii ardeleni; acesta și află o viie expresiune în piesele *Cântecă românescă*, *Svătuire* și *Rugăciune*, *Glasulă lui Mihaiă Viteazulă* și *Ah! de-amă pută redobândi*. În cele mai multe din cele-l-alte respiră spiritulă neo-grecă. În unele piese, ca în *Pieza bună* și

1). Despre Corbea veđi Sulzer op. cit III p. 14.—Cipariă. Principiă p. 120; Archivă p. 635—637. În *Buciumulă* I. 94 se đice că s'ar fi tipărită la 1720 în Alba Iulia în Ardeală, nu I cunoscută însă nici ună esemplară tipărită.

2). *Poezii Văcărescilor* de Odobescu în Revista Rom. 1861 p. 481 sq. neterminată. Analele Societ. Acad. Rom. t. X (1877), p. 21—23.

3). Există și ađi în comuna Ohaba familia *Văcariă* și ună munte *Văcarea*, ală căruă nume obține deja prin cele mai vechi documente.

4). Specimene din poeziile acestoră trei. În Bibl. pop. română 1878 v. I. p. 69—91.

Pieza rea și *Ielele* aplică idei și credințe populare române. Nesiguranța direcțiunii și neajunsurile limbei nu i-au permis o deplină dezvoltare. Cea mai însemnată, prin avântul poetic și cu o limbă mai curgătoare, este *Primăvera amorului*. Traducerile încercate din franceză n'au succes. Dela elu avem: *O colecțiune de poezii* (1848), o elegie *Elisa*; altele zac încă inedite; traduceri teatrale: *Britanică*, *Ermiona*, *Regulă*.

Constantin Conachi (1777—1849), născut în Moldova la Țigănesci, a fost logofet, a aspirat și la domnie, care însă a obținut-o Mihălache Sturza. Elu trăi apoi retras. Era tată vitrigu lui C. Negri, luându pe mama acestuia, Smaranda, în căsătorie la 1828. Dela elu avem o colecțiune de poezii orig. și trad. sub titlul *Alcătuiri și tălmăciră*. Poesiile lui se ocupă aproape exclusiv cu amorul, într'un ton lamentătoriu, foarte monoton și picură de un sentiment efemeiat.

Barbu Parisu Mămuleanu (1794—1837) s'a născut la Slatina districtul Olt. Venind de tinere la Bucuresci a trăit cu deosebire pe lângă Constantin Filipescu. Dela elu avem *Rostu de poezie* (1822) și *Caracterele*, (1825). Dintre poeziile lui unele sunt elegice, ca *Plângerea patriei*, *Rugăciunea*, ér' altele, cu deosebire *Caracterele*, sunt mai mult satirice. Ardent patriot, cunoscător al firei omenesci; limbă ușoră și naturală. I lipsesce însă avântul.

Gheorghe Asachi (1788—1871) s'a născut la 1 Martie 1788 la Herța în Moldova. A studiat în Lemberg, unde la 1804 a luat gradul de doctor în filosofie. A făcut și cursul de inginerie și, la 1813 fu numit profesor pentru ingineria practică, foarte necesară și căutată pentru hotărnicia moșiiilor. La 1817 organizează cu spesele sale o societate teatrală de delectanți traducându însuși și piesele în limba română. La 1 Iunie 1829, la două luni după *Curierul Românesc* al lui Eliade, scote și el *Albina Românească*. Ie parte la redactarea Regulamentului organic. Sub Mihălache Sturza, ca re-

ferendaru alu scóleloru, lucră multă pentru desvolta-rea invěțământulu publicu în Moldova. Elu scóte prin procesu dela călugării greci moșiile donate de Vasile Lupulu scólei din Trei-Ierarchi, pe care aceia le usurpase. Cu deosebire elu este spiritulu motoru în tóte direcțiunile în Moldova până pela 1840, când apare pe scenă noua generațiune cu Cogălniceanu, Negri, Alecsandri ș. a. În lunga sa viêtă elu a desvoltatú o activitate fórté întinsă pe terenulu literarú, dar și fórté deseconcentrată, căci se ocupă aprópe cu tóte speciile de literatură, în prosă și în poezie. Activitatea lui a fostú deșteptátóre. Acesta este meritulu lui celú mai mare. Ca scriitoru însé nu s'a distinsú în nici o specialitate. Dreptú-aceea este aprópe imposibilu a-I nimeri clasa scriitoriloru între cari s'elú puni. Multă energie și bună-vointă fără talente deosebite. Este cu deosebire slabú în limbă și balantéză între epoca vechie și nouă. Deși a scrisú numérose poesii, numai vre-o două trei aú atrasú încátú-va atențiunea publiculu, ca *Dochia*, *Pe șintirimulu unui satú* și *Florărișu Română*. A răposatú la a. 1871. Scrierile lui suntú fórté numérose, din cari amintimă : 1) *Culegere de poesii* (1854); 2) *Fabule* (1862); 3) *Nuvele istorice a României* (1867); 4) Mai multe piese teatrale (v. Teatru, Romanu, Fabulă).

Vasile Cârlova (1809—1831). S'a născutú la Târgoviște unde și-a făcutú și studiile. Elu, talentu precóce, la etatea de 18 ani a și începutú a scrie. La 1831 în etate de 22 ani a intratú în armatá, în care anú, după o scurtă bólă, a și muritú. Elu puțin a trăitú și puțin a scrisú. Dar cu tóte acestea a întipăritú o urmă neștersă în calea sa. Elu desparte timpulú noú de timpulú vechiú. În scrierile lui răsufliă mai întâiú geniulu noú alu limbii și cu deosebire alu poeziei române. Cu elu se desmorțesce vócea răgușită a Musei române. Nouă limbă, nouă idei și noú avěntú. Ca sub o vérgă magică se schimbă d'odată totulú. Dreptú-aceea înțelegemú pentru ce puținele sale poesii avurá celú mai mare răsunsetú,

fărmeacă d'odată totă inima, totu auđulú românescú. Sub farmeculú lui, Musa română începe a cânta cu totulú pe altă córdă, dulce și sonórá. Sub influința lui începe a scrie Negruzzi, Hrisoverghi 'l imiteză pasú de pasú până chiar în alegerea subiectelorú. Imaginațiune fierbinte, sentimentú entusiastú, espresiune simplă și vigorósă, stilú dulce și fărmeacătoríu, o limbă ce curge ca unú limpedú riușorú : étă proprietățile neuitatului, ba uitatului poetú, căci în cursú de o jumătate de secolú nu s'a aflatú nici unú sufletú românescú, care cu căți-va gologaní se adune celú puținú într'o broșurá sacrele relicvie ale geniului, care, alú doilea după Stefanú-celúmare, întonă *Marșulú oștírei Române* reinviate ! Se vede că acésta este rěsplata sufletelorú nobile și-a adevératelorú merite ! — Cârlova ne-a lăsatú următóarele paesii : *Păstoriulú întristatú, Ruinele Târgoviștei, Rěsunetulú unuí fluerú, Inserarea, Rugăciunea, Oda oștírei române ; Hero și Leandru*, unú actú traducere din *Zaira* lui Voltaire.

Andreiú Mureșianú (1816—1863) s'a născutú în 16 Nov. 1816 la orașulú Bistrița în Transilvania. Tatá-seú era morariú de scórtă de argăsitú. Cursulú gimnasialú l'a făcutú în loculú natalú, celú superiorú și teologicú la Blajú. La 1838 fu chiebatú ca institutorú la scólele românesci din Brașovú. La 1839 fu numítú profesorú la gimnasiulú romano-catolicú totú-d'acolo. Totú în acéstú anú începe activitatea lui literară ca colaboratorú la *Gazeta de Transilvania* și la *Fóia pentru minte*. La 1850 fu adimenítú pe calea funcționarismului, căci i se oferi în acelú anú postulú de translatorú și redactorú pentru partea română la Buletinulú oficialú pentru Transilvania pe lângă Guvernú în Sibíiú. Acéstú postú însé a fostú fatalú pentru elú. Funcțiunea în sine, de a traduce mereú, era obositóre și chiar abrutisátóre. Elú ca autorú alú lui *Deșteptă-te Române*, a cărúí cântare era strictú oprítă, era pusú sub inspecțiune polițienescă, și i se interđisese a mai scrie poesii prin diare. Astú-

felu decât mai scria din când în când câte-o poezie, o publica în *Fóia pentru minte* sub pseudonimul *Eremitulă din Carpați*. Diverse alte neplăceri, ce le-a avută câtă a fostă în Sibii, l'au făcută din și în și mai melancolică. La 1861 fu pusă în disponibilitate, și se retrage éráși la Brașovă. Răulă se agravéză și móre în ^{12.} Oct. 1863. Dela elă ne-a rămasă o Colecțiune de poesii (1862, 1881). A tradusă o parte din *Noapțele* lui Yung din cară s'a publicată ceva în *Fóia p. minte* din 1864. A mai tradusă *Icóna creșterei rele*. Activitatea lui A. Mureșiană, ca poetă o putemă distinge după trei epoce: cea dintâi până la 1842 seă a întâieloră încereării, în cară se observă lupta cu limba și cu forma și nesiguranța în direcțiune și în alegerea subiecteloră. Cu deosebire în acéstă epocă se ocupă cu subiecte erotice, dar fără succesă. Poesiile *Așa mi-a fostă ursita*, *Răsunetă* și *O panoramă în visă*, cele mai bune din acéstă epocă, constitue trecerea la: adouă epocă, până la 1850, epoca de forță a poetului, căci în acestu timpă se desvóltă geniulă seă în totă puterea: *Glasulă unu Română*, *O privire de pe Carpați*, *Devotamentulă familiei Hurmuzachi*, *Cătră martiră română*, suntă mărgăritarele din acéstă epocă, ér' *Deșteptă-te Române* ⁴⁾ este diamantulă în corónă poetului și a înaltei lirice în poesia română. Acéstă odă admirabilă, în cadre restrinse de 11 strofe, concentréză totă ce este mare și sublimă în trecutulă nostru, fie ca glorie, fie ca suferințe: dă espresiunea cea mai puternică aspirațiuniloră

4). În totă decursulă anulu 1848 poetulă a publicată numai două poesii, una din 4 strofe în memoria Adunării din Câmpulă-libertăței, ér' după aceea numai acéstă unică poezie *Deșteptă-te Române*, care a apărută întâia oară în *Fóia p. minte* 1848. 21 Iuniă Nr. 25. Este semnificativă, că cu totă fenomenalulă succesă ce l'a obținută acéstă poezie îndată după publicare, poetulă a stată rezervată, de unde se vede, că elă a știută prețui favorulă Musei și nu l'a forțată, pe când ună altulă ar' mai li turnată o duzină chiar *invita Minerva*.

mari ale Poporului-Român. atîtă la fapte mărețe, fulgeră asupra tirăniei, aruncă blăstemul, ca Joe fulgerul, asupra trădătorilor, și îndumnezeesce libertatea. Cu vócea gravă a profetului ne cértă pentru «*órba ne-unire*» din trecut, ne strigă să ne deșteptăm, să ne ridicăm «*din patru unghiuri*» și să ne unim «*în cugetú și în simțiri*». Din acéstă epocă mai avem și o admirabilă poezie filosofică : *Omulú frumosú*. În a treia epocă, de la 1851 pînă la mórte, spiritulú poetului, sub împregiurările în cari se află, începe a lánceđi. Poetulú în acéstă epocă este mai multú meditatívú de cátú expansívú, pentru că-și perduse multe din ilusiuni. Din acéstă epocă se află adresate poezii la personagie, dintre cari unele nu le-aú meritatu nici mai nainte și cu atátú mai puținú după aceea. La acésta însé pórtă vina situațiunea falsă în care împregiurările vieței împinsese pe poetú. A. Mureșianú nu este numai unú poetú, elú este unú omú inspiratú de divinitate, este profetú pētrundētorú de cele viitoare. În adevērú poeziile lui cōtinú profetií. În poezia *O privire de pe Carpați* de la 1844 predice «*nuorii de ghiēță ce vinú spre țēră*» (Rușii la 1848) ; în *Deșteptă-te Române* profetesce *furarea Dunărei prin intrigă și silă*. A. Mureșianú, ca și când și-ar' fi înțelesú gravitatea misiunei sale, elú nu s'a arátatú desú la publicú cu scrierile sale, elú nu a făcutú pe scriitorulú de profesiune, ci a servitú ca organú alú unui ce superiorú, pentru momente mari. Pentru aceea poeziile lui suntu puținé la numărú.—Limba lui este curatá románescă, feritá de cuvinte vulgare séu deforme și de sunete neestetice precum și de neologisme, afará de vre-o cāte-va latinisme ca *lustra*, *impera*, *vultú*, *contentú*, *strepitú*, *proprina* și *fulcru*, care tóte se puteaú pune cu cuvinte románesci, din punctú-de-vedere gramaticalú și sintacticú, limba este cátú se póte de corectá ⁵⁾.

5). O amēnuntá analizá scritică asupra poeziilorú lui A. Mureșianú a se vedé în ale nóstre *Cercetări literare* p. 121—142

Vasile Alecsandri (1821—1890) s'a născut în Bacău. Studiile și le a făcut în țară prin pensionatele franceze. S'a dus apoi la Paris pentru a urma cursurile de medicină. La 1839 revine în patrie, și-și începe cariera literară în revista *Dacia literară* redactată de M. Cogălniceanu. Pe la 1842 începe a se ocupa cu culegerea poeziilor populare din graiul poporului. La 1844 împreună cu Cogălniceanu și C. Negruzzi lu însărcinată cu direcțiunea teatrului român și francez din Iași. În această calitate începe a scrie piese teatrale românești. În urma mișcărilor din 1848 părăsește patria și merge la Paris. Revenind în țară, la 1855 începe a scote revista *România literară*. După unire ie parte la afacerile publice, ca deputat și ministru. În anii din urmă ministru din partea României la Paris. Móre la 1890. Alecsandri încă a lucrat aproape pe toate terenele poeziei. Forța lui principală însă consistă în lirică. Elu este unul dintre principalii lirici la noi.

Lirica lui Alecsandri însă este môle, blândă, fără adâncime în cugetare și fără energie în expresiune, nu agită sentimentul, nu-l înfierbântă, nu entusiasmază; poetul trece ușor pe de-asupra sentimentelor, întotmai cum rondunica atinge ușor cu aripa suprafața liniștită a luciului, o lină încrețire apare pe de-asupra și îndată éráși totul s'a liniștit. Lirica obține mari și durabile succese, când este ea furtuna, alu cărei geniú intră jos în mare, o răscolesce în adâncuri, unde fierb și vuese, și vibrațiunile ce se comunică în afară se prefac în valuri ce răpesc cu sine totul. Afară de acesta poetul nu s'a ocupat în lirică cu unu anume gen, nu s'a specializat, ci s'a legat mai vèrtos de tot felul de ocaziuni esterne, cari ori-cât le-ar' ni meri poetul pentru moment, fiind ele trecătoare slăbesce și interesul și se recesce și sentimentul său dispozițiunea specială ce domina odată, și prin urmare slăbesce și se șterge și valoarea poeziilor. Rare, lórté

rare suntă geniile, care aũ pututũ, dar și acestea numai câte-odată, sã creeze *ideale eterne* din asemenea situațiuni trecătoare. D'aici provine, cã poeziile lirice ale lui Alecsandri n'aũ pututũ prinde adâncũ și trainicũ în viețã și sentimentulũ întregulũ Poporũ-Românũ, cum aũ prinsũ *elegiile* lui Cârlova, *plângerile* și *baladele* lui Bolintineanũ și *Deșteptã-te Române* alũ lui A. Mureșianũ : tóte în modũ spontanũ, naturalũ, prin propria lorũ forțã, fãrã amesteculũ și insistența compositorilorũ musicalĩ, cãci în acestũ casũ se impune melodia prin frumuseța ei și po'sia rãmãne aprópe indiferentã, pe când în casulũ celũ dintãitũ poesia este totulũ, ér' melodia ceva secundarũ. Din numãroșele poezii lirice ale lui Alecsandri, *Hora unirei* a prinsũ ceva mãi adâncũ în poporũ. În lipsa condițiunilorũ fundamentnle, lirica lui Alecsandri lucrã mãi multũ cu forma esternã, mãi alesũ cu frasa, de cãtũ cu puterea internã, va sã ȃicã cu ideia și cu sentimentulũ. Pentru aceea lirica sa a pututũ fi ușorũ imitatã, pe când Cârlova și cu deosebire Bolintineanũ în elegie, dar mãi alesũ în baladã, și A. Mureșianũ în odã, aũ rãmasũ neimitați. Dintre tóte numai în elegie 'i succede poetulũ a atinge sentimentulũ ceva mãi adâncũ, și dintre tóte piesele mãi adâncũ în *Tu care estĩ perdutã*, mãi puținũ în *Adio, Moldovei* și în *Dulce Moldovã*, pe când în cele de bucurie e fórte lãngedũ d. e. când poetulũ se întórce din esiliũ în patrie, fãrã îndoielã, avea multã causã sã-se bucure, cũ tóte acestea poesia *Intórcerea în țerã*, scrisã sub aceea impresiune, este fórte palidã. Nicĩ amorulũ nu i-a pututũ da espresiune intimã și fierbinte, nicĩ sentimenteloru rãșboinice unũ vigurosũ rãșunetũ. În ciclulũ de poezii fãcute cu ocașiunea a dóuẽ rãșboie, în Italia la 1859 și la noi peste Dunãre, nicĩ o piesã nu este inspiratã de entusiasmulũ rãșboinicũ. Singurũ numai narrațiunei de dupã rãșboiũ a lui Peneșũ Curcanulũ i-a imprimatũ unũ timbru mãi energicũ, care însã ca narrațiune obiectivã nu póte escita sentimentulũ rãșboinicũ,

cum ar' puté face acésta unū canteecū. Mai bine i-aū succésū micile tablouri séu descrieri în *Pasteluri* și mai alesū in cele mai scurte. Cele mai dezvoltate lan-gueșcū, și frașele ocupă locul imaginilor și alū ide-ilorū. O limbă mai bună aflămū, dintre tóte scrierile sale, in piesele lirice, eăci acestea, intogmai ca in poe-sia populară, nu sulérū cuvinte puținū poetice, cum suntu, cuvintele lungi, străine séu cu formațiunii străine, reū-sunătóre, neologisme și provincialisme, pe când in poesile narrative și in piesele teatrale poetulū și-a im-pestrițatū și deformatū limba cu o sumă de cuvinte, dintre carī unele nepoetice, cum suntu neologismele, ca *straniū, caducū, clemență, fastū, completū, specimenū, ofrandă, decretū, antiteză, regretū, completezū, productū, cortegiū, fluviū, providențialū, solitarū, angelicū, pre-sentezū, concertezū, apretuescū, confiatu, capitulezū, pre-dispunū, precedatū, transfigurare, berbanție, prosternū, presagiū, abiectū, complace, achita, aparținū, conformū, teasū, corniferū, complice, slugela, fecundū, resplendū, suavissimū, raportū, justū, plumetitū, ș. a. și de altă parte: bârlogū, sburdalnicū, craiū, trufășū, năprasicū, duchū, vėzduchū, lagărū, buntū, jivină, dihanie, pras-nicū, poreclă, tovarășū, pribagū, tefērū, rėsvrătire, go-dacū (purcelū), ocolū, gingășū, surguciū, hucaagū, za-padă, ceairū, prihănie, șevăelnicū, nevolnicū, tueșū, prepuelnicū, norodū, urgelnicū, oblăduire, harapnicū, ș. a. si tóte acestea nu in comedióre séu in farse, ci in piese scrise cu intențiune de înaltă poesie. — Unū altū defectū alū limbei lui Alecsandri suntu desele gre-șeli de gramatică, sintaesa ⁶⁾ și tehnică.*

6). *Despotū-Vodă*: adevărașil fiil al geniului românū; țermuril scăldate; leū năprasicū al căruī largă ghiară; așl spus'o însuși; alū lumelorū stăpânū; sē putemū îngrabă resboiulū a'ntreprinde; ferbinte sărutări; și schimbă-se apoi cât "vrea!"; cine póte sē ne desparte; la culmele puteril.—*Fântâna Blanduziei și Varia*: descânteclī horóșe; dulcele și cuvinte; zimbirele i divine; m'ar desparte; gândirele-mī nebune; frigurile năpte; personagi; s' aude preludele; bună feste;

Aleksandri a scrisu: *Doine și Lăcrămiore, Pasteluri, Legende, Dumbrava-Roșie, Ostașii noștri, O colecțiune de poesii populare* (p. 121), *Piese teatrale*, ș. a. (v. Poes. narat., dram. și Nuvele).

Dimitrie Bolintineanū (1826—1872) s'a născutu la a. 1826 în comuna Bolintinulū-de-vale, aprópe de Bucuresci. Invěțătura și-a făcut'o la St. Sava. Intră apoi ca funcționariū la Ministeriulū de interne. Deja cele dintăiū poesii 'i atragū atențiunea publiculū, căci *O fată tiněră pe patulū morței* a fostū unū evenimentū literarū. Frațiū Golesci iaū inițiativa pentru a ajuta pe tiněrulū poetū sě mérgă a-și complecta educațiunea literarā la Parisū. Elū se duce la 1847, dar la 1848 revine în patrie și începe a redacta ġiariulū *Poporulū Suveranū*. Părăsirea studiilorū, întrarea în politică și încă pe calea obositoare și deprimătoare a ġiaristicei militante, a fostū o fórtē mare greșelā, care și-a rěsbunatū amarū asupra talentelorū sale naturale de poetū. După suprimarea mișcărilorū, elū fu esilatū, și se duse la Parisū. Acestū esiliū a fostū de celū mai mare folosū pentru poetū. Elū este epoca de glorie a poetulū. Din acestū timpū datēzā cea mai mare parte din scrierile sale cele mai însemnate. Din Parisū, în timpulū esiliulū, elū s'a dusū în Turcia, și fiindū-că acēsta nu-lū lāsa sě-se întórne în țērā, făcu diverse călătoriī prin Asia-micā, Siria, Palestina, Egiptū, Archipelū și pela Romāniī de peste Balcani. Elū și-a descrisū tóte aceste călătoriī. La 1859 se întórce în patrie. Devine ministru de esterne și de instrucțiunea publică. În timpulū activităīi sale multe ideī mari le-a pusū în circulațiune și în parte a și realizatū din ele. Ideia unei Societăīi aca-

oīți; osânditā a *pare* o fință; cu *fruntele* plecate; șapte *culme*; menitā a *pere* din luminā; creanga verde crescēnd mīndrā colónā până la cerurī frunđosa luī corónā; *fulgeriī* detunā; nimic nu póte a ne *desparte* ș. a

demice este a lui ⁷⁾). Asemenea prin stăruințele lui, ale lui Negri și V. A. Urechie, se înființază cele dintâi scole la Românii-macedoneni. După 1866 trăește retrasu, copleșindu-lu încetul cu încetul miseria și în urmă bóla. Cu toate acestea elu în acestu timpú desvóltă o mare activitate literară. Miséria și bóla 'lu doború. Unú deputatu la 1871 arată în Cameră miséria poetuluí, altu deputatu răspunde: *Ce s'ei facemu!* Și astú-felu celu mai mare poetú alú nostru móre la 20 Augustú 1872 ca celu din urmă salahorú—intr'unú spitalu, și totú atátú de obscurú fu inmorméntatu. Numai târđiú prin inițiativa d. G. Chițu ca ministru, i s'a pusú o pétră la morméntú.

Celu mai genialu dintre toți poeții nostri este incontestabilú Bolintineanu. Elu lu unú geniú precoce, incepu de timpuriú și termină curéndú. Succesulú, care încoronă chiar cea dintâiú a lui poesie, fu și pentru elu o pedecă d'a puté înțelege deplinú gréua misiune a poetuluí. Elú incepu a serie și scrise merenú fără a cugeta că de unde nu mai puni, séu iei mai multú de câtu puni, curéndú va veni timpulú când n'o s'e mai allí ce s'e iei. Cu toate acestea Bolintineanu, ca nici unulú din contimpuranií sei, duce în *Plângerile* sale la înaltă perfecțiune elegia începută de Cârlova, și este totú-odată creatoriulú a două alte specii. Elú creéză la noi balada istorică și narațiunea poetică. Pe când ceilalți poeți rătăceanú fără orientare încóce și incolo pe vastulú câmpu alú poesiei, elu în anii forței poetice 'și concentréză puterile asupra acestorú specii. Nici-odatú până ađi mai dulcei, mai puternice și mai mișcátore accente elegice n'a scosu vre-unú poetú la noi. Ele nu suntú jocuri de frase, versuríticluite numai pentru ochi și urechi, ele suntú scântei electrici, cari nascú din prisosința puterei și a sentimentuluí, și pentru aceea a-

7). V. A. Urechie, Actele și solemnitatea oficială și neoficială a inaugurării Societății literare Române, Buc. 1867, p 50.

celași efectū de o adâncă și arđetőre duiosie producu în sinulū orī-cărui le cetesce. Er' limba lorū este d'o dulcēja și duiosie îmbětătore. — Baladei istorice, cu totulū necunoscută pân' aci în literatura noastră, elū 'i dede și nascerea și cea mai înaltă perfecțiune, încătū nime nu mai încercă după elū sē-și mēsure puterile cu creațiunile lui. Dreptū-aceea balada istorică muri dimpreună cu creatoriulū seū. Ceī cari sciū, că tótă Dacia rēsuna de cânteculū baladelorū: *Pe o stâncă négră*, *Pe câmpia Turđiū*, *Ca unū globū de aurū*, *Nóptea se întinde*, *Intr'o sală'ntinsă*, *Vin*, *de mē sărută* ș. a. aceea vorū sci sē cumpenescă marea influință ce aceste balade aū esercitatū asupra spiritulū publicū la Români. Ele nu suntū numai simple balade, narațiuni scurte de fapte, ele suntū în fondū neimitabile cētece de rēsboiū. Și decă nimicū altū ceva n'ar' fi scrisū Bolintineanū, acestea eraū d'ajunsū pentru-ca noi sē-lū numimū unū Tirteū românū.

Afară de elegiū și de balade, Bolintineanū a mai creatū o sumă de alte piese lirice, cum suntū *Caiccelaneele și Cântecele* (1855), cari cele mai multe suntū de o înaltă frumuseță și unele adevērate mărgăritare. Cânteculū de rēsboiū *Inima-mī e sécă*, este de o rară energie. Dar puterniculū seū geniū nu se opri aci. Elū celū dintăiū dede narațiunei poetice adevarata limbă, spiritū și devoltare, anume în *Florile Bosforului* și în *Poeme* (1855). Avēntulū fantasiei, plasticitatea espunerei, foculū sentimentulū vērsatū în ele, lumea de nouē idei și vederi, dulcēja limbei, suntū, tóte cuprinse la olaltă, neimitabile precum în faptă aū și rēmasū. Tóte acestea înalte calitătī ale lui Bolintineanū începū mai târđiū a slăbi. După 1855, în care anū aū apărutū *Poesiile vechi și nouē*, geniulū lui începe a se pāli, numai rarū mai scānteie puterea lui cea vechie. Elū scrie multū încā și dup'acēsta, dar' mai multū nu mai amintesce pe Bolintineanū celū de-odată și nu mai rarū mai apare ca celū vechiū. Ela, adoratoriulū și desmormēntatoriulū

gloriilor treente, populariséză acum pe eroii naționali ca Mircea, Stefanu, Mihaiu ș. a. nu numai prin scrieri istorice, scrise dulce și ușor pentru poporu, dar' și prin piese teatrale în care se mai resumă încă odată totă puterea lui de care mai dispunea, și prin epică, în care însă mai puțin s'a pututu afla pe sine însuși. Desilusionat de cele ce vedea, căci nu mergeau cum elu doria și-și inchipuia pentru marele viitoru ce-lu întrevenea, mănuesce și biciulu satirei. Are însă și Bolintineanu defectele sale. Elu încă a lucratu prea rapede. Numai vorbim de ultimii ani în cari a dezvoltat o activitate febrilă, alu cărei motivu se vede a fi fostu desperata lui stare materială. D'aici provin dese repetări ale acelorași idei, frase și cuvinte. Cu tôte acestea nu numai prin geni, Bolintineanu se distinge între toți și prin limbă. Limba lui, și mai alesu în epoca de glorie, este cea mai alésă și mai curată și totu-odată și mai corectă, și dacă vomu considera, că elu încă a lucratu destul de iute, vomu trebui să admirăm armonia fărmeacătoare și rotundimea versulu. Elu singuru a înțelesu, că, deși limba română suferă hiatulu, totuși unu adevăratu poetu trebuie să-lu încungiure câtu numai póte. Elu l'a evitatu în unele poesii în modu absolut, fără a stropși gramatica și sintacsa limbii, ceea-ce probéză marea putere ce avea elu asupra limbii. În poesiiile mai târzie nici limba nu mai este totu-de-una la înălțimea de mai înainte.

Bolintineanu, ca scriitoru, are și o mare calitate morală. Elu este modestu ca o fată mare, nici odată, nici în scriere nici în împregiurările vieței, nu încercă a se impune prin reclamă. Elu este preotulu sacru alu Musei, care seriosu și solemn, ca și când n'ar' vedé lumea, servece liniștitu la altarulu ei⁸⁾.

8). O analiză critică a poeziilor lui Bolintineanu a se vedé în ale noastre *Cercetări literare* p 288—356

Din numărósele scrieri ale lui Bolintineanu amintim urmátorele: 1) *Poesiile vechi și noue*, plângerî, balade, Florile Bosforului, Caiccelanee, epistole, cântece, poeme (1855); 2) *Cântarea Românicî și Melodii române* (1858); 3) *Bătăliile Românilorü* (1869); 4) *Legende și Basme naționale* (1858, 1862); 5) *Satire politice*: Nemesis, Eumenidele, Bolintiniadele, Menadele (1861, 1866, 1870); 6) *Conradü*, poemă în 4 cânturi; 7) *Ielele, grame și epigrame politice* (1869); 8) Scrieri dramatice: *Mihaiü viteazulü condamnatü la mörte*, *Stefanü-vodä celü berbantü*, *Alecsandru Lăpușneauü*, *Stefanü Gheorghe-vodä*, *Märirea și uciderea lui Mihaiü Viteazulü*, *Mihnea-vodä*, *Postelniculü Const. Cantacuzinü*, *Brun-covenü și Cantacuzinü*; 9) Romane: *Manuilü și Elena* ș. a.; 10) Istorice: *Viețile lui Traianü Augustü*, *Mircea celü bătrânü*, *Vladü Tepeșü*, *Stefanü celü mare*, *Mihaiü Viteazulü și Cuza* ș. a.; 11) Călătorii: în Moldova, la Ierusalimü, la Româniî din Macedonia și muntele Atosü, a Domnitorului Românilorü (Cuza) la Constantinopolü, în Asia micä; 12) *Traducerî*, traduce pe Anacreonü, participä la traducerea Miserabililorü de V. Hugo; 13) Diverse alte scrieri și articole de diare.

Gheorghe Sionü (1822—1892) născutü la Hârsova distr. Väsului. A urmatü puținü la St. Sava, d'aci încolo și-a cäștigatü cunoscințele prin propria diligență. A intratü apoi în funcțiune publicä. La 1848 fiindü esilatü trece în Bucovina, de unde revine la 1850. La 1859 trece la Bucuresci unde începe a scöte Revista Carpațilorü și unde și möre la 1892. În poesiile sale lirice elü a imitatü și une-orî apröpe l'a tradusü pe celebrulü poetü francesü Beranger: *Noroculü* (La fortune) *Orangutanulü* (Les Ourangs-Outans), *Rundunelele proscrisulü* (Les Hirondelles), *Censorulü meü* (Le Censeur), *Përulü meü albü* (Mes cheveux) *Lizișóra* și altele. Din poesiile sale s'aü popularisatü *Limba Românescă* și *Lizișóra mea*. Afarä de o *Colecțiune de poesii* și alta de *fabule*, a mai scrisü piese teatrale și a tradusü Istoria lui Fotino și

a fraților Tunuși din grecesce (v. Teatru și Fabule).

Gheorghe Crețeanu (1829—1887). S'a născut la București, a studiat la St. Sava, apoi la Paris. Rein-torsu în patrie devine funcționar, mai târziu ministru la culte. Móre ca membru la Curtea de Casație. Poesiile sale le-a publicat sub titlul *Patrie și libertate*. Talentu liric și cu deosebire elegic; mai însemnate: *Dorul țerei*, *Cântecul străinătăței* și *Glasul viitorului*.

Mihaiu Eminescu (1849—1889) este cel dintâiu poet bolnav s'eu desechilibrat; în literatura română. Mamă-sa bolnavă și transmisese bóla la toți copiii, din care doi deja mai înainte înnebunise și unul, ér' după altul, amândoi s'a sinucis. El după o viétă fórte desordonată *) înnebunesc la 1883 și móre la 1889. Bóla din moștenire s'a potențat prin alegerea scriitorilor cu care s'a ocupat, anume filosoful pesimist dar epicureu Schopenhauer și așa numitul «poet bolnav» al Germanilor, Heine, de asemenea epicureu. La acestea s'a adăos și legăturile sale sociale totu de aceeași natură. De-aiel a urmat că el din cauza stărei patologice, turburate a sufletului, ne putendă percepe lumea de sine și prin sine, a fost cu totul aservit de ideile și vederile acelor scriitori străini și lumea lor a primit-o ca a sa proprie, pentru aceea el în *Poesiile* sale (edit. 1884) descrie aprópe esclusiv lumea și viéta germană din Heine, se înțelege însé, palidă și ștersă cu tóte copiile.

El lumea românescă n'o cunóscé și, afară de vre-o două-trei reminiscențe, poesiile sale nu posedă altuceva *etnic-românesc*, nici ca natură încungiurătoare, țéră și popor, nici ca viéta etică: idei și datine, dureri și bucurii, aspirațiuni și lupte; dincontră face apo-teosa celui mai selbateu vandalism strigându: «sdro-

9). Descrișă chiar de amicil și cunoscușil sel v. *Convorbiri literare* No. 11 și 12 (jubilaru) 1892 p. 176—195.

biți orânduie! sfărmați totu ce arată mândrie și avere! sfărmați statue, palate și temple!...» și a predica apoi asemenea idei funeste chiar la noi, care totu mai multu trebuie să lucrăm până ne vomu reculege din sdrobirea și vandalismul secolilor trecuți! O altă consecință naturală a stării sale bolnave a fostu, ca posesiile sale suntu în generalu fără legătură internă, desordonate și confuze. Sentimentul iubirii ce-lu preocupă aprópe în tóte posesiile, este unu sentimentu bolnaviciosu, lipsitu de orí-ce înălțare nobilă și aventu idealu, și este atrasu numai de materia brută. Pe lângă acésta în tóte domină o *atmosfera de lume mórtă*, mocnită și năbușitóre, unu sentimentu posomoritu de nemulțămire, unu desgustu bolnavu de viêtă, fără a refusa însé ceva din plăcerile ei cele mai abrutizátore. Lipsitu de inspirațiune, care este absolutu imposibilă fără *seninătatea minții*, a lucratu cu ce-a pututu culege din cei doi scriitori și mai alesu din Heine. Și din acestia însé, din cauza stării sale bolnave, n'a pututu culege de câtu trăsăturile mai brute, amorul materialu, desgustul de viêtă și atmosfera de lume mórtă, tóte părțile bune din ei au rămasu neatinse. Cu deosebire din Heine n'a pututu imprumuta absolutu nimicū din spiritul lui sarcasticu, din temperamentul lui veselū, profumul lui liricu, ci a imprumutatū numai stafagiulū esteriorū și anume celū din momente posomorite și amorul brutū, adecă partea absolutu slabă din Heine. Totu așa a imprumutatū și din Schopenhauer. Bolnavu fiindu s'a impresionatū numai de părțile bolnave din modelele sale. Din tóte acestea a urmatū apoi sărăcia de subiecte și învêrtirea acelorăși idei în tóte posesiile, alcătuirea anevoioasă și migălosă a versului, cârpocirea cu cuvinte căutate și repețite, cu frase leneșe și umpluturi. Avêndu apoi o limbă fórté săracă a alergatū după neologismī neadmiși nici în prosă, necum în poesie, ca reflectū, faldurī, bracu, brăcutū, nimbū, nefastū, selbe, murū, savantū, solitarū, imberbū, constelatū, sombru ș.

a. seŭ după cuvinte nepoetice : coșcovŭ, simulezŭ, succedŭ, neliberŭ, egalŭ, scopŭ, sensŭ, numerosŭ, cumcă (fôrte desŭ), propriŭ ș. a. ; a nesocotitŭ reguli gramaticale din cele mai elementare : lunce, sinif (sinurŭ), gene lunge, poveste feeriei, snopurŭ, mâne (mâni), vinurŭ sece, tortii (tôrțe), zidurŭ lustruitŭ, sfinx pëtrunsă ; *ale trestilorŭ sunetŭ*, *ale preoșilorŭ cântecŭ*, de dorulŭ alŭ străinului : expresiuni și epitete stângace, sarbede și chiar absurde : negurŭ negre, flori care cântŭ, nôpte largă, vieță plană, brațe de valurŭ, nuorŭ de cresŭ, cerŭ plinŭ de erezŭ, vatră sură, vârfulŭ lungŭ, noorŭ lungŭ, prilejŭ lungŭ, îmbrățișări de brațe ș. a. ; intonarea cuvintelorŭ adese-orŭ stălcită când pentru ritmŭ, când pentru rimă, afară de acestea fôrte multe versurŭ schiôpe lipsindu-le silabele cerute, ér' altele neavëndŭ pausă :— rima e saracă, anemică și falsă : farmă-dormă, poeturevedŭ, bată-slôtă, vađă-luminôsă, môle-sale, cridă-zugrăvită, zborŭ-norŭ, coboră-turbarê, mirare-picióre ș. a. pe lângă acêsta întrebuintéză fôrte desŭ versurŭ albe, neadmise în poesia română originală.

Chiar decă fondulŭ n'ar' fi străinŭ, săracŭ și bolnavŭ cum este, greșelele de formă, ca numărŭ și calitate, suntŭ atâtŭ de enorme, încâtŭ ar' sdrobi, din punctŭ-de vedere alŭ adevëratei arte, chiar și celu mai strălucitŭ cuprinsŭ.

Tôte acestea, fondŭ și formă, puse în asemenea condișionŭ, aŭ pututŭ fi ușorŭ imitate de toși începëtorŭ, distrugëndŭ însê în ei orŭ-ce avëntŭ și originalitate ¹⁰⁾.

1) *Constantinŭ Stamati* moldoveanŭ ; 2) *Ionŭ Eliade Rădulescu* are mai însemnate *Sburătorulŭ*, *Poetulŭ murindŭ* și unele traduceri din Lamartinŭ ; 3) *Constan-*

10). O analiză critică amănunșită a se vedé în *Revista crit.-lit.* No. 5—6 din 1894.

tină Negruzzi, *Marșul lui Dragoșu* scrisu de elu s'a popularisatū la 1848 în Transilvania pe numele lui Iancu; traduce mai multe din *Baladele* lui V. Hugo; 4) C. A. Rosseti a publicatū în tinerețe *Ceasuri de mulțumire* din cari unele devenise populare; 5) *Cesaru Boleacū* (1813—1880): O colecțiune de poesii de conținutū feliuritū, puținū talentū în poezie, limba aspră, mai bunū prosatorū; 6) *Grigorie Alecsandrescu* avutū și adese-orī noū în idei, dar puținū corectū în limbă și slabū în tehnică; mai succese *Anulū 1840*, *Umbra lui Mircea la Cozia*, *Suferința*, *Ucigașulū fără voie*, *Nu, a ta mōrte*¹¹⁾; 8) *Catina*, poesii revoluționare popularizate în 1848; 9) *Alecsandru Sichleanū* (1834—1857), talentū fericitū, dar' nu putu ajunge la desvoltare; 10) *Alecsandru Depărățeanū* (+1865), multū fondū de poezie, dar limba împetrițată cu multe galicisme; 11) *Const. D. Aricescu* diverse poesii, unele cu puțină, alte fără poezie, mai alesū cele mai târđii; 12) *Niculae Niculeanū* (1833—1871) natură ferbinte poetică, dar' întunecaiă de pesimismū; s'a născutū la Cernatū (Săcele) în Transilvania, numele lui de familie Tomășoiū¹²⁾; 13) *Mihailū Zamfirescu* talentū fericitū, dar' nu prea îngrijitū, espresiunea adese-orī prosaică; 14) *Dimitrie Petrino* (1833—1878) diverse poesii, unele bine scrise, dar în generalū pline de pesimismū; 15) *Ionū A. Lăpēdatū* (+1878) unulū din cei mai talentați din generațiunea jună; lirică voiōsă și plină de avēntū; deosebitū frumōse: *Glasulū străbunilorū*, *Pērulū de aurū*, *Dumneșeulū nostru*.

11). O analiză critică de noi în *Cercetări literare* p 29—58.

12). Ni s'a spusū de rēp. prof. universitarū P. Suciū, care l'a cunoscutū de când episcopulū Chesarie de la Buzeu adusese pe nepotulū seū de la Săcele la Buzeu, unde P. Suciū se afla pe atunci profesorū la Seminarū.

Poesia narativă.

Prospectū istoricū.

Cele dintâiu urme de poesie narativă aparū in sec. alū 17-lea. Cea mai vechie o avem de la Mironū Costinū, cronicariulū, care in 18 versuri tipărite in Psaltirea versificată a lui Dositeiū (1673) vorbește cu scurtîme epigramatică despre colonisarea Daciei, care temă a dezvoltat'o apoi mai pe largū in poema scrisă, din nefericire, in limba polonă la 1684 (v. p. 220). Er' mitropolitulū Dositeiū tipărește in Paremiariū (1683) unū poemelnicu in 132 versuri alū Domnilorū Moldovei și alū faptelorū lorū mai insemnate. Cronicariulū Ienache Cogălniceanu face ore-care progresū pe acēstă cale descriindū mórtea tragică a lui Grigore Ghica, Bogdanū si Cuza, publ. in Cron. Rom. (III 274—294). Totū de origine literară este și cronica sēū mai bine legenda in versuri a Mănăstirei Prislopū (p. 237). Tóte acestea in se suntū numai palide începuturi. Piese, cari in adevērū merită a se numēra la poesie narativă, începū a se scrie numai cu începutulū acestui secolū. Și cea dintâiu piesă este Arghirū și Elena (1800) de I. Baracū, urmēzā apoi Vasile Aronū, Beldimanū, er' in epoca II (1830—1860) se inmultescū, eacī începū a scrie Eliade, Negruzzi, Bolintineanu, Alecsandri ș. a. — Celū mai înaltū genū de poesie și anume epepeia, in epoca I până la 1830 o încērcă in spiritū umoristicū-satiricū I. Budaș-Deleanū, in spiritū bisericescū I. Baracū in *Risipirea Ierusalimului* și Vasile Aronū in *Patimile lui Christosū*; in epoca II in spiritū eroicū Eliade in Michaidă. Mai multa și mai cu succesū s'a cultivatū narațiunea poetică.

P O E T I I.

Vasile Aronū (1770—1822), fiū de preotū, născutū in comuna Glogovețū lângă Blajū, unde a făcutū liceulū er'

cursul de drept la facultatea dela Cluj. S'a aședat apoi ca avocat la Sibiu, unde a murit la 1822. El este un poet popular de multă valoare, care împreună cu Barac și A. Pan formază pleiada poetilor celor mai gustați de popor până jos în coliba țeranului. Limba lui este limba românească generală, fără provincialisme, asemenea și versul e cel popular, afară de unele piese scrise în spirit mai înalt literar. Scrierile sunt următoarele poeme: *Patima lui Christos*, în zece cânturi, *Anul mănăstirii*, *Leon și Dorofata*, *Narcis*, *Piram și Tisbe*, toate tipărite în nenumărate edițiuni; *Eneida* netipărită, și *Bucolicele* lui Virgiliu, din cari s'a tipărit în Folia pentru minte; *Raportă din vis* publicată în Telegraful român din Sibiu, sunt vre-o 15 ani, și *trei elegii*.¹⁾

Ion Budai-Deleanu (p. 245) a scris la începutul secolului *Țiganiada* sau *Tabăra Țiganilor* în 12 cânturi, publicată pentru întâia oară în *Buciumul Român* an. II (1877). Este o epopeie în ton comic, în care se descrie o expediție a Țiganilor. Este în general o operă de înaltă valoare în genul său: ea poate concura cu orice altă asemenea operă din literaturile străine. Er' în cât pentru noi ea este unica operă în specialitatea sa, și în general cea mai serioasă, și care a succedat mai strălucit dintre toate încercările pe terenul epic până la 1860. Este plină de comic și umor, și adese ori tractează cu un caustic sarcasm împregiurările sociale din trecutul României. Tonul, după maniera clasică este ținut totu-de-una sus, ceea ce este cu atât mai singular, căci subiectul este din sfera cea mai jos a societății și a vieții; nici odată însă nu greșese limbajul și atitudinea ce convine

1) Cipariu în Archivă p. 234, și 784 dice că într'altele a avut manuscrisul *Eneidei* și cele trei elegii, din cari nimic nu s'a publicat. Unde voru mai fi? Manuscrisul orig. al lui *Raportă din vis* se află în bibl. Acad. române.

fie-cărui personajii. Desvoltarea este organică și plastică, și espunerea viie și foarte variată. Este scrisă în strofe de 6 versuri în endecasilabul italian, greu pentru limba română, și pe care poetul nu l'a observat riguros. Limba este foarte bună și corectă, stilul de o concisiune clasică neindatinată la noi, și pentru aceea la prima cetire pare greoi. Nededați la noi cu cetirea de scrieri mai serioase și prin urmare mai grele, această operă de valoare chiar' și după tipărire a rămasă necunoscută. ²⁾

Ionu Baracū (1779—1848), fiu de preot, născut în comuna Alămoru nu departe de Sibiu în Transilvania, și-a lăcut studiile la Aiud, drepturile la Cluj. La 1802 s'a aședat ca avocat la Brașov, la 1806 a fost numit translator și interpret pentru limba română pe lângă magistratul din Brașov. A redactat *Foia Duminecei*. A murit la ¹⁰/₂₂ Iuliu 1848. Elu este un scriitor popular atatu în limbă câtu și în concepțiune, pentru aceea scrierile lui au intrat adancu în popor. Versul lui este în general cel popular, narațiunea simplă și nemăestrită, totu așa și limba lui este generală, ca limba bisericescă. Poemele *Arghirū și Elena* și *Risipirea Ierusalimului* în 8 cânturi, sunt principalele lui scrieri. Afară d'acestea a mai scris *Rătăcirile lui Ulise* în 7 cânturi, după Odiseia lui Omeru, din cari s'a publicat numai o parte în „Albina Carpaților“ pe a. 1879; *Deucalionu și Pirha* și alte mituri din Metamorfosele lui Ovidu; a tradus o parte din *O mie și una de nopți* ș. a. ³⁾

Ionu Eliade Rădulescu (1802—1872) s'a născut la Tergoviște, învățatura și-a făcut'o la St. Sava sub La-

2) O analiză critică a operei v. Ar. Densușianu, Cercetări literare. Iași. 1888 p. 245—277.

3) Veđi *Foia* p. minte etc. a 1848 pag. 272, 284 unde se înșiră 28 de scrieri de ale sale. La Academia română se află o parte din manuscrisele lui în două volume conținându vre o 23 scrieri deosebite afară de unele mărunțisuri; manuscrisul lui *Arghirū și Elena* lipsece.

zară, căruia i-a și urmată în catedră, și fiindă scólele lipsite de cărți didactice elă tipăresce o matematică și Gramatica română. La 1 Aprilă 1829 începe redactarea *Curierului Românescă*. D'aici încolo elă devine bărbatulă celă mai însemnată atâtă pe terenulă literară, câtă și pe ală lupteloră politice, cu ună cuvântă în tóte direcțiunile deșteptării și desvoltării nóstre naționale. Ună spirită ageră, îndrăzneță și d'ó activitate neobosită; elă fu ună fermentă în tótă viața nóstră literară, politică și culturală, cu deosebire până la 1848. De-aici începe a se ivi pe scenă generațiunea mai tinără. Elă întemeiază societăți (p. 153), elă începe dincóce nu numai celă dintăiă diară politică, dar și literară, *Curierulă de ambe secse*, elă traduce și îndemnă pe alții a se ocupa cu literaturile clasice vechi și moderne. Elă strigă generațiunei tinere: *scrieți băeți, numai scrieți!* Ó frasă bună pentru agitațiune literară, dar nu și pentru literatură, celă puțină cum l'aă înțelesă și l'aă urmată mereă *ad-literam!* La 1848 elă este capulă revoluțiunei. În scurtă elă este care a făcută să incolțescă și să inverdescă în curëndă seminta deșteptării semănată de reformatoriilă dela începutulă secolului. Cu 1848 se încheie epoca lui de acțiune, urmază alții și elă intră în retragere, scrie însă mereă până la mórte în 27 Aprilie 1872 Éliade încă s'a ocupată cu tóte speciile literaturei, încâtă ca și colegului seă de acțiune, Asachi, anevoie 'i poți afla loculă între cari scriitori s'ă pună, de-óre-ce nici ó specialitate n'a cultivat'ó cu deosebire. Noi l'amă pusă în acestă locă, căci din tóte se vede, că a avută ó deosebită predilecțiune pentru poesia narativă, și pe acestă terenă a lucrată mai cu insistență, mai alesă traducëndă. Deși în generală elă a avută mai mare înclinare pentru poesie, succesele lui însă pe acestă terenă suntă modeste, căci elă pentru poesie a-vea mai multă iubire decâtă putere, pentru aceea n'a putută să-șă elupte ună adevărată și durabilă succesă. La acésta se mai adaugă și înnoirile ce mai târziu a

cugetată că suntu neapărate pentru limba română. Elă începe precum în prosă așa și în poezie cu unu verde și agitată stilă romănescă, dar deja în Michaidă începe a-și forma o limbă și ună stilă, care culminăză în *Imnulă creațiunei*, și care nu numai ca poezie, dar nici ca prosă nu se pôte mistui, și în urmă chiar și poeziile mai bune le traduce în această limbă. În Michaidă n'a nimeritū nici tonulū, nici limba, și mai puțină stilulū epicū: n'a nimeritū nici chiar formă, căci versulū albă pôte fi admisū în traduceri, dar nici de cum în opere originale romănesce, când limba noastră este atâtū de avută și variată în rime. Totū asemenea n'a nimeritū limba, stilulū și tonulū în cele-lalte traduceri din poezii clasice.—Decă însă succesele lui ca scriitorū în literatură n'ă pututu fi durabile, neșterse suntu succesele lui în marea operă a deșeptărei și dezvoltărei năstre naționale, pentru cari a bine-meritatū de patrie, și patria recunoscătoare i-a înălțatū și eternisatū memoria prin o statuă. Scrierile lui suntu fôrte variate și număroșe și afară de cele amintite mai înșirămū: 1) *Cursū de poezie generală*, colecțiune de diverse poezii; 2) *Traduceri* din Eneidă, Dante, Ariosto, Tasso, Osianū, Molière, Lord Byron, Cervantes, Biblie ș. a.; 3) *Istorice*: Istoria universală, Istoria Romănilorū, Instituțiunile Romăniei, *Equilibriu între antitezē* și diverse articole între cari și istorice ș. a.; 4) *Linguistice*: Gramatica rom., Paralelismū între limba rom. și ital., vocabulariū de vorbe curatū romăne și străine, ortografia română. (v. Lirica, Dramatica și Satira).

V. *Alecsandri* până la 1860 pe terenulū poeziei narrative nu serie decâtū puține piese și numai în tonulū și maniera populară, între cari amintimū: *Măriōra Floriōra*, o dulce musică de cuvinte și de rime, dar fără o acțiune și fără ideie precisă; *Sentinela Română*, o descriere ictorică à vol d'oiseau a luptelorū Romănilorū; Povestea populară: *Trei fete de împăratū*, pe care poetulū, sub titlulū *Sirăte-Mărgărite*, a îmbrăcat'o în

versuri populare, este singură care are, pe basa basmului popular, o idee precisă și organică dezvoltată.— Numai mai târziu a început să se ocupe cu narațiunea poetică în înțelesul mai înalt literar, publicându mai multe așa numite *Legende*. Care a succedat mai bine, ca dezvoltare și acțiune, este *Danul căpitanul de plaiu*, o figură naturală, adevărată, și abstragându dela unele esagerări cam copilărești, în ea fantasia s'a înfruntat fericit cu realitatea. *Vladul Țepeșu și Stejarul* are mai multe succese de frază decât de concepțiune și de dezvoltare.—*Dumbrava Roșie* este cea mai dezvoltată, dar cea mai puțin reușită. În cinci capitole totu nu mai preparative de luptă și abia în două capitole o luptă superficială schițată, în care chiar eroii legendari Michul, Palădalbă, Alimoșu, Sparge-lume, anunțai cu pretențiune, nu iau nici o parte. Dintră preparativele trebuiau schițate pe scurt și lupta dezvoltată, dar tocmai acesta este partea cea mai grea. Er Stefanu, anunțat ca erou principal al poemei, numai în capitolul V apare și ține, în contra datinei și limbajului eroilor, o forță lungă tiradă, în care se laudă singur, și după aceea dispare, căci el nu ia parte la luptă, ci mai târziu, la *Aratu*, aflăm că „*asistă pe unu calu negru, sub unu stejaru frunzosu*,” la umbră, întocmai precum comandantul se Cârjă a așezat la luptă și apoi „*de-o parte s'a retrasu*”²⁾. Multe versuri neglijate.

Constantin Negruzzi a scris o singură narațiune poetică, *Aprodul Purice*. Pentru timpul în care a scris-o (1837) se poate dice un succes. Chiar și astăzi, ca dezvoltare și lină narațiune epică, decât vom abstrage dela nesiguranța versului, merită a se aminti printre celelalte în literatura rom. Poetul n'a putut însă să țină sus până la fine tonul începutu, căci dela versul

2) O analiză critică de noi asupra *Dumbravei-Roșie* în *Cercetări literare*, p. 143 -165.

Sórele-acum cu mărire cade la tonulü de cronică rimată.

Dimitrie Bolintineanu este celü mai însemnatü și în acéstă specie de poesie. Elü scrie într'unü modü alü seü cu totulü specialü și nou. Se asemănă încâta-va cu Lord Byron, deși în *Florile Bosforului* și în *Poeme* (1855) nu are nimicü dela elü. Splendórea fantasiei, espunerea viie și plastică, palpitatea vehementă a sentimentului, dulcéta limbei și farmeculü versului, tóte-acestea într'atüta te răpescü la cetirea Florilorü Bosforului, încätü în adevëru abia te lasă să mai și cugeti ce cetesei, fiindü-că ti se destăinuescü óre-cum tóte prin sentimentü. Cele mai însemnate suntu *Zeila*, *Mehriube*, *Suadea* și *Hial*. — Pe lângă aceste subiecte orientale, a scrisü și din istoria nóstră națională sub titlu *Poeme*. Poetulü în acestea nu desvóltă sborulü de lantasié din *Florile Bosforului*. Nicü subiectulü, nicü realitatea lucrurilorü nu-I permiteau acésta. Elü 'și ie aicü mai multü tonulü eroicü. Cea mai însemnată din acestea este *Andreiü*, ce tractéză expedițiunea lui Mihaiü-Eroulü asupra Nicopolului, condusă de hatmanulü Udrea.—*Traianida* este din epoca de decadență a poetului, în care nu mai reallü pe Bolintineanü.

O poemă particulară, deși scrisă în prosă, trebuie s'o amintimü aicü. Este *Cântarea României*, pe care întâia óră a publicat'o Nicolae Bălcescu în *România Viitóre* (Parisü, 1851) dicândü, că ar' fi aflat'o scrisă într'o psaltire vechic, deși limba și ideile o trada de o scriere nóuă. Bălcescu a făcutü acésta numai pentru a-I da o mai mare auctoritate și influință. În fine însë V. Alecsandri a susținutü că originarminte ar' fi scris'o Alecu Ruso, moldoveanü, în limba francesă. și Bălcescu numai a tradus'o. Acésta susținere a rămasü cu totulü ne probată. Ori-care s'e fie proveniența ei, pentru avëntulü și ideile adevëratü poetice cu carü s'a scrisü, și pentru conținutulü ei propriü unei poeme epice, ea ocupă unü locü de onóre, deși într'unü vestmëntü contra etichetü poetice

Eteria lui A. Beldimanu este o cronică rimată.

Alți scriitori și traducători pe acestu teren până la 1860 mai amintim: 1) *Iosifū Conțu*, *Bătaia brósce-lorū cu șóreciū* a lui Omeru tradusă la 1816 după o travestie unгурéscă, manuscriptulū in bibl. Museului din Clujū; 2) *Constantinū Aristiā* a tradusū 6 cânturī din *Iliadu* (v. Teatru); 3) *Constantinū Stamatī* a scrisū poema *Ciubărū-Vodă* în care amestecă și povestī populare; 4) *Daniilū Scavinschi* a descrisū o *Călătorie la Borsecū*; 5) *V. Pogorū* traduce *Henriada* lui Voltaire (1838); 6) *Eneida* lui Virgilū a fostū tradusă de V. Aronū, apoi de *Moise Sora Noacū* (1807—1862) în versurī albe, cum se vede dintr'unū fragmentū (Pumnulū, Lepturariū. t. IV, 39), și de *Atanasie Șandorū* în esametre, nici una însă din aceste traduceri nu s'a tipăritū; acéstă din urmă se află în bibl. Academiei române; 8) *A. Panū* a tradusū din grecesce pe *Erotocritū*; 9) *Gheorghe Sionū* a tradusū *Mórtea lui Socrate* de Lamartinū și unū fragmentū din *Paradisulū perdutū* de Miltonū, dar nu din originalū; 10) *A. Pelimonū*, *Traianū în Dacia*, *Faptele Eroilorū* ș. a.

Poesia dramatică.

Prospectū istoricū.

Urme de poezie dramatică se află și la noi chiar în literatura populară, ér' acțiunii teatrale în datinele Poporului-Românū. Orațiunile dela nunți suntū dialogū; ele suntū împreunate cu óre-carī acțiunii teatrale. Colindele se cântă pe multe locurī în chorū împărțitū în câte doi, când suntū patru seū mai multī colindători. Irođii suntū în adevărū o mică reprezentațiune teatrală în tótă forma. Joculū Călușerilorū este împreunată cu producțiunii de forță, ér după cum ne descrie D. Cantemirū in *Descrierea Moldovei* (II, c. 8), joculū călușerilorū din Moldova, este érašī de natură teatrală, căci

călucei se îmbracă în vestminte femeesci 'și punu cununii de pelină pe cap, 'și învălescă fața cu pânză albă și vorbescă ca femeile. Dela acestea până la teatru formală mai este numai o jumătate de pas. Cu toate acestea, teatrul nostru nu s'a dezvoltat nici din literatura populară, nici din acțiunile teatrale cu cari sunt împreunate unele datini ale poporului, ci din contră a fost introdus pe catea civilizațiunei, pe la începutul acestui secol.

Cea mai vechie urmă de poezie dramatică împreunată cu acțiune teatrală o aflăm la Sulzer (III. 1—83) înainte de 1881—2, în cari anul a ășit *Istoria* lui. Elu adecă ne spune, că la Brașov la o nuntă săsescă s'a produsă o mică farsă scrisă în limba română de un român însemnat cu monograful *M cu ile*. Personele sunt: mirele, un cioban și soșii acestuia ca nuntași. Sulzer reproduce o parte din această farsă scrisă cu spirit. Acesta este cea dintâi piesă teatrală românească cunoscută până aci. Tot în Transilvania s'a scris între anii 1777—1780 o tragedie în limba română despre mórtea lui Grigorie Ghica-Vodă, netipărită, manuscrisul în bibl. episcopală din Oradea mare ¹⁾. Iordache Slătineanu traduce după o traducere grecescă pe *Achile la Schiro* de Metastasio și-lu tipăresce la 1797. Cele dintâi reprezentațiuni teatrale în limba română le întâmpinăm pela finele deceniului alu II-lea alu acestui secol. Asachi ne spune în autobiografia sa la *Novel istorice* ed. 3-a, că elu „La 1817 a organizat pe a sa cheltuielă un teatru de societate în salonul hatmanului Costache Ghica,“ și s'a „reprezentat mai multe piese în limba română și francesă.“ Asemenea începuturi s'a făcut și la Bucuresci la 1818 prin stăruințele lui Ionu Văcărescu. Willkinson (op. cit. p. 127) ne spune, că la 1819 a venit la Bucuresci o trupă germană, care juca opere germane și comedii

1) N. Densușianu, *Analele Acad.* ser. 2. t. II. secț. I. pag. 212.

traduse românește. Spiritulă teatrală începuse deja a a lucra și în scriitorii noștri. Încă dela 1821 avem o mică farsă originală scrisă la Bucuresci, publicată în Col. lui Traianu, 1872 Nr 7. De óre-ce înse grecismulă era în flóre, fără îndoielă pe acelă timpă se juca măi vêrtosă grecesce, căci în faptă aflămă, că la 1819 se juca în Bucuresci *Orestă* tragedia lui Alfieri tradusă grecesce. La 1820 s'a publicată în Bucuresci în limba grecescă „Culegere de diverse tragedii, cari au fostă reprezentate pe teatrulă din Buturesci în limba grecescă“, ér' Const. Aristia a tradusă și a tipărită la 1827 pe *Georges Dandin* ²⁾. Dar totă în acestă ană Al. Beldimană publică tragedia *Orestă* a lui Voltaire trad. rom. De aici încolo grecismulă începe a dispăré depe scenă și a-î lua loculă limba română. La 1827 I. Văcărescu publică traducerea română a lui Britanică. Er' dela 1830 încóce teatrulă se înrădăcinéză totă măi tare și începă a se tipări în românește piese teatrale, măi alesă traduceri. La Iași teatrulă ie avêntă cu o trupă francesă a fraților Foureaux. Asachi începe a se cugeta atuncă măi seriosă la teatru, formă o societate de amatori și începu a scrie piese teatrale din istoria națională și a traduce străine ³⁾. Deși Eliade și C. Goleșcu pusese înființarea teatrului națională ca una din misiunile societății ce o formase pela 1827, deși la 1834 societatea avea o scólă de musică și declamaținne ⁴⁾, și se tradusesse o sumă de piese dramatice, cu tóte acestea teatrulă națională nu începe a se realiza decâtă de pela 1840. Din acestă timpă începă d'o parte a se in-

2) Despre acestea veđi *Revista p. arch. istor. și filolog.* vol. II fasc' 2 p 246 sq.

3) C. Negruzzi, *Scrieri* I. p. 343

4) I Eliade Rădulescu, *Equilibriu între antitesi* p. 78. 80—82. A se vedé Filimon „Ciocoi vechi și noi“ Buc. 1863 p 194—199. *Curierulă românescă* din Ianuară 1834. N. 71—Eliade în *Isachar* p. 85. T. Burada, *Cercetări asupra Conservatorului filarmonică din Iași* (1836—1838). Iași 1888. Despre teatrulă și scóla filarmonică din Buc. veđi totă T. Burada în *Convorb. lit.* XXIV N. 1 și 2.

teresa și guvernele de elu, de altă parte, pe lângă piesele străine, începû a se scrie și a se produce pe scenă și piese naționale originale și localisate. Meritul celû mai mare pe acestu terenû 'lû are V. Alecsandri, care împreună cu M. Cogălniceanu și Cost. Negruzzi, luându direcțiunea teatrului din Iași, începu a scrie diverse piese teatrale, mai cu samă comedii, larse și tipuri sociale, carî lură multû gustate de publicu. Totû-o-dată apare în Moldova Milo, care prin puterea talentului seû artisticu introduce o nouă viêtă pe scenă; în Muntenia apare C. Carageali. Teatrulû era în fine introdusû, dar slabû întemeiatû. Prin zidirea teatrului în Bucuresci se pune cea dintâi bază solidă acestei instituțiunî.—În cursulû desvoltării teatrului până la 1860 constatămû douê curente deosebite: în primele fase ale introducerii teatrului vedemû unû gustû pentru operele clasice, așa încâtû până la 1840 se tradusesse deja mai multe asemenea opere clasice (Eliade, op. cit. p. 81). dela 1840 încôce însê, după ce se introduce farsa și vodevilulû, începe a se reci gustulû pentru operele clasice și nici nu se prea traducû. Gustulû clasicități ținu mai multû în Bucuresci și se stinse mai curêndû în Moldova, fiindû-că în Moldova erau gustate scrierile lui Alecsandri bine interpretate prin Milo, pe când în Bucuresci C. Carageali se ținea mai multû de scôla clasică ⁵⁾). În generalû, literatura teatrală în acêstă epocă este fôrte puțină și slabă și se ocupă aprôpe numai cu genulû ușorû de comedioré și vodevile. Chiar și traduceri se mârghinescû mai numai la acestea, și se facû în modalû celû mai ușorû, lără a se interesa, ca celû puținû limba sê fie mai corectă și mai românescă. Traducătorii suntû adese-orî fără cunoscințe literare. Comedióra și vodevilulû francesu domină aprôpe exclusivû teatrulû românû. De cele germane, ca mai puținû cunoscute, se folosiaû localisatorii seû scriitorii așa diși „originali.“—

5) Veđt și diarulû „Constituțiunea“ pe 1864 No. 36.

Românii de peste munți n'aau avut și nu aau încă teatru. Pela 1850 se improvizase în Brașov o societate de amatori, care a dat puțin timp reprezentățiunii românești. Asemenea încercări mai făceau ici-colea studenții. Actorii din România numai după 1860 aau început a trece și a da reprezentățiunii teatrale și dincolo.

P O E Z I I

Până pela 1840, cum am vădit mai sus, literatura dramatică s'a mărginit aproape numai la traducțiunii: I. Slătineanu traduce pe *Achile la Schiro*; A. Beldiman pe *Orestă*, Ionu Văcărescu pe *Britanică*, *Regulă* și *Ermiona*; Eliade: *Zaira*, *Amfitrionă*, *Marino Faliero*, *Ambii Foscari*; Gr. Alecsandrescu: *Alzira*; I. Rusetu, *Heracliu*, *Harpagon și Cini*; I. Câmpineanu. *Intriga și Amorul* ș. a.; I. Voinescu II: *Bădăranul boerit*. Alții traducă alte piese, în cât se făcuse deja un repertoriu cu piese mai ales clasice. Piesele traduse până la 1836 sunt în total 31. (Gazeta Teatrului național, 1836 p. 21).

V. Alecsandri singur dintre toți scriitorii nostri s'a ocupat mai serios cu scrieri teatrale și singur a obținut însemnate succese. El este întemeietorul literaturii noastre dramatice. Până la bătrânețe s'a ocupat cu genul ușor de scrieri dramatice: comediore, farse, vodevile, tipuri sociale din Moldova. Pe așesta se întemeiază cu deosebire popularitatea lor. Se înțelege, când am judeca aceste piese din punctu-de-vedere alu artei dramatice după toate formele, ele sunt departe de a pute susține critica. Ar' fi însă greșit a face acêsta, căci însuși poetul nu le-a scris cu intențiunea de a face opere de înaltă literatură dramatică, ci le-a scris pentru trebuințele cele mai de aproape, pentru a pute fi puse ușor în scenă, și a le pute reprezenta actorii și amatorii puțin deprinși, precum acêsta s'a întâmplat și se întâmplă mereu. Ma-

rele lor merită este, că au început a naționaliza teatrul, și acesta este foarte mult. Să fim prea mulțumiți cu aceste rezultate practice.—În anul din urmă V. Alecsandri a apucat o nouă cale în scrierile sale dramatice, care a inaugurat-o cu *Despotul-Vodă* și a continuat-o cu *Fântâna Blanduziei* ⁶⁾ și cu *Ovidiul*. Poetul prin aceste piese intră pe terenul literaturii înalte dramatice. Aici datorî suntem, în interesul bine înțeles al literaturii, a aprecia, deși numai în scurt, aceste piese tot de-pe aceeași înălțime a artei dramatice la care tinde și poetul.—Înainte de toate poetul chiar dela prima piesă, *Despotul-Vodă*, s'a vădit că nu se lămurise încă în sine ce fel de piesă a voit să producă, din care cauză a întîmpinat o critică nefavorabilă. Acest defect nu l'a îndreptat nici în celelalte două piese mai noue. căci poetul nici aici nu scia limpede pe ce terenă lucră și se mișcă: pe ală dramei proprii, s'eu pe ală comediei? căci despre tragedie nu p'ote fi vorbă; și pentru-ca să nu vină de nou în colisiune cu critica, nu le mai întitulăză nici una nici alta, ci le numește simplu „piese.” Nici una din aceste piese nu ne prezintă caractere dezvoltate și precisate, ci numai simple figuri legate unele de altele mai mult în mod mecanic, decât prin motive interne, prin evoluțiunii și complicațiunii psihologice. Poetul nu p'ote complica acțiunea, și, totmai ca în lorică, nu p'ote scormoli sentimentele, nu p'ote pune în luptă pasiunile, fără de carî piesele de teatru s'emenă cu o șiruitură de oșe fără carne. Și aici poetul lucră, ca în lorică, cu mijloce externe, cu *tabloulă*, ca d. e. în *Despotul-Vodă*, cu persoane deja mari în istorie ca Horatiu, Augustu și Ovidiu, și în deosebi cu pompa decorațiunilor și în fine cu frasa.

Pentru aceea poetul, după puținul succes cu *Despotul*, 'și luă refugiu la epoca cea mai strălucită a imperiului roman, care numai cu figurile simple trebuia

6) Acestă piesă am analizat-o în *Cercetări literare* p 219—184.

să facă asupra noastră o bună impresiune, fără a mai căuta după valoarea internă a piesei. A vedé pe Horatiū încurcatū în ale iubirei și cântândū cu *duioase ahturī* înaintea noastră; pe Augustū suferindū și elū miseriile nōstre familiare și sociale, pe Ovidiū făcēndū aventurī de amorū, și murindū chiar aici pe pământulū nostru, și pe lângă acēsta—, „toți acestia marii nostri strămoși“: ar' trebui să fimū reci ca Cēhlăulū, ca să nu-ī admirămū, și să nu-ī aplaudămū. Din punctū-de-vedere artisticū însă togmai reprezentarea demnă pe scenă a unor asemenea personagie și caractere istorice este fōrte grea, și într'adevērū poetulū tōte acele personagie le-a coboritū fōrte josū sub nivelulū pe care ele aparū în istorie, pe tōte le-a pusū în situațiuni nedemne de pozițiunea ce ocupă în istorie. A-lū cobori pe Horatiū la o sclavă, a-lū face se-ī cânte cu ochī galeși, a avé rivalū unū sciavū, a-lū pune în societate cu unū destrăbălatū ca Postumus, care ca *Pretorū*, celū mai mare funcționarū alū Romei, regina lumei, vorbește și se pōrtă ca cei de laie și se mai presintă pe scenă și ca unū bādăranū; a-lū presenta pe Augustū fără auctoritate în familie și a-lū face să-se înfățișeze într'unū așa locū... unde Ovidiū și toți se află în orgiū cu curtezanele lorū, și a-lū pune să mai tină încă chiar acolo și o lungă tiradă morală; a presenta pe Ovidiū ca unū omū coruptū, moralicesce decădutū, va să dică a-lū lipsi nu numai de demnitatea de care nu poți desbrăca pe unū geniū chiar pe scenă și mai cu samă când elū este eroulū piesei, dar' totu-odată a-lū lipsi și de iubirea și compătımirea nōstră; tōte acestea suntū greșeli neiertate, căci în locū de a fi puși în scenă cu demnitate, chiar și când s'arū întēpla lucruri comice în giurulū lorū, ei înșiși suntū făcuți ridiculī. Se ne închipuimū, că Romanii s'arū scula și arū vedé pe marii lorū ómeni jucândū pe scenă asemenī triste role, ei arū muri adóua óră sēn artistii și poetulū arū fi esilați din Roma. Afară de acēsta poetulū 'i lipsește curosciința vieței romane în gradulū cum se cere

pentru asemenea lucruri și d'aici o sumă alte greșeli. Pe lângă defectele de fondn concurgn și defectele de formă; limbă impestrițată cu cuvinte straine și ordinare și neologisme, cu greșeli de gramatică și sintaescă și adese ori versuln neingrijitn și defectuosn. Numai ici-colea apară pasage bine scrise. — Comparete aceste trei piese una cu alta, in *Despotn* bate pulsuln ideii nationale, *Fântâna Blandusiei* apare ceva mai caldă ca sentimentn, ér' cea mai slabă este *Ovidiun* atât ca concepțiune, câtu și ca esecutare, ca limbă și ca espresiune; versuln cu deosebire suferă de impluturI.

D. Bolintineanun in ultimii ani ai vieții sale a scris vre-o cincii drame, tôte subiecte din istoria națională. Ele suntn totn ce a scrisn mai bunu in anii sei din urină. Din punctn-de-vedere aln concepțiunei suntn superiøre pieselorun lui Alecsandri. Bolintineanun însn le-a acomodatn mai puțin pentru cerințele scenei. Eln lucră mai multn cu sentimentuln, și din contră nu se îngrijesce de locn de pompa esternă seun nu pune nici unu prețn pe ea. Deóre-ce eln lucră cu deosebire cu sentimentuln patrioticn, lipsesce piesele de variațiune. Limba in generaln scutitn de greșeli, versuln nu totn-de-una ingrijitn, dar' mai rarun defectuosn. Incercări serióse d'a se pune in scenă piese d'ale lui Bolintineanun nu scimn se-se fie făcutn,

Mateiun Milo (1813—) născutn in Moldova, întră ca tinérn in funcțiune de statn, dar' neplăcându-I acéstă carieră se duse la Parisn, unde petrecu 11 ani cu studiuln artei dramatice. Revenindn in patrie de-ocamdată nu putu păși pe scenă, căci nu-lu lăsa familia preocupată de prejudețele sale boeresci, ci a obținutn numai direcțiunea teatrului. In fine însn eln păși pe scenă, și din séra dintăin deveni favorituln publicului. Eln cu deosebire popularisă piesele lui Alecsandri. Eln este unu adevăratn geniu comicu, și adI încă, la cele mai adânci bētrănețe, când mai pășesce pe scenă, stórce applausele publicului. Eln a scrisn și operete și vodevile

multă gustate de publică, ca: *Baba Hârca*, *Apele dela Văcăresci*, *Prăpastiile Bucureștilor*, *Sporile Bucureștilor* ș. a.

Const. Negruzzi încă a scris două piese, *Cârlanii* vodevilă și *Musa dela Burdujeni*, farsă, și a tradusă pe *Maria Tudor* și pe *Angelo de V. Hugo* ș. a.

Dintre poezii vechi cari au scrisă ocașională piese de teatru mai amintim: 1) *Constantin Fața* a scrisă comedioara *Frânșositele*, 2) *G. Asachi*: *Elena Dragoșu*, *Petru Rareșu*, *Turnu lui Butu*. *Voi-hița* ș. a. 3) *Th. Codrescu*: *Plășulă*; 4) *Gh. Tăutu*; 5) *Nicolae Istrate* a scrisă *Mihulă*, scenă din resboiul lui *Stefană-celă-mare* cu *Mateiu Corvină* la *Baia*, o piesă binișoră scrisă, în care este însemnată piesă lirică *Amară e viața* devenită populară; 6) *T. Strâmbeană*, *Radu-Leonă-vodă și ministrii săi fanarioți* ș. a.; 7) *I. N. Șoimescu*, *Radu dela Afumați* ș. a.; 8) *George Baronzii*. *Mateiu Basarabă seă Dorabanții și Seimenii*; 9) *G. Sionă*, *La Plevna*, *Candidată și deputată*, și traduceri; și alții.

Poesia didactică.

Poesia didactică depinde în generală dela desvoltarea mai înaltă și popularisarea științelor. În specială cosmologia, doctrinele morale și estetice și în sine ocupațiunile agricole suntă care atragă mai curândă, pe acestă terenă, și pe scriitorii și pe cetitorii. La noi nu s'au făcută în cele dintăii epoce ale evoluțiunei noastre literare, decâtă mică încercări. Cea dintăii încercare o aflămă la *Vasile Aronă* în *Anulă măuosă*, în care se descriă fugitivă lucrările agricole de peste anulă. *Eliade* făcuse câte-va versuri pe cari le întitulase *Poimă didactică* după *Boileau* și *Horatiu*, în care amestecă câte-va principii generale reș și confusă espuse. Mai aprópe de o poemă didactică este *Conradă* în 4 cânturi ală lui *D. Bolintineană*, călcată slabă după *Peregrinagiulă* lui *Haroldă* ală lui *Byron*. Mai multă s'a cultivată la noi *Satira* și *Fabula*.

Satira. Nici această nu s'a cultivat anume, serios și cu intențiunii, cum amău dice, clasice, ci mai numai accidentală și mai totă-de-una cu motive și reflexe de politică militantă, cari produc scrieri adese ori foarte personale și totă-de-una curândă trecătoare. Această direcțiune greșită a fostă o consecință a spiritului de facțiunii politice atătă de dezvoltată la noi. Pentru aceea numai rară ali câte o scriere satirică în care poetulă s'e înalțe mai pe susă de pasiunile de tôte dălele, mai cu samă Mămuleană, Gr. Alecsandrescu și Bălăcescu. Spiritulă satirică este de alminterea o proprietate deosebită a Poporului-Română. Anecdotele seă *Snóvele* populare, cari vorbescă de Țigani, ér cu deosebire *Evangeliiile Țigănescă* chiar *Horele*, suntă adese-ori pline de ghimpă satirică (v. Epigr.), cari întépă pân' în sufletă. Prin manuscrisurile de poesii vechi literare (p. 182) se allă adese-ori și piese satirice. Cea mai vechie satiră literară, celă puțină după ună dată mai precisă, este *Istoria ce aă scosă Domniloră și Boeriloră* din Moldova și Muntenia, între anii 1778—1773 reproducă în cronica lui Ienache Cogălniceană (III 270—273). *Țiganiada* lui Deleană (p. 306) este în fondă o satiră plină de fiere, și cu deosebire în unele scene, ca cea din mănăstire; prin formă și dezvoltare însă se ține de genulă epică.

Vasile Fabiană Bobă s'a născută la 31 Dec. 1795, în comuna Rușii-Bărgăului în Transilvania, nepotă ală episcopului Bobă. Elă a studiată la Blujă și la Oradea-mare. La 1820 fu adusă de G. Asachi la Iași ca profesoră. La 1828 e profesoră de matematică, geografie și limba latină la gimnasiulă ce se înființase atunci la Iași. La 1835 trecu ca profesoră de filosofie la Academia. A murită la 1836. Dela elă avemă două satire scrise cu gustă și idei clasice; una sub titlu *Moldova la 1821* în 148 versuri, scrisă cu multă finețe și amestecată cu accente elegice, în fondă însă numai satiră; alta *Geografia țințirimului*, neterminată, descrie în modă satirică lumea cealaltă.

B. P. Mămuleană în cele mai multe din poeziile sale și mai ales în *Rostul de poezie* (1822) și în *Caractere*, este umoristică-satirică.

Vasile Aron este plin de umor în poezia *Leonat* și *Dorofata*,

Eliade, între altele, a scris o poezie satirică, *Tandalida*, în care pe lângă adevărată satiră se amestecă și personalitatea. În general este scrisă cu mult spirit. Totă satiră în alegorie este și *Măcișul*.

Gr. Alecsandrescu are mai multe satire: *Răsunarea șocurilor* are mult umor, *Adio* precum și *Confesiunea unui renegat* sunt scrise cu multă fier, succes de expresiuni și cu o vehemență arhiloică; *Epistola către Voltaire* este însemnată pentru partea din urmă, în care aruncă săgeți asupra Parnasului român; *Epistola la A. B. II* și *Satira spiritului meu* biciuiesc starea socială.

Constantin Bălăcescu (1800—1880) rămas pe nedrept aproape necunoscut, în poeziile sale tipărite la 1845 este cu deosebire satirică. *Fă-mă tată să-ți semăn* este o poezie satirică, ce ie la refecă viața de pe atunci. El între altele a scris și mai multe fabule.

Satire a mai scris C. A. Roseti, Nic. Istrati, și G. Tăutu. — C. Negruzzi și cu A. Donici au tradus din rusesc *Satirele* lui Antioch Cantemir fiul lui D. Cantemir.

Dintre toți s'a ocupat mai mult cu satira *Dimitrie Bolintineanu* și anume cu satira politică. El în ziarele sale satirice intitulate *Nemesis*, *Eumenidele*, *Bolintiniadele* și *Menadele*, a publicat multe satire. Defectul lor răsară din modul cum se scriau și se publică; cele mai multe adecă ca articole defondu în versuri. Pe lângă acesta sunt adese-ori prea personale și se lăgă de evenimente neînsemnate. Piese mai bune aflăm numai în *Nemesis* (1861) d. e. satirele *Cuconul Notrefu*, *Spiritul meu*, *Sciri din Iad* și *Advocati* cari sunt ținute mai generală, și scrise cu mult spirit. În celelalte se află numai ici-colea pasagie mai bune.

Cu satira eminentamente politică s'a ocupat multu N. T. Orășanu și adese-ori cū multu spiritū (Opere satirice Buc. 1875).

Cu satira în spiritū curatū popularū s'a ocupatū.—

Antonū Panū (1797—1854). Elū s'a născutū la comuna *Slieden* în Bulgaria. Tatălū seū de meserie era căldărariū. În 1812 a fostū luatū de Ruși ca captivū cu totă familia. Dusū în Rusia fu aplicatū în armată ca musicantū. La 1826 fugindū din Rusia trece în Muntenia și d'aci la Brașovū unde a intratū ca cântărețū la biserica românească St. Niculae din Scheiū. Aici a făcutū elū cunoscință cu poetulū Ionū Baracū, care pân' atunci deja publicase pe *Arghirū și Elena și Risipirea Ierusalimului* (p. 307). Prin scrierile acestuia și prin petrecerea cu elū în cursū de doi ani, câtū a staîn în Brașovū, se deșteptă în A. Panū gustulū literaturēi¹⁾. Panū după doi ani trece la Bucuresci și la 1830 și începe cariera literară cu publicarea *Cântecelorū de stea*. Elū și în Bucuresci a trăitū ca cântărețū și cu lecțiunī de musică. Elū a muritū la 3 Noembre 1854, și s'a înmormântatū în biserica Lucaei în Bucuresci. Cum amū mai dișu, Panū, Baracū și Vasile Aronū, suntū trei poeți de mare însemnătate în literatura română, nu prin înălțimea clasică a scriirilorū lorū, care nu o aū, ci togmai prin coborīrea lorū josū la poporū, pentru eceea scrierile lorū aū fostū și suntū până ađi adevărata literatură populară.—Motivulū pentru care punemū pe Antonū Panū între satirici, este pentru că mai tōte scrierile lui originale suntū scrise în spiritū umoristicū-satiricū popularū. Scrierile lui aū cu deosebire tendințe didactice morale, ér' spiritulū în care le scrie este celū satiricū popularū, care l'aflămū în anecdotele și chiar în

1). Despre acestea aflasemū din ōmeni bētrāni pe cānd eram în Brașovū și mi le-a împărtășitū în urmă în scrisū și fiulū lui Ionū Baracū, protopopolū Baracū din Brașovū rēposatū anulū 1884 în a-dānci bētrānețe.

proverbele noastre. Acesta este o trăsătură caracteristică a Românului de a îmbrăca chiar cele mai serioase și mai instructive lucruri în umor, căci el îl pune mai totu-deună în luptă neghiobia cu înțelepciunea și din colisiunile între ele răsare involuntar umorul, satira. În această manieră, în acest spirit a scris A. Panu, și acesta este și motivul pentru care el a devenit atât de popular. Scrierile lui sunt foarte numeroase, dintre cari cele mai însemnate: *Povestea vorbeii* său proverbele adunate din popor (171). Proverbele sunt ilustrate cu diverse istorioare și narațiuni în versuri, scrise cu mult spirit; *O ședătoare la țară* său povestea lui Moșu-Alb, narațiuni în versuri pline de învățătură și umor; *Spitalul amorului* colecțiune de diverse cântece; *Năstrăvăniile lui Nastratinu Hogea*. Afară d'acestea a tradus din grecesce pe *Noul Erotocritu* poem epic-romantic și a publicat diverse istorioare, parte în versuri, parte în prosă, precum și cărți bisericesci și de muzică bisericească²⁾.

Fabula. Fabula o aflăm și la noi deja în literatura populară. În literatura scrisă o constatăm în manuscrise de prin sec. 17-lea³⁾. S. Micul a tradus *Vieta și fabulele lui Esopu*⁴⁾ care pot să fie cele tipărite la 1812 anonim și fără loc. Fabula ca o specie în aparență simplă și ușoră, în fond însă foarte grea, a sedus pe cei mai mulți din poeții nostri să se ocupe cu ea. Dar' chiar de s'ar' fi scris la noi poesia cu mai multă îngrijire și serioșitate de cum s'a scris în general, totuși nu incapa îndoielă, că abia unul, cel mult doi, puteau să atingă în fabulă o mai înaltă perfecțiune. Chiar literatură deja clasice abia posedă unul doi fabulisti. Din câți s'au ocupat la noi cu fabula, ca po-

2). Pentru diversele sale scrieri a se vedea *Operele lui Antonu Panu*, recensiu bibliografică, de G. Dem. Teodorescu Buc. 1891.

3). M. Gaster, Lit. pop. p. 165.

4). Cipariu, Archivu p. 275.

sie, numai doi, Gr. Alecsandrescu și A. Donici au putut obține rezultate mai însemnate, la o înaltă perfecțiune însă n'au putut'o duce nici ei.—Din punctul de vedere filosofic înstructiv și cu tendințe naționale-politice s'a ocupat cu fabula

*Dimitrie Țichindealū*⁵⁾, contimpuran cu Petru Maiorū, născutū în Bănatū la Becichereculū-micū, anulū nu se știe, dar' după cum se vede din activitatea lui, pe la 1760. Elū a fostū învățătorū și preotū, ér' după înființarea preparandiei din Aradū la 1812, fu numitū aci profesorū, dar' la 1815 din cauză de persecuțiunii, cari și le atrăsese prin sentimentele sale naționale, părăsi Aradulū și se duse ca preotū în loculū născerei. Elū a muritū la Timișora la 1818. Țichindealū a publicatū la 1814 în Buda *Filosoficescū și politicescū prin Fabule moralnice învățaturi* » adecă *Fabule* la cari ca morală se adaogū feliurite învățaturi morale și politice, avēndū cu deosebire în vedere starea politică și socială a Romānilorū. Operă voluminoasă, 484 pagine, este tōtă în prosă. Scrierea este o imitațiune și une-orī traducere după o asemenea operă a lui Dositeiū Obradoviciū (1739—1811) scriitorū sērbescū născutū și elū în Bănatū, la Ciacova, care la 1788 publicase *Fabulele lui Esopū* cu învățaturi morale și politice. Cartea lui Țichindealū, prin învățăturile sale morale și mai presus de tōte pline de patriotismū, a avutū o influință deșteptătoare asupra Romānilorū.

Scrișă cu aceste intențiuni nici nu pōte fi vorba de o aprețiere din punctū-de-vedere artisticū. Limba lasă multū de doritū, cu tōte acestea este interesantă pentru provincialismele ce se află în ea. Eliade scosese o nouă edițiune la 1838, devenită și aceea fōrte rară.

5). Date biografice: Dimitrie Cichindealū (date nouē despre viața și activitatea lui) de I. Vulcanū, Buc. 1893; observămū că falsū se scrie Cichindealū, căci în edit. fabulelorū din 1814 se scrie, „Țichindealū“ (ЦИХИНДЕАЛУ).

Alecsandru Donicî (1806—1866) s'a născutū la 1806 la moşia părintescă Stânca în Basarabia. Elū 'şi făcu studiile în Rusia, mai întâiū într'unū institutū privatū, întră apoi în scōla de cadeţi, din care eşi ca ofiţerū rusū. Când se reintōrce în patrie, elū nu mai scia românesce. Trece la Iaşi şi întră în magistratură. Móre la 1866. Elū ne-a lasatū 91 fabule dintre care cele mai multe suntū luate pe dintregulū din fabulistulū rusū Krilov.

Grigorie Alecsandrescu (1812—1885) s'a născutū la Târgovişte, a studiatū la St. Sava, a intratū apoi în serviciulū militarū, din care a eşiţū mai târđiū. Ie parte activă pe terenulū literarū şi politicū. Amicū întâiū cu Eliade, în urmă s'a'n desbinatū. Elū trăesce mai multū ca privatū, şi móre în adânci bătrâneţe la Bucurescī în 1885. Poesia *Anulū 1840*, elegie doiósă amestecată cu veninulū satirei, 'i căştigă d'odată popularitate. Alecsandrescu are multū fondū de idei, cum abia mai întălnim la poeţiū din epoca lui, şi multă energie în expresiunī; are însă şi unū defectū care a pusū multū în umbră talentele sale, este negligenţa formei, versulū în generalū necorectū, stilulū adese-orī neingrijitū—lipsă de studiulū limbei. Elū a scrisū diverse poesii: lirice-meditative, satire, epistole ş. a. Mai însemnatū este însă ca fabulistū şi se distinge prin avuţia şi varietatea ideilorū şi a formei, prin vioiciunea naraţiunei, care totū odată este variată, uşoră, naturală, şi cu limba mai corectă. Câte-odată desvōltă însă prea multū naraţiunea şi slăbesce efectulū moralei prin o prea lungă reflesiune. Unele din fabule suntū în fondū numai istoriōre sēu anecdote.

Cu fabula s'a mai ocupatū G. Săulescū, Asachi, Eliade, C. Bălăcescū, A. Panū, I. Sērbū din Basarabia, care a publicatū la 1851 o colecţiune de 50 fabule, C. Stamati, care are 40, ér G. Sionū, 101 fabule. C. V. Carp, ş. a. dar' în generalū cu puţinū succesū. ⁶⁾

6). Asupra căroră a se vedé *Fabuliştiū români* de Th. D. Speranţa, Buc. 1892.

Epigrama. În prospectul generală asupra poeziei am arătată cauzele pentru cari la noi nu s'a cultivat epigrama, de și timpul s'eu mai bine secolulă nostru este celă mai propriu pentru epigramă. Pentru luptele noastre politice totă-de-una atâtă de agitate, pentru starea noastră socială, înțelegem, aceloră civilizați, pentru frecările și animositățile ce le observăm pe câmpul liniștită ală literaturăi chiar și înainte de 1860: tôte aceste împregiurări erau de natură a favorisa cultivarea epigramei. Cu tôte acestea aflăm numai încercări sporadice. Nici ună poetă macar nu a cultivată anume câtă de puțină epigrama. În poeziile populare, *Hore san Chiuturi*, cum se mai dică pe unele locuri, se află adeseori clasice epigrame. Prin cărțile noastre vechi se află în formă epigramică așa numitele stichuri prin cari se închină cartea s'eu cari se adresază la *herbulă țerei*, însă tôte foarte seci. *Stichurite despre împărați Otomană*, presărate ici coala de lenăchiță Văcărescă în *Cronica* sa, suntă scrise în formă de epigrame, dar fără spiritulă ei, și chiar și acelea, cari s'ară apropia ceva în spiritulă de epigramă, de sine nu se potă înțelege fără cronică. Din poeziile sale, spiritulă epigramatică aflăm în *Șoimulă* și în *Flórea*. Prin poeziile lui I. Văcărescă încă se află unele epigrame. Gr. Alecsandrescu are vre-o cinci epigrame din care trei suntă bune: *Celă ce scria*, *D**** și *In iadă*. A Donică a scrisă două epigrame nimerite: *Torentulă și ómenii* și *La morméntulă unui doctoră* cea mai bună. Decă Antiochă Cantemiră ar' fi scrisă românesce cele nouă epigrame traduse de Negruzzi-Donică, ară fi cele mai bune în literatura noastră mai vechie. Câte-va epigrame, din cari unele bunișóre, a scrisă și C. Bălăcescă.

· Novelă, Romană.

Prospectă istorică.

Pe lângă epigramă nici o specie de literatură n'a fostu mai puțin și mai slabă cultivată la noi ca literatura romanțieră, deși togmaî acésta este cu deosebire literatura secolului nostru. Acésta trebue să ne mire cu atât mai vântosă, căci deja pe la finele secolului trecut începuse a se ceti la noi romanele franceze. Dar ne putem ușor esplica pentru-ce acestă ramă de literatură a fostă cū totul neglijatū. Inainte de tôte, deși acéstă literatură se numește *ușoră* séu mai bine *ușuratecă*, cu tôte acestea nu este așa de ușoră a o scrie. Ună romană, ca se-lă poți scrie, cere în faptă multe cunoscințe și fie-care operă în specială o labóre minuțiosă, fie istorică, fie științifică, fie de datine și moravuri, ba chiar de țeri, localități, clase și indiviđi anume, cu ale căroră specii ai a face în operă. Și numai la studii de acestea n'aū fostă dedați scriitorii noștri, cari se ocupaū séu mai bine puteaū să-se ocupe cu literatura *ușoră*. Acésta, după noi, este cauza principală a neglijării literaturii romanțiere. După acésta vină alte cauze secundare: lipsa de cunoscință aprofundată a limbei, pentru a puté scrie ușor și a împune cu frumuseța și corectitatea limbei, fără de care romanulă nasce mortū; educațiunea străină, dedarea cu ideile, cu viața și cu împregiurările străine. Cum vei cere de la clasa noastră mai bună să cetască scrieri romanțiere românesce, când ea a trăitū viața cea mai frumoasă în străinătate, s'a dedatū cu ideile și formele de acolo, ér' pe cele din țera sa nu le cunósce, nu-î placū séu chiar le desprețuesce? Acéstă *viață străină* a adusū cu sine apoi și invasiunea romanțelorū străine, mai alesū franceze. Priviți espositórele librăriiilor, întrați în ele și uitați-vé în stelage: nu veți vedé de câtū totū ce produce Franța dela cele mai bune, cari suntū rare, până la cele mai

nebune, mai infecte romane, cari sunt nenumărate, și acestea placu cu deosebire. Intrați in casele noastre și căutați bibliotecile, și decă le aflați, sunt in general pline de romane. Uitați-vă ce cetesce Românimea noastră feminină ! Dreptu-aceea n'a fostu și nu pôte fi vorba numai de a produce, ci totu-odată și cu deosebire cestiunea este de a combate o puternică concurentă, și acesta nu se pôte combate de cătu mai întâiu prin educațiune *națională in țeră*. Atunci numai voru incepe a se interesa și de romanele ce s'arū scrie la noi, și marfa care se caută se face. Pân'atunci insă romanele, cari se voru scrie, voru sta aruncate prin ungherele librăriilor, ca cele de pân'acum. Cei cari au ceditu și mai cetescu puținele produțiuni romaniere, ce au apărutu sporadicu la noi, sunt cu deosebire cari nu și-au făcutu educațiunea in străinătate, clasa mai săracă. Și trebue să-se scie, că este foarte mare scădere și chiar unu *pericolu* pentru educațiunea noastră națională, că celū mai puternicu espedientu alu secolulu sēu mijloculū de lățirea ideilorū, și, pentru noi, a ideilorū sănătoșe *naționale*, și peste totu a gustulu de cetire, că acestu espedientu la noi s'a aplicatū pe dosū, adecă pentru propagarea ideilorū *străine și bolnăvicioșe, pentru corupțiunea moravurilorū, limbei și uciderea mișcării literare*.

Decă la noi nu s'au produsu pe acestu terenū scrieri originale. decātu foarte puține, ca o tristă recompensă s'au tradusū foarte multe. Traducerile insă aprōpe fără escepțiune sunt totu atātū de scālāmbate și anarchice, precum sunt și ideile depuse in cea mai mare parte din acēstă literatură. Traducerile s'au făcutu totu-deuna in fugă, și foarte rarū de ómeni chiemați la asemenea lucrări. D'aici influința desastrōsă asupra limbei

S C R I I T O R I

G. Asachi a scris *Novele istorice a României* cuprindend: *Dragoșu*, *Alecsandru-celă-Bună*, *Svidrigelo*, *Elena Moldovei*, *Valea-Albă*, *Bogdanu*, *Voivodu*, *Petru-Rareșu*, *Meropa în Moldova* și *Rucșanda Dómna*. Tóte suntú scrise în tonu istoricú, chiar și atunci, când scriitoriulú vorbesce dela sine. Stilulú nu este celú ce trebuie să fie în novelă, limba fără coloritu și greóie. În scurtú, cum au fostú scrise nu s'au pututu popularisa, și afară de Moldova, au rămasú aprópe necunoscute.

Constantinú Negruzzi (1809—1868), născutú în Moldova, primele învățaturí le primi în limba francesă dela unú emigrantú. La 1821 refugiindu-se în Basarabia a petrecutú acolo trei ani în care timpú a făcutú cunoscința cu celebrulú poetú rusú Pușchinú. Acéstă împregiurare nu rămase fără influința asupra lui Negruzzi. Elú și-a începutú cariera literară sub influința poesielorú lui Cârlova, și mai întâiu páși cu traduceri ca *Șalulú negru* după Pușchinú, câteva *Balade* de ale lui V. Hugo și *Satirele* lui Antiochú Cantemirú traduse din rusescé în colaborare cu A. Donicí. Intrândú în funcțiuní de statú a fostú abstrasú dela ocupațiunile literare. A muritú la 25 Aug. 1868. Afară de posesii, piesele teatrale și cele amintite mai susú, elú a scrisú câte-va *Novele* și *Schițe istorice*, ca *Zoe*, *O alergare de cai*, *Aú mai pățit' o și altú*, *Alecsandru Lăpușneanulú*, *Sobietki și Români*. În tóte acestea Negruzzi s'a desvilitú mai bine, că ce putea produce. Elú are unú stilú simplu, o narațiune viie, unú spiritú observatoriú, glumețú și une ori sarcasticú, calități indispensabile pentru acestú genú de literatură. A fostú o greșelă pentru scriitoriú și o daună pentru sáraca nóstră literatură romanțieră, că nu s'a ocupatú mai seriosú și nu ne-a datú mai multe asemeni scrieri. Nu mai puținú importante suntú *Scrisorile la unú prietenú* pentru studiulú societății și alú împregiurárilor de atunci.

Dimitrie Bolintineanu a scrisu *Manoilă*, *Elena* și *Doritorii nebunii* (fragmentu). Celu mai importantu este *Elena*, și fără îndoieală, în genulu mai înaltu, celu mai bunu romanu la noi.

Nicolae Filimonu (1919—1865) s'a născutu în Bucuresci, a studiatu pela dascălii de la biserică și d'aci încolo s'a perfecționatu prin propria diligență. Antăiu cântăretu la biserică, mai apoi funcționariu la Ministeriulu cultelorū. Móre la 1865. Elu a scrisu, între altele, novelele *Mateo Cipriani* și *Slujnicariu* și romanulu *Ciocoii vechi și noi*, rămasu netermioatū. *Ciocoii vechi și noi* este uniculu romanu de moravuri scrisu după realitatea lucrurilorū. În elu se arată nu numai adevaratulu talentu, dar și studiulu seriosu alu timpulu și alu impregiurărilorū în care se petrece acțiunea. Este bine dezvoltatu, espusu cu multu simțu și rigurosa consecință.

Mai amintimū până la 1860: I. Eliade, *Colecțiune de novele*; Alecsandri, *Buchetiera de Florența*, și *Istoria unu galbenu*; I. M. Bujorianu, *Misterele de Bucuresci*; I. Dumitrescu, *Radu Buzescu*; V. A. Urechie, *Coconutu Gurluescovicu*, *Baptiste Veleli*, și *Vasile*; A. Odobescu, *Michnea-Vodă*, *Domna Chiajnu*; I. Créngă. *Povești și Amintiri* în stilu provincialu moldovenescu.

CAPITOLU IV.

Literatura dialectelorū.

Cu literatura dialectelorū române, anume macedo-romanu și istrianu, stămū foarte réu. Deși au trecutū o sută de ani de când Cavallioti a începutū a scrie în dialectulu macedo-romanu, cu tóte acestea până în ziua de azi literatura în acestu dialectu este totu numai la începutu și nici nu întrevodemū, când se va introduce o adevărată mișcare literară, deși de-acum înainte sun-

temu în dreptu a aştepta, de nu cumva acestu intererantu, vigurosu şi distinsu elementu român u va voi vrëndu-nevrëndu se renunţe la marea sa origine şi la unu vitoriu mai bunu ce-şi pôte crea, şi de nu cumva noi cei de dincóce vomu lăsa se mérgă lucrurile cum au mai mersu, nici calde nici reci.

În câtu pentru elementul u istrianu, putemu dice că nici nu-lu cunóscemu, deşi cutrierămu în totu anul u Europa. Străini u ne-au descoperitu mai ântâiu acestu elementu, suntu vre-o 50 ani, ei se ocupă mai multu cu elu: la noi afară de I. Maiorescu nime nu l'a mai descris. Acestu elementu, fórtu împuţinatu (p. 43) este în agonie. Celu puţin u ar' fi o datorie de frate se adunămu *ultimul u cuvântu* de pe buzele unu frate ce móre părăsit u şi înstrăinat u!

În cele urmátore vomu resuma pe scurtu ce cunóscemu din literatura acestor u dialecte până ađi.

Literatura Macedo-Română. Celu dintâiu scriitoriu cunoscutu în acestu dialectu cu o dată sigură este: 1) *Teodoru Anastasie Cavallioti Moschopolitanul u*, despre a căru viétă nu se scie nimic u de câtu că în titlul u cărţii se numesce dascălu, preot u şi protopop u. Sub numele lu s'a tipăritu la Venetia 1770 unu abecedariu grecescu întitulat u *Protopiria (Πρωτοπειρία)* în care se află şi unu registru de 1070 cuvinte din dialectul u macedo-român u, scrise cu litere grecesci. Cartea nu se mai află, dar cuvintele amintite s'au păstrat u în opera lu Thunmann¹⁾. Rosa în cartea sa citată mai în jos dice că Cavallioti ar' fi înfiinţat u tipografie în Moschopolu şi ar' fi tipăritu mai multe cărţi, şi amintesce mai mult u Români învăţati. 2) *Daniil u*, dascălu şi preot u în Moschopolu; sub numele acestuia s'a publicat u la 1802 o carte de lectură întitulată *Εισαγωγική διδασκαλία*, în care se află unu teest u macedo-român u de cuprinsu va-

1). Ioh. Thunmann's *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.

riată în 53 capitole scrisă cu litere grecesci. Cartea lui Daniilă dela 1802 este numai o a doua edițiune, edițiunea I nu s'a aflată de câtă numai în reproducțiune ²⁾, și anulă tipăririi se pune nesigură între 1760 până la 1770. Amândouă aceste scrieri ale lui Cavallioti și Daniilă, și anume părțile de limbă macedo-română, le-a retipărită însoțite de studii filologice celebrul filologu Fr. Miklosich ³⁾. 3). *G. U. Rosa* a publicată la 1808 în Buda o carte intitulată «Cercetări asupra Românilor și Vlăchilor» (Untersuchungen über die Romanier oder Vlachien). Din o altă carte a lui tipărită în 1809 despre scrierea și cetirea românească cu litere latine nu este cunoscută până'acum nici un exemplar ⁴⁾; Kopitar o numește «carte mică dar importantă ca tendință». 4) *Michailă G. Boiadgi*, român macedonean emigrat în Austria pe la începutul sec. acestuia, trăia în Pesta ca învățător în la școala grecească de acolo și se afla în relații cu Petru Maior pe când acesta era revisor de cărți tot acolo. Boiadgi publică la 1813 *Gramatica română și macedono-vlachică* cu regulele în *limba greacă și germană*, cea mai bună gramatică macedo-română până adă. Publicarea acestei gramatică a produsă mare mișcare și opozițiune la Greci, vedându ei, că încep a se deștepta și Românii d'acolo: pentru aceea a fostă escomunicată chiar de Patriarchul de la Constantinopol (p. 126). Elă a tradusă în acestă dialectă și Evangelia lui Luca despre fiulă pierdută (Cipariu, Principie p. 90). 5) *William Martin Leake* în opăra citată vorbește și despre Macedo-români, produce și probe de limbă, pe care le-a produsă I. C.

2). La William Martin-Leake, *Researches in Greece*, London, 1814.

3). Dr. Franz Miklosich, *Rumunische Untersuchungen. I. Istro- und Macedo-Rumunische Sprachdenkmähler, 2-te Abtheilg.* Wien, 1882.

4). Acastă scriere o cunoscemă numai din recensiunea lui Kopitar, veđi Fr. Miklosich, Barth. Kopitars Kleinere Schriften, Wien 1857 p. 182—188, titlulă cărții lui Rosa este *Τέχνη τῆς Ῥωμαρικῆς ἀναγνωσίσεως με̄ λατινικῆ γράμματα*.

Massimū în gramatica sa, în care (p. 130) totū-odată amintescce și de o *Carte de rugăciuni* tipărită la Pesta, nu spune însă în ce anū.

D'aici încolo nu mai aflămū sē-se fi ocupatū cineva cu acestū dialectū până la 1856, în care anū I. C. Massimū, în loc. cit. amintescce o «dare tru scire» tipărită în acelū anū la Constantinopolū de Ioane Valecâldeanū. *Gramatica macedo-română* a lui I. C. Massimū, Bucurescī 1862, este o copie alterată a gramaticēi lui Boiadgi. Nouă conține câteva poesii literare de Michailū Neculescu din Megarova. *Dimitriu Atanasescu*, institutorū românū în Têrnova lângă Bitolia, a publicatū mai multe cărți scolare : Abecedare, Gramatică, Istorie sacră și națională ș. a. *Ioan Caragiani*, profesorū la Facultatea de litere din Iași, a publicatū unū scurtū studiu istoricū-linguisticū asupra Macedo-românilorū și dece poesii populare ⁵⁾.

Importante pentru studiulū acestū dialectū sunt *Mostrele* publicate de *Vangeliu Petrescu*, partea I în 1880, a II în 1882 în Bucurescī. *Tașcu Iliescu* a publicatū la Montpellier în 1882, sub titlu *Ascăparea ali Dince*, o traducțiune în dialectulū macedo-românū a poemei populare franceze languedociene *L'Escrivete*,— *V. A. Urechie* a publicatū câtū-va timpū unū diarū macedo-românū *Frățilia*, și ca Ministru de culte și instrucț. publ. a făcutū sē-se traducă unele cărți bisericescī în acestū dialectū. Rēposatulū A. Bagavū a publicatū o *Carte de cetire*, ér' la 1888 începuse a publica în Bucurescī o revistă macedo-română sub titlu *Macedonia*, care însă după câte-va numere a încetatū.

Literatura dialectulū românū-istrieanū. Aici nu putemū vorbi decâtū de urme de limbă. Atențiunea învățătorū asupra acestū restū de Români, deja condamnați la perire, și asupra limbei lorū, a tras'o unū Antonio Covaz, care la 1846 publică în diariulū *Istria* din Tri-

5). Conv. Lit. an. II (1868—9 Nr. 21--24).

estă ună articolă asupra Românilor din Istria și a dialectului lor, producându și câte-va mustre de limbă. Mai târziu 'I cercetă Ionu Maioreșcū și rezultatul cercetărilor lui s'a publicat sub titlul *Itinerariu în Istria și Vocabulariu istriano-român*, Iași, 1874. Acesta însă nu multă adause la cunoștința acestui dialect. Mai multă lumină s'a făcut asupra lui prin publicațiunea *Texturilor istriane* de Fr. Miklosich ⁶⁾. Ună mică teștă intitulată «romano-slav» cuprinzându traducerea novelei *Giornata I* din *Decamerone* ală lui Boccaccio se află publicată în opera lui G. Papanti, *I. Parlari italiani*, Livorno, 1875, p. 687; teștulă scrisă după limbajul din Berdo (Valdarsa în Istria) este foarte amestecat cu slavisme.

(Fine)

6). Op. cit. partea I. Viena, 1881.

Indreptări și întregiri

Pag. 6 șirul 6 cetesce : *mais-magis* ; p. 7, la nota 16 adauge : Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 531, 579, 816 ; p. 16 ș. 25 c. *cu h* ; p. 22, ș. 27 c. *balteus* ; p. 27 și 18 c. *Catus* ; p. 29 c. *Festus* ; p. 29 și 31 c. *ἄριστον* ; p. 29, ș. 33 c. *minasset* ; p. 33, ș. 22 c. *languente* ; p. 34, ș. 30 c. *luto* ; p. 38 ș. 14 c. *Croația* ; p. 40, ș. 13 c. *tusyra* ; p. 43 și 31 c. *Diefenbach* ; p. 60 ș. 33 c. *μετά* ; p. 60, ș. 34 c. *Analecte* ; p. 62, ș. 14 c. articolul *-lu* și *-a* ; p. 63, ș. 2 j. c. bizantinul ; p. 71, ș. 26 c. *arhaicū* ; ibid. ș. 30 c. aplicare ; p. 82, ș. 36 adauge : Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 571, 679 ; p. 85, ș. 25 c. *τάβλα* ; p. 86, ș. 30 c. *κοιτίζω* ; p. 88, ș. 38 c. *slavischen* ; p. 99, ș. 28 c. *Romanum* ; p. 99, ș. 39 c. *latino* ; p. III, ș. 17 c. Sânt Iana ; p. 175, ș. 6 c. *povesti* ; p. 209 ș. 5 c. *Radu* ; p. 231, ș. 25 c. *Cronica anonimă III* ; p. 232 ș. 4 c. *Cronica anonimă IV* ; p. 232, ș. 7 c. anonimul III ; p. 237 ș. 13 adauge : Melchisedecul episcopul (+1898) a scris *Cronica Romanului, Cronica Hușilor, Notițe, Țamblacū* ș. a. ; p. 257 ș. 20 c. *slavo* ; p. 258, ș. 28 adauge : *Alecsandru Cihac* (+1887) a publicat la 1870 și 1879 *Dicționarul etimologic daco-român* (Dictionaire d'étymologie daco-romane) în două volume, operă superficială și tendențioasă, afară de aceea îi lipsesc cunoștințele filologice absolut necesare pentru asemenea lucrare, din care cauză etimologiile cuvintelor, mai ales în volumul II unde se tratăză partea cea mai grea, se întemează în cea mai mare parte numai pe asemănări depărtate de cuvinte fără legătură internă. Partea mai importantă a dicționarului zace în materialul avut de cuvinte depus în el ; — p. 306, ș. 16 adauge : I. Budaș-Deleanu, fiu de preot din Transilvania, s'a născut pe la 1760 și prin alu doilea deceniu 'lu aflăm consilierul la guvernul din Lemberg unde a și murit.

INDICELE LUCRURILORŪ

- A. proteticŭ 48, 62; ă, â
 3. 198
 Afinŭ, 174
ἀζουές 61
 Albina românească 128
 Alecsandria 181
 Alimorî 112
 Anecdote 177, 321
Ἄντις 59
 Aravona 40
 Arhitectură 132
 Arghirŭ 112, 174, 183.
 A-Românŭ (Armânŭ) 44
 Articolŭ, definitŭ 13, 58;
 nedef. 15; orig. art. 16
 seq., urme de art. 58
 seq., 62 seq.
 Arvună 117.
 B. bi=ghi, 48, 53, 84
 Bălaurî, 174
βάλλε și *βάλλαι* 58, 61
 Baltagul 40
Βάνες 61
 Barbaricum 64
 Basmŭ v. Poveste
 Bătrânî 118, 117, 267
 Bibliotecî 132; — Tribuneî
 175
Βλακεία 45
Βλάξ, *Βλάξες* 45
 Bôcetŭ 165
Βόντω Δόμνω 62
 Brescu n. de loc. 40
 Brezaia 39, 173
 Bucorija 40
 Bucóvnă 137, 147
 Buhaiŭ 172
 Bugomilă 181
Βοῦργο 58
βοῦτες 61
 C. ce, ci, 5; ̣ 48; vaccil. 56
 Căluceî 174, 312
 Calulŭ-de-aurŭ 174
 Cânt. a României 306, 311
 Cântice bătrânesci 162,—de
 stea 174
 Cânteculŭ dorilorŭ v. Bôcetŭ
 Căpară 117
 Căpetenia castrelorŭ și țî-
 nuturilorŭ Vlachelorŭ 42
 Capul n. de loc. 40
 Cărți latinesci 101
 Căsătorie 130
 Casmete 112
 Catechismulŭ de Sibiiŭ 192,
 —calv. 195.—cu lit. lat.
 195, 196
 Causele unității l. româ-
 ne 92
 Cenușerêsa 174
 Cerbulŭ 115, 173; —cu côr-
 nele de aurŭ 174; 40

- Cerulū se deschide 114
 Chiuiturī v. Hore
 Ciclu epicū pop. 163
 Cimiliturī v. Ghicitorī
 Cirilū 75
 Cl— 48
 Cloșca de aurū 174
 Coteriī literare 282
 Codicele mănăstirii Seculū
 191 ;— voronețianū 184
 189 ;—sturzanū 191.
 Colinda 39, 115, 161, 312
 Comerțul Daciei 130
 Conjurațiune 123
 Consinđiana 112, 174
 Credințe 180
 Creștinismul în Dacia 110
 Cronică,—anonime 204 ;—
 putnénă 205, Hurulă 206 ;
 —anonimă I. 211 ;— ano-
 nimă II 216 ;—anonimă
 III 231 ;—anonimă IV
 232 ;—M-rei Prislöpū 237
 Cucul, n. de loc. 40
 Cultul morților 130
 Cultura în Dacia 129 seq.
 Curierul românesc 128
 D trecutū în z 6, 56, în
 r 82
 Dacia-Tabula rusa 66, —
 colonie clasică 73
 Daci v. Influența ; = Ro-
 mâni 64, fusiune ? 72
 Dafinū 174
 Danielu 39
 Datine 180
 Descânțete 115, 169
 Desfacere 69
 Detoriū 117
 Dialecte, deosebiri fața cu
 l. rom. 47
 Dicală v. Proverbe
 Dicetóre v. Proverbe
 Dina munților 174 ; flori-
 lorū 174 ;—dinelorū 174
 Dīsă v. Proverbe
 Divinități dace 68,—păgâne
 în Dacia 110
 Doină 167
 Domnana (Dómna Ana ?)
 39.
 Domnū, 117, 267
 Dorilă 174
 Draculus 62
 Duculus 39
 Dzer 40
 Dzguta 40
 E. trecutū în i 8,
 Ἐρουλέριτε 58
 Evangeliu cu lit. lat. 196 ;
 —țigănescă 170, 321
 Evangeliariul de Londra
 191.
 F trecutū în h 48
 Fama Lipskăi 127
 Fanariotū (caract.) 148, 143
 φάνταρα 61
 Farmecū 169
 Fata din buturugă,—din
 rodie ;—de aurū 174
 Fētū-frumosū 174
 Flesiunea, — nominală 9 ;
 nominat. 12, celelalte ca-
 surī 13, v. articolū ;—
 verbală, particularități
 18 ; timpurī ausiliare 18 ;

perfect. tare 91, condit. 18, infinitivă cu *ad* 19; sulfese pers 19,—urme vechi de fles. 59;—fără *eză* și *escă* 91.

Floriile 114

Fluyara 39

Fóia p. minte etc. 128

Folkloră : studii 179

Frânturi de limbă 172

φρίτζα 61

φριζάιον 61

φουδάια 61

G înainte de e și i 6

Gazeta Transilvaniei 128

γένιερ 53

Geografia Ardealului 237

Ghermanulă 113

Gheunóia 174

Ghicitori 171

Gl—48

Glieg 40

γοιάρτις 53

γοῖρος 53

Graulu, n. de loc. 39

Grecism 74 125, 135, 142, 314

Grecă, nume de rușine 41

Grun 40

H. omisă la începută 52

Hore 169, 321, 327

Horea 155

Hurula 296

Iculus (Yeulus) 39

Idiotismii 172;—lat. rom. 33

ίγγερ 62

Impăratu 119

Influințe,—pasive : dacă 65;

—grecescă 73, 142;—slavonă 75; francesă 151, lat. și francesă 108;—active : asupra l. grecesci 84; asupra l. maghiare 87;—asupra l. slavice de sudă 88.

Inmărmurescă 101.

Iroșii 173

ίσα 61

ίστριανά, ίστριάνιδες, ίστρι-
δες 171

Ιουλιο- 58

J trecutū în z. 7

Jana 112

Jintiță 39

Jocuri de copii 172

Jude 116, 117, 267

Judecată 117

Județū 117

Jurații 116, 117

Jurep 39

Jus Volachie 268

K asibilatū 85

Καπο- 58, 61

Karuca 40

Katerva 40

Κλεισοῦρα 61

Κόρδα 61

Κόρτις 61

Κόρτον 58, 61

Kulastra 40

Kyratura 40

L în articolă neomisă 48
trecutū în r. 81, pas-
tratū 50,

Lado 112

Limba 88,

- română în sec. 8 în Panonia și Scitia 64; barbară, scitică 63, 64; situația și rola între limbile romanice 35, 89;— în corespondență oficială 121, în coresp. și acte private 123; generalizarea în biserică 124; ausonică 54; tracică-ilirică 5, 88;—populară în biserică 98, 100;—macedonică 63; sub fanarioți 125 —lat. față cu rom. 109, —dacă 67
- Lecsicalū : elemente române 22;—lat. populară 26;—umbricū 31; oscicu 82.
- Lecsiconulū de Buda 260
- Ledescul n. de loc. 40
- Legătură 170
- Lege 117;—vechie 268.
- Legende 175
- Lerescul n. de loc. 40
- Lerū 111
- Lex antiqua et approbata 268
- Λίστρια* 56
- Literatură apocrifă 181
- Λωκ* 61
- Lunia curată 113
- Lupatul n. de loc. 40
- Λουπο* 58, 61
- M finalū omisū 9, nasalū -mnj 85
- Maghiarismulū 157
- Măhaciū 191
- Mama-păduriī 174
- Manuscripte vechi 133, 189
- Maraçul 23
- Marculū boilorū 113
- Martiniī 113
- Martī-séra 174
- Marturū 116
- Maurovlachū 39
- Međilă 171
- Meiū 55
- μέσα* 61
- Mezulus 39
- Miedū 54
- Mikula 39
- μινσουράτορ* 61
- Misiodaci 47
- Monete rom. cu inscript. lat. 102
- μουλτουσανοι* 62
- μουντες* 58, 61
- N între două voc. 92, trecutū în r. 50, 80. 92, 184, în 185. nasalū 88. —*nt* la verbe omisū 19.
- Necrologulū lui Stefanū 237
- Nêgul 63
- Negulus 39
- νοβο* 58
- Nomenclatură agricolă 72; bisericăscă, religiōsă 111, 116; — scrierei 97; — trupuluī 70; —de țesutū 72; juridică 117;—politică 117
- Numêrulū Românilorū 43
- νούμερον* 61
- O vaccil. în π 8. 88
- Obiceiulū pământuluī 267

- Ὀμόζ* 61
ὀγαίζω 61
 Organul^u Luminării 105 262
 Orație la nuntă 173, 312
 P trecut^u înainte de i în
 cb. 48
 Pacală 77
 Pacăliturⁱ v. Anecdote
 Păbiile 114
 Păpărude 173
 Părliile 115
 Patroni^t în Dacia 118
 Pausavit 52
 Pentecostari^u 191
 Pictură 133
 Pietri pe morminte (epi-
 taf^e) 128, 133
 Pietrosul n. de loc. 40
 Pirpirună v. Păpărude
 Plugușorul^u 172
 Pocsii glumete și batjoc-
 ritore 170
 Pomelnice 203
 Popă 116
 Poveste 174
 Pravila de Govora 196
 Prejda 40
 Prepozițiuni 21
 PRIMAVERA 52
 Prislop^u (M-re) v. Cronica
 Proverbe 170; — lat.-rom.
 33.
 Psaltirea scheiană 184, 190
 Putyra 39
 Radul 40
 Baduscul n. de loc. 40
 Relele aduse din străină-
 tate 154
 remasisse 52
 Renascerea 125
 Ritus Volochie 268
 Români, orig. numelui 44
 nota 25; — în Dalmația,
 Bosnia, Albania, Pano-
 nia, Croația, Slayonia,
 Serbia 49; — *Ρομᾶνοι* 38;
 Romani Dalmatiae 39;
 în Galiția și Polonia 40;
 la Bugă 40; în Penin-
 sula balcanică 41; teri-
 torul^u ocupat^u ad^u și nu-
 mărul^u 43, — starea lor^u
 145: străinii contra lor^u
 136, 156, caracterul^u 42
 131. 324
 Rotacismul^u 80
 Rotundul n. de loc. 40
 Rugăciuni 170
 Rumeri 44
Ρομισιάνα 55
Ρομλιανα 55
 Rusale 114
 S final^u la subst. și adiect.
 omis^u 9, 57; — la verbe
 19; — trecuta în § 7, se=
 § 56, 85
σαγία 61
 Sămbe, Sămbea 112
 Sândiana 174
 Scitia 64
 Scolă 132; de Cotnar^u 133;
 Rădăseni 134; în Tran-
 silvania, Moldova, Mun-
 tenia 134 seq.; — rom.
 lat. 139; — scolă grecăscă
 149, 152; — în parochii

- 157; — Româniî opriți
dela scôlă 140
- Scorpie 174
- Sculptură 132
- Semne latinescî 101
- Sërbătorî latine 111
- σεργοί* 53
- ΣΕΤΝΑΙ* 52
- Sehelba 40
- ΣΕΚΟΔΟ* 52
- σεκούρισκα* 61
- Sëptëmâna nebunilorü 113
- σέοβλοι* 62
- Şesul n. de loc. 40
- Sintacsă 20, 259
- σάμνον* 61
- σάρα* 61
- σκεπτε-κάσας* 61
- σκονάνες* 61
- Slavismulü, întroducerea
75; consecințele lui 107;
scóterea 124 seq.
- Smeî 179
- Snóve v. Anecdote
- Societatea filosoficéscă 126
- Stămăria 47
- Stéua 173
- Stresina 39
- Strigarea peste satü 114
- Strigături v. Hore
- στρογγες*
- Studiî v. Folklorü
- Sucna-Murga 174
- Suflarea bucinului 115
- Suliza 65
- Sum-chetru 47
- Sumedru 47
- T** finalü omisü 19, aspi-
ratü in *†* 6
- Tatălū nostru 102
- Teatru în Dacia 129; po-
pularü 172
- Terminologie v. Nomencla-
tură
- Tipăriturî vechi cu lit. lat.
104 seq.
- τόρνα* 60
- Tipografie 132
- Tradițiuni 176
- Tuduru 39
- τουρβοιλίη* 55
- Turcă 173
- Tusul n. de loc. 40
- Tusyra 40
- U** finalü 150
- Unirea relig. cu Roma 137,
consecințele ei 139 seq;
— celorü trei națiuni
123
- Unitate limbei lit. 188
- Urga 112
- Usura 117
- Vascul n. de loc. 110
- Vergelulü 114
- Vértolomeiü 113
- Vi=ghi 84
- Isü 97
- Viera familiară în Dacia
- Viét 28
- Vifleimü 173
- Vilcana 39
- Vilcan 39
- Vinerea-mare 114
- Vlachia major. 37;—minor
37;—vechie 38;—mare
47;—mică 42;—de susü 42

Vlachŭ 45	Voronețianŭ v. codice
Vlassini 39	Vrajă 169
Vodă 119	Ware 40
Volachie și Volochie 268	Yculus v. Iculus
Voinicŭ-infloritŭ 174	Zăța 61
Vorbă bătrână v. Proverbe	Zirnă 112

INDICELE SCRITORILORŪ

- Achirie 195
 Absente Uricarulă 228
 Alecsandrescu Gr. 304, 316
 321-2, 325-7
 Alecsandri 164, 168, 169,
 173, 178, 281, 282, 285
 293, 294, 296, 305, 309
 315—6, 331
 Alecsi I. 261
 Amfilochie ep. 150
 Amiras 232
 Aricescu 251
 Aristia 312, 314
 Aron ep. 142
 Aron V. 183 305, 312,
 320, 322-3
 Arsene M. T. 178
 Asachi Gh. 128, 288, 314.
 320, 326, 330
 Atanasie mitrop. 103, 138
 Atanasescu D. 333
 Azarie 207
 Bagavă A. 334
 Băicană G. 177
 Bălăcescu 321-2, 326-7
 Bălăşescu M. 263
 Bălcescu N. 187, 247, 250,
 274, 306, 311
 Băncilă P. 174, 182,
 Baracu I. 183, 305-7, 323
 Bariţu G. 250
 Bărnuţu S. 266, 267, 271,
 274
 Baronzi G. 320
 Bârseanu A. 162, 168, 169
 Basarabă M-vodă 145
 Beldimană A. 305, 312, 316
 Bibicescu C. I. 162, 165,
 168
 Bobu v. Fabiană
 Bobu I. 157
 Boiadgi 126, 333
 Bojinca 238
 Boliacă C. 304
 Bolintineanu D. 279, 280,
 285, 305, 310, 319, 320
 322, 331
 Bota I. 175
 Branconviciu Gh. 225
 Brancoviciu S. v. Sava
 Braşoveanul Eust. v. Eus-
 tatie
 Brătianu C. I. 274
 Bubuzeiu I. 227
 Budai v. Deleanu
 Bujoreanu M. I. 381
 Burada T. 162, 172
 Cacavela E. 202
 Câmpeanu I. 266
 Câmpineanu I. 153

Candrea v. Frâncu
Canta I. 233
Cantacuzinǎ Iord. 197
Cantemirǎ D. 228, 251,
265
Caragiali C. 315
Carajani I. 334
Caramfilǎ A. 164, 168,
Cârjǎ L. 273
Cârlova V. 283, 285, 294
Carp 336
Catina 340
Cavallioti A. T. 332
Cichindealǎ v. Tichindealǎ
Cihac A. 74, 80, 336
Cipariǎ T. 105, 250, 251,
253-5, 262
Clainǎ v. Miculǎ
Clǎnǎ v. Hurulǎ
Codrescu Th. 250, 320
Cogǎlniceanu I. 209, 233
305, 321
Cogǎlniceanu M. 238, 246,
250, 274, 315
Coloși V. 257
Conachi C. 288
Conțu I. 312
Constantinu căpitanulǎ 224
Conta V. 267
Corbea T. 256 not. 277,
288
Coresi diac 193
Corneli I. 257
Costinǎ M. 185, 196, 276
305
Costinǎ N. 225, 265
Covaz A. 334
Créngǎ I. 178, 331

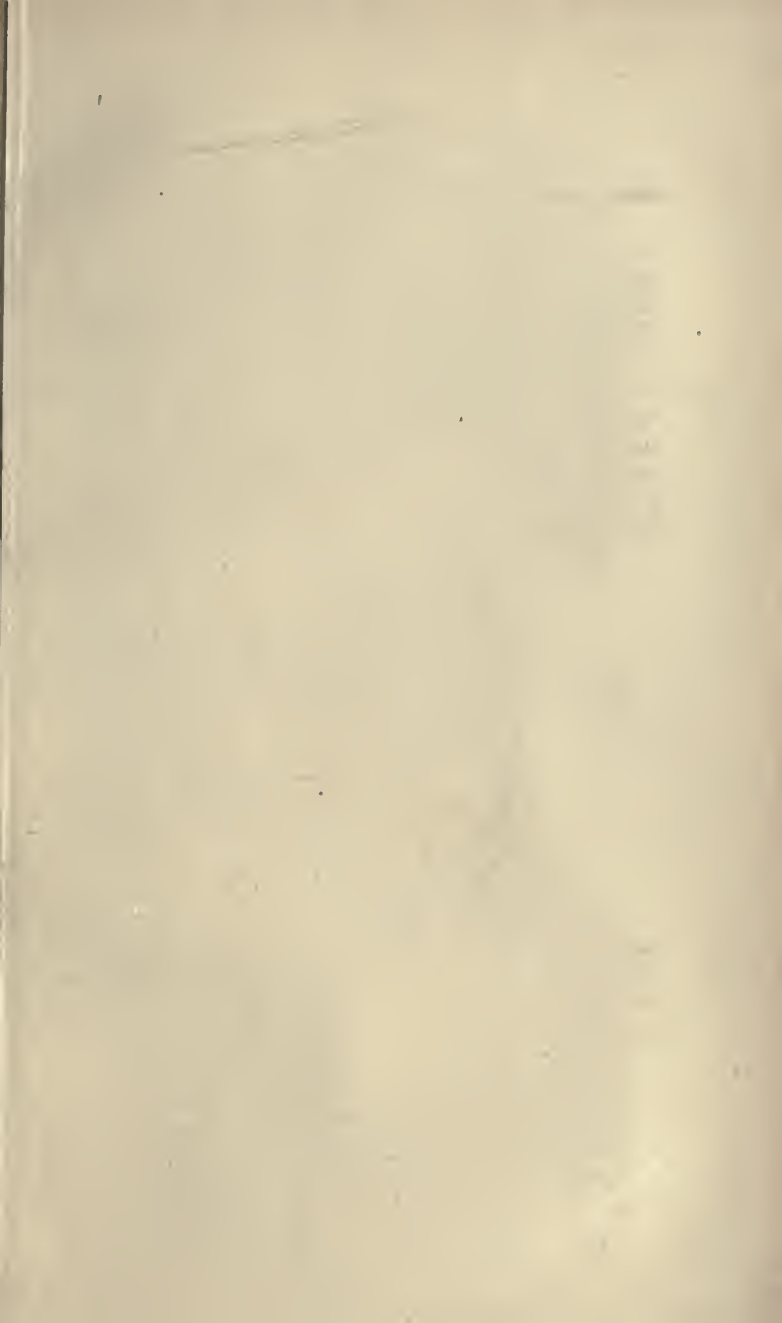
Crețeanu Gh. 301
Crișianǎ S. 260
Dǎmianǎ log. 209, 227,
231
Daniila 332
Danovici P. 227
Dascǎlu v. Simion
Daulǎ T. 162
Deleanǎ Budai I. 253, 260,
278, 305-6, 321
Depǎrǎțeanu A. 304
Diacu v. Tudorǎ
Dionisie Eccles. 235
Donici A. 322, 325-7
Dositein mitrop. 185, 200,
258, 267, 305
Dubǎn T. 227, 231
Dumitrescu I. 331
Eftimie 208
Eliade I. R. 127, 127, 153
187, 261, 279, 283 305
307, 314, 316, 320, 322
325, 326, 331
Eminescu M. 301
Eremitulǎ din Carpați 291
Esopǎ 324-5
Eustratie Brasoveanulǎ 259
Eustratie log. 200, 215
Fabianǎ Bobǎ 321
Faca C. 320
Filimonǎ N. 175, 331
Filipescu Cap. Const. 224
Filoteiǎ Calug. 199
Florianu Ar. 250
Fogarași St. 195
Fotino 150, 301
Frâncu-Candrea 165
Fundescu C. I. 172, 175

- Gavriilū super. 207
Gheorgache log. 234
Ghermanū Nisis 198
Ghenadie mitrop. 197
Ghica Gr.-vodă 103
Golescu C. 153, 314
Golescu I. 261
Golescii 296
Greceanū R. 198, 225
Greceanū Ţerb. 198
Grigore popa v. Măhăcene
 Hagi v. Vurdună
Haliciū 276
Hasdeū A. 274
Herce 195
Hinţescu 171, 178
Hrisoverghi 290
Hurmuzachi E. 245
Hurulū 206
 Iene Popa 193
Ilarianu P. A. 238, 249,
 271
Iliescu T. 334
Ilinca Pătraşcu 103
Ionescu S. G. 180
Inochentie ierom. 197
Iorgoviciū P. 252, 255,
 260
Ispirescu P. 171, 172, 175;
 177
Istrate N. 320, 322
Ivireanulū A. 199
 Jarnik 168, 169, 172
 Lăpădatū I 304
Laurianū T. A. 238, 247,
 250, 252, 254, 255,
 261, 266
Lazarū Gh. 127, 152 notă
 47, 266
Leake M. W. 333
Leurdeanū St. 237
Ligaridi 197
Loga Diac. 261
Lucius 256 not.
Lucrătorū-Tipogr. v. Ispi-
 rescu
Lupaşcu P. D. 170
Lupulū v. vodă 124, 135
 Macarie 208
Macedoneanulū M. 197
Măhăcene Tecste 191
Majorescu I. 335
Maiorū P. 125, 126, 176.
 186, 238, 243, 250—2,
 257—8, 260—1 272
Maiota Gh 273
Mămuleanu P. B. 288 321-2
Mândrescu C. S. 165, 168-9
Mangiuca S. 180
Maniu V. 250
Marianū S. Fl. 164, 168-
 70, 173-4, 176, 178, 180
Mărgineanulū 175
Marienescu M. A. 162, 164,
 178
Massimū 252, 254-5, 334
Melchisedec egum. 187
Melchisedecū ep. 336
Mera T. I. 175
Metodiu 75
Miculū Inocenţiu 141
Miculū S. 105, 108, 125-6
 186, 239, 252, 257, 259
 266, 270
Mihaiū Popa 193
Milescu N. 198, 217, 256 n.

- Miklosich F. 333, 334
Milo M. 315, 319
Minotto F. 250
Misailă căl. 216
Mitrofană ep. 198
Mocsalie v. Moxă
Moldovanu I. 175
Molnar v. Morariu
Morariu I. 260
Moru St. 236
Molă I. 175
Movilă P. 124, 198, 200
Moxa M. 275, 216
Munteană St. 168, 168
Munteanu Gavr. 263
Murgu G. 238, 266
Murgu log. 207
Mureșianu A. 271, 280,
290, 294
Mustea 231
Naumă Cloc. 204
Neagoe-vodă 207, 264—
266
Neculea I. 176, 186, 232
Neculescu M.
Negri C. 274, 288, 297
Negruzzi C. 290, 304-5
315, 320, 322, 330
Nicoleanu N. 304
Nifon patriarch. 133, 207
Noacă S. M. 312
Obedenari 109, 175
Odobescu A. 177, 179 331
Orășană T. N. 323
Panonianulă A. D. 197
Pană Anast. 274
Pană Ant. 171—1, 174,
177—8, 182, 274, 282,
306, 312, 323, 326
Patrizzi 197
Pelimon A. 312
Peluzio Vito 202
Peștișelă M. 195
Petrescu V. 334
Petrino D. 304
Pompiliu M. 164
Pogoră V. 312
Popa Gr. 191
Popa I. 182
Popa I. din Vințu 196
Popă 267
Popescu B. 225
Popoviciu St. 256 n.
Popu V. 251
Pumnulă A. 263
Pungă-Golă S. 178
Racocea 127
Radu Gram. 191
Rădulescu G. 253, 255
Rațu V. 250
Reteganulă P. I. 164, 168,
175
Romanulă v. Zilotu
Rosa C. G. 333
Roseti C. A. 304 322
Rusetu I. 316
Ruso A. 306
Șaguna A. 157
Șandoră A. 312
Săulescu Gh. 206, 261, 326
Sava ep. 124
Sbiera I. 162, 175, 182
Scavinschi D. 312
Schott frații 175
Scolariulă 260
Sărbu I. 326

Sevastos E. 165, 280
Sichleanu A. 304
Silvestru ierom, 196—7
Sima Gr. 172, 175
Simion Dasc. 215
Șincai Gh. 105, 108, 125,
126, 186, 241, 252, 599
Sionu G. 300, 312, 320,
326
Slătineanu I. 313, 316
Șoimescu N. I. 320
Șoimescu I. 235
Șoimiroviți 104
Sora Noacū v. Noacū
Stamati T. Dr. 177, 303,
312, 326
Stănescu N. B. 175
Stefanū-celū-Mare 276
Strâmbeanu T. 320
Stroici log. 102, 202, 258
Șuluțu mitrop. 157
Sunyogh Fr. 196
 Tașcu v. Iliescu
Țamblacū 133
Tăutu G. 320, 322
Târța 266
Tempea R. 260
Teodorescu D. G. 162, 168,
170, 172—4, 180
Teodori A. 257
Teodoroviciu 257
Teodoru log. 123
Teodosie Vestem. 197, 219

Teodosie log. 206
Teofilu mitrop. 197
Țichindealū 325
Tomaidulū A. 198
Tordași N. 194
Tröster 104
Tudorū diacū 194
Thunmann 332
Tunusli 301
 Urechie N. 103, 185,
205-6, 213, 227
Urechie Gr. 200, 214
Urechie A. V. 187, 331,
334
 Văcărescii 277, 285, 287
Văcărescu A. 287
Văcărescu Ienăchița 235,
287 327
Văcărescu I. (banulū) 287
Văcărescu S. Iancu 235,
260, 278, 288, 313-4,
316
Valecaldeanū I. 334
Varlaam mitrop. 199
Veniaminū mitrop. 250
Viciu B. 174
Voinescu I. 316
Vulcanū S. 157
Vurdună P. Hagi 172
 Zacanū Efr. 134, 194
Zamfirescu M. 304
Zilotū R. 186, 236 v.

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

Do not
remove
the card
from this
Pocket.

Acme Library Card Pocket
Under Lat "kel. Index File."
Made by LIBRARY BUREAU

